

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE MOLLA
GÜRÂNÎ'NİN KIRAATLARA YAKLAŞIMI**

Doktora Tezi

MEHMET AKİF BİLİCİ

**Tez Danışmanı
PROF. DR. RAMAZAN DEMİR**

Çanakkale – 2019

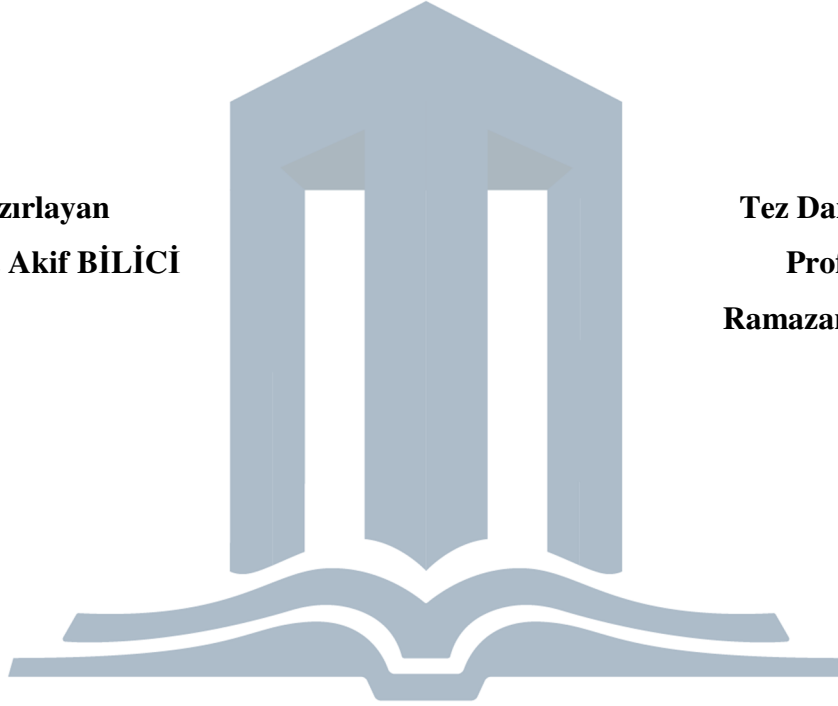
T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE MOLLA GÜRÂNÎ'NİN
KIRAATLARA YAKLAŞIMI

Doktora Tezi

Hazırlayan
Mehmet Akif BİLİCİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr.
Ramazan DEMİR

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “Ėâyetü’l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî’nin Kırratlere yaklaşımı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/01/2019

Mehmet Akif BİLİCİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mehmet Akif Bilici'ye ait "Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kiraatlere Yaklaşımı" adlı çalışma, jürimiz tarafından (Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Bilim Dalında) DOKTORA TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler	İmza
Prof. Dr. Ramazan DEMİR (Danışman)	
Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR	
Prof. Dr. Abdullah Emin ÇİMEN	
Doç. Dr. Nur Ahmet KURBAN	
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ALPEREN	

Tez No : 10238248
Tez Savunma Tarihi : 30/01/2019

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
06.03.2019

ÖZET

ĞĀYETÜ'L-EMĀNÎ ADLI TEFSİRİNDE MOLLA GÜRĀNÎ'NİN KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Molla Gürânî Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık görevi almış, Fatih Sultan Mehmed'e hocalık yapmış, döneminin önemli ilim adamlarından biridir. Bu çalışmada kısaca onun hayatı, ilmî kişiliği ve Ğâyetü'l-Emânî adlı tefsirinde kıraatlere yaklaşımı incelenmektedir.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, müellifin hayatı ve ilmi kişiliğinden bahsedilmektedir. Tezin ana konusu olan “Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kıraatlere Yaklaşımı” dört bölüm altında Arap dili çerçevesinde tasnif edilerek incelenmektedir. Birinci bölümde tefsirinde yer alan lehçeden kaynaklanan kıraat farklılıkları, ikinci bölümde sarf kuralları açısından kıraat farklılıkları, üçüncü bölümde nahiv kuralları açısından kıraat farklılıkları, dördüncü bölümde müellifin eserinde tercih ettiği kıraat vecihlerinde kullandığı deliller ele alınmaktadır. Son olarak araştırmanın genel değerlendirmesine yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kur'ân Yorumları, Kur'ân-ı Kerim.

ABSTRACT

MOLLA GURÂNÎ'S APPROACH TO THE RECITATIONS IN HIS COMMENTARY WORK CALLED GÂYETU'L-EMÂNÎ

Molla Gurânî was one of the most important scholars of Ottoman Empire, who was a grand mufti of the empire and was a teacher to Sultan Mehmed the Conquerer. This study examines his life and scholarly activities with particular reference to his contribution to the science of Quranic Recitation in his Quranic commentary, Gâyat al-Amânî.

The first chapter explains first the subject matter, its importance, the purposes of studying this subject matter and the methodology, and then examines Gurânî's life and his scholarly activities. The main subject of the research, that is his contribution to the science of Quranic Recitation is classified and examined in four sections in accordance of Arabic language. In the first section, recitation differences that arise from the dialects; in the second section recitation differences that arise from morphology; in the third section recitation differences that arise from grammar; in the fourth section Gurânî's preferences and his reasons of preferences will be examined. Finally, the findings of the thesis will be presented.

Keywords: Molla Gurânî, Ottoman Empire, Quranic commentary, Quranic Recitation.

ÖNSÖZ

İnsanoğlunu yeryüzünde halife kılıp ona tüm isimleri öğreten, bilgiyi anlama ve anlatma kabiliyeti bahşeden Rahman ve Rahim Allah'ın (cc) adıyla başlar, O'na hamdederim. Bizlere Kur'ân'ı öğretmesi için gönderdiği Rasulüne (sas) salat ve selam olsun. O kendisine verilen bu görevi hakkıyla yerine getirmiş, ümmetine de bu görevi en hayırlı iş olarak tavsiye buyurmuştur. Ardından gelenler bu tavsiyeye duyarsız kalmamış, müminlerin en hayılısı olma yolunda Kur'ân'ı öğrenme ve öğretmek için mallarıyla canlarıyla gayret sarfetmişlerdir. Bu çabalar muvacehesinde tarihi süreçte Kur'ân öğretimiyle ilgili Kur'ân'ın kıraati ve tefsiri olmak üzere iki alan oluşmuştur. Kıraat alanında Kur'ân'ın hızı, hattı, Hz. Peygamberden tevatüren gelen kendine has okunuş tarz ve usûlünün öğretimi gaye edinilmiş; tefsir alanında ise yine ondan gelen tefsir rivâyetleri başta olmak üzere dilbilim, akıl ve ilmi inkişaflardan istifade edilerek Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Kıraat ilmi alanında tarihi süreçte kıraat imamlarından gelen kıraat vecihleri tedvin ve tedric edilmiş, vecihlerin anlam ve tercihlerine yönelik me'âni'l-kıraat, hucetu'l-kıraat ve yine bağlantılı olarak i'râbu'l-Kur'ân eserleri kaleme alınmış, ayrıca kıraat vecihlerini tafsilatlı bir şekilde ele alan tefsirler de kaleme alınmıştır. Kur'ân'ı anlamaya yönelik tefsirlerin bir kısmı, âyetleri tefsir ederken kendi bölgelerinde yaygın olan kıraatleri esas alarak kaleme alınmış; bir kısmı ise daha geniş kapsamlı bir şekilde kıraat vecihlerinin özellikle anlamla ilgili olanlarını ön plana çıkartmak suretiyle âyetlerin tefsirine mana genişliği ve derinlik katmayı hedeflemiştir. Bu çalışmada Molla Gürânî'nin yazmış olduğu "*Gâyetu'l-emâni fî tefsir-i Kelâmi'r-Rabbani*" adlı tefsirinde bulunan manaya taalluk etsin ya da etmesin âyetlerde geçen kıraat-i seb'a'ya ait kıraat ihtilaflarını incelemeyi gaye edindik. Müfessirin kıraat ilmindeki yerini tam olarak anlamamızı sağlayacak olan yegâne eser bu tefsiridir. Çalışmamız müfessirin hayatı, eserleri ve araştırmanın önemi ve gayesinin ele alındığı giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tefsirde ele alınan lehçe kaynaklı, ikinci bölümde sarf kurallarıyla bağlantılı, üçüncü bölümde nahiv kurallarıyla bağlantılı kıraat ihtilafları, son bölümde ise müfessirin kıraatlere yaklaşımı incelenmeye çalışılmıştır.

Başta beni bu günlere getiren, yetiştiren ve dualarını eksik etmeyen anneme, babama müteşekkirim. Bu çalışmanın ortaya konmasında emeği geçen tez danışmanım Prof. Dr. Ramazan Demir'e, böyle bir çalışmaya beni teşvik eden ve yardımını esirgemeyen Prof. Dr.

Abdullah Emin Çimen'e, konu başlığını tespit etmemizi sağlayarak bilgi, belge ve tecrübelerini paylaşımından dolayı minnettar olduğum Prof. Dr. Bahattin Dartma'ya, süreçte fikirlerinden ve yardımlarından istifade ettiğim Prof. Dr. Muammer İskenderoğlu'na ve kütüphanesinden faydalandığım İSAM yetkililerine, tecrübe ve teknik desteğini paylaşan Dr. Mehmet Apaydın'a, tezin tashihinde ve diğer birçok konuda yardımlarından istifade ettiğim Dr. Hüsnü Çiftçi'ye, Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar'a ve tezin tashihinde yardımcı olan Dr. Abdullah Yılmaz Fidan'a, Doç. Dr. Nur Ahmet Kurban'a, Dr. Abdullah Alperen'e teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmalarım esnasında ilgi eksikliğime gösterdikleri sabırlarından dolayı eşime ve çocuklarıma, aile ve yakınlarıma, öğretmenlik vazifesi esnasında yapmış olduğum bu çalışmaya gösterdikleri katkı ve yardımlardan dolayı okul idarecilerime ve dua eden tüm dostlarıma da teşekkür ederim.

M. Akif BİLİCİ

Beykoz, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
TABLOLAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİRİNDE ARAP LEHÇELERİ AÇISINDAN KIRAAT VECİHLERİ

1.1.Harf veya Hareke Değişikliğiyle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi	15
1.1.1. Hemze ve Med Harfleri İle İlgili Vecihler	15
1.1.1.1. <i>Hemzenin Tahkîk, Teshil, İskân ve İhtilas İle Okunuşu</i>	16
1.1.1.2. <i>Hemze'nin Hazfi, Harekesinin Nakli ve Meddi</i>	20
1.1.1.3. <i>Hemzenin İbdâli</i>	25
1.1.1.4. <i>İmâle İle Okuyuş</i>	30
1.1.1.5. <i>Kelime Sonunda Bazı Medlerin Hazf ve İsbat İle Okunuşu</i>	32
1.1.2. Muttasıl Hû (هـ) Zamiriyle İlgili Vecihler.....	36
1.1.3. Cemî Zamirinin (هم) Harekesi ve Med (Sıla) ile Okunuşu	38
1.1.4. Hareke Farklılığıyla İlgili Vecihler	399
1.1.5. Muzâraat Harfi Olan Tâ (ت) 'nin Hazfi ve İdgâmı.....	45
1.1.6. Sesler ve Birbirlerine Etkileriyle İlgili Vecihler	48
1.1.6.1. <i>İdgâm-İzhâr İle Okumak</i>	49
1.1.6.2. <i>İskân, İhtilâs, Revm ve İsmâm İle Okuyuş</i>	51
1.1.6.3. <i>Kelimedeki Harflerin Sıfatlarındaki Zıtlık Dolayısıyla Kalb ve İtbâ' İle Okuyuş</i>	56
1.1.6.4. <i>Vakf, Vasl ve Sekte İle Okumak</i>	60

1.2. Sarf İle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi.....	64
1.2.1. İsimlerde.....	64
1.2.2. Fiillerde.....	65
1.2.3. Zamirlerde.....	68
1.3. Nahivle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi	69
1.3.1. “ليس” ye İlhak Edilen “ما” ve “ن”	70
1.3.2. Mütakellim yâ’sını Kesra Alması Vecih.....	71
1.3.3. Tesniye Elifinin İ‘râbı	72

İKİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ’NİN TEFSİRİNDE SARF KURALLARI AÇISINDAN KIRAAT VECİHLERİ

2.1. İsimlerde.....	74
2.1.1. İsm-i Fâil ve İsmi Mef‘ûl ile İlgili Kıraat Vecihleri.....	74
2.1.2. Sülâsî Masterlarla İlgili Kıraat Vecihleri.....	76
2.1.3. Kelimenin Müfred, Tesniye ve Cemî Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri	79
2.1.4. Kelimenin Farklı Bir Kalıpta Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri	85
2.1.4.1. <i>Müştak İsimlerin Bâb (Türemiş Olduğu Fiil Kalıbı) Farkı İle İlgili Vecihleri</i>	85
2.1.4.2. <i>Yabancı Kelimelerin Okunuşundaki Vecihler</i>	87
2.1.4.3. <i>Diğer Kelimelerin Okunuşundaki Vecihler</i>	90
2.2. Fiillerde.....	92
2.2.1. Fiilin Müzekker-Müennes Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri.....	92
2.2.1.1. <i>Fâili Mecâzî Müennes Olup Arada Fâsıl Bulunmayan Fiille İlgili Vecihler</i>	92
2.2.1.2. <i>Fâili Mecâzî Müennes Olup Arada fâsıl Bulunan Fiille İlgili Vecihler</i>	94
2.2.2. Haber-İnşâ Okunan Cümle Yapılarıyla İlgili Kıraat Vecihleri.....	96
2.2.3. Fiilin Malûm-Mechûl Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri.....	97
2.2.4. Fiilin Farklı Formlarda (Bablarda) Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri	100
2.2.5. Fiilin Zamanının Değişmesiyle İlgili Kıraat Vecihleri	105

2.2.5.1. Kelimenin Emir-İhbar Okunmasıyla İlgili Vecihler	106
2.2.5.2. Kelimenin Mâzî-Muzâri Okunmasıyla İlgili Vecihler	108
2.2.6. Kelimenin Fiil-İsim Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri	110
2.2.7. Fiilin Gâib-Muhâtab-Mütekellim Okunmasıyla İlgili Vecihler	114
2.2.7.1. Muzâri Fiilin Gâib-Muhâtab Okunmasıyla İlgili Vecihler	114
2.2.7.2. Muzâri Fiilin Gâib-Mütekellim Okunmasıyla İlgili Vecihler.....	117
2.2.7.3. Mâzî Fiilin Mütekellim-Muhâtab Okunmasıyla İlgili Vecihler	120
2.2.7.4. Mâzî Fiilin Gâib-Muhâtab Okunmasıyla İlgili Vecih.....	121
2.2.7.5. Mâzî Fiilin Gâib-Mütekellim Okunmasıyla İlgili Vecihler	121
2.2.8. Fiilin Müfred Tesniye Cemî Okunmasıyla İlgili Vecihler	122
2.2.8.1. Fiilin Müfred-Tesniye Okunmasıyla İlgili Vecihler	122
2.2.8.2. Fiilin Müfred-Cemi Okunmasıyla İlgili Vecihler	123
2.3. Harf/Edatlarda	124
2.3.1. Bir Edatın Yerine Başka Bir Edatın Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri	124
2.3.2. Harf ve Edatların Hazf-İsbat İle Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri	134
2.3.3. Kelimenin Lâm-ı Târifli ve Lâm-ı Târihsiz Okunmasıyla İlgili Vecihler	139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİRİNDE NAHİV KURALLARI AÇISINDAN KIRAAT VECİHLERİ

3.1. Mübteda İle İlgili İ'râb Vecihleri.....	143
3.2. Haber İle İlgili İ'râb Vecihleri	148
3.3. Atıf ve Bedel İle İlgili İ'râb Vecihleri	150
3.3.1. Atf-ı Nesakla İlgili Vecihler	150
3.3.2. Bedel, Atf-ı Bayân İle İlgili Vecihler	155
3.4. Sıfat İle İlgili İ'râb Vecihleri	159
3.5. Edatlar İle İlgili İ'râb Vecihleri	163
3.6. Fâil-Mef'ûl'ün Değiştiği Kıraat Vecihleri	170
3.7. Kelimenin Nokta Sebebiyle Harfinin Değiştiği Kıraat Vecihleri	175
3.8. İzafet Terkibiyle İlgili Kıraat Vecihleri.....	179

3.9. Fiil-i Muzârinin İ‘râbının Değiştiği Kıraat Vecihleri	184
3.10. Art Arda Gelen ve Vâv İle Ayrılan Fiillerin Takdim Tehir Edildiği İ‘râb Vecihleri.....	188
3.11. Kelimeyi Mebnî-Mu‘rab ve Gayrı Munsarif Kabul Etme İle İlgili İ‘rab Vecihleri.....	190
3.12. Hal, İhtisas, Temyiz, Medih ve Zem İle İlgili Vecihler	194

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜRÂNÎ’NİN KIRAATLARA YAKLAŞIMI

4.1. Rivâyetler Açısından Kıraatlara Bakışı.....	201
4.1.1. Rivâyetlere Mütevatir Senet Yönünden Yaklaşımı.....	203
4.1.2. Rivâyet İle Nahiv Kuralları ve Şiiri Karşılaştırması.....	204
4.2. İmamlar ve Lehçeler Açısından Kıraatlara Bakışı.....	205
4.2.1. Sıkça Zikredilen ve Kıraati Tercih Edilen İmamlar	207
4.2.2. Nadiren Zikredilen İmamlar	208
4.3. Mushaf Hattı Açısından Kıraatlara Yaklaşımı	212
4.4. Kıraatlara Arap Dili Açısından Yaklaşımı.....	219
4.4.1. Kıraatlerin Tevcihi	220
4.4.1.1. <i>Kelimenin Kalb, Hazf, İbdal, İdgâm, Fesâhat ve Daha Az Değişime Uğrama Yönünden Tevcihi</i>	220
4.4.1.2. <i>Fülin Bâb, Kalıp, İtbâ‘, İ‘lâl ve Telaffuz Zorluğu-İhtilas Yönünden Tevcihi</i>	221
4.4.1.3. <i>Kelimenin Aslına, Vecihlerin Anlam Farkına ve Tahfife (telaffuz kolaylığına) Yönelik Tevcihi</i>	223
4.4.1.4. <i>Hazif İle İlgili Tevcihte Bulunması</i>	224
4.4.1.5. <i>İmâle ve Çok Kullanıma Yönelik Tevcihte Bulunması</i>	225
4.4.1.6. <i>Başka Âyette Bulunan Benzer Kelime İle Tevcihte Bulunması</i>	225
4.4.2. Tercih Ettiği Kıraatler ve Gerekçeleri.....	226
4.4.2.1. <i>Âyetle İstişadı</i>	226
4.4.2.2. <i>Hadisle İstişadı</i>	228
4.4.2.3. <i>Şiir ve Darb-ı Meselle İstişadı</i>	231
4.4.2.4. <i>Resmu’l-Mushafla ilgili İstişadı</i>	232
4.4.2.5. <i>Mana ve Bağlama Dayanarak Yaptığı Tercihler</i>	234

<i>4.4.2.6. Cumhurun Görüşü ile İstişadı</i>	239
<i>4.4.2.7. Sahabe Kıraatiyle İstişadı</i>	241
<i>4.4.2.8. Tarihi Gerçeklerle İstişadı</i>	244
4.5. Şâz Kıraatlere Eleştirel Yaklaşımı	245
4.6. Kıraatlerin Kabul Şartlarına Muhalefeti	246
SONUÇ	248
KAYNAKÇA	251
DİĞER KAYNAKLAR	264
EKLER	265
ÖZGEÇMİŞ	267

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Arapça Harfler İçin:

1 ء

2 ع

10 غ

Ğğ

Uzatmalı Harfler İçin:

ط

Ââ عو

Ûû عى

Îî

KISALTMALAR

a/...v	: Varađın ön yüzü
b/...v	: Varađın arka yüzü
Age.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
(cc)	: Celle celaluh
c.	: Cilt
d.	: Doğum, dođumu
de.	: Devam eden
der.	: Derleyen
Dnş.	: Danışman
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
M.	: Miladi
Md.	: Madde
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milâttan sonra
nr.	: Numara, numaralı
nşr.	: Neřreden
Thk.	: Tahkik eden
ö.	: Ölümlü, ölüm tarihi
ra	: Radıyallahu anh
sas	: sallelallahu aleyhi vesellem
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya kadar
ts.	: tarihsiz, tarih yok
v.	: Yazma varak, yaprak
vb.	: Ve benzeri, ve bunun gibi
vdr.	: Ve diğerleri
y.	: Yıl
Y.y.	: Yüzyıl

TABLolar

Tablo 1.2.1. Bazı kelimelerin imamlara göre kıraat vechi örnek tablosu	5
Tablo 1.1.1.2.1. “ءامئئم” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	22
Tablo 1.1.1.2.2. “أزجه” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	23
Tablo 1.1.1.2.3. “زكريا” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	24
Tablo 1.1.1.2.4. “جبريل” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	25
Tablo 1.1.1.2.5. “ميكال” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	25
Tablo 1.1.1.5.1. “اللى” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	34
Tablo 1.1.3.1. “جدوة” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	44
Tablo 1.1.3.2. “بيس” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	45
Tablo 1.1.4.1. “تظاهرون” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	47
Tablo 1.1.4.2. “تساقط” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri.....	48
Tablo 1.1.6.1.1. “يعدب من” kelimelerinin imamlara göre kıraat vechihleri	51
Tablo 2.3.2.1. “فلا تسئلن” lafzının imamlara göre kıraat vechihleri	138
Tablo 3.5.1. “تكن فتنهم” kelimelerinin imamlara göre kıraat vechihleri	165
Tablo 4.4.1.2.1. “يهدى” kelimesinin imamlara göre kıraat vechihleri	222

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Kapsamı

Kur'ân'ın öğretilmesi ve öğrenilmesi İslam tarihi boyunca en hayırlı iş olarak telakki edildiğinden,¹ Kur'ân kıraatinin ve manasının öğretilmesi amacıyla tarihi süreçte Dâru'l-Kurrâ, Dâru'l-Huffâz vb. kurumlar² inşa edilmiş ve tefsirler kaleme alınmış, yine bu ve benzer amaçlar ile Kur'ân'ın ilk müfessiri olması hasebiyle Rasullullah'ın (sas) hadisleri tümüyle tedvin edilmiştir. Yine aynı gaye doğrultusunda 15. yy.'da yapılmış olan tefsir çalışmalarından biri de Osmanlı Devleti'nin büyük padişahı Fatih Sultan Mehmed Han'a (ö. 886/1481) hocalık yapmış olan coğrafyamızın büyük âlimlerinden Molla Şemseddin Gürânî'nin (ö. 893/1488) kaleme almış olduğu "*Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî*" adlı eseridir. Tefsirler Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağladığı gibi kıraat ilmi de tefsirlerde manaya taalluk eden vecihleriyle ele alındığında Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamakta, müfessire yorum alanı sunmakta ve o tefsire anlam zenginliği ve derinlik kazandırmaktadır. Molla Gürânî'nin tefsirini incelediğimizde Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Beyzâvî'den (ö. 684/1286) bolca alıntılar bulunduğu görülmekte, Arap dili ve belâğati çerçevesinde telif ettiği tefsirinde diğer birçok tefsirden alıntılar yapıtığı ve ele aldığı konularla ilgili hadis-i şeriflere de sıkça yer verdiği görülmektedir. Müellif ayrıca eserinde yedi kıraati esas alarak anlama taalluk eden ve etmeyen neredeyse bütün vecihlere yer vermektedir.

Kıraat ilmi, Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli yeri bulunan ilimler arasında zikredilmektedir. Özellikle kelimelerin Arap dili, sarf ve nahiv kuralları açısından tahlile imkân veren kıraat farklılıkları, müfessirlerin anlamla ilgili farklı yorumlar yapabilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle kıraat farklılıkları, birçok müfessirin önemle üzerinde

---

¹ et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (ö.204/820), *el-Musned* (nşr. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Turkî), I-IV, Mısır 1419/1999, I, 73; İbnu'l-Ca'd, Ali İbnu'l-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (ö.230/845), *el-Musned* (nşr. 'Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1410/1990, s. 84; Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/856), *el-Musned* (nşr. 'Ahmed Muhammed Şâkir), I-, Kahire 1421/2001, I, 340.

² İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö.230/845), *et-Tabakâtu'l-kubrâ* (nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ), I-VIII, Beyrût 1410/1990, IV, 155; Abdurrahman Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd Efendî (ö.1078/1667), *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Multeka'l-ebhur*, I-II, ts; I, 7; Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, Sayfa Dijital Baskı, İstanbul, 2010, s. 21.

durduğu konular arasında yer almıştır. Müfessirimiz Molla Gürânî de eserinde kıraat farklılıklarına sıkça yer vermekte, manaya etkisi olacak farklı kıraatleri tahlil etmekte herbir kıraatin tevcihini yaptıktan sonra zaman zaman bu farklı kıraatler arasında tercihlerde bulunarak kendi görüşünü de ortaya koymaktadır. Gürânî'nin tefsirinde diğer tefsirlerde fazla rastlanmayan med, imâle, teshîl, vakf, sıla ve iskân ile okumak gibi manaya taalluk etmeyen tecvid ile ilgili konulara da yer verdiği görülmektedir. Yaptığımız bu çalışmada manayla ilgili olmayan bu konulara ve lehçe farklılıklarına da ayrıca yer verilmiştir.

Molla Gürânî, tefsir ve kıraat ilmi yönüyle hakkında fazla araştırma yapılmış biri değildir. Daha çok müderrisliği, kadılığı, şeyhulislamlığı ve kaleme aldığı Buharî şerhiyle de hadisçiliği yönüyle tanınır. Tezimizin temelini oluşturan, İstanbul kütüphanelerinde bulunan el yazması halindeki “*Ğâyetü 'l-Emâni fi Tefsîri 'l-Kelâmi 'r-Rabbâni*” adlı tefsirinde Gürânî'nin rivâyetlerine yer verdiği kıraat-ı seb‘a esas alınmaktadır. Gürânî'nin tefsirinde ele aldığı kıraat farklılıklarını; sırasıyla lügat/lehçeden kaynaklanan kıraat farklılıkları, Arap dilinde kelimelerin yapısıyla ilgili kıraat farklılıkları, nahivle ilgili kıraat farklılıkları ve Gürânî'nin kıraatlere yaklaşımı gibi ana başlıklar altında örneklerle incelenmeye çalışılacaktır. Müfessirin temas ettiği Sahabe rivâyetlerine ve eserde kıraat-ı seb‘a dışındaki kıraat imamlarından çok nadir zikredilen râvîlerin rivâyetlerine de konu ile bağlantı ve ehemmiyetine göre yer verilecektir. Bunların yanı sıra Gürânî'nin şâz kıraatler konusundaki tutumu da araştırmada üzerinde durulacak konular arasında yer almaktadır. Bu yönüyle bu tez, Molla Gürânî özelinde Osmanlı müfessirleri arasında yaygın olan Kıraat ilmi bilgisini de dolaylı olarak ortaya koymuş olacaktır.

Kıraat ilmi, kıraat farklılıklarının senetlerinin mütevatir, sahih, şâz ya da uydurma olduğu yönüyle birçok tartışmaya konu olmuş bir sahadır. Bu alanın mütehassırları arasında konuyla ilgili çok sayıda farklı yorumlar ileri sürülmüştür. Bu tartışmalar bağlamında müellifimiz Molla Gürânî'nin tefsirinde ele aldığı kıraat farklılıkları arasından bir kısmının bizzat müellif tarafından yer yer tercih edilmesi, Gürânî'nin de bu tartışmalar içerisinde yer aldığını göstermektedir. Onun kıraat rivâyetleri arasında aklî ve naklî nedenler ileri sürerek tercihte bulunması, tâbî olduğu Osmanlı Medresesi ilim geleneğinde kıraat ilmine ne denli önem verildiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, henüz el yazması halinde bulunan Molla Gürânî gibi önemli bir ilim adamının tefsirini, ilim dünyasının gündemine taşımış olacaktır. Molla Gürânî, diğer Osmanlı müfessirleri ile kıyaslandığında, kıraatleri ele alırken çoğu kez kıraat tercihinde bulunması yönüyle onlardan ayrılmaktadır. Bu yönüyle onun tefsiri Osmanlı dönemi tefsirleri arasında ayrı bir orijinalliğe sahiptir.

Tez konusu belirleme aşamasında Gürânî'nin adı geçen eeserinin kütüphanelerde yazma eser olarak durduğu ve henüz tahkik edilip basılmadığı, sadece bazı bölümleriyle ilgili kısa denebilecek çalışmalar yapıldığı tespit edilmişti. Eserin kıraat yönünden zengin muhtevaya sahip olmasından hareketle Gürânî'nin müfessirlik vasfıyla birlikte kıraat ilmine vukufiyetini ve ihtiva ettiği kıraat vecihleriyle eserdeki anlam zenginliğini ortaya koymak maksadıyla tezin başlığının “Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kıraatlere Yaklaşımı” olmasına karar verilmiştir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmanın ana kaynağı olan Gürânî'nin “Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî” adlı tefsirinin el yazması nüsha olması hasebiyle verimli bir çalışma yapabilmek için bu alanda yeterli bilgi ve donanıma sahip olmanın gerekliliği göz ardı edilemez. Bu doğrultuda TDV İSAM'ın yaz dönemlerinde uluslararası yazma eserler tahkik kursuna devam ettim. Burada yazma bir eserden nasıl istifade edileceği hususunda önemli bilgiler elde etme ve uygulama imkânı bulunmuştur. Bu bilgiler çerçevesinde Gürânî'nin el yazması halindeki tefsirinin asgari hata ile okunması hedeflendi. Okuma problemi olabilece bölümler olması ve ek bilgilere ulaşabilme ihtimali ile eserin kütüphanelerdeki el yazması nüshaları araştırılmıştır. Farklı kütüphanelerde bazıları birbirine çok benzer bazıları eksik varak ve ciltli olan on sekiz nüshaya rastlandı. Bunlardan bazıları Damat İbrahim 146 numaralı 355 varaklı, Hekimoğlu 108 numaralı 305 varak 2. cilt, Karaçelebizâde 10 numaralı 321 varaklı 1. cilt, Nuruosmaniye 424 numaralı 588 varaklı nüshalarıdır. Yazma eser nüsha seçim kriterleri doğrultusunda Ayasofya 253 numaralı 405 varaklı nüshayı çalışmaya esas olarak alınmıştır. Nüsha seçiminde müellif nüshasına ulaşma, örnek sayfalar alınıp karşılaştırma, nüshada geçen âyet hadis gibi bilinen metinlerde hata yapılmayanları tesbit, ibarede müphemlik bulunduğunda diğer nüshalara müracaat etme gibi kriterler göz önünde

bulunduruldu. Bu nüsha, müellifin kıraat farklılıklarını ortaya koyduğu cümlelere odaklanarak baştan sona tarandı. İlk taramada Gürânî'nin yaklaşık bin adedin üzerinde âyette farklı kıraat konusuna temas etmiş olduğu tespit edildi. Bu verilerin kıraat başlığı altında ne tür bir tasnif ile inceleneceğine yönelik yapılan araştırmalar neticesinde, çalışmanın Arapça dilbilgisi konuları çerçevesinde ele alınmasına karar verildi. Benzer çalışmalardan istifade edilerek bir plan hazırlandı. Bu plana göre giriş bölümünde kısaca araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, Gürânî'nin hayatı, ilmî ve siyasî şahsiyeti, eserleri ve hakkında yapılan çalışmalar ele alındı. Tez dört bölüm olarak planlandı. Birinci bölümde tefsirde ele alınan lehçe kaynaklı kıraat farklılıkları çeşitli alt başlıklar altında incelendi. İkinci bölümde sarf kurallarıyla bağlantı kurulan kıraat vecihleri konularına göre farklı alt başlıklar altında ele alındı. Üçüncü bölümde nahiv kuralları ile ilişkilendirilen kıraat vecihleri ilgili kurallar muvacehesinde incelendi. Son bölümde ise Gürânî'nin eserinde kıraate dair ortaya koyduğu görüşleri, tercihleri, tercihlerinde ön plana çıkan gerekçeler ayrı ayrı alt başlıklar altında örneklerle incelendi. Konularda geçen kıraate dair terimlerin hepsi usûl yönünden ayrı ayrı işlenememekle birlikte müfessirimizin tarifine yer verdiği kavramlar ve açıklanmasında fayda mülâhaza edilen bazı konulara kısaca temas edildi. Alt başlıklar altında kıraat vechi incelenen örnek kelimelerin sûre ve âyet numaraları dipnotta gösterilirken âyetin işlenen kelimesiyle birlikte âyetin ilgili bölümü çiçekli parantez içinde verildi. Akabinde incelenen kelimeler de çift tırnak içinde gösterildi. Her konuda birkaç örnek verilmesine özen gösterilmeye çalışıldı. Tefsirde ele alınmış olan ancak çalışmamızın metin kısmında yer verme imkânı bulamadığımız aynı konuyla ilgili diğer örnekler ise dipnotta gösterildi. Dipnotta ilk örnekte müellif ismi, eserin adı ve buldukları varak numaraları verildikten sonra sûre, âyet numaraları ve âyetin kıraat vechi bulunan kelimesi parantez içinde gösterildi. Sonraki örneklerde eser ve yazar adı zikredilmeksizin varak numarasının yanına parantez içinde sûre ve âyet numaralarıyla birlikte ilgili kelimenin Arapça metninin yazılmasıyla yetinildi. Aynı kelimenin farklı sûrelerde de konuyla ilgili kıraat farkı varsa kelimenin ilk geçtiği âyetin varak numarası, diğerlerinin ise sadece sûre ve âyet numaraları araya virgöl konarak aynı parantez içerisinde gösterildi. Âyetlerin incelenen kelimeleri ve çalışmada yer verilen Arapça tarifler ve şiirler çift tırnak içerisinde gösterildi. Kaynak eserlerin ilk geçtiği yerin dipnotunda müellifin ve eserin tam adı verilirken müellifin soyadı ya da tanınan künyesi ile verildi. Daha sonra geçtikleri yerde karışıklığa mahal

verilmeyecek en kısa isimleri kullanılırken, müellif künyelerindeki “el-” takıları kullanılmadı. Metin ya da dipnotlarda geçen sûre isimleri gibi karıştırılma ihtimali olmayan meşhur isimlerde transkript alfabesi kullanmaya gerek duyulmadı. Metin içerisinde elifba harflerinin isimleri zikredilirken (خ،ح،ه) gibi karıştırılabilecek harflerin resimlerine de parantez içerisinde yer verildi.

Bir kelimenin kıraat vecihlerinin anlatımı esnasında kıraat imamlarının, râvîlerinin ve kelimenin farklı okunuşlarının art arda metinde zikredilmesinin metne ağırlık kattığı gözlemlendi. Bu ağırlığı izale etmek için üçten fazla vecih ve ravinin zikredildiği kelimelerin okunuşları ve ravileri ayrıca bir tabloda gösterildi. Tabloda birinci satırda müfessirimizin tefsirinde yer verdiği yedi kıraat imamının ait olduğu bölgeler, ikinci satırda yedi kıraat imamının ismi, üçüncü satırda kıraat imamlarının iki ravisinin okuyuşu dışında kalan kendilerinin tercih ettikleri vecih, dördüncü satırda kelimenin vechiyle ilgili rivâyetleri bulunan raviler, beşinci satırda ise kelimenin okunuş vechi bulunmaktadır. İki ravi isminin beraber bulunmadığı sütundaki vecih, kıraat imamının (her iki ravisinin) okuyuşudur. Yan tarafında parantez içinde sâd (ص) harfi bulunan tabloda sadece vasıl halindeki, kâf (ق) harfi olan ise vakıf halindeki kıraat farkı olan vechi göstermektedir.

Örnek tablo1.2.1.

Hicâz				Basra		Şam		Kûfe					
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
Kâltûn	Verş	Bezî	Kunbül	Dürî	Sûsî	Hişâm	İbn Zekvân	Hafs	Ebü Bekir	Halef	Hallâd	Ebu’l-Hâris	Dürî

Bazı kelimelerin imamlara göre kıraat vecihlerini gösteren tablo örneği

Araştırmanın temel kaynak nüshaları Gürânî’nin *Gâyetü’l-emânî fi tefsîr-il-keîâmî ’r-rabbânî* adlı tefsirinin Ayasofya 253 numaralı 405 varaklı nüshası ve karşılaştırma yapmak

için Veliyyüddin efendi 248 numaralı 519 varaklı ve Murat Molla 164 numaralı 445 varaklı elyazma nüshalarıdır. Çalışmamızda Ayasofya nüshası esas alınıp varak numaraları ona göre verilmiştir. Farklı nüshalara dair bilgiler o nüshalar zikredilerek verilmiştir. Araştırmamızda müellifin çokça alıntı yaptığı Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ı ve Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'i başta olmak üzere kıraat, tefsir, lügat, mecâz ve meânî gibi farklı ilimlerle ilgili birçok kaynaktan faydalanılmıştır.

Burada müellifimiz Molla Gürânî ve eserleriyle ilgili yapılan akademik çalışmalara temas etmemiz uygun olacaktır. Abdulcebbar Altun, *Şeyhülislam Molla Gürani hayatı, eserleri ve tefsirdeki metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1996; Mahmut Ay, *Molla Gürânî'nin "Gâyetü'l-emânî" isimli tefsiri ve tefsirinin Fâtiha ve Bakara sûrelerinin 1-103 âyetlerinin edisyon kritiği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003; Mehmet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-emânî isimli tefsirinin edisyon kritiği (Necm ve Nas sûreleri Arası)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007; Selim Demirci *Molla Gürani ve el-Kevserü'l-cârî adlı Buhârî şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009; Kadir Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâdı ehâdisi'l-Buhârî şerhinde hadis ilimlerine dair kaynakları*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014; Fryad Mohammed Ameen Sulaiman, *Molla Gürânî'nin "El-Kevser'ul-cârî ila riyadı ahâdisi'l-Buhârî" adlı eseri bağlamında sahabe dönemi olaylarına bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2016.

1.3. Molla Gürânî'nin Hayatı ve Eserleri

Araştırma konumuzu teşkil eden müellifin hayatı, yaşadığı dönemdeki siyasi ve kültürel çevresi, ilmi kişiliği, eserleri ve hakkında yapılmış olan çalışmalar hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.3.1. Hayatı

Asıl adı Şemseddin Ahmed b. İsmâil b. Osman el-Gürânî'dir. Bazı kaynaklarda Şemseddin unvanıyla birlikte Şerefüddin ve Şihabeddin unvanları da bulunmaktadır. Hocası Makrîzî, (ö. 845/1441) *Dürer*'inde Gürânî'nin 809/1406 yılında Şehrazor'da doğduğunu

bildirmekte,³ diğer kaynaklarda 813/1410 yılında⁴ Gürân'da doğduğu bilgisi yer almaktadır⁵. Buranın Irak'ın kuzeyinde Şehrazor'un bir köyü⁶ olması ihtimali yüksektir. Taşköprüzade (ö. 968/1561), Kâhire'ye gelmeden önce eğitimini kendi memleketinde yaptığını⁷ söylemekte, Makrizî ise eğitimine 830/1427 yılına kadar Irak'ta devam ettiğini oradan sırasıyla Bağdat'a, Diyarbakır'a ve Şam diyarlarına uğradığını⁸ bildirmektedir. Daha sonra Kudüs'e de uğrayan Gürânî uzun süre kalacağı Kâhire'ye gitmiştir. 835/1432 yıllarında Kâhire'ye geçer⁹. Gürânî bu zamana kadar fakirlik içerisinde hayatına devam ederken Kâhire'de öğrenimini ikmal edip ilim meclislerinde dersler vermeye başlayınca itibar ve teveccühe nail olur. Bu durum 844/1441 yılında Kadı Hamidüddin en-Nu'mânî (ö. 867/1463) ile tartışıp hakaret etmesine kadar sürer. Cezalandırılıp Şam'a sürgün edilir¹⁰.

Osmanlı devleti ulemasından Molla Yegân, (ö. 865/1461) hac yolculuğu esnasında Molla Gürânî ile karşılaşır, O'ndaki ilmi derinlik ve olgunluğu fark edip çeşitli vaatlerle Edirne'ye getirir ve zamanın padişahı II. Murat Han (ö. 854/1451) ile tanıştırır. Sultan O'na önce dedesi Murad-ı Hüdâvendigâr (ö. 791/1389) medresesinde, sonra da Yıldırım Bayezid Han (ö. 805/1403) Medresesinde müderrislik görevi verir. Bu dönemde Şehzade Fatih'in (ö. 885/1481) hocası olur. II. Murat vefat edinceye kadar müderrislik yapar¹¹. Suyûtî, (ö. 911/1505) Sultan II. Murad'ın Gürânî'den Hanefî mezhebine geçmesini istediğini ve O'nun bu teklifi kabul ettiğini ve Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) vefatından sonra müftülük

³ Makrizî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el Hüseyinî el-Makrizî, *Durer-u 'ukûdi'l-ferîde fi terâcimi'l-a'yânî'l-müfîde*, nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, Dimeşk 1995, s. 363.

⁴ es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, (ö.902/1497), *ed-Dav'u'l-lâmî 'li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-VI, Beyrût, I, 241; Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlu'd-Dîn es-Suyûtî (ö.911/1505), *Nazmu'l-'ukyân fi a'yânî'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti, Beyrut, s. 38; el-Ğazzî, Takıyyuddîn b. 'Abd el-Kâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Ğazzî el-Mısri el-Hanefî (ö.1005?1010/1601), *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I-IV, Daru'r-Rufaî, Riyad, 1983, 280; Kehhâle, Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin teracimü musannifi kütübi'l-arabiyye*, Müessesetü'r-Risale, I-IV, Beyrut, 1993, I, 104.

⁵ Sehâvî, *Dav'*, I, 241.

⁶ el-Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî (ö.1399/1979), *İdâhu'l-meknûn fi'z-zîli alâ keşfi'z-zunûn*, Beyrût, 79; Yaşaroğlu, M.Kamil, "Molla Gürânî", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014, XXX, 249.

⁷ Taşköprüzâde, Ebû'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ b. Halil 'İsâmuddîn Taşköprüzâde (ö.968/1561), *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrût, s. 51.

⁸ Makrizî, *Durer*, s. 364.

⁹ Sehâvî, *Dav'*, I, 241.

¹⁰ Age, I, 242; Makrizî, *Durer*, s. 365

¹¹ Taşköprüzâde, *Şakâik*, ss. 51-52; Hoca Sâdeddin, Hoca Sâdeddin Efendi (ö.1008/1599), *Tâc-üt-tevârih*, I-II, Tabhane-i Amire, İstanbul, 1279, II, 441.

görevinin Molla Gürânî'ye verildiğini zikreder¹². Babasının vefatıyla tahta geçen Fatih, bu zamana kadar kendisine hocalık yapan Gürânî'ye ilk olarak vezirlik teklif eder ancak bu görevi bekleyen devlet ricali olduğunu bu görevi kabul etmesi durumunda Sultanla onların arasına soğukluk girebileceğini belirterek görevi kabul etmez, ikinci bir teklif olan kazaskerlik görevini kabul eder. Bu görevi yaparken padişahın habersiz kararlar vermesi Fatih'i Gürânî'yi kırmadan bir çözüm bulmaya yönlendirir. Bursa'daki vakıf işlerinin toparlanması gerektiği gerekçesiyle Bursa kadılığıyla birlikte evkaf mütevellîliği görevi verir¹³. Burada vazife yaparken kendisine Fatih tarafından gelen bir fermanın şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle fermanı yırtıp elçiye sert davranınca görevlerinden el çektirilir¹⁴. Padişahla araları açılınca hac yolculuğu vesilesiyle Anadolu'dan ayrılıp 859/1455 yılında Halep'e uğrar, sonra Şam'a geçip bir müddet kalır, oradan Kudüs'e geçer, 861/1457'de hac görevini yerine getirir¹⁵. Taşköprüzade daha sonra Gürânî'nin Kâhiredede bulunduğu, Sultan Kayıtbay'ın yanında hüsnü kabul gördüğü bir sırada kendisine Fatih'ten Memlûk sultanına hitaben bir davet geldiğinden ve bu davet ile İstanbul'a döndüğünden bahseder¹⁶. Dönüş tarihi dikkate alındığında Memlûklerde o tarihler Eşref İnal'ın dönemine rastlamakta, isimde tarihi tutarsızlık görülmektedir. Ancak Gürânî'nin İstanbul'a döndüğü ve kendisine hemen görev verildiği dikkate alındığında benzer bir davetin kendisine ulaştığı muhtemeldir. Gürânî, 862/1458'de tekrar Bursa kadılığına¹⁷, ardından İstanbul Müftülüğü ve Şeyhülislamlığa getirilir. Bu görevi yaparken II. Bayezid (ö. 917/1512) zamanında 893/1488 yılında İstanbul'da vefat eder. Kabri Aksaray'da kendi yaptırdığı camiin haziresindedir¹⁸. Gürânî'nin kabrinin bulunduğu adını taşıyan bir cami dışında Galata'da yaptırmış olduğu diğer bir cami ve Dâru'l-Hadis adında bir medrese vardır¹⁹.

¹² Suyûtî, *Nazm*, s. 38; Gazzî, *Tabakât*, 82.

¹³ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 52; Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

¹⁴ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 52; Sâdeddin, *Tâc*, II, 441.

¹⁵ Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

¹⁶ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 52.

¹⁷ Age, s. 53.

¹⁸ Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Gürânî", *DİA*, XXX, 249.

¹⁹ Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

1.3.2. Hocaları ve Talebeleri

Molla Gürânî, eğitiminin ilk yıllarında Irak'ta Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer el-Kazvînî'den hafızlık yapıp²⁰ yedi kıraati ve *Şatıbiyye*'yi²¹ okudu. Ondan fıkıh ve Şafîi fikhını²² öğrendi, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf'ını* ve Taftazânî'nin (ö. 792/1322) bu tefsire yazmış olduğu şerhini okudu²³. Nahiv, bayân, meânî, arûz ilimlerini de ondan aldı²⁴. Burada bulunan diğer âlimlerden de mantık gibi birtakım usûl ve furû' ilimlerini öğrenmeye gayret etti²⁵. 830/1426 yıllarında Irak'tan çıkıp ilim yolculuğuna devam ederek Bağdat ve Diyarbakır'a uğrayıp²⁶ Hasankeyf'e geçti. Orada Celaleddin el-Hulvânî'den Arap dilinin incelikleri üzerine ders gördükten sonra Şam'a geçip Alaaddin el-Buharî ile karşılaşp onun ilminden istifade etti. Celaleddin Hulvânî Şam'a geldiğinde onunla Kudüs'e geçip orada el-Keşşâf'ı bir de ondan okudu. Oradan Kâhire'ye geçti. Zamanın büyük âlimlerinden İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) *Sahih-i Buhârî* ve Zineddin el-İrakî'nin (ö. 806/1404) *Elfiye*'sini, Zeynüddin ez-Zerkeşî'den *Sahih-i Müslim*'i²⁷ okudu. Kemaleddin el-Bârîzî, (ö. 856/1452)²⁸ Ahmed b. Abdullah eş-Şirvânî, (ö. 885/1480) ve Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî gibi âlimlere talebe oldu²⁹. Kâhire'de aklî ve naklî tüm ilimlerden icazet aldı³⁰.

Hocası Makrizî'nin Gürânî'den *Sahih-i Müslim*, kıraat, fesahat ve fıkıh gibi ilimleri dinlediğini ve ondan istifade ettiğini belirtmesi Makrizî'nin yaşlı olması ve onun hocası olması itibariyle bir tashih hatası olarak görülse de,³¹ Gürânî'nin üstün zekası sayesinde zamanın âlimlerinin hepsinden kısa sürede icazet alması,³² genç yaşında hocalarının da bulunduğu halka açık dersler verme cesaret ve istidadını göstermesi bunun imkan dahilinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca onun, önemli müfessirlerden olan Beyzâvî (ö. 684/1286)

²⁰ Age, I, 242.

²¹ *Eşşâtıbiyye*: Ebû Muhammed Kâsım b. Firruh eş-Şâtûbî'nin (590/1194) kırâ'ât-i seb'aya dair kasidesidir.

²² Sehâvî, *Dav'*, I, 241.

²³ Makrîzî, *Durer*, s. 363

²⁴ Age, s. 364.

²⁵ Sehâvî, *Dav'*, I, 241; Suyûtî, *Nazm*, s. 40.

²⁶ Makrîzî, *Durer*, s. 364.

²⁷ Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

²⁸ Makrîzî, *Durer*, s. 364.

²⁹ Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

³⁰ Gazzî, *Tabakât*, 83; el-Ednevî, Ahmed b. Muhammed el-Ednevî (ö.11. y.y.), *Tabakâtu'l-mufessirîn*, nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hazzî, Su'ûdî 'Arabistan, 1417/1997, s. 353.

³¹ Yaşaroğlu, "Gürânî", *DİA*, XXX, 249.

³² Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 51; Gazzî, *Tabakât*, 82.

ve Zemahşeri'nin bazı görüşlerini yazmış olduğu tefsirinde reddetmesi, hocası İbn Hacer'in ve hadis âlimi Şemseddin Kirmânî'nin (ö. 796/1393) Buhârî şerhlerindeki bazı hadislerin şerhlerine *el-Kevseru'l-Cârî alâ Riyâzi'l-Buhârî* adlı eserinde reddiye yazması,³³ yine Taceddin es-Subkî'nin (ö. 771/1370) *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı fıkıh usûlüne dair eserine yazmış olduğu *el-Budûrû'l-levâmi'* adlı şerhte aynı esere Mahallî'nin (ö. 864/1460) yapmış olduğu şerhlere eleştiriler getirmesi onun nakilci vasat bir ilim adamı olmayıp adı gibi zamanın parıldayan bir âlimi olduğunu göstermektedir.

Molla Gürânî Anadolu'ya geldikten sonra Bursa'da Sultan I. Murad (Kaplıca) ve Yıldırım Bayezid medreselerinde birçok talebe yetiştirir³⁴. Ancak onun yetiştirdiği en önemli talebesi birçok hocanın eğitiminde aciz kaldığı Şehzade Fatih'tir. Heybet ve disiplininden dolayı Şehzadeyi eğitim almaya ikna etmeyi başarmıştır. Bazı tarihçiler bunu; dayakla tehdit ederek,³⁵ Taşkoprüzâde gibi bazıları ise bizzat babası Sultan Murad'ın Gürânî'ye verdiği sopayla dayak atarak başardığını söylemektedirler. Gürânî, artık Fatih'in birinci saltanatı, ikinci saltanatı ve İstanbul'un fethinde kuşatmanın devam etmesini savunan grupta hocası olarak yanında bulunacaktır³⁶. Fetih'ten sonra Memluk sultanı Zahir Çakmağa gönderilen güzel bir üslupla yazılmış olan *Fetihname* kendisi tarafından yazılmıştır³⁷.

1.3.3. Yaşadığı Dönem ve İlmi Kişiliği

Gürânî, Kâhire'de eğitimini tamamladıktan sonra zamanın emîri Zâhir Çakmağ'ın da iştirak ettiği ulemanın bulunduğu hususi ve halka açık ilim meclislerinde dersler vermeye başlar. Zamanın büyük âlimi ve hocası İbn Hacer de dersinde bulunup kendisini Buhârî dersi vermeye tam yetkili kılar³⁸. Artık ilmî çevrede itibarı artar, Sultandan iltifat görüp saraya yakın âlimlerden olur, ayrıca kendisine Berkûkiye Medresesinde müderrislik görevi de verilir³⁹. Molla Yegânla Anadolu'ya gelince de yine ilk olarak Sultan II. Murad ile tanıştırılıp Bursa'da müderrislikle görevlendirilerek Osmanlı Devleti'nin ulema sınıfına dahil olan

³³ Gazzî, *Tabakât*, 83.

³⁴ Age, 83.

³⁵ Sâdeddin, *Tâc*, II, 442.

³⁶ Taşkoprüzâde, *Şakâik*, s. 52;

³⁷ Yaşaroğlu, "Gürânî", *DİA*, XXX, 249.

³⁸ Taşkoprüzâde, *Şakâik*, s. 53; Sehâvî, *Dav'*, I, 242; Sâdeddin, *Tâc*, II, 441

³⁹ Sehâvî, *Dav'*, I, 242; Makrîzî, *Durer*, s. 365

Gürânî, Fatih'in hocası olmak suretiyle onun döneminde⁴⁰ ve daha sonra II. Bayezid döneminde yine Sultan'ın yakın çevresinde 885/1480'de başladığı İstanbul müftülüğü görevinde yüksek itibar görmeye devam eder. Zamanın vezirleri ve ulemasıyla aynı meclislerde bulunur. Cenazesine Sultan II. Bayezid ve devlet erkanının iştirak ettiği gibi halktan her sınıf ve yaştan insanın da katılıp matem tutması⁴¹ O'nun halk tarafından da çok sevilip sayılan bir âlim olduğunu göstermektedir. Son demlerinde yanında bulunan Davut Paşa ile iletilen vasiyeti üzerine borçları padişah tarafından delil şahit sorulmadan ödenir⁴².

Gürânî mazhar olduğu bu itibar ve teveccühe, hadis, tefsir, kıraat, Arapça belâgat gibi ilimlerin tümünde geniş ve derin bir vukufiyeti sayesinde kavuşmuş olsa da, ömrünün sonuna kadar bu genel kabulün devam etmesinde şahsında bulunan birtakım üstün meziyetlerin de payı büyüktür. Gürânî, uzun boylu, uzun ve kınalı sakallı, heybetli, gerektiğinde hiddetli, ilmiyle amel, abid, faziletli,⁴³ mütevazidir ve kıskançlığı olmayan biri olarak tanınmıştır. Kendisine bir gün Şeyh Muslihiddin Mustafa Ebulvefa'nın (ö. 896/1491) Molla Hüsrev'i (ö. 885/1480) ziyarete gittiği fakat kendisini ziyaret etmediği haber verildiğinde o Molla'nın bu ihtirama layık olduğunu kendisinin de âlim ancak devlet ricaliyle içli dışlı olduğunu ve bu sebeple kendisinin ziyaret edilmesinin doğru olmadığını ifade etmiştir⁴⁴. Cesur bir kişiliğe sahipti: Bir defasında tartıştığı Şam kadısına makam ve mevkiine bakmadan tartışmaktan çekinmemiş sonunda tazir, hapis ve sürgün cezasıyla cezalandırılıp Kâhire'den ayrılmak zorunda kalmıştır⁴⁵. Gürânî'nin halkın saygı gösterdiği Şeyh Ebulvefa'yı da Hanefî olmasına rağmen Fâtiha'dan önce namazda cehren besmele çekmesinden dolayı sorgulaması, Sinan Paşa'nın Şeyh'in müctehit mesabesinde şerî ilimlerde bilgili olduğunu söylemesiyle davadan vazgeçmesi, onun cesaretine ayrı bir örnek olarak sunulmaktadır.⁴⁶ Şair ruhlu bir kişiliğe sahipti. Fatih'i öven bir şiiri⁴⁷ ve O'na ithafen aruz vezni ile ilgili bir kasidesi vardır⁴⁸. Fatih'in şairlik yönünde kendisinin payı vardır.

⁴⁰ Taşköprüzâde, *Şakâik*, ss. 51-52; Sâdeddin, *Tâc*, II, 441.

⁴¹ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 55; Sehâvî, *Dav'*, I, 243.

⁴² Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 55.

⁴³ Age, ss. 52-53.

⁴⁴ Age, s. 54.

⁴⁵ Makrîzî, *Durer*, s. 362; Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

⁴⁶ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 108.

⁴⁷ Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

⁴⁸ Suyûtî, *Nazm*, s. 173.

Hızır Bey (863/1459) ‘*Kasidetünnuniyye*’yi yazıp Fatih’e gönderdiğinde Fatih ilk olarak Gürânî’ye gösterip değerlendirmesini ister⁴⁹. Gürânî, Sultanlara karşı saygılı davranır fakat önlerinde eğilmez, el öpmez, onlara nasihat eder, hatalarını yüzlerine karşı söylemekten çekinmez, davet edilmeden huzura çıkmazdı. Hatta bir bayram günü davet edildiği halde çamur sebebiyle daveti geri çevirmiş, Sultan tarafından iç avluya kadar atıyla girebileceği izni verilince davete öyle icabet etmiştir⁵⁰. Doğru bildiğini sultan da olsa yüzüne karşı söylemekten çekinmemiştir;⁵¹ Sultanlara, Davut Paşa (ö. 903/1498), Mahmut Paşa (ö. 878/1474) gibi vezir ve devlet ricaline adlarıyla hitab ederdi⁵². Makam ve mevki talep etmemiş ancak verilen görevleri istidadı doğrultusunda en iyi şekilde ifa etmeye çalışmıştır. Fatih tahta çıktığında kendisine veziri âzamlık görevi vermek istediğinde, “devlet kapısında kendini yetiştirip beklemekte olanlar var onların gücendirilmesi doğru olmaz” diyerek bu teklifi reddetmiştir⁵³. Gürânî’yi diğer ulemadan farklı kılan en bariz vasıflar, belki bu nev-i şahsına münhasır özellikleridir.

1.3.3.1. Eserleri

*Gâyetü’l-emânî fi tefsîr-il-keîâmî’r-rabbânî*⁵⁴. Zemahşerî ve Beyzâvî tefsirlerinden bolca alıntılar yapılmıştır⁵⁵. Tefsiri 860/1456 yılında kudüste yazmaya başlamış, Anadolu’ya gelip 862/1458’de Bursa’ya kadı olunca eseri yazmaya devam etmiş, 867/1462 yılında tamamlamıştır⁵⁶. Eserin Fâtiha ve Bakara sûrelerinin edisyon kritiği Mahmut Ay tarafından Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans tezi olarak, Necm sûresinden Nâs sûresine kadar olan bölümü de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Muhammed Mustafa Göksu tarafından Doktora tezi olarak çalışılmıştır.

el-Kevserü’l-cârî alâ riyâzi’l-Buhârî. Sahîh- Buhârî şerhidir. Bu eserde İbn Hacer ve Kirmânî’nin şerhlerine birçok yerde eleştiride bulunur, dil problemlerini çözer, isimleri

⁴⁹ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 58.

⁵⁰ Age, s. 53.

⁵¹ Age, s. 52.

⁵² Age, s. 53.

⁵³ Age, s. 52; Sâdeddin, *Tâc*, II, 441.

⁵⁴ Tefsir, Hâcî Halîfe, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1190 da Bu isimle, Taşköprüzâde, *eş-Şakâiku’n-Nu’maniyye*, s. 53’de *Gâyetü’l-emanî fi tefsiri’s-seb’il-mesânî* adıyla zikredilmektedir.

⁵⁵ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 53.

⁵⁶ Gürânî, *Gâye*, b/399v.

birbirine karıştırılan râvîleri tesbit edip düzenler. Başlangıçta kısaca Nebî (sas)'in hayatından bahsetmektedir. Eseri 874/1470 yılında Edirne'de tamamlar⁵⁷.

*ed-Dürerü'l-levâmi' fi şerhi Cem'il-cevâmi'*⁵⁸ el-Budûrî'l-levâmi' adıyla da anılır. Tâceddin es-Subkî'nin Fıkıh usûlüne dair eserinin şerhidir. Mahallî'nin aynı esere yazmış olduğu şerhe bolca eleştiri vardır⁵⁹.

eş-Şâfiye fi ilmi'l-arûz ve'l-kâfiye. Fatih Sultan Mehmed'e ithafen Aruz vezni ve kafiye konusunda yazılmış yediyüz beyitlik bir kasidedir⁶⁰.

el-Abkarî fi havâşî-i Caberî(ö. 732/1332). Şâtibiyye olarak tanınan Kasım b. Firruh eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1193) yedi kıraate dair Hirzû'l-emânî adlı kasidesine Burhaneddin el-Ca'berî tarafından yazılmış şerhi olan Kenzû'l-Meânî'nin ta'likidir⁶¹.

Risâle fi'l-velâ li Mevlânâ. Molla Hüsrev'in (ö. 885/1481) aynı isimli risalesine yazılmış bir reddiyedir⁶².

el-Müveşşah ale'l-Müveşşah. Nahiv alanında İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine el-Habîsî tarafından yapılmış olan *el-Müveşşah* adlı şerhinin haşiyesidir⁶³. Bu haşiyenin bir nüshası Tunus'ta Dâru'l-kütübi'l-âmme'de (nr. 1006) bulunmaktadır.

Keşfü'l-esrâr an kıraati'l-eimmeti'l-ahyâr. İbnu'l-Cezerî'nin son derece güzel nazım halinde yazmış olduğu kıraat ilmiyle ilgili eserinin şerhidir. Kıraat-ı Aşereden olmayan İbn Muhaysın, (123/741) A'meş (148/765) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kıraatleriyle ilgili bilgi vermektedir⁶⁴.

⁵⁷ Hâcî Halife, Mustafâ b. Abdullah Kâtib Çelebî el-Kostantînî (ö.1067/1657), *Keşfu'z-zunûn 'an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*, I-VI, Bağdâd 1941, I, 552.

⁵⁸ Suyûtî, *Nazm*, s. 39; Sehâvî, *Dav'*, I, 242.

⁵⁹ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 596; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014, XXX, 248.

⁶⁰ Suyûtî, *Nazm*, s. 39; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1022.

⁶¹ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 646; el-Bâbânî, *İdâhu'l-Meknûn*, 92.

⁶² Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 899; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, XXX, 248.

⁶³ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1370.

⁶⁴ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1486.

Refu‘l-hitâm an vakfi Hamza ve Hişâm. Ca‘berî'nin Kıraat imamları Hamza (ö. 156/773)ve Hişâm'ın (ö. 245/859) vakıf hususundaki kıraatlerine dair eserinin şerhidir⁶⁵.

---

⁶⁵ Yaşaroğlu, “Molla Gürânî”, *DİA*, XXX, 248.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİRİNDE ARAP LEHÇELERİ AÇISINDAN KIRAAT VECİHLERİ

Bu bölümde müellifin eserinde ele aldığı kıraat ihtilaflarının lehçe kaynaklı olanları çeşitli alt başlıklar altında ele alınacaktır.

1.1. Harf veya Hareke Değişikliğiyle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi

Kıraat ilminin ana konularından birisi anlamı aynı olan bazı kelimelerin bazı Arap lehçelerinde farklı harf ya da hareke ile okunmaları olmuştur. Bu başlık altında bu tasnif içine giren kelimeleri kendi içerisinde benzerlikleri doğrultusunda alt başlıklar altında incelenecektir.

1.1.1. Hemze ve Med Harfleri İle İlgili Vecihler

Arap dilinde hemze harfinin mahreci boğazın sonunda⁶⁶ ve tazyikli nefese⁶⁷ yüksek ses ve nefes patlamasına⁶⁸ ihtiyaç duyulduğundan tahkîk ile telaffuzu zordur. Bu zorluk hemzenin art arda ve bazı harf ve hareketlerden sonra cezimli geldiğinde daha da artmaktadır. Bu sebeptir ki böyle hemze bulunan kelimelere *mehmûze müsakkale* denmektedir⁶⁹. Ardından, hareketli hemze gelen medlerin fazla uzatılmasının sebebi bu zorluktan kaynaklanmaktadır⁷⁰. Bundan dolayı öteden beri farklı Arap kabileleri tarafından bazı durumlarda ibdâl, teshil, hazf, hareke nakli ve med gibi farklı uygulamalarla, hemze bulunan bazı kelimeler kolaylaştırılarak kullanılmıştır. Bu kullanım lehçeler arasında farklılık arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de de hemze harfinin bulunduğu bazı kelimelerin

⁶⁶ el-Muberrred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî (ö.285/898), *el-Muktedab* (nşr. Muhammed 'Abduhâlîk 'Azîme), I-IV, Beyrût, I, 192.

⁶⁷ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö.370/981), *Tehzîbu'l-luğa* (nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab), I-VIII, Beyrût 2001, I, 37.

⁶⁸ İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh (ö.370/981), *el-Huccetu fi'l-kırâ'âti's-seb'a* (nşr. 'Abdu'l-Âl Sâlim Mukrim. el-Ustâzu'l-Musâ'id bi-Kulliyeti'l-Âdâb - Câmi'atu'l-Kuveyt), Beyrût 1401, s. 64.

⁶⁹ İbn Mücâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî (ö.324-936), *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâ'ât* (nşr. Şevkî Dayf), Mısır 1400, s. 155.

⁷⁰ Muhibbiddîn en-Nuveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed (ö.857/1453), *Şerhu Tîbeti'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, I-II, Beyrût 1424/2003, I, 387.

okunuşunda kıraatler arasında birtakım benzer farklılıklar bulunmaktadır⁷¹. Ezherî, (ö. 370/981) *Me'âni'l-kıraat* adlı eserinde kıraatlerde mevcut olan hemzeye dair okunuşların hepsinin birer lehçe olduğunu ve hepsinin doğru ve sünnete uygun olduğunu bildirmekte,⁷² Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) de Huzeyfe'ye (ra) isnat ettiği "Kur'ân'ı Arapların lahin ve sesleriyle okuyun!"⁷³ hadîs-i şerifini bu doğrultuda delil olarak zikretmektedir⁷⁴.

Gürânî tefsirinde manaya taalluk eden kıraat farklılıklarını ele aldığı gibi, hemze ve diğer bazı harflerin farklı telaffuz şekillerinden ve bu farklılığın lehçelerle bağlantısından da yer yer bahsetmektedir. Burada hemzenin, bu farklı uygulamalarının tefsirine yansımış olanlarını ayrı başlıklar altında örneklerle inceleyeceğiz. Ayrıca Gürânî'nin usûl konularına temas ettiği bazı kavramları kıraat ilmi açısından inceleyeceğiz.

1.1.1.1. Hemzenin Tahkîk, Teshîl, İskân ve İhtilas İle Okunuşu

Bu bölümde ele alınacak terimlerin anlamları verildikten sonra bunların tefsirde kullanılış şekline yer verilecektir.

Tahkîk; kıraat esnasında her harfe, sıfatlarını, medlerini, harekelerini tamamlamak, izhâr, şedde ve gunnelerini yerine getirip, birbirinden ayırmak ve aşırıya kaçmadan tane tane okuyarak hakkını vermektir⁷⁵. İbnu'l-Cezerî, (ö. 833/1430) tahkîk terimini açıklarken

⁷¹ Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, I, 489.

⁷² Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö.370/981), *Me'âni'l-kirâ'ât*, I-III, Suudi Arabistan 1412/1991, I, 129, 138.

⁷³ Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224/839), *Fedâ'ilu'l-Kur'ân* (nşr. Mervân el'Atiyye; Muhsin Hirâbe; Vefâ' Takiyuddîn), Dimâşk, Beyrût 1416/1995, s. 165.

⁷⁴ Ebû 'Amr ed-Dânî, Osman b. Sa'îd b. Osman b. Ömer ed-Dânî (ö.444/1053), *el-'Ahrufu's-seb'a li'l-Kur'ân* (nşr. 'Abdulmuheymin Tahhân), Mekke 1408, s. 44.

⁷⁵ Dânî'nin *tahkîk*'i tarifî şöyledir: "التحقيق الوارد عن أئمة القراءة حده أن يوفي الحروف حقوقها من المد والهمز والتشديد والإدغام" "والحركة والسكون والإمالة والفتح، إن كانت كذلك من غير تجاوز ولا تعسف ولا إفراط ولا تكلف" (Ebû 'Amr ed-Dânî, Osman b. Sa'îd b. Osman b. Ömer Ebû 'Amr ed-Dânî (ö.444/1053), *et-Tahtid fi'l-itkân ve't-tecvîd* (nşr. Ğânim Kudûrî Hamd), Bağdâd 1407/1988, s. 89).

hemzenin kâmilin okunması hususuna ayrıca temas etmektedir⁷⁶. Tahkîk ile okuyuş Kur'ân'ın en yavaş okunuş usûlüdür⁷⁷.

Hemzeyi *teshil*, *ibdâl*, *hazf* ve *med* gibi kolaylaştırarak kullanmak Hicaz, Mekke, Medine gibi bölgelerin sakin mizaçlı kabilelerinin lehçelerinde; tahkîk ile teleffuz ise hareketli, heyecanlı mizaca sahip olan Temîm, Kays ve Esed kabilelerinin lehçelerinde görülmektedir⁷⁸. Kıraat imamlarının hemzenin okunuşundaki vecihler gibi lehçelerle ilgili kıraat tercihlerine baktığımızda bu yöresel lehçe göze çarpmakta Hamza (ö. 156/773), Kisâi (ö. 189/804), Ebû Bekir (ö. 193/809) gibi Kûfeli imam ve râvîlerin kıraatlarında tahkîk ile, Nâfi', (ö. 169/785) İbn Kesîr (ö. 120/738) gibi Hicaz bölgesi imamlarının ise hemzenin tahfif ile okuyuş usûlleri görülmektedir.

Hemzenin *tahkîk* ile kıraat şeklini tercih edenler hemzenin yer aldığı kelimelerdeki asıl harfin hemze olduğunu ve hemzenin Kur'ân alfabesinin bir harfi olması hasebiyle bu harfin sıfatlarına uygun olarak okunmasının yerinde olacağını söylemişlerdir. *Tahfif* usûllerini tercih edenler ise bazı kelimelerde bulunan hemzelerin tahkîk dışındaki vecihlerinin teleffuzlarının kolay olduğunu ve bunun manaya etki etmediğini ifade ederek kendi kıraatlerinde mananın değişebileceği, “تؤوي”, “تسؤكم” gibi kelimelerde ve teleffuzu kolay olan “رأس”, “بأس” gibi isimlerde hemzenin kıraatinin kendilerinde de (cezmlî) tahkîk üzere okuyanlar olduğunu söyleyerek kendi kıraatlerine delil getirmek istemişlerdir⁷⁹.

⁷⁶ Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, Yûsuf b. Ali b. Cibâre b. Muhammed el-Yeşkurî (ö.465/1073), *el-Kâmil fi'l-kurâ'âtî'l-aşr ve'l-erbe'îne'z-zâideti 'aleyhâ* (nşr. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib), 1428/2007, s. 96; İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Ğirnâtî (ö.540/1146), *el-İknâ' fi'l-kurâ'âtî's-eb'*, Dâru's-sahabe li't-turâs ts, s. 280; es-Sehâvî, 'Alemu'd-Dîn es-Sehâvî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. 'Abdu's-Samed el-Hemedânî (ö.643/1246), *Cemâlu'l-kurrâ' ve kemâlu'l-ikrâ'* (nşr. Mervân el'Atiyye; Muhsin Hirâbe), Dimeşk, Beyrût 1418/1997, s. 638; Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî ed-Dimeşkî (ö.665/1267), *el-Murşidu'l-veciz alâ 'ulûmi tete'allku bi'l-Kitâbi'l-'Aziz* (nşr. Tayyar Altıkulaç), Beyrût 1395/1975, s. 211; İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö.833/1430), *en-Neşr fi'l-kurâ'âtî'l-aşr*, I-II (nşr. Matbaatu't-ticariyyetu'l-Kubrâ), ts. I, 205.

⁷⁷ Çetin, Abdurrahman, “Tilâvet”, *DİA*, XLI, 156.

⁷⁸ Şahin, Abdussabur, *el-Kurâ'âtü'l-Kur'âniyye fi dav'i ilmi lügati'l-hadis*, Kahire, ts. Mektebetü'l-Hânci, ss. 30-31.

⁷⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 64.

Teshîl terimini İbnu'l-Cezerî hemze için tahkîk'in zıddı olan tahfif manasında kullanmıştır⁸⁰. Gürânî'nin de terimi aynı manada ve tahfif ile eş anlamlı kullandığını görmekteyiz⁸¹. Burada teshil terimi İbn Mücâhid⁸² ve İbnu'l-Cezerî'nin beyne beyne⁸³ diye ifade ettiği hemze gibi ne çok sert ne de med harfi gibi yumuşak, ikisinin arasında bir okuyuş anlamında ele alınacaktır. Zira teshil yapılan hemze, fethalı ise elif, kesralı ise yâ, zammeli ise vâv ile hemze arasında bir ses ile kolaylaştırılarak okunur⁸⁴.

İskân, sarf ilminde harekenin kaldırılması anlamındadır. Harekenin kaldırılması ve harekenin nakledilmesi suretiyle iki şekilde iskân olur⁸⁵.

İhtilâs lügatta gizlenmeyen bir şeyi⁸⁶ hile ve fırsatçılıkla almak⁸⁷, hızlıca almak⁸⁸ terim anlamı ise harekeyi tam doyurmayı,⁸⁹ tamamlamayı terkederek,⁹⁰ hızlıca,⁹¹ dinleyenlerin harekenin sanki cezim gibi okunduğunu zannettiği okuma şekli olarak tarif edilmektedir⁹². Yani harekenin üçte ikisini telaffuz ederek okumaktır⁹³.

Gürânî tefsirinde hemzenin tahkîk, teshil, iskân ve ihtilâs ile okunuşlarına temas etmekte zaman zaman kıraatin usûl konularına da girmektedir. Bu doğrultuda ihtilâs terimini

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö.833/1430), *Şerhu Tîbeti'n-Neşr fi'l-kırâ'ât*, Beyrût 1420/2000, s. 78.

⁸¹ Gürânî, *Ğâye*, b/134v, b/262v.

⁸² İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 556.

⁸³ Bu terim imâle-i suğra için de kullanılmıştır. Bkz. Huzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, s. 337; et-Tahânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî (1158/1745'den sonra), *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-ülûm* (nşr. Ali Dahrûc), I-II, Beyrût 1996, I, 357; Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istilahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 74.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö.833/1430), *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd* (nşr. Ali Huseyn el-Bevvâb), Riyâd 1405/1985, s. 56.

⁸⁵ el-Ahmed Negrî, el-Kâdî 'Abdu'n-Nebî b. 'Abdi'r-Resûl (ö.XII yy.), *Dustûru'l-'ulemâ': câmi'u'l-'ulûm fi istilâhâti'l-funûn*, I-IV, Beyrût 1421/2000, I, 64.

⁸⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdullah b. Sehl b. Sa'îd (ö.395/1005 civarı), *Mu'cemu'l-furûki'l-luğaviyye* (Thk. Şehy Beytullah Beyat, nşr. Müessesetu'n-naşiru'l-islami), Kum 1412, "إختلاس" md. 96, s. 27.

⁸⁷ İbn Sîde, Ebû el-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî (ö.458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-a'zam* (nşr. 'Abd el-Hamîd Hendâvî), I-X, Beyrût 1421/2000, "خلس" md. V, 76.

⁸⁸ Gürânî, *Ğâye*, a/128v.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, s. 24.

⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 155; Tahânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn*, I, 116.

⁹¹ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 238; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 59.

⁹² Ezherî, *Me'ânî'l-kırâ'ât*, I, 262.

⁹³ İbnü'l-Kâsîh, Ebû'l-Kâsîm Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan (ö.801/1399), *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî ve tezkâru'l-mukrî'i'l-muntehî*, Mısır 1373/1954, s. 150.

Revimde olduğu gibi harekenin az bir kısmının değil de aksine harekenin çoğunun okunması olarak tarif etmektedir⁹⁴.

Müfessirimiz Bakara sûresinin ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ... ﴾ âyetinde “ءَأَنذَرْتَهُمْ”⁹⁵ kelimesinin ikinci hemzesini Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr teshil yaparak okuduklarını ifade etmekte ve bu İmamların artarda gelen diğer hemze-i katı‘ları da böyle okuduklarını söylemekte; İbn ‘Âmir’in Hişâm’dan rivâyetle ardıardına gelen ikinci hemze fetha ise onlar gibi okuduğunu; Mısırlıların kıraatinde ise Verş’in (ö. 197/812) ikinci hemzeyi elife ibdâl ederek “ءَأَنذَرْتَهُمْ” şeklinde okuduğunu bunun gerekçesinin ise hemze-i katı‘ın gâyet şiddetli bir harf olması dolayısıyla hafifletmek için olduğunu belirtmektedir. Gürânî burada teshil’i beyne beyne ifadesiyle zikrettikten sonra bu ifadeden kastının harekeli okumak olduğunu hatırlatmakta, teshil ile okuyuşun Kureyş’in lehçesi olduğunu Kutrub’dan (ö. 210/825) nakletmektedir. Ayrıca bu okuyuşun bir dil kaidesinden kaynaklanmamasına rağmen zamanla çoğalıp yaygınlaştığı bilgisini vermekte; birtakım insanların teshil ile okuyanları verdikleri mütevatir kıraat izleniminden dolayı kıraat hocası zannedip onlara tabi oldukları yorumunu yapmaktadır⁹⁶. Bu yorum bize Gürânî’nin kıraat ilmine vukufiyeti hakkında ipuçları vermektedir.

Hemzenin iskân ve ihtilâs vecihleri bulunan ﴿...فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارئِكُمْ...﴾ âyetinin “بَارئِكُمْ”⁹⁷ kelimesinde üç hareke art arda gelmektedir. Bu durum telaffuzda zorluk oluşturmaktadır. Gürânî’ye göre bu sebeple Ebû ‘Amr kelimeyi iskân ile “بَارئِكُمْ” şeklinde okumuştur. Onun râvîsi Dûrî (ö. 248/862) ise hemzeyi ihtilâs ile okumuştur⁹⁸.

⁹⁴ Gürânî, *Gâye*, b/166v.

⁹⁵ Bakara, 2/6 [ءَأَنذَرْتَهُمْ].

⁹⁶ Gürânî, *Gâye*, b/6v.

⁹⁷ Bakara, 2/54 [بَارئِكُمْ].

⁹⁸ Gürânî, *Gâye*, a/19v; Bu konu hakkında çalışmamıza alamadığımız diğer bazı örnekler için bkz. a/122v (Araf, 7/165 بَيْس), a/170v (Yusuf, 12/47 ذَا بَا), b/262v (Şuara, 26/49 ءَأَمْتُمْ), b/288v (Ahzâb, 33/4 أَلَىٰ), a/301v (Fatr, 35/43 السَّيِّئُ), b/325v (Fussilet, 41/44 ءَأَعْجَبِي).

1.1.1.2. Hemze'nin Hazfî, Harekesinin Naklî ve Meddî

Burada hemze'nin harekesinin nakl'edilmesi suretiyle hazf'edilmesi ve diğer durumlarda hazf'ine tefsirimizde temas edilen örnekleriyle kıraat ilimi açısından ele almamız uygun olacaktır.

İbnu'l-Cezerî hemze'nin hazf'ini “sureti kalmayacak şekilde yok edilmesi” şeklinde tarif etmiştir⁹⁹. Ezherî hemzenin hazfinin ve tahfif usûlleriyle değiştirilerek okunmasının Arap lehçelerinde bilinen ve tanınan uygulamalar olduğunu söylemektedir¹⁰⁰.

Hemzenin en çok hazf ile okunduğu durum, evveli cezimli ya da tenvinli olan hemzelerin harekelerini önceki harflere nakletmek suretiyle hazf ile okunduğu durumdur.

Verş'in¹⁰¹ ve bazı âyetlerde Kâlûn, (ö. 220/835) Ebû Ca'fer,¹⁰² (ö. 130/748) İbn Kesîr ve Kisâî'nin kıraatlerinde bu şekilde hazf ile okuyuş bulunmaktadır.

﴿...وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾ âyetinin “وَسَأَلُوا”¹⁰³ kelimesinde İbn Kesîr ve Kisâî hemzenin harekesini cezimli olan bir önceki sîn harfine nakletmiş ve hemzeyi de hazfederek “وَسَأَلُوا” şeklinde okumuş, kelimedeki vasıl hemzesini de hafifletmek üzere hazfetmiştir¹⁰⁴. Bu fiilin başında vâv ya da fâ harfi bulunan Kur'ân'da geçen beş yerde¹⁰⁵ sülâsî emirlerinin hemzeleri İbn Kesîr, Kisâî ve vakf halinde Hamza tarafından hazf ile “وَسَأَلُوا”, “فَسَأَلُوا” şeklinde okunmuş ancak “لَا تَسْأَلُوا عَنْ”¹⁰⁶ gibi diğer kalıpları hemzeli okunmuştur¹⁰⁷.

Gürânî Verş'in ﴿...وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ âyetinin “بِالْآخِرَةِ”¹⁰⁸ kelimesinde hemzenin harekesini lââm'a nakletmek suretiyle hemzeyi hazfettiğini ve böyle Kur'ân'da geçen her

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 56.

¹⁰⁰ Ezherî, *Me'ânî'l-kırâ'ât*, I, 129.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 408.

¹⁰² el-Vâsitî, Ebû Muhammed Abdullah b. 'Abdilmu'min b. el-Vecîh b. 'Abdillâh b. Ali b. el-Mubârek (ö.741/1341), *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-aşer* (nşr. Hâlid el-Meşhedânî), I-II, Kahire 1425/2004, I, 242.

¹⁰³ Nisa, 4/32 [وَسَأَلُوا].

¹⁰⁴ Gürânî, *Gâye*, b/67v.

¹⁰⁵ Nisâ, 4/32 وَسَأَلُوا, Enbiyâ, 21/7, 63 فَسَأَلُوهُمْ, Yûnus, 10/94 فَسَأَلْ, Nahl, 16/43 فَسَأَلُوا.

¹⁰⁶ Mâide, 5/101 [لَا تَسْأَلُوا].

¹⁰⁷ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ*, s. 191.

¹⁰⁸ Bakara, 2/4 [وَبِالْآخِرَةِ].

hemze-i katı‘ın harekesini önceki sakin (harfi med olmayan) harfe naklettiğini zikretmekte; Hamza’nın da vakıf yaptığında Verş’e uyduğunu bildirmektedir¹⁰⁹. İbn Kesîr’in aynı şekilde ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ...﴾ âyetindeki “فُرْءَانَ”¹¹⁰ kelimesinin hemzesinin harekesini râ harfine nakletmek ve hafzetmek suretiyle marife olsun nekra olsun hepsini “فُرْءَانَ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir¹¹¹. Hamza bu kelimeyi de vakıf halinde İbn Kesîr gibi okumaktadır¹¹².

Kelime başındaki istifham edatı olan hemzenin hazf ve ispat ile okunması da kıraat ilmine konu olmuştur. Araf sûresinin 123. ﴿عَاءَامْتُمْ﴾ âyetinde “عَاءَامْتُمْ”¹¹³ kelimesinin başındaki iki hemzeyi Âsım’ın (ö. 127/745) râvîsi Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî tahkîk ile “عَاءَامْتُمْ” şeklinde okumuş; Hafs (ö. 180/796) birinci hemzeyi iskat ile “عَامْتُمْ” şeklinde; Kunbül (ö. 291/904) ise aynı hemzeyi vâv’a ibdâl ve ikinci hemzeyi med ile “وَاءَامْتُمْ” ve Mülk sûresindeki “وَاءَامْتُمْ” kelimesinin ilk hemzesini vâv’a ibdâl ile “وَاءَامْتُمْ” şeklinde okuduğunu müfessirimiz bize nakletmektedir¹¹⁴. Ebû ‘Amr, Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir, Birinci hemzeyi tahkîk ikinci hemzeyi elife ibdâl ve med ile, “عَاءَامْتُمْ” şeklinde; Bezzî (ö. 250/864) ise kelimedeki iki hemzeyi hafzedip vâvdan sonra elif ile “وَامْتُمْ” şeklinde okumuştur¹¹⁵. İbn-i Zencele, Verş’in de Hafs gibi birinci hemzeyi hazf ile okuduğunu bildirmektedir¹¹⁶. Burada İbn Kesîr’in kelimeyi râvîlerinden farklı okuduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1.1.1.2.1.

Hicaz		Basra	Şam	Kûfe		
Nâfi‘	İbn Kesîr	Ebû ‘Amr	İbn ‘Âmir	Âsım	Hamza	Kisâî

¹⁰⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/5v.

¹¹⁰ Bakara, 2/185 [الْقُرْءَانُ].

¹¹¹ Gürânî, *Ğâye*, a/33v.

¹¹² İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ*, s. 193.

¹¹³ Araf, 7/123 [عَاءَامْتُمْ].

¹¹⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/118v.

¹¹⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 291, 421.

¹¹⁶ İbn Zencele, ‘Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zur’a b. Zencile (ö.403/1013), *Huccetu'l-kirâ'ât*, ts. s. 293.

		ءَامَنُتُمْ								
	Verş	Bezî	Kunbül				Hafs	Ebû Bekir		
ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ	ءَامَنُتُمْ

“ءَامَنُتُمْ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Hafs’ın kelimeyi “ءَامَنُتُمْ” şeklinde okuyuşundaki mana değişikliğine temas etmeyen müfessirimiz ¹¹⁷“ءَاعْجَمِيَّ” âyetinde ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ فُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ ءَايَاتُهُ ءَاعْجَمِيَّ وَعَرَبِيَّ...﴾ lafzındaki iki hemzeyi Hamza, Kisâi ve Ebû Bekir’in tahkîk ile okuduğunu, Hişâm hariç diğer kıraat imamlarının ikinci hemzeyi teshil ile okuduğunu, Hişâm’ın ise birinci hemzeyi iskât ile “ءَاعْجَمِيَّ” şeklinde okuduğunu bildirdikten sonra hemzenin takdirene nazaran hazfolunmuş olabileceğini belirtmektedir. Bu durumda mananın tahkîk ile okunduğundaki manayla aynı olacağını ancak soru edatı tamamen düşürüldüğünde ise ihbâr manası taşıyacağını söylemekte, anlamın, “*Kur’ân âyetleri Arapça ve yabancı dilde olmak üzere farklı dillerde inseydi böylece herkes payına düşeni anlardı*” şeklinde olabileceğini belirtmektedir. Âyete soru edatıyla verdiği anlam ise “*Şayet biz onu yabancı bir lisanda indirseydik “âyetleri (Arapça dilinde) anlaşılır olsaydı” derlerdi. O Arapça mı yoksa (sözünden hiçbir şey anlamadığınız açıklanmamış) yabancı dilde midir?*” şeklindedir¹¹⁸.

Hemzenin kelime sonunda hazfîne örnek olarak Gürânî’nin tefsirinde vecihlerine ayrıntılı bir şekilde yer verdiği ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَٰشِرِينَ﴾ âyetinin ¹¹⁹“أَرْجِهْ” kelimesini incelemek yerinde olacaktır. Buna göre Nâfi‘, Kâlûn rivâyetinde “أَرْجِهْ” şeklinde hemzesiz ve kesralı hâ (هـ) ile; Verş de ondan rivâyetle aynı şekilde ancak vasıl halinde hâ

¹¹⁷ Fussilet, 41/44 [ءَاعْجَمِيَّ].

¹¹⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/325v.

¹¹⁹ Araf, 7/111 [أَرْجِهْ].

(هـ)'dan sonra yâ ile “أَرْجِيهِ” şeklinde; Kisâî de Verş gibi; İbni Kesîr ise sakin hemze ve vâv ile uzatılarak geçilen sakin hemzeyle “أَرْجِيْهُو” şeklinde; Ebû ‘Amr da aynı şekilde ancak hâ (هـ)’yı uzatmadan zammeyle أَرْجِيْهُ şeklinde; Hişâm da İbn ‘Âmir’den rivâyetle Ebû ‘Amr’la aynı vecihte; İbn Zekvân, (ö. 242/857) Hemzeli ve hâ (هـ)’nın medsiz kesrasıyla “أَرْجِيْهُ” şeklinde; Âsım ve Hamza hâ (هـ)’nın sükûnu ile ve hemzesiz olarak okumuşlardır¹²⁰.

Tablo 1.1.1.2.2.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe			
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		Âsım		Hamza	Kisâî(ص)
Kâlûn	Verş(ص)			Hişâm	İbn Zekvân				
أَرْجِيْهِ	أَرْجِيْهِ	أَرْجِيْهُو	أَرْجِيْهُ	أَرْجِيْهُ	أَرْجِيْهِ	أَرْجِيْهِ	أَرْجِيْهِ	أَرْجِيْهِ	أَرْجِيْهِ

“أَرْجِيْهِ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Aynı konuya dair bir diğer örnek olarak ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِيَّا﴾ âyetindeki “زَكْرِيَّا”¹²¹ kelimesi incelenebilir. Gürânî kelimenin hemzesini Hamza, Kisâî ve Hafs’ın hafzetmek suretiyle “زَكْرِيَّا” şeklinde kısa med üzere okuduklarından bahsedip bu okuyuşun bir lehçe olduğunu belirtmektedir¹²². İbn-i Mücâhid, kelimeyi Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir’in med ile merfû ve hemzeli “زَكْرِيَّاء” şeklinde; Ebû Bekir rivâyetiyle Âsım’ın ise mansub ve hemzeli “زَكْرِيَّاء” şeklinde ve Kur’ân’da geçen bu kelimenin tamamını med ile okuduklarını nakletmektedir¹²³.

¹²⁰ Gürânî, *Ğâye*, b/117v.

¹²¹ Meryem, 19/2 [زَكْرِيَّا].

¹²² Gürânî, *Ğâye*, a/218v.

¹²³ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, ss. 204-205.

Tablo1.1.1.2.3.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
								Hafs	Ebû Bekir				
زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا	زَكْرِيَّا

“زَكْرِيَّا” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Tefsirinde ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ âyetindeki “جِبْرِيل” ve “مِيكَال”¹²⁴ kelimelerinin kıraatler arası farklı okunuşlarının sebebinin lehçeden kaynaklandığını belirten Gürânî, Hamza ve Kisâî’nin birinci kelimeyi “سلسيل” kalıbında “جَبْرِيل” şeklinde; İbn Kesîr’in hemzenin hazfiyle “جَبْرِيل”¹²⁵ şeklinde; Ebû Bekir’in yâ harfini hazfederek “جَبْرِئِل” şeklinde; diğer kıraat imamlarının ise hemzenin hazfi ve cîm ile râ’nın kesrasıyla “قَبْرِئِل” vezninde “جَبْرِيل” şeklinde okuduğunu ve bu kıraatin Hicaz kıraati olduğunu belirtmektedir¹²⁶. Bu bağlamda Ebû Bekir’in okuyuşunun Temîm ve Kays lehçesi olduğunu bildirmektedir¹²⁷. Gürânî mâna ve fesahata taalluk etmeyen lehçe farklılıklarıyla ilgili tercihinin genelde belirtmemekle birlikte burada kıraatin Hicaz kıraati olmasını bir tercih sebebi olarak gördüğünü açıkça ortaya koyarak tercih edilen okuyuş budur demektedir. İkinci kelimeyi Ebû ‘Amr ve Hafs, hemze ve yâ harfini hazf ile “مِيكَال” şeklinde; Nâfi‘ sadece yâ harfini hazf ederek “مِيكائِل” şeklinde; diğerleri hemze ve yâ harfi ile “مِيكائيل” şeklinde

¹²⁴ Bakara, 2/97, 98 [جِبْرِيل].

¹²⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 167.

¹²⁶ Gürânî, *Ġâye*, a/23v.

¹²⁷ İbn Zencele, *Huccetu’l-kirâ’ât*, s. 107.

okuduklarını nakletmektedir¹²⁸. İbn Kesîr de bir rivâyette kelimeyi Nâfi‘ gibi okumaktadır¹²⁹.

Tablo 1.1.1.2.4.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
									Ebû Bekir				
جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ	جَبْرِيلَ

“جَبْرِيلَ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Tablo 1.1.1.2.5.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
								Hafs					
مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ	مِيكَالَ

“مِيكَالَ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

1.1.1.3. Hemzenin İbdâli

İbdâl’in kelime anlamı bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek,¹³⁰ kaldırıp yerine başka bir şeyi koymaktır¹³¹. Terim anlamı ise kelimenin bir harfinin başka bir harfle telaffuz

¹²⁸ Gûrânî, *Ğâye*, b/23v; Tefsirimizde geçen bu konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. b/151v (Yûnus, 10/51 *ءَالَيْنَ*), a/174v (Yusuf, 12/90 *ءَأْتِكَ*), b/274v (Kasas, 28/34 *رُدُّءَا*), a/298v (Sebe, 34/52 *الْتَّنَاوُسُ*), b/305v (Sâffât, 37/16 *أَعْدَا*), b/351v (Necm, 53/22 *ضَمِيرِي*), a/397v (Mâûn, 105/1 *أَزْءَيْتَ*).

¹²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 167.

¹³⁰ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (ö.393/1003), *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye* (nşr. Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr), I-VI, Beyrût 1407/1987. IV, 1632.

¹³¹ el-Kefevî, Ebû'l-Bekâ’, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Hanefî el-Kefevî (ö.1094/1683), *el-Kulliyât* (nşr. Adnân Derviş, Muhammed el-Mısırî), I, Beyrût, 31.

zorluğunu ortadan kaldırmak,¹³² ve akıcılığı sağlamak maksadıyla değiştirilmesidir. Bu durumda manada bir değişiklik olmamaktadır.¹³³ İbdâl Arap lehçelerinde yaygın görülen uygulamalardan biridir¹³⁴. Arap dilinde birçok harfin birbiriyle ibdali uygulamaları vardır¹³⁵. Biz bu başlık altında hemzenin med harflerine ve harekeli vâv, yâ ve hâ (هـ)'ya ibdâli ile ilgili kıraat farklılıklarının tefsirimize yansımalarını örnekler vererek işleyeceğiz.

Gürânî ﴿هَآئْتُمْ هَؤُلَاءِ حَجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ...﴾ âyetindeki “هَآئْتُمْ”¹³⁶ kelimesinin aslının “هَآئْتُمْ” şeklinde olmasından dolayı hemezelerin bir arada okunmasının zorluk oluşturacağı gerekçesinden hareketle birinci hemzenin hâ (هـ)'ya dönüştürülmesi sebebiyle bu harfi Verş ve Kunbül'ün medsiz هَآئْتُمْ şeklinde okuduğunu bildirmektedir¹³⁷.

هَآئْتُمْ kelimesini tahlil ettiğimizde bunun “هَآئْتُمْ” manasında olduğunu ve hemzenin hâ (هـ)'ya dönüştüğünü görürüz¹³⁸. İki hemze arasına elif idhal edilmek suretiyle birinci elif hâ (هـ)'ya dönüşerek kelime “هَآئْتُمْ” olmuştur. Bu doğrultuda dökmek anlamındaki أَرَقَ kelimesi¹³⁹ هَرَق olarak, zamir olan “seni – sana” anlamındaki “هَآئْتُمْ” kelimesi ise “هَآئْتُمْ” şeklinde kullanılmaktadır¹⁴⁰. İbnu'l-Cezerî, kelimenin başındaki hâ (هـ) harfinin “هذا”nın

¹³² el-Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf el-Hüseynî el-Curcânî Seyyid Mîr Şerîf (ö.816/1413), *Kitâbu't-ta'rifât* (nşr. الناشر بإشراف العلماء من جماعة و صححه ضبطه), Beyrût 1403/1983. s. 7.

¹³³ ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk el-Bağdâdî en-Nihâvendî (ö.337/949), *el-Lâmât* (nşr. Mâzin el-Mubârek), I, Dimeşk 1405/1985, s. 141; Bedruddîn Kahvecî, Beşîr Cuveycâbî, “Mukaddime”, (Ebû Ali el-Fârisî, el-Hasan b. Ahmed b. 'Abdulğaffâr (ö.377/988), *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a* (nşr. Bedruddîn Kahvecî, Beşîr Cuveycâbî), I-VII, Dimeşk, Beyrût 1413/1993, s.7; Sarı, Mehmet Ali, “İbdâl”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014, XIX, s. 263.

¹³⁴ Vâsitî, *el-Kenz fi'l-kırâ'ât il-'aşer*, I, s. 60.

¹³⁵ Geniş bilgi için bkz. İbnu's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö.244/859), *el-Kalb ve'l-ibdâl*, ts.; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Ebu't-Tayyib Abdülvahid b. Ali el-Halebî el-Luğavî (ö.351/962), *Kitâbu'l-ibdâl*, (thk. İzzüddîn et-Tenûhî), I-II, Dimeşk, 1961.

¹³⁶ Âli İmran, 3/66 [هَآئْتُمْ].

¹³⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/51v.

¹³⁸ Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât*, II, 389.

¹³⁹ İmru'u'l-Kays, İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kindî (ö.545/-79), *Dîvânü İmri'i'l-Kays* (nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî), Beyrût 1425/2004, s. 24.

¹⁴⁰ el-Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasan el-Mucâşî'î el-Belhî (ö.215/830), *Me'âni'l-Kur'ân* (nşr. Hudâ Mahmûd Kırâ'a), I-II, Kâhire 1411/1990, I, 18; İbnu's-Sikkît, *el-Kalb ve'l-ibdâl*, ts. s.7; Zeccâcî, *el-Lâmât*, 141; Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât*, II, 131.

bölümünün düşmesiyle soru değil de tenbih anlamında olmasının muhtemel olduğundan bahsetmekte ve buna “أَيُّهَا الثَّقَلَانُ”¹⁴¹ kelimesindeki tenbih hâ (هـ)’sını örnek olarak vermektedir¹⁴². Ahfeş (evsat) (ö. 215/830) bu harfin tenbih hâ’sı olamayacağını söylerken¹⁴³ İbn-i Zencele de aynı görüşü savunarak iki tenbihin “هُؤُلَاءِ، هَا” yan yana gelmesinin mümkün olmadığını ve de Arapların هَا أَنَا هَذَا dediklerini, هَا أَنَا هَذَا demediklerini delil olarak sunmaktadır. Kelimeyi Nâfi‘ ve Ebû ‘Amr ikinci hemzeyi de atarak “هَاتُّم” şeklinde okumuştur¹⁴⁴. Gürânî bu konu içinde ele alacağımız “آل” kelimesinin elifinin hemzeye ibdâline de temas ederek kelimenin ismi tasğirinin “أُهَيْل” şeklinde geldiğinden hareketle aslının “أَهْل” olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili Kisâî’nin görüşüne de yer veren müfessirimiz, kelimenin aslının “أَوْل”, ism-i tasğirinin “أُوَيْل” olduğunu söylemektedir¹⁴⁵. Kisâî dışında tüm nahivcilere göre kelimenin aslı “أَهْل”dir¹⁴⁶.

Hemzenin önceki harfin harekesi doğrultusunda med harfine dönüştürülerek okunması şeklindeki kıraat farklılıklarına Gürânî tefsirinde sıkça yer vermiştir. Bu doğrultuda hemzenin med harfi olan elif’e ibdâliyle ilgili فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ ﴿۱﴾ ayetindeki “مِنْسَأْتَهُ”¹⁴⁷ kelimesi örnek oluşturmaktadır. Nâfi‘ ve Ebû ‘Amr tahfifte mübalağa yaparak kural dışı olarak hemzeyi elife ibdâl ile “مِنْسَأْتَهُ” şeklinde med ile, İbn Zekvân ise İbn ‘Âmir’den rivâyet ile hafif okuyuşu en hafif okuyuşa naklederek sükûn ile “مِنْسَأْتَهُ” şeklinde okumuştur. Müfessirimiz bu kelimeyi med ile okumanın Hicaz lehçesi olduğunu hatırlatarak tercihini belirtmiştir¹⁴⁸.

¹⁴¹ Rahman, 55/31 [أَيُّهَا الثَّقَلَانُ].

¹⁴² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 402.

¹⁴³ el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 266.

¹⁴⁴ İbn Zencele, *Huccetu’l-kırâ’ât*, s. 165.

¹⁴⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/18v.

¹⁴⁶ İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, s. 90.

¹⁴⁷ Sebe, 34/14.

¹⁴⁸ Gürânî, *Ğâye*, a/296v.

Hemzenin med harfi olan vâv'a ibdâliyle ilgili Gürânî, Kur'an'da geçen ﴿يُؤْمِنُونَ﴾¹⁴⁹ kelimelerinin hepsinin hemzesini Verş'in Nâfi'den, Sûsî'nin (ö. 261/874) de Ebû 'Amr'dan rivâyetle med harfi olan vâv'a ibdâl ile "يُؤْمِنُونَ" şeklinde okuduğunu; Hamza'nın ise kelimeyi sadece vakıf yapacağı zaman onlar gibi okuduğunu söylemektedir¹⁵⁰.

Gürânî ﴿...وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غٰفِلُونَ﴾ âyetindeki "الذِّئْبُ"¹⁵¹ kelimesinin hemzesini hafifletmek için Sûsî, Verş ve Kisâî'nin med harfi olan yâ harfine ibdâl ile "الذِّئْبُ" şeklinde okuduklarını ifade ettikten sonra, Ferrâ'nın (ö. 207/823) her harekeli harfin sakininden daha ağır olduğunu ancak hemzenin bunun aksine harekeli halinin daha hafif olduğunu söylediğini nakletmektedir¹⁵².

Müfessirimiz hemzenin harekeli vâv'a ibdâliyle ilgili ﴿...فَالْوَا ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ kelimelerinin hemzelerinin iki zammeden sonra telaffuzunun zorluğundan dolayı¹⁵³ Hafs'ın "هُزُوا، كُفُوا" şeklinde hemzeleri vâv'a ibdâl ederek okuduğunu; Hamza'nın ise vakf halinde vâv'a ibdâl ile, orta harfleri ise cezimleyerek كُفُوا şeklinde okuduğunu söylemekte ve böyle orta harfi cezimleyerek okumanın Temîm ve Esed kabilelerinin lehçesi olduğunu belirtmektedir¹⁵⁴. Aynı konu içerisinde mütalaa edebileceğimiz bir başka husus da vâvın hemzeye ibdâlidir. Müfessirimiz konuya örnek olarak ﴿وَإِذَا الرُّسُلُ أَقْبَتَتْ﴾¹⁵⁵ âyetindeki "أَقْبَتَتْ" kelimesinin hemzesinin Ebû 'Amr tarafından vâv ile "وَقَبَّتْ" şeklinde okunduğunu ve kelimenin aslının "وقت" kökünden geldiğini ancak

¹⁴⁹ Bakara, 2/3 [يُؤْمِنُونَ].

¹⁵⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/5v. Benzer kıraat farklılıklarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 132; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 390; Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât*, I, 127.

¹⁵¹ Yusuf, 12/13 [الذِّئْبُ].

¹⁵² Gürânî, *Ğâye*, b/166v.

¹⁵³ İhlas, 112/4 [كُفُوا].

¹⁵⁴ Bakara, 2/67 [هُزُوا]; Kehf, 18/56.

¹⁵⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/398v.

¹⁵⁶ Age, b/20v.

¹⁵⁷ Murselât, 77/11 [أَقْبَتَتْ].

Resmu'l-Mushaf'ta hemze ile yazıldığını aktarmakta, hemzenin vâv'dan daha zor bir harf olsa da zammeliyken vâv'dan daha hafif olduğuna dikkat çekmektedir¹⁵⁸.

Tefsirimizde hemzenin harekeli yâ harfine ibdâliyle ilgili kıraat farklılıklarına da yer verilmektedir. Bu durumun örneklerinden biri ﴿...أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ﴾ âyetindeki “البريئة”¹⁵⁹ kelimesinin hemzesinin yâ harfine ibdâl edilerek “البريئة” şeklinde okunduğu kıraatlerde görülmektedir¹⁶⁰. Müfessirimiz kelimeyi Nâfi‘ ve İbn Zekvân’ın hemzeli olarak “البريئة” şeklinde okuduklarını¹⁶¹ ve bunun “yarattı” anlamındaki “بَرَأَ” kökünden olduğunu ve Yûnus b. Habîb en-Nahvî’nin (ö. 182/798) “Mekke ehli “النبيئ”¹⁶² ve “البريئة” kelimelerini hemzeli okuyarak Araplara muhalefet etti.” sözünü nakletmekte ve Sîbeveyhî’nin de aynı bilgiyi verdiğini¹⁶³ zikretmektedir. Sîbeveyhî’nin Yûnus b. Habîb’ten (ö. 182/798) ders aldığı ve *el-Kitâb*’ında ondan çok sayıda nakil yaptığı bilinmektedir¹⁶⁴. Sîbeveyhî ehl-i tahkîkin bu iki kelimenin hemzesini yâ harfine ibdâl ile okuduğunu, bunun alışılmış bir durum olmadığını, bu şekilde rivâyete uymuş olduklarını zikrettikten sonra Hicaz’da ise az bir grubun bu iki kelimeyi hemze ile okuduğunu ancak bunun tahfif olmadığını nakletmektedir¹⁶⁵. Zeccâc, kelimeyi bir kavim dışında Kurrâ’nın çoğu ibdâl ile “البريئة” şeklinde okuduğunu söylemektedir¹⁶⁶.

¹⁵⁸ Gûrânî, *Ġâye*, a/383v.

¹⁵⁹ Beyyine, 98/6 [البريئة].

¹⁶⁰ Gûrânî, *Ġâye*, a/395v.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, s. 95.

¹⁶² Gûrânî, *Ġâye*, b/19v, Bakara, 2/61 [النبيئين].

¹⁶³ Sîbeveyhî, Ebû Beşr ‘Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (ö.180/797), *el-Kitâb* (nşr. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn), I-IV, Kahire 1408/1988, III, 555; Ezherî, *Tehzibu'l-luġa*, XIV, 291; İbn Nâsiruddîn ed-Dimeşkî, Muhammed b. ‘Abdillâh el-Kaysî eş-Şâfi‘î (ö.842/1438), *Câmi‘u'l-âsâr fi’s-siyer ve mevlidi'l-Muhtâr* (nşr. Ebû Ya‘kûb Neş‘et Kemâl), I-VIII, 1431/2010, I, 383.

¹⁶⁴ Bulut, Ali, “Yûnus b. Habîb”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014, XLIII, 606.

¹⁶⁵ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, III, 555.

¹⁶⁶ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc (ö.311/924), *Me‘âni'l-Kur‘ân ve i‘râbuhu* (nşr. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî), I-V, Beyrût 1408/1988, I, 136; Hemzenin ibdâli ile ilgili çalışmamıza alamadığımız diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Ġâye*, b/6v (Bakara,2/6 (ءَأَنذَرْتَهُمْ a/20v (Bakara, 2/62 (وَالضَّبِيعِينَ a/33v (Bakara, 2/185 (الْقُرْءَانَ a/118v (A‘raf, 7/123 (ءَأَمْتُمْ بِهِ a/147v (Yûnus, 10/5 (ضِيَاءَ b/167v (Yusuf, 12/23 (هَيْتَ a/173v (Yusuf, 12/80 (اسْتَيْسُوا b/173v (Yusuf, 12/87 (لَا يَأْتِيَنَّ b/175v (Yusuf, 12/110 (اسْتَيْسَسَ b/214v

Hemzenin ibdalının bir şekli de hüzeyl kabilesinin¹⁶⁷ أخذ fiilini تخذ şeklinde okumalarında görünmektedir. Müfessir ﴿...قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾ âyetinde “لَتَّخَذْتَ”¹⁶⁸ fiilini İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “تَخَذْتَ” şeklinde “أَخَذَ”nin müradifi olarak okuduğunu ve bu şekilde okumanın Huzeyl kabilesinin lehçesinde mevcut olduğunu bildirmektedir¹⁶⁹.

1.1.1.4. İmâle İle Okuyuş

Bir kıraat terimi olarak imâle, fethayı kesraya,¹⁷⁰ elifi yâ harfine doğru eğmek anlamındadır. Tecvid ilminde imâleyi şiddetli yapmaya imâletü'l-kübrâ, hafif imâleye de imâletü'l-mütevassita ya da imâletü's-suğrâ denir¹⁷¹. Kıraat kaynaklarında kuvvetli imâleye *imâle-i şedide*, *izcâ'*, *bath* (الإضجاع، البطح) ve *kesra* da denilmiştir. İmâleyi orta kararda yapmaya ise *taklîl*, *teltîf* ve *beyne beyne* de denilmektedir¹⁷².

Ebû Şâme (ö. 665/1267) kıraat ilmindeki fethayı iki grupta ele alır: İlki Horasan yöresinde rastlanan ve Arap kabilelerinde mevcut olmayan bir okuyuş türüdür. Bu okuyuşa göre fetha, tefhîm ile şiddetli ve kalın bir sesle okunmaktadır. Fethanın bu şekilde seslendirilişi kıraat imamlarınca da tasvip edilmemiştir. Fethanın ikinci şekli ise *fetha-i mütevessita*, yani *imâle-i mütevessita* ile *tefhim* arasında bir sesle okunan türüdür. Böylece imâleden önce fethanın kalınlık bakımından iki derecesinin (perdesinin) olduğu ortaya konmaktadır¹⁷³. İbnü'l-Cezerî, imâle ile okuyuşun Temîm, Esed ve Kays kabilelerine has bir lehçe olduğunu söylemektedir. O, imâlenin gayesinin harekeden sonra gelen elif harfinin

(Kehf, 18/56 هُرُوا), b/222v (Meryem, 19/74 وَرَاءَ), a/237v (Enbiya, 21/96 يَا جُوجُ وَمَأْجُوجُ), b/239v (Hac, 222/23 وَلَوْلَا), a/270v (Neml, 27/44 سَائِبِيهَا), a/293v (Ahzâb, 33/51 تَرْجِي), a/298v (Sebe, 34/52 التَّائِثُ), b/343v (Fetih, 48/29 سُوْقِهِ), b/351v (Necm, 53/22 حَبِيزِي), a/374v (Mearic, 70/1 سَأَلْ), b/392v (Beled, 90/20 مُؤَصَّدَةٌ), b/395v (Beyyine, 98/7 الْبَرِيَّةِ).

¹⁶⁷ Huzeyl oğulları; Mudar kabilesinin Cündüb sülalesinin bir kolu. Bkz. el-Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö.821/1418), *Nihâyetu'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-'Arab* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), I, Beyrût 1400/1980. s.435.

¹⁶⁸ Kehf, 18/77 [لَتَّخَذْتَ].

¹⁶⁹ Gûrânî, *Ğâye*, a/216v.

¹⁷⁰ Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 37.

¹⁷¹ Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân okuma esasları*, Emin Yayınları, Bursa, 2011, ss. 93-94; Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, s. 74.

¹⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 30; Tahânevî, *Keşşâfu istılahâti'l-funûn*, I, 259.

¹⁷³ Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî ed-Dimeşkî (ö.665/1267), *İbrâzu'l-me'âni min hirzi'l-emânî*, ts. ss. 203-204.

aslıının yâ harfi olduğuna ya da sonra gelen harfin harekesine işaret etmek maksadıyla yapıldığını söylemektedir¹⁷⁴.

Gürânî, tefsirinde imâle ile okuyuş vecihlerine yer vermekte ve zaman zaman gerekçelerine de temas etmektedir. *İmâletü'l-kübrâ* için tam imâle ya da sadece imâle terimini, *suğrâ* için ise *teshil* terimi için de kullandığı *beyne beyne* ve *taklil* tabirlerini kullanmaktadır¹⁷⁵.

﴿...قَالَ يُبَشِّرِي هَذَا عِلْمٌ...﴾ âyetinde “يُبَشِّرِي”¹⁷⁶ kelimesini Kûfeli imamların mütekellim yâsına izafe etmeden “يُبَشِّرِي” şeklinde; bunlardan Hamza ve Kisâî'nin imâletü'l-kübrâ ile okuduğunu, diğerlerinin ise “يُبَشِّرِي” şeklinde izafet ile okuduklarını belirten Gürânî, Ebû 'Amr'ın ise imâlenin iki şeklinde ve imâlesiz olmak üzere üç vecihte okuduğundan bahsetmektedir¹⁷⁷. Müellifimiz “يُبَشِّرِي”¹⁷⁸ kelimesini Kûfeli kıraat imamların mütekellim yâsına izafe etmeksizin okuduğunu, bu ekole mensup Hamza ve Kisâî'nin ise imâletü'l-kübrâ ile “يُبَشِّرِي” şeklinde; Meryem sûresinin başındaki “كَهَيْعَصَ”¹⁷⁹ âyetinin yâ harfinin elifinin İbn 'Âmir, Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî tarafından imâle ile okunduğunu, Sûsî'nin de bir vecihte böyle okuduğunu nakleder. Ebû 'Amr, Ebû Bekir ve Kisâî'nin ise yâ ile birlikte hâ (هـ) harfinin elifinde de imâle yaptıklarını söylemektedir. Nâfi'nin hâ (هـ) ve yâ harflerinin eliflerinde yaptığı imâlenin ise *imâle-i mütevevssita* olduğunu belirtmektedir. Burada imâle yapılmasının nedenine de temas eden Gürânî bu harflerin isimlerinin sonlarındaki eliflerin asıllarının yâ harfi olduğunu, bunun da kelimelerin tesniyelerinde bulunan yâ harfinden anlaşıldığını söylemektedir¹⁸⁰.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 30; ayrıca bkz. Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât*, I, 140.

¹⁷⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/v146, a/167v.

¹⁷⁶ Yusuf, 12/19 [يُبَشِّرِي].

¹⁷⁷ Gürânî, *Ğâye*, a/167v.

¹⁷⁸ Yusuf, 12/19 [يُبَشِّرِي].

¹⁷⁹ Meryem, 19/1 [كَهَيْعَصَ].

¹⁸⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/218v.

﴿الرَّ كَتَبَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ...﴾ âyetinde “الر”¹⁸¹ harflerindeki râ harfinin elifini Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Âsım’dan rivâyetle Ebû Bekir’in, tam imâle ile, Hamza Kisâi ve Verş’in ise orta imâle ile okuduklarını belirttikten sonra râ’da yapılan tam imâleyi tercih etmediğine işaretle râ harfinin ismindeki elif’in tesniyede yâ harfine dönüşmesinin dile ağır olduğunu ve Ferrâ’nın da aynı görüşte olduğunu söylemektedir¹⁸²

1.1.1.5. Kelime Sonunda Bazı Medlerin Hazf ve İsbat İle Okunuşu

Esmâ-i menkûsa (kesralı harften sonra sakin yâ harfıyla biten isimler)¹⁸³, izafet yâ’sı ve medle biten bazı kelimelerin sonlarının medli ya da medsiz okunması hususunda kıraatler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Gürânî tefsirinde bu durumda olan kelimelere yer vermektedir. Bunlardan esmâ-i menkûsa olan ﴿...وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ âyetinde “هاد”¹⁸⁴, ﴿...وَمَا لَهُمْ﴾ âyetinde “وال”¹⁸⁵ ve ﴿...وَمَا لَهُمْ مِّنَ اللَّهِ مِّنَ وَّاقٍ﴾ âyetinde “واق”¹⁸⁶ kelimelerini aynı sınıfta ele almış, “هاد” kelimesinden başlayarak her bir kelimenin hangi kıraat imamları tarafından nasıl okunduğuna temas etmiş, mesela “وال” kelimesini tahlil ederken tefsirde ilk geçen kelime olan “هاد” kelimesine de benzer özellikte olması hasabiyle ayrıca atıfta bulunmuştur. Buna göre İbn Kesîr bu kelimeleri “واقى، والى، هادى” şeklinde medli okurken diğer kıraat imamları “واق، وال، هاد” şeklinde medsiz okumuştur¹⁸⁷. Müellifimizin bu

¹⁸¹ Yûnus, 10/1 [الر].

¹⁸² Gürânî, *Ğâye*, b/146v; Tefsirde imâle ile ilgili geçen ve çalışmamıza alamadığımız diğer örnekler için bkz. b/223v (Taha, 20/1 طه), b/230v (Taha, 20/125 أغمى), b/257v (Furkan, 25/28 يُؤتلى), b/261v (Şuara, 26/1 طسم), b/267v (Neml, 27/1 طس), b/272v (Kasas, 28/6 وَنُرِي), a/301v (Yasin, 36/1 يس), a/318v (Mü’min, 40/1 حم).

¹⁸³ Curcânî, *et-Ta’rifât*, s. 25.

¹⁸⁴ Ra’d, 13/7, 33 [هاد].

¹⁸⁵ Ra’d, 13/11 [وال].

¹⁸⁶ Ra’d, 13/34, 37 [واق].

¹⁸⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/176v, a/177v, a/180v. İbn Kesîr’in bu tür kelimeliri med ile okuduğuna dair bilgi için ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 360.

kelimelerin sonlarının medsiz yazılış şeklinin Resmu'l-Mushaf'a uygun olduğunu söylemesi, kanaatimizce onun tercihini de ortaya koymaktadır¹⁸⁸.

Aynı kalıpta ism-i menkûs olan Kamer sûresi 6. ﴿فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ﴾ ve 8. ﴿مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكٰفِرُونَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ﴾ âyetlerinde geçen “الداع” kelimesinin ise her ikisinin farklı okunuş vecihleri olduğundan ikisine de ayrı ayrı açıklama getirmektedir. 6. âyetteki kelimeyi Bezzî'nin İbn Kesîr'den rivâyetle vakıf ve vasıl halinde, Ebû 'Amr ve Verş'in ise vasıl halinde yâ harfiyle “الداعي”¹⁸⁹ şeklinde okuduğunu; 8. âyetteki kelimeyi ise İbn Kesîr'in vakıf ve vasıl halinde, Nâfi' ve Ebû 'Amr'ın ise vasıl halinde “الداعي”¹⁹⁰ şeklinde yâ ile med yaparak okuduğunu belirtmiştir¹⁹¹. Aynı kalıptan olan “الواد”¹⁹² kelimesine de yer veren müfessirimiz, kelimenin Bezzî ve Kunbül tarafından vakıf ve vasıl, Verş ve Kunbül'den bir başka rivâyetle vasıl halinde “الوادي” şeklinde med ile okunduğunu söylemektedir¹⁹³.

Müellif ﴿وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ أَلَىٰ تُظْهَرُونَ مِنْهُمْ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ âyetinde “أَلَىٰ”¹⁹⁴ lafzını Kûfe'lilerin ve İbn 'Âmir'in yâ üzere med ile hemzeli olarak “أَلَىٰ” şeklinde, diğerlerinin ise yâ'sız olarak, bunlardan Verş'in vasıl halinde kesralı hemzei müsehhele ile “الَاءِ” şeklinde, vakıf halinde ise sakın yâ ile med üzere “أَلَىٰ”, Ebû 'Amr ve Bezzî'nin ise sakın yâ'lı “أَلَىٰ” (med ile)¹⁹⁵ ve

¹⁸⁸ Gûrânî, *Ġâye*, b/176v; Diğer örnekler için bkz. b/347v (Kâf, 50/41 (المُنَادِي), b/352v (Necm, 53/51 (وَتُمُودًا), b/391v (Fecr, 89/4, 15, 16 (أَهْنَىٰ، أَكْرَمَىٰ، يَسْرَىٰ)).

¹⁸⁹ Kamer, 54/6 [الدَّاعِ].

¹⁹⁰ Kamer, 54/8 [الدَّاعِ].

¹⁹¹ Gûrânî, *Ġâye*, b/353v.

¹⁹² Fecr, 89/9 [الْوَادِ].

¹⁹³ Gûrânî, *Ġâye*, b/391v.

¹⁹⁴ Ahzâb, 33/4 [أَلَىٰ].

¹⁹⁵ Sirâceddîn en-Neşşâr, Ebû Hafs Ömer b. Kâsım b. Muhammed b. Ali Sirâceddîn (ö.938/1532), *el-Mukerrer fî mâ tevâtere min el-kirâ'âti's-seb'* (*Ekinde: mücez fî ya'âti'l-idafeti bi's-suver*) (nşr. Ahmed Mahmûd 'Abdu's-Semî'), Beyrût 1422/2001, s. 323.

ihtilâslı kesralı yâ ile “الّٰی” şeklinde olmak üzere iki vecihte, Kâlûn ve Kumbül’ün ise yâ’sız kesralı hemzeyle “الّاء” şeklinde okuduklarını söylemektedir¹⁹⁶.

Tablo 1.1.1.5.1.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe				
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım	Hamza	Kisâî
Kâlûn	Verş(ق)	Bezî	Kumbül							
الّاء	الّٰی	الّٰی	الّاء	الّٰی	الّٰی	الّٰی	الّٰی	الّٰی	الّٰی	الّٰی

“الّٰی” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Gürânî’nin konuyla bağlantılı ism-i menkûs olan “التّاد”¹⁹⁷ ve “التّاق”¹⁹⁸ kelimelerindeki¹⁹⁹ ve Resmu’l-Mushaf’ta mevcut olup öncesi meksur olan izafet yâ’sının vasıl halinde fethalı okunmasıyla ilgili vecihlere²⁰⁰ tefsirinde yer vermediği görülmektedir.

“حاش”²⁰¹ âyetinde geçen Harf-i cer olan ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هَذَا بَشَرًا اِنْ هَذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيْمٌ﴾

kelimesinin kıraat farklılığına temas eden Gürânî, kelimenin aslının elifli “حاشا” şeklinde olduğunu ve sadece Ebû ‘Amr’ın vasıl halinde elif ile bu şekilde okuduğunu, ancak diğer kıraat imamlarının elifsiz okuduklarını bildirmekte ve bu kıraatin Hicaz kıraati olduğunu, Resmu’l-Mushaf’ta da böyle olduğunu, dolayısıyla kendi tercihini de belirtmektedir²⁰². Ebû ‘Amr kelimeyi Arapların elifli kullandığına dair örnekler verirken diğerleri ise Resmu’l-Mushaf’ı delil göstermişlerdir²⁰³.

¹⁹⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/288v.

¹⁹⁷ Mü’min, 40/32 [التّاد].

¹⁹⁸ Mü’min, 40/15 [التّاق].

¹⁹⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/319v.

²⁰⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, ss. 196-197.

²⁰¹ Yusuf, 12/31 [حَاشَ].

²⁰² Gürânî, *Ğâye*, b/168v.

²⁰³ Ezherî, *Me’âni’l-kurâ’ât*, II, 46.

Gürânî, ﴿لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا﴾ âyetindeki ²⁰⁴”لَكِنَّا” kelimesinin sonundaki “نا”nın aslının “أنا” olduğunu, hemzenin harekesinin önceki harfin nûn’una nakledilip hemzenin hafzedildiğini ve nûn’un idğâm edildiğini söylemektedir. İbn ‘Âmir’in diğer imamların aksine vasıl halinde de elifi okuduğunu ve Zeccâc’ın kelimenin haberi olarak zamirin aslına işaret açısından elifin isbatının güzel olduğunu söylediğini nakletmektedir. Zeccâc’ın bu görüşünün birçok tefsirde nakledildiğini görmekteyiz²⁰⁵. Ancak, vasıl halinde asıl olanın munfasıl zamirin elifinin hafz ile okunuşunun “أنا يوسف” örneğinde olduğu gibi daha doğru olacağını, vakıf halinde elif’in isbât ile okunarak zaten Resmu’l-Mushaf’taki durumuna işaret edildiğini söyleyerek Zeccâc’ın bu husustaki görüşüne katılmadığını belirtmektedir. Burada incelediğimiz kelimenin anlamına açıklık getiren müfessirimiz; “هو”nin şan zamiri, devamı olan “الله ربي” bölümünün onun haberi, “هو” haberi ile birlikte “نا” zamirinin haberi olduğunu belirtip mananın arkadaşına şöyle demiş gibi “sen kafirsin lakin ben mü’minim.” şeklinde olduğunu söylemektedir²⁰⁶.

﴿فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا﴾, ²⁰⁸”الرسولا”, ﴿أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولًا﴾, ²⁰⁷”الظنوننا”, ﴿وَتَطَّئُونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا﴾ ²⁰⁹”السبيلا” kelimelerindeki kıraat farklılıklarının aynı olduğunu belirten Gürânî, Ebû ‘Amr ve Hamza’nın vasıl ve vakıf halinde kasr ile “السبيل”, “الرسول”, “الظنون” şeklinde, İbn Kesîr, Hafs ve Kisâ’î’nin vasıl halinde kasr ile, vakıf halinde ise “السبيلا”, “الرسولا”, “الظنوننا” şeklinde med ile, Nâfi’, İbn ‘Âmir ve Ebû Bekir’in ise diğer âyet sonlarına uyarak her iki halde,

²⁰⁴ Kehf, 18/38 [لَكِنَّا].

²⁰⁵ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 287; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.597/1201), *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr* (nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî), Beyrût 1422/2001, s. 85; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’âni*, s. 569; el-Kurtubî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî (ö.671/1273), *el-Câmi’ li’ahkâmi’l-Kur’ân* (nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyyîş), I-XX, Kahire 1384/1964, X, 405.

²⁰⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/213v.

²⁰⁷ Ahzâb, 33/10 [الظُّنُونَا].

²⁰⁸ Ahzâb, 33/66 [الرَّسُولَا].

²⁰⁹ Ahzâb, 33/67 [السَّبِيلَا].

Resmu'l-İmam'daki²¹⁰ gibi elifli med ile okuduklarını bildirmekte, ancak aslolanın kasr ile okunmuş olduğunu belirtmektedir²¹¹.

1.1.2. Muttasıl Hû (هـ) Zamiriyle İlgili Vecihler

Lafız ve mananın aynı olup okunuşunda kıraat imamları arasında farklılık bulunan kelimelerden biri de muttasıl müfred müzekker gâib zamiridir. Bu zamirin okunuşunun sıralı mı (med) sılasız mı, tam hareke ile mi ihtilâs ya da iskân (cezm) ile mi okunacağı hususu kıraat imamlarının uygulamaları arasında farklılık arz etmektedir. Ebû 'Amr ed-Dânî bu ihtilafların lehçeler arasındaki kullanım farkından kaynaklandığını dile getirmektedir²¹². Muttasıl zamirin bu farklı okunuş vecihleri tefsirimizde de yer almaktadır. Bunlardan bir kaç örneği ortak özelliklerine göre sırasıyla işlemek uygun olacaktır. Bazı kıraat kaynaklarında meczûm fiile birleşen hû zamiriyle ilgili Kur'ân'da geçen on dokuz yerde ihtilaf olduğu bildirilmektedir²¹³. Bu fiillerin genellikle son harflerinin illetli harf olduğunu görmekteyiz.

Hû zamirinin meczûm fiilin sonuna geldiğinde nasıl okunacağına dair vecihlerle ilgili ilk örneğimiz ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقِهِ﴾ âyetindeki "يَتَّقِهِ"²¹⁴ lafzıdır. Gürânî zamirin Ebû 'Amr, Ebû Bekir ve Hamza'dan bir vecihle Hallâd tarafından sükûn ile "يَتَّقِهِ" şeklinde okunduğunu belirttiğinden sonra bu şekildeki okuyuşlarına Arap dilinde dayanak olabilecek uygulamalardan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi Arapların hû (هـ) zamirini öncesi harekeli olduğunda sakin olarak okumalarıdır. Bu doğrultuda Ferrâ'dan "ضربتُه ضربا شديدا" cümlesini²¹⁵ örnek olarak nakleden müfessirimiz ikinci ihtimal olarak da Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) hû (هـ) zamirinin hazfolan yâ harfinin yerine konması görüşünü

²¹⁰ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî*, s. 645.

²¹¹ Gürânî, *Ğâye*, b/289v, a/294v; Benzer diğer örnekler için bkz. b/381v (İnsan, 76/4 سلسلا), (İnsan, 76/15 قوارير).

²¹² Dâni, *el-'Ahrufu's-seb'a*, s. 48.

²¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 207; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 246.

²¹⁴ Nûr, 24/52 [وَيَتَّقِهِ].

²¹⁵ el-Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh ed-Deylemî (ö.207/823), *Me'ânî'l-Kur'ân* I-III (nşr. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vdr.), Mısır, I, 223.

aktarmaktadır²¹⁶. Buna göre merfû durumunda fiilin sonunda mevcut olan yâ harfî ile hû (هـ) zamiri "عليه" kelimesinde olduğu gibi uzatılmadan okunacaktı. Cezm durumunda yâ harfinin hazf edilmesiyle hû (هـ) zamiri medsiz olarak sanki kelimenin lafzı gibi hazf olmasına gerek kalmadan yâ harfinin yerini almakta, dolayısıyla cezimli okunmaktadır²¹⁷. İkincisi ise Arapların hû (هـ) zamirinde yapılan vakf'ı vasl'a uygun hale getirmeleridir. Gürânî, hû (هـ) zamirinde vakıf yapmanın kolay olması gibi vasıl yapmamın da kolay olabileceğini dile getirmektedir. Hafs, Hişâm ve Kâlûn'un kolaylaştırmak için kesrayı revm ile "يَتَّقِهِ" şeklinde (kâf (ق) harfinin kesrasını revm ile), diğer kıraat imamlarının ise tam kesra ile "يَتَّقِهِ" şeklinde okuduklarını bildiren Gürânî, bazı kıraat ve tefsir kaynaklarındaki "كَتَفَ"²¹⁸ örneğine kıyas ile kâf (ق) harfini cezimli okuyan Hafs'ın bu okuyuşunda yalnız kaldığına dikkat çekmektedir²¹⁹.

Yine müfessirimiz meczûm fiil-i muzârinin sonuna gelen zamirin okunuşuyla ilgili ²²¹"نُضِّلِهِ", "نُؤَلِّهِ", "نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُضِّلِهِ جَهَنَّمَ..." ﴿...وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزْنَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا...﴾ ²²⁰"نُؤْتِهِ", ²²²"نُؤَلِّهِ", "نُؤَلِّهِ" şeklinde, ²²³"يُؤَدِّهِ" kelimesinin zamiri de "يُؤَدِّهِ" şeklinde yine iskân (cezimli) ile

²¹⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/254v.

²¹⁷ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, V, 328.

²¹⁸ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, V, 329; el-Beydâvî, Ebû Sa'îd Nâsiru'd-Dîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Şîrâzî (ö.685/1286), *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (nşr. Muhammed 'Abdurrahman el-Mer'aşlî), Beyrût 1418, 112; ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullâh (ö.538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-Tenzîl*, I-IV, Beyrût 1407, III, 249; el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbûrî (ö.468/1076), *et-Tefsîru'l-basît* (nşr. للإمام بجامعة دكتوراة رسالة (15) في تحقيقه أصل. Riyâd 2009, XVI, 337. (وتنسيقه بسبكه الجامعة من علمية لجنة قامت ثم سعود، بن محمد

²¹⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/254v.

²²⁰ Âl-i İmrân, 3/145 [نُؤْتِهِ].

²²¹ Nisa, 4/115 [نُضِّلِهِ].

²²² Gürânî, *Ğâye*, a/58v, b/75v, a/76v.

²²³ Âl-i İmrân, 3/75 [يُؤَدِّهِ].

okunmuştur. Bu kelime Kâlûn ve Hişâm tarafından sılasız (medsiz) kesra ile “يُؤَدِّهِ”, diğer imamlar tarafından ise kesralı sıla ile (hû (هـ) zamirinin kesrasını uzatarak) “يُؤَدِّهِ” şeklinde okunmuştur²²⁴.

Zamirin diğer kelimelere birleştiğinde mevcut olan kıraat ihtilaflarıyla ilgili Zamirin diğer kelimelere birleşmesiyle ilgili kıraat ihtilaflarından Gürânî'nin temas ettiği ve ele alacağımız diğer örnekler ﴿...وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ﴾²²⁵ ve ﴿إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا...﴾²²⁶ kelimelerindeki zamirlerdir. Müfessirimiz birinci örnekteki zamiri Hamza'nın kelimenin aslına işaret gayesi güderek zamme ile “لِأَهْلِهِ امْكُثُوا” şeklinde okuduğunu söylemekte, ancak zamirin kesralı okunuşunun mâkabliyle uyumluluk sağladığını ve daha fasih olduğunu belirterek kendi tercihi konusuna da açıklık getirmektedir²²⁷. İkinci örnekteki zamiri ise Hafs'ın zamme ile “عَلَيْهِ اللَّهُ” şeklinde okuduğunu nakletmekle iktifa etmekte,²²⁸ yine benzer bir örnek olan ﴿...وَمَا أَنسَيْنِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ...﴾²²⁹ âyetinde geçen “وَمَا أَنسَيْنِيهِ”²²⁹ lafzındaki zamiri Hafs'ın aslına uymak için zammeli okuduğunu nakletmektedir²³⁰.

1.1.3. Cemî Zamirinin (هم) Harekesi ve Med (Sıla) ile Okunuşu

Manayla değil de lehçe farklılığıyla alakalı olan kıraat vecihleriyle ilgili kelimelerden biri de cemî zamiridir²³¹. Gürânî bu konuya sadece Fâtiha sûresinde açıklamada bulunmakta, diğer yerlerde tekrara gerek duymamaktadır. Cemî zamirlerini Hamza'nın ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ

²²⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/52v; Diğer örnekler için bkz. a/269v (Neml, 27/28:فَأَلْقَىٰ), a/314v (Zümer, 39/7:بِرِضَا), b/117v (Araf, 7/111:أَرْجَىٰ)

²²⁵ Taha, 20/10 [لِأَهْلِهِ امْكُثُوا].

²²⁶ Fetih, 48/10 [عَلَيْهِ اللَّهُ].

²²⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/224v.

²²⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/341v.

²²⁹ Kehf, 18/63 [وَمَا أَنسَيْنِيهِ].

²³⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/215v.

²³¹ Dâni, *el-'Ahrufu's-seb'a*, s. 47.

﴿ عَلَيْهِمْ ﴾ âyetinde “عليهم”²³² ve diğerlerinde “إِيَهُمْ”, “لديهم” şeklinde zammeli okuduğunu, bu şekilde okumanın Hicaz lehçesine ait bir uygulama olduğunu bildirmektedir. Cemî zamirinin sonu yâ ile biten bu kelimelere birleşmeden önceki asıl durumunun zammeli olduğunu hatırlatan müfessirimiz, diğer imamların yâ harfinden etkilenmesi dolayısıyla hâ (هـ) harfini “عليهم” şeklinde kesralı okuduklarını belirtmektedir. Bu zamiri İbn Kesîr ve Kâlûn bir vecihle mîm’e vâv ekleyerek sıla (med) ile “عليهموا” şeklinde okuduklarını zikreden müfessirimiz, bu okuyuşta kelimenin aslına riâyet gayesi güdüldüğünü söylemekte ayrıca bu (هم) zamirinin aslının (هموا) olduğunu belirtmekte, diğer kıraat imamlarının “هم” şeklinde kısa okuyuşlarının kolaylık sağladığını kaydetmekte, kendi tercihinin de bu doğrultuda olduğuna işaret etmektedir²³³.

1.1.4. Hareke Farklılığıyla İlgili Vecihler

Arap dilinde aynı anlamda kullanılan bazı kelimelerin harekelerinin okunuşu hususunda ihtilaflar bulunmaktadır. Kelimelerin asıl harekelerinde bulunan bu değişiklik kıraatler arasında da görülmektedir.²³⁴ Bu başlık altında incelenecek olan hareke farklılığından maksat kelimelerdeki fetha-kesra ve zamme ile ilgili farklılıklardır. Bazı kelimelerin orta harfinin harekesinin *hazf*, *ispat*, *ihtilâs* ve *revm* ile okunuşu farklı bir başlık altında ele alınacaktır. Fiillerin orta harflerindeki hareke farklılığı ise sarf ile ilgili lehçe farklılıkları başlığı altında işlenecektir.

Gürânî kıraatler arasında hareke farklılığı bulunan kelimelerin birçoğunun kıraat vecihlerine temas etmektedir. Bu kelimelerden birkaçı belli bir tasnif içerisinde incelenip diğer örnekler ise dipnotta gösterilecektir.

Okunuşunda fetha-kesra farkı bulunan kelimelerden Kur’ân’da üç yerde bulunan ﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ...﴾، ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا...﴾، ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً...﴾

²³² Fâtîha, 1/7 [عَلَيْهِمْ].

²³³ Gürânî, *Ġâye*, a/3v.

²³⁴ Dâni, *el-’Ahrufu’s-seb’a*, s. 40.

“سَلِّمْ”²³⁵ kelimesinin herbirinin okunuşuyla ilgili farklılıkları belirten müfessirimiz Bakara sûresindeki kelimeyi Nâfi‘, İbn Kesîr ve Kisâî’nin “السَّلْمُ” şeklinde sîn harfinin fethasıyla,²³⁶ Enfâl sûresindeki, Ebû Bekir’in kesra ile “السَّلْمُ” şeklinde,²³⁷ Muhammed sûresindeki kelimeyi ise Hamza ve Ebû Bekir’in yine kesra ile “السَّلْمُ” şeklinde²³⁸ okuduğunu naklederken bu iki okuyuş şeklinin “كَيْفَ، كَيْفَ” kelimelerinde olduğu gibi lehçe farklılığından kaynaklandığına dikkat çekmektedir²³⁹.

Tefsirinde ﴿...قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ...﴾ âyetindeki “نَعَمْ”²⁴⁰ kelimesinin okunuş vecihlerine yer veren Gürânî kelimedeki nûn’u Kisâî’nin “نَعَمْ” şeklinde kesra ile okuduğunu söylemekte ve bu iki okuyuşun lehçe kaynaklı olduğunu belirtmektedir. Müfessirimiz burada tercihini “المختار” kelimesiyle ortaya koyarken bunu Hicaz lehçesi oluşuna ve Arapların çoğunluğunun okuyuşunun bu şekilde oluşuna dayandırmaktadır²⁴¹.

﴿...وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَجُّ الْبَيْتِ...﴾ âyetinde “حَجَّ”²⁴² kelimesinin okunuşundaki hareke farklılığına temas eden müfessirimiz kelimenin Hamza, Kisâî ve Hafs tarafından “حَجَّ” şeklinde kesra ile okunmasının lehçe farklılığından kaynaklandığını hatırlattıktan sonra fethalı okunuşun mastar, kesralı okunuşun ise “حَجَّ” fiilinin ismi olduğunu Zeccâc’ın söylediğini nakletmektedir²⁴³. Burada tercihinin fethalı okunuştan yana olduğunu söyleyen

²³⁵ Bakara, 2/208, Enfâl, 8/61, Muhammed 47/35 [السَّلْمُ].

²³⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/36v; Ezherî, *Me‘âni’l-kırâ’ât*, I, 197.

²³⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/131v; Ezherî, *Me‘âni’l-kırâ’ât*, I, 197.

²³⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/340v; Ezherî, *Me‘âni’l-kırâ’ât*, I, 197.

²³⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/131v.

²⁴⁰ Araf, 7/44 [نَعَمْ].

²⁴¹ Gürânî, *Ğâye*, b/112v.

²⁴² Âl-i İmrân, 3/97 [حَجَّ].

²⁴³ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 447; İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed ‘Abdülhak b. Ğâlib b. ‘Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî (ö.542/1148), *el-Muharreru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz* (nşr. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed), Beyrût 1422, s. 477; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, s. 204; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru’ddîn el-Endelûsî (ö.745/1344), *el-Bahru’l-muhît fî’t-tefsîr* (nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl), Beyrût 1420, III, 12.

Gürânî bir diğer âyette²⁴⁴ aynı kelimenin fethalı okunuşunda kıraatler arasında ittifak olmasını kendisinin tercih sebebi olarak belirtmektedir²⁴⁵.

﴿...فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا...﴾ âyetindeki “أُفٍّ”²⁴⁶ kelimesinin fâ harfinin harekesini Nâfi‘ ve Hafs’ın tenvinli kesra ile; Ebû ‘Amr, Kisâî, Hamza ve Ebû Bekir’in tenvinsiz kesra ile okuduğunu; İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir’in ise tenvinsiz fethayla okuduklarını bildirdikten sonra kelimenin aslında sakin kullanıldığını sakinin harekelenmesinin kesra ile mümkün olabilmesinden dolayı tercihinin tenvinsiz kesra ile “أُفٍّ” şeklinde olduğunu belirtmektedir²⁴⁷.

Benzer bir hareke farklılığı bulunan ﴿إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ...﴾ âyetinde “قَرْحٌ”²⁴⁸ kelimelerindeki kâf (ق) harfinin Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir tarafından zammeyle “قَرْحٌ” şeklinde okunduğunu ve bu farklı okunuşun lehçeden kaynaklandığını söylemekle birlikte, kelimenin fethalı ya da zammeli okunuşu arasında anlam farkı olma ihtimaline de değinerek fethalı olduğunda yara, zammeli olduğunda ise yaranın acısı anlamına geldiğini söylemektedir²⁴⁹.

Aynı grupta mütalea edeceğimiz bir diğer örnek olarak ﴿حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَيْنِ...﴾ âyetindeki “السدين”²⁵⁰ kelimesinin sîn harfinin harekesini İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Hafs’ın diğerleri gibi zamme ile değil de fetha²⁵¹ ile “السدين” şeklinde okuduğunu bildiren Gürânî bu

²⁴⁴ Hac, 22/27 [بِالْحَجِّ].

²⁴⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/54v.

²⁴⁶ İsrâ, 17/23 [أُفٍّ].

²⁴⁷ Gürânî, *Ğâye*, a/202v; Diğer örnekler için bkz. a/106v (Enam 6/141 (حَصَادِهِ), b/213v (Kehf 18/44 (الْوَلِيَّةُ)).

²⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/140 [قَرْحٌ].

²⁴⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/57v.

²⁵⁰ Kehf, 18/93 [السدين].

²⁵¹ Tefsirimizin Murat Molla Kütüphanesi 164, Ayasofya Kütüphanesi, 253, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, 248 ve Karaçelebi zade Kütüphanesi, 10 numaralı yazma nüshalarında zamme yazılmıştır. Fetha yazılan nüshasına rastlayamadık. Kıraat kaynaklarında bu imamların üçünün fetha ile okuduğu sabittir. Bkz. İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân en-Nisâbüri (ö.381/991), *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-‘aşr* (nşr. Subey‘ Hamza Hâkîmî), Dimeşk 1981, s. 283; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'â*, s. 399; Ezherî, *Me'âni'l-kirâ'ât*, II, 122; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, s. 431; Ebû ‘Amr ed-Dânî, Osman b. Sa‘id b. Osman b. Ömer Ebû ‘Amr ed-Dânî (ö.444/1053), *et-Teysîr fi'l-kirâ'âti's-seb'â* (nşr. Ütev Terizel), Beyrût 1404/1984,

farkın da yine lehçeden kaynaklandığını söyledikten sonra Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/825) bu kelimenin zammeli halinin Allah'ın yarattığı engel, (dağ,²⁵² bulut²⁵³) fethalı olanın ise insanın yapmış olduğu engel, set anlamında kullanıldığı bilgisini nakletmektedir²⁵⁴. Nehhâs aynı bilgiyi İkrime'ye (ö. 13/725) dayandırmakta,²⁵⁵ bu konuda Kisâî'nin lehçe farklılığı görüşünün yerinde olduğunu söyledikten sonra zayıf bir görüş olarak zammeli halinin master, diğerinin ise isim olduğunu nakletmektedir²⁵⁶.

Gürânî kıraat vecihlerini belirttikten sonra zaman zaman kendi tercihini cumhurun okuyuşundan yana belirtse de anlam, fesahat, Hicaz lehçesi oluşu ve kolay okunuşu tercih sebepleri arasında göstermektedir. Bu doğrultuda ﴿...إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضُرًّا...﴾ âyetindeki ﴿﴾ âyetindeki ﴿﴾ âyetindeki “ضُرًّا”²⁵⁷ kelimesindeki dâd harfinin Hamza ve Kisâî tarafından zamme ile “ضُرًّا” şeklinde okunduğunu ve bu farkın lehçeden kaynaklandığını hatırlatmaktadır. Müfessirimiz lehçe farklılığı dışında tefsirinde işlediği kelimelerin zaman zaman hareke farkı sebebiyle gelebilecekleri farklı anlamlara da temas etmekte, bunu yaparken “و: ya da” kelimesini kullanmaktadır. Ona göre “ضُرًّا” kelimesinin zammeli halinin eziyet ve kötü durum, fethalı halinin ise faydanın zıddı anlamında master olabileceği ihtimalini belirtmekte, fethalı

s. 145; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 315; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, V, 171; Hatip, Abdullatif, *Mu'cemu'l-kurâ'ât*, (nşr. Dar sadiddin), I-XI, Dimeşk, 2002, 297; Nehhâs Âsım'ın Ebû Bekir'den rivâyetle sin harfini zamme ile okuduğu ve sonrakilerin fetha üzere devam ettiği bilgisini vermekte Hafs'ın zammeli okuduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî en-Nahvî (ö.338/950), *İ'râbu'l-Kur'ân*, I-V, Beyrût 1421, II, 306. Kıraat kaynaklarından sadece birinde diğer kaynakların hilafında bir bilgiye rastladık bunun da yazım hatası olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Ebu'l-Hasan es-Safâksî, Ali b. Muhammed b. Sâlim en-Nevrî el-Mâlikî (ö.1118/1706), *Ğaysu'n-nef' fi'l-kurâ'âti's-seb'* (nşr. Ahmed Mahmûd 'Abdussemî'), Beyrût 1425/2004, s. 377.

²⁵² Ebû 'Amr eş-Şeybânî, Ebû 'Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî (ö.206/822), *el-Cîm* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), I-III, Kahire 1394/1974, II, 263.

²⁵³ el-Ferâhîdî, Ebû 'Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Basrî (ö.170/787, *Kitâbu'l-'ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî; İbrahim es-Sâmerrâ'î), I-VIII, ts. VII, 184.

²⁵⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/217v; Ma'mer b. Musennâ, Ebu 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî (ö.209/825), *Mecâzu'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Fuâd Sezgin), Kâhire 1381/1961, II, 414; İbn Zencele, *Huccetu'l-kurâ'ât*, s. 431.

²⁵⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 306.

²⁵⁶ en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî en-Nahvî (ö.338/950), *Me'âni'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Ali es-Sâbûnî), 1409/1989, IV, 292.

²⁵⁷ Fetih, 48/11 [ضُرًّا].

okuyuşun hem mana bakımından hem de okunuş kolaylığı bakımından daha uygun olduğu görüşünü dile getirmektedir²⁵⁸.

﴿وَكَانَ لَهُ ثَمْرٌ...﴾ âyetindeki “ثمر”²⁵⁹ kelimesinin sâ (ث) ve mîm harflerini fethayla “ثَمْرٌ” şeklinde okuyan Âsım’ın kıraatini kolaylığı ve mana bakımından daha kapsamlı oluşundan dolayı tercih ettiğini belirten Gürânî, Ebû ‘Amr’ın kelimenin sâ (ث) harfini zamme, mîm harfini ise sükûn ile “ثَمْرٌ” şeklinde, diğer kurrâ’nın ise iki harfi de zammeye “ثَمْرٌ” şeklinde okuduğu bilgisine tefsirinde yer vermektedir²⁶⁰.

Okunuşunda zamme-kesra şeklinde farklı vechi bulunan kelimelerden ﴿...وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ﴾²⁶¹ âyetlerinde “رضوان”²⁶¹ kelimesindeki râ harfinin harekesini Ebû Bekir’in “رُجْحَانٌ” kalıbında “رُضْوَانٌ” şeklinde zammeli okuduğunu bildiren müfessirimiz bunun Temîm ve Kays lehçesi kullanımını olduğunu belirtmekte, Kesra ile okuyuşun daha kolay ve daha meşhur olduğunu söyleyerek tercihinin bu yönde olduğunu beyan etmektedir²⁶².

Benzer bir örnek olarak ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ âyetindeki “أسوة”²⁶³ kelimesinin hemzesini Âsım’ın “أسوة” şeklinde zamme ile okuduğunu söyleyen Gürânî, bu okuyuşun Temîm lehçesi olduğunu, kesra ile “إِسْوَةٌ” şeklinde okuyuşun ise fasih Hicaz lehçesi olduğunu söyleyerek tercihinin hicâz lehçesinden yana kullandığına işaret etmektedir²⁶⁴.

²⁵⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/341v.

²⁵⁹ Kehf, 18/34 [ثَمْرٌ].

²⁶⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/213v; Tefsirimizdeki çalışmamızda yer veremediğimiz konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. b/45v (Bakara, 2/280 مَيْسِرَةٌ), a/132v (Enfâl, 8/66 ضَعْفًا), b/217v (Kehf, 18/96 الصِّدْفَيْن).

²⁶¹ Âl-i İmrân, 3/15, Maide, 5/2 [وَرِضْوَانٌ]

²⁶² Gürânî, *Ğâye*, a/48v, a/81v.

²⁶³ Ahzab, 33/21 [أُسْوَةٌ].

²⁶⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/290v.

﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزَنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ...﴾ âyetinde ²⁶⁵“بالقسطاس” kelimesindeki kâf (ق) harfini Hamza, Kisâî ve Hafs’ın “قرطاس” kalıbındaki gibi “بالقسطاس” şeklinde kesra ile okuduğunu söyleyen müfessirimiz, zamme ve kesra ile iki farklı okuyuşun yine lehçeden kaynaklandığını belirtmektedir²⁶⁶.

﴿...لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ...﴾ âyetinde ²⁶⁷“جذوة” kelimesinin kıraatlerde üç farklı harekeyle de okunuş vechinin bulunduğunu görmekteyiz. Tefsirimizde yer alan bilgiye göre Hamza cîm harfini zammeyle “جذوة” şeklinde, Âsım fethayla “جذوة” şeklinde, diğerleri kesra ile “جذوة” şeklinde okumuşlardır²⁶⁸.

Tablo 1.1.3.1.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة	جذوة

“جذوة” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Müfessirimiz iki farklı kalıpta okunan ﴿...وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا...﴾ ²⁶⁹“قُبُلًا” kelimesinin kâf (ق) ve bâ harflerini Kûfelilerin zamme ile “قُبُلًا” şeklinde okuduklarını ve bunun kendi lehçeleri olduğunu, Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in ise kâf (ق)’ın kesrası ve bâ’nın fethasıyla “قُبُلًا” şeklinde okuduklarını bildirmekte; kelimenin

²⁶⁵ İsrâ, 17/35 [بالقسطاس].

²⁶⁶ Gürânî, *Gâye*, a/203v; Diğer örnekler için bkz. a/64v (Nisa, 4/11 (فَلَاؤُهُ)), a/92v (Maide, 5/109 (الغُيُوبِ)), b/113v (Araf, 7/55 (وَحُفْيَةَ)), a/313v (Sad, 38/63 (سَحْرِيًّا)), a/355v (Rahman, 55/35 (شُواظًا)).

²⁶⁷ Kasas, 28/29 [جذوة].

²⁶⁸ Gürânî, *Gâye*, b/274v.

²⁶⁹ Enam, 6/111, Kehf, 18/55 [قُبُلًا].

zammeli okunuşunun kefil ya da bir babadan olmayan cemaat²⁷⁰ manasında قَيْل'in cemîsi²⁷¹, diğer okunuş şeklinin de karşılaşmak anlamında²⁷² mastar olabileceğini söylemekte; okunuş kolaylığından dolayı kesra-fetha ile “قَيْلًا” şeklinde okuyuşun tercih edildiğini belirtmektedir²⁷³.

Konuyla ilgili tefsirimizde yer verilen bir diğer örnek olarak ﴿...وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَدَابِ﴾
 ﴿...بَيْسٍ...﴾ âyetindeki “بَيْسٍ”²⁷⁴ kelimesini gösterebiliriz. Nâfi‘ bâ harfini kesra, yâ harfini sakin okuyarak “بَيْسٍ” şeklinde, İbn ‘Âmir hemzenin sükûnu ile “بَيْسٍ” şeklinde, Ebû Bekir bâ harfini fetha, yâ harfini sakin ardından hemzeyi fetha ile “بَيْسٍ” şeklinde okumuştur²⁷⁵.

Tablo 1.1.3.2.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
									Ebû Bekir				
بَيْسٍ		بَيْسٍ		بَيْسٍ		بَيْسٍ				بَيْسٍ		بَيْسٍ	

“بَيْسٍ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

1.1.5. Muzâraat Harfi Olan Tâ (ت)’nin Hazfi ve İdğâmı

Başına tâ (ت) harfi ilave edilerek elde edilen mezid fiillerin (تفاعل، تفعّل) muzârilerinin önüne muhâtab tâ (ت)’sı geldiğinde art arda gelen bu iki harfin bulunduğu bazı kelimelerin

²⁷⁰ Ezherî, *Me‘âni’l-kurâ’ât*, I, 380.

²⁷¹ Kurâ‘u’n-Neml, Ebû el-Hasan Ali b. el-Hasan el-Hunâ‘î el-Ezdî (309/922’den sonra), *el-Munecced fi’l-luğâ* (nşr. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî ‘Abdulbâkî), Kahire 1988, s. 303.

²⁷² İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî (ö.321/933), *Cemheretu’l-luğâ* (nşr. Remzî Munîr Ba‘lebekkî), I-III, Beyrût 1408/1987, “ق ب ل” md. I, 372.

²⁷³ Gürânî, *Ğâye*, a/103v, b/214v.

²⁷⁴ Âraf,7/165 [بَيْسٍ].

²⁷⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/122v.

okunuşunda kıraatler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Resmu'l-Mushaf'ta bu tâ (ت) harfleri tek olarak yazılmıştır²⁷⁶. Kur'ân'da otuz bir yerde geçen bu kelimelerle ilgili kıraat imamları arasındaki ihtilaf, tâ (ت) harflerini şeddeli-şeddesiz²⁷⁷ veya harfin birini hafzetmek ya da ikinci tâ (ت) harfini bir sonraki harfe idğâm ile şeddeli okumakla alakalıdır. Bu kıraat ihtilafları lehçelerde mevcut olan sahih kullanım farklılığından sayılıp manada bir değişiklik meydana getirmemektedir²⁷⁸.

Gürânî tefsirinde konuyla ilgili olarak ﴿...تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدُوبِ...﴾ âyetinde “تَظَاهَرُونَ”²⁷⁹ kelimesine temas etmekte, Kûfeli kıraat imamlarının kelimenin okunuşu kolaylaştırmak amacıyla muzâraat harfini hafzederek “تَظَاهَرُونَ” şeklinde okuduklarını söylemektedir²⁸⁰. Burada hafzedilen harfin muzâraat harfi mi yoksa fiil yapım eki olan tâ (ت) harfi mi olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüş; Basralılar ve Kûfeliler hafzedilenin zâid olan muzâraat harfi olduğunu, Sibeveyhî ve diğerleri ise ağır olanın fiil yapım eki olan harf olduğunu, muzâraat harfinin ise mânâ için gerektiğini bu sebeple ikinci harfin hafzolunmasının doğru olacağını söylemişlerdir²⁸¹. Taberî (ö. 310/923) de bu grubun görüşünü benimsemekte ancak kıraat farklılıklarından dolayı manada bir farklılık olmadığına dikkat çekmektedir²⁸².

²⁷⁶ Bakara, 2/267 وَلَا تَيْمَمُوا, Âl-i İmrân, 3/103 وَلَا تَفْرُقُوا, Nisâ, 4/97 تَوَفَّاهُمْ, Mâide, 5/2 وَلَا تَعَاوَنُوا, En'âm, 6/153 وَإِنْ تَوْلَوْا هَلْ تَرِيضُونَ, Hûd, 11/3,57, 105 وَلَا تَنَازَعُوا, Tevbe, 9/52 وَلَا تَوْلُوا, Enfâl, 8/20,46 تَلْقَفْ, A'râf, 7/117 فَتَفَرَّقْ, Hicr, 15/8 لَا تَكَلِّمْ, Tâhâ, 20/69 مَا نُنزِّلُ, Nûr, 24/15,54 إِذْ تَلَقَّوْنَهُ, Şuarâ, 26/45, 221, 222 هِيَ تَوْلَاهُمْ, Mümtehine, 60/9 لِنَعَارِفُوا, Hucurât, 49/12, 13 وَلَا تَبْرَجْ, Ahzâb, 33/33, تَنْزِلُ, Mülk, 67/8 تَمَيِّزُ, Kalem, 68/38 تَحْيِيْرُونَ, Abese, 80/10 تَلَهَّى, Leyl, 92/14 تَلَطَّى, Kadir, 97/4 تَنْزِلُ).

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 232.

²⁷⁸ Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 278.

²⁷⁹ Bakara, 2/85 [تَظَاهَرُونَ].

²⁸⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/22v.

²⁸¹ Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 278; İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, s. 179.

²⁸² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî (ö.310/923), *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XXIV, 1420/2000, II, 307,308.

Kûfe imamları tâ (ت) harfinin birini hazfederek, zâ (ظ) harfini ise idğâmsız tefâ‘ul bâbı kalıbında okumuştur. Hicaz, Basra ve Şam imamları ise tâ (ت) harfini hazfetmeyip mahreci yakın olan zâ (ظ) harfine idğâm ederek zâ (ظ) harfini şeddeli okumuşlardır. Her iki kıraatin aslı “تَظَاهَرُونَ” dir. “Yardımlaşıyorsunuz” anlamına gelen²⁸³ kelimenin mufâ‘ale, tefâ‘ul ve tefe‘ul bâblarındaki anlamları aynıdır²⁸⁴.

Tablo 1.1.4.1.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
تَظَاهَرُونَ		تَظَاهَرُونَ		تَظَاهَرُونَ		تَظَاهَرُونَ		تَظَاهَرُونَ		تَظَاهَرُونَ		تَظَاهَرُونَ	

“تَظَاهَرُونَ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

Bir diğer örneğimiz ise ﴿...وَلَا تَيَّمُّوا الْحَيْثُ مِنْهُ تُنْفِقُونَ...﴾ âyetindeki “تَيَّمُّوا”²⁸⁵ kelimesidir. Gürânî, sakin harf ile ibtidâ olamayacağından kelimeyi vasıl halinde İbn Kesîr’in Bezzî rivâyetinde tâ (ت) harflerini idğâm ile “لَا تَيَّمُّوا” şeklinde okuduğunu nakledip kelimeyi tâ (ت) harfinin birinin hazfî ile “تَيَّمُّوا” şeklinde okumanın daha kolay ve meşhur olduğunu söyleyerek tercihinin beyan etmektedir²⁸⁶.

Konumuzla ilgili bir diğer örnek olarak ﴿وَهَزَىٰ إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّحْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَبِيثًا﴾ âyetindeki “تَسَاقِطُ”²⁸⁷ kelimesi ise Hafs tarafından mufâ‘ale kalıbında okunmuştur²⁸⁸. “تَسَاقِطُ”

²⁸³ Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 166; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb‘a*, s. 163; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö.373/984), *Bahru'l-'ulûm*, ts, 70; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 160.

²⁸⁴ Ezherî, *Me‘âni'l-kur‘ât*, I, 162, II, 278.

²⁸⁵ Bakara, 2/267 [تَيَّمُّوا].

²⁸⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/44v.

²⁸⁷ Meryem, 19/25 [تَسَاقِطُ].

²⁸⁸ Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb‘a*, s. 409.

fiilin fâili “نخلة” kelimesine giden gizli zamir, mef’ûlü “رطباً” kelimesi olmaktadır. Hamza aslı “تَسَاقَطُ” olan kelimeyi idğâmsız ve tâ (ت) harflerinin birini hafifletmek için hazfederek, diğer imamlar ise yine hafifletmek için ikinci tâ (ت) harfini sîn harfine idğâm ederek okumuşlardır. Bu durumda “رطباً” kelimesi temyîz olmaktadır. Müfessirimiz bu açıklamaları yaptıktan sonra kelimeyi idğâm ile okumanın daha belîğ olduğunu belirterek tercihinin cumhûrun kıraati doğrultusunda olduğunu açıklamaktadır²⁸⁹.

Tablo 1.1.4.2.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
								Hafs	Ebû Bekir				
تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ	تَسَاقَطُ

“تَسَاقَطُ” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

1.1.6. Sesler ve Birbirlerine Etkileriyle İlgili Vecihler

İzhar-idğâm, med-kasr, feth-imâle-beynebeyne, iskân-revm, işmâm, sekte gibi lehçelerde bulunan birtakım uygulamalar kıraatler arasındaki ihtilafa konu olmuştur²⁹⁰. Gürânî tefsirinde bu konularla ilgili çok sayıdaki örnekten birkaçına burada yer vermek istiyoruz.

²⁸⁹ Gürânî, *Gâye*, b/219v; Diğer örnekler için bkz. b/68v (Nisâ, 4/42 تَسَوَّى), b/107v (Mâide, 5/152 تَذَكْرُونَ), b/144v (Enfâl, 8/110 تَقَطَّعَ), b/257v (Furkân 25/25 تَشَقَّقُ), b/347v (Kâf, 50/44 تَشَقَّقُ), a/385v (Nâziât, 79/18 تَحْضُونَ), b/391v (Fecir, 89/18 تَرَكَى).

²⁹⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, Osman b. Sa’îd b. Osman b. Ömer Ebû ‘Amr ed-Dânî (ö.444/1053), *Câmi’u’l-beyân fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, I (4 cilt birarada), 1428/2007, I, s. 117.

1.1.6.1. İdğâm-İzhâr İle Okumak

Sakin bir harf, aralarını vakıf ya da harekenin ayırmadığı misliyle (mahrec ve sıfatları aynı ya da birbirine yakın olan iki harfle)²⁹¹ yan yana gelmesi durumunda iki harfin dilin bir hareketiyle (birinci harfin iskân edilip ikinci harfe katılmak suretiyle) okunmasına idğâm,²⁹² zıddına²⁹³ (ayrı okunmasına) ise izhâr denmektedir²⁹⁴. İdğâm ile okuyanlar okuyuşlarının dile kolaylık sağladığını, izhâr ile okumanın bir sözü iki kere tekrar etmek gibi dile zor geldiğini ifade etmişlerdir. İzhâr ile okuyanlar ise her harfin sıfatlarıyla birlikte hakkını vermenin kelimenin aslını ortaya koyduğunu ve her harfin okunuşunda bir sevap bulunduğunu söyleyerek kendi kıraatlerinin tercihe daha uygun olduğunu iddia etmişlerdir²⁹⁵. İdğâm ve izhâr'ın lehçelerin tasarrufları,²⁹⁶ idğâm'ın Temîm, izhâr'ın ise Hicaz lehçesi kaynaklı olduğu söylenmektedir²⁹⁷.

İdğâm konusu kıraat ilminde önemli sayılabilecek bir yer tutmaktadır²⁹⁸. Müfessirimiz yeri geldikçe idğâm ile okunan kıraat vecihlerinden bahsetmiştir. İdğâm yapılan kelimelerin asıllarının ne olduğu, idğâm ve izhâr ile okumanın gerekçeleri hususunda açıklamalarda bulunmuş, zaman zaman bu hususta kendi tercihini de belirtmiştir.

Gürânî, «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ»²⁹⁹ âyetindeki “مِن رَّبِّهِمْ”²⁹⁹ kelimesinin kıraat yönünü açıklarken yedi kıraat imamının sâkin nûn'un kendinden sonra gelen lâm ve râ harfine ğunnesiz idğâm ile okunacağı hususunda ittifak üzere olduklarını belirtmektedir³⁰⁰. Müfessirimiz diğer kıraat imamları tarafından idğâm ile okunan “طَسَمَ”³⁰¹ âyetindeki sîn harfini izhâr ile okuyan Hamza'nın gerekçesinin bu âyeti bir kelime kabul etmeyip bunları

²⁹¹ Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 14.

²⁹² İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 57; Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 14; Mehmet Ali Sarı, “İdğâm”, *DİA*, XXI, 471.

²⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, s. 24.

²⁹⁴ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 60; Abdurrahman Çetin, “İzhar”, *DİA*, XXIII, 506; Ayrıca bkz. Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, s. 77.

²⁹⁵ İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 84. Ayrıca bkz. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, I, 458.

²⁹⁶ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, I, 117.

²⁹⁷ İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 230; ez-Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullâh (ö.538/1144), *el-Fâik fî ğarîbi'l-hadîs* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî; Mahmud Ebû'l-Fadl İbrahim), I-IV, Beyrût, IV, 6.

²⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, s. 184; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, s.92.

²⁹⁹ Bakara, 2/5 [مِن رَّبِّهِمْ].

³⁰⁰ Gürânî, *Ĝâye*, a/6v.

³⁰¹ Şuarâ, 26/1 [طَسَمَ].

huruf-u mukattaa olarak ayrı ayrı harflerden müteşekkil bir yapı şeklinde tanımladığına tefsirinde temas etmiştir³⁰².

Müfessirimiz ﴿...قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا...﴾ âyetindeki “أَتَّخَذْتُمْ”³⁰³ kelimesinde zâl harfinin tâ (ت) harfine yakınlığı sebebiyle İbn Kesîr ve Hafs dışındaki Kurrâ’nın kelimeyi idğâm ile “أَتَّخْتُمْ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir³⁰⁴.

﴿...فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ...﴾ âyetindeki “فَيَغْفِرُ لِمَن” ve “يُعَذِّبُ مَن”³⁰⁵ fiillerinin son harflerini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî cevaba atıf yaparak cezimli okumuşlardır. Merfû okuyanlar ise şarta atıf yapmış olmaktadır. Sîbeveyhî burada merfû okumanın daha uygun olduğunu fâ’dan sonra cümlenin kendi mecrasında (şart ve cevap cümlesi sayılmayarak) devam ettiğini söylemektedir³⁰⁶. Ebû ‘Amr’ın Sûsî rivâyetinde râ harfini lâm harfine idğâm yaparak “فَيَغْفِرُ لِمَن” şeklinde okuduğunu bildiren müfessirimiz burada râ harfinin tekrar sıfatının kaybolacağı gerekçesiyle Sîbeveyhî’nin idğâmı kabul etmediği bilgisini nakletmektedir. Kâlûn rivâyetinde Nâfi, yine bir vecihte (İbn-i Fuleyh ö. 197/812)³⁰⁷ İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî ikinci fiilin bâ harfini mîm harfine idğâm ile “يُعَذِّبُ مَن” şeklinde okumuşlardır. Müfessirimiz bu şekilde okuyuşun Kisâî ve Ferrâ’nın tarzı olduğunu bildirmektedir³⁰⁸.

³⁰² Gürânî, *Ğâye*, a/261v.

³⁰³ Bakara, 2/80 [أَتَّخَذْتُمْ].

³⁰⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/21v.

³⁰⁵ Bakara, 2/284 [وَيُعَذِّبُ مَن]. Kıraat vecihleri için bkz. el-Ehvâzî, Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ehvâzî, (ö.446/1054), *el-Vecîz fî şerhi kirâ’âti'l-kara’eti's-semâniye e’immeti'l-emsâri'l- hamse (nşr. Dureyd Hasan Ahmed)*, Beyrût 2002, s. 81; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me’ânî*, ss. 200-201.

³⁰⁶ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, III, 90.

³⁰⁷ Dâni, *Câmi’u'l-beyân*, II, 654.

³⁰⁸ Gürânî, *Ğâye*, a/46v.

Tablo 1.1.6.1.1.

Hicaz				Basra		Şam		Kûfe					
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâi	
Kâfûn	Verş	Bezzî							Halef				
يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ	يُعَذِّبُ مَنْ

“يُعَذِّبُ مَنْ” kelimelerinin imamlara göre kıraat vecihleri

﴿رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ âyetindeki “رُبَمَا”³⁰⁹ kelimesindeki bâ harfini Nâfi‘ ve Âsım’ın idğâmsız hazf ile okuduğunu bildiren müfessirimiz kendi tercihini de belirterek bu okuyuşun Hicaz ve Kays lehçesi olduğundan dolayı daha fasih olduğunu belirtmektedir³¹⁰.

1.1.6.2. İskân, İhtilâs, Revm ve İşmâm İle Okuyuş

Kıraatler arasındaki ihtilaflardan biri de bazı kelimelerin orta harfinin harekeli ya da iskân ile okunması meselesidir. Özellikle kelimelerin ortasında bulunan harflerin kesra ve zamme ile okunuşlarındaki ağırlık dolayısıyla sakin okunması Araplarda yapılagelen uygulamalardandır³¹¹. Gürânî bu kıraat farklılığının lehçeler arası kullanım farkından kaynaklandığına işaretlerken orta harfleri cezimleyerek okumanın Temîm ve Esed kabilelerinin lehçeleri olduğuna işaret etmiştir³¹². Birtakım kelimelerin orta harflerinin harekesini ise ihtilâs ve revm³¹³ gibi uygulamalar ile okuyan kıraat imamları bulunmaktadır.

³⁰⁹ (Hicr, 15/2) [رُبَمَا].

³¹⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/186v. Diğer örnekler için bkz. a/72v (Nisâ, 4/81 (بيت طائفة), a/130v (Enfâl, 8/42 (من حَيٍّ), a/166/v (Yusuf, 12/9 (يحل لكم), b/166v (Yusuf, 12/11 (لَا تَأْمَنَّا), a/217v (Kehf, 18/95 (مَكِّيَّ), b/217v (Kehf, 18/97 (وَمَا اسْتَطَعُوا), b/236v (Enbiyâ, 21/88 (تُنَجِّي), b/269v (Neml, 27/36 (أَتَمِدُونَنِي), a/305v (Sâffât, 37/1-3 (وَالصَّنْبُ وَالذَّرِيْبُ دُرُوًا), b/347v (Zâriyât, 51/1 (وَالذَّرِيْبُ دُرُوًا), b/347v (Zâriyât, 51/1 (وَالذَّرِيْبُ دُرُوًا).

³¹¹ İbn Mücâhid, *Kitabu’s-seb‘a*, s. 105.

³¹² Gürânî, *Ğâye*, b/20v.

³¹³ İhtilâs bahsi “Hemzenin Tahkîk, Teshîl, iskân ve İhtilâs İle Okunuşu” başlığı altında incelenmiştir.

﴿...وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتِ الشَّيْطَانِ...﴾ şeklinde Bakara sûresinde iki âyette geçen “خُطُوتِ”³¹⁴ kelimesinin adım anlamındaki “خُطُوة” kelimesinin cemîsi olduğunu söyleyen müfessirimiz Bakara 168. âyette geçen kelimeyi İbn ‘Âmir, Kisâî, Bezzî ve Hafs’ın “خُطُوتِ” şeklinde tâ (ط) harfinin zammesiyle okuduklarını,³¹⁵ aynı sûrenin 208. âyetinde geçen kelimeyi ise İbn ‘Âmir, Kisâî, Hafs ve İbn Kesîr’in Kunbül rivâyetiyle zammeli okuduğunu söylemektedir³¹⁶. İsimlerin cemîlerinde zammeli okumanın asıl olduğunu söyleyen Gürânî cezim ile okumanın kolaylık için olduğunu belirtmektedir³¹⁷.

﴿...أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ...﴾ âyetindeki “جُرُفٍ”³¹⁸ kelimesini İbn ‘Âmir’in, Âsım’dan rivâyetle Ebû Bekir ve Hamza’nın râ harfini cezimleyerek “جُرُفٍ” şeklinde okuduğunu bildiren Gürânî zamme ile okumanın Hicaz, sükûn ile okumanın ise Temîm³¹⁹ ve Esed lehçeleri olduğunu belirtmektedir³²⁰. Bir diğer benzer örnek olarak “وَرِقٍ” Hamza tarafından kelimesini ele alan müellifimiz râ harfinin Ebû ‘Amr, Ebû Bekir ve³²¹ cezimli okunduğunu, “فَحَذٍ-فَحَذٍ” kelimesinde olduğu gibi bu farklı kullanımın lehçeden kaynaklandığını söylemekte; bu tür kelimelerin harekelerinin asıl olduğunu cezimli okumanın kolaylık için olduğunu belirtmektedir³²².

Müellifimiz bu tür kelimelerin orta harflerinin cezimli okunmasının kolaylık ihtiva ettiğini belirtse de bazı harflerin farklı hareketlerle okunuşlarında bu durumun değiştiğine yani cezimli değil de harekeli okumanın dile kolaylık getirdiğine dikkat çekmektedir.

﴿...وَقَالَ لِأَوْتِيَيْنِ مَا لَأُؤَلِّدَا﴾ âyetindeki “ؤَلِّدَا”³²³ kelimesini Hamza ve Kisâî’nin “ؤَلِّدَا” şeklinde

³¹⁴ Bakara, 2/168 [خُطُوتِ], 208.

³¹⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/30v.

³¹⁶ Age, a/36v.

³¹⁷ Age, b/30v.

³¹⁸ Tevbe, 9/109 [جُرُفٍ].

³¹⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/144v.

³²⁰ Age, b/20v.

³²¹ Kehf, 18/19 [يُؤَلِّدَا].

³²² Gürânî, *Ğâye*, a/211v.

³²³ Meryem, 19/77 [ؤَلِّدَا].

vâv'ın zammesi ve lâm'ın cezimi ile okuduğunu, uygulamanın “بَحْل-بَحْل”³²⁴ kelimesindeki gibi lehçe farkından kaynaklandığını söylerken diğer kelimelerin aksine bu kelimedede fethalı okuyuşun daha meşhur ve daha kolay olduğuna dikkat çekmektedir³²⁵.

Kıraatler arasında diğer bir hareke-iskân farklılığı da “هُوَ-هِيَ” zamirinin başına “و،” “وَهُوَ ، فَهُوَ ، لَهُوَ ، ثُمَّ هُوَ” edatları geldiğinde zamirin hâ (هـ) harfinin cezimlenerek “وَهُوَ ، فَهُوَ ، لَهُوَ ، ثُمَّ هُوَ” şeklinde okunmasıdır³²⁶. Müellifimiz Kur’ân’da geçen ve “و، ل، ف” harflerinden sonra gelen tüm “هُوَ-هِيَ” zamirlerinin hâ (هـ) harflerini Ebû ‘Amr, Kâlûn ve Kisâî’nin ﴿ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾ ayetinde olduğu gibi iskân ile “وَهُوَ”³²⁷ şeklinde okuduğunu; Nâfi’-nin râvisi Kâlûn vechi ile ve Kisâî’nin “ثُمَّ”den sonra da zamirin hâ (هـ) harfini iskân ile mesela ﴿ ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ ﴾ ayetindeki kelimeleri “ثُمَّ هُوَ”³²⁸ şeklinde okuduklarını; bu edatın da atıf edati olarak onlardan sayılmasının bu okuyuşa delil olarak ileri sürüldüğünü söylemektedir³²⁹.

³²⁴ Gûrânî, *Gâye*, a/359v (Hadîd, 57/24) [بِالْبَحْلِ]; Ezherî, *Me’âni’l-kirâ’ât*, I, 308.

³²⁵ Gûrânî, *Gâye*, a/223v; Diğer örnekler için bkz. b/20v (Bakara, 2/67 هُزُوا), a/22v (Bakara/2/87 الْقُدْسِ), a/40v (Bakara, 2/236 فَذُرُّهُ), a/42v (Bakara,2/253 الْقُدْسِ), b/43v (Bakara,2/260 جزءا), b/214v (Kehf, 18/44 عَفْبًا), a/44v (Bakara, 2/265 أَكُلَهَا), b/58v (Âli imrân, 3/151 الرَّغْبِ), b/80v (Maide, 5/2 سَتَانُ), b/85v (Mâide, 5/42 للِسْحَتِ), a/86v (Mâide, 5/45 وَالْأُدُنُّ بِالْأُدُنِّ), b/143v (Tevbe, 9/99 فُرُبْتُ), a/149v (Yûnus, 10/27 قَطَعًا), a/188v, Eserimizin çalışmamıza kaynaklık eden Ayasofya 253, Veliyyüddin efendi 248 (b/235v). ve Murad Molla 164 (b/194v.) numaralı nüshalarında “جُزْءٌ” (Hicr, 15/44) Kelimesindeki zâ, “ز” harfini Âsım’ın ravisi Ebû Bekir’in iskân ile okuduğu yazmakta, kiraat kaynaklarında zamme ile okuduğu bilgisi yer almaktadır. Harfi Karaçelebizade 10 numaralı nüshada bu Ebû Bekir’in zammeye okuduğu bilgisini görüyoruz. Diğer nüshalardaki hatanın müstensih hatası olduğu anlaşılmaktadır. (İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â*, s. 159. Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 142; Hatip, Abdullatif, *Mu’cemu’l-kirâ’ât*, IV, 553, Gûrânî, *Gâye*, a/196v (Nahl, 16/80 ظَغْنِكُمْ), b/214v (Kehf, 18/56 هُزُوا), b/215v (Kehf, 18/66 زُشْدًا), a/249v (Nûr, 24/2 رَأْفَةً), b/250v (Nûr, 24/21 خَطُوتٍ), b/265v (Şuarâ, 26/187 كَسَفًا), a/285v (Lokman, 31/7 أَدْنِيَّةً), a/295v (Sebe, 34/9 كَسَفًا), b/303v (Yasin, 36/55 شُعْلٍ), a/324v (Fussilet, 41/16 نَجَسَاتٍ), a/330v (Zuhruf, 43/15 جُزْءًا), b/343v (Fetih,48/29 سَطَطَهُ), b/356v (Vakıa, 56/37 عَزْبًا), b/366v (Münafikûn, 63/4 خُشْبًا), a/370v (Mülk, 67/11 فَسْحَقًا), a/373v (Hâkka, 69/12 أَدُنًا), b/382v (Murselât, 77/6 نُذْرًا), a/398v (Mesed, 111/1 لَهَبٍ), b/398v (İhlas, 112/4 كُمْفًا).

³²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â*, s. 151.

³²⁷ Gûrânî, *Gâye*, a/15v (Bakara,2/29) [وَهُوَ].

³²⁸ Kasas, 28/61 [ثُمَّ هُوَ].

³²⁹ Age, b276v.

﴿...وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبَّ عَلَيْنَا...﴾ âyetindeki “أَرْنَا”³³⁰ kelimesinin râ harfini İbn Kesîr ve Sûsî rivâyetiyle Ebû ‘Amr bu harfe kesra ağır geldiğinden iskân ile okumuştur. Dûrî yine Ebû ‘Amr’dan rivâyetle harekeyi ihtilâsla okumuştur. Gerekçesi ise hem kolaylık hem de harekenin mevcudiyetinin devamıdır. Zira bu hareke hemzenin râ harfine nakledilmiş harekesidir. Müfessirimizin buradaki tercihi orta yol olması bakımından ihtilâs ile okumaktır³³¹.

﴿إِن تُبَدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ...﴾ âyetinde “فَنِعْمًا”³³² kelimesindeki ‘ayn harfinin kesrasını Ebû ‘Amr, Kâlûn, Ebû Bekir, ihtilâs ile; Nisâ sûresi 58. âyetteki “نِعْمًا” kelimesini İbn ‘Âmir, Hamza ve Kisâî “نِعْمًا” şeklinde; İbn Kesîr, Verş ve Hafs “نِعْمًا” şeklinde; Ebû ‘Amr, Kâlûn ve Ebû Bekir kelimedeki bu hareketleri değiştirmeksizin ‘ayn harfinin kesrasını ihtilâs ile okumuşlardır. Müellifimiz kelimenin lehçelerde mevcut olan farklı kullanımına işaret ederek nûn’un fethalı okunduğu vechin asıl olduğunu, kesralı vechinin nûn’un ‘ayn’ın harekesine uymak için olduğunu, ‘ayn’ın kesralı ihtilâs ile okunmasının ise iki kesranın bir araya gelmesinden dolayı hem kolaylık hem de bu kullanım farklılıklarına en yakın okuyuşun kesralı ihtilâs ile okumak olduğunu söylemiş ve tercihinin bu yönde olduğunu belirtmiştir³³³.

Sözlükte koklatmak anlamına gelen işmâm’ın farklı kullanımları arasında yer alan Arap dilinde ve şiirdeki işmâm harfe zammeyi ya da kesrayı koklatmak olarak tanımlanmıştır. İşitilmeyen ancak dudak hareketiyle belli olan revmden zayıf öyle ki zayıflığından dolayı hareke sayılmayan sakin harflerde olan bir uygulamadır³³⁴. Kıraatte ise âmânın anlayamayacağı bir şekilde sukûndan sonra teleffuz etmeden zamme okur şekilde³³⁵ dudakları yummaya denir. İşmâm kıraatte yalnız zammeli harflerde yapılır³³⁶.

³³⁰ Bakara, 2/128 [وَأَرْنَا]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a* s. 170.

³³¹ Age, b/26v.

³³² Bakara, 2/271 [فَنِعْمًا هِيَ].

³³³ Gürânî, *Ğâye*, b/44v, a/70v.

³³⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, “شمم” md. V, 1962.

³³⁵ Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 27; ayrıca bkz. Dâni, *et-Teysîr*, s. 58.

³³⁶ Dâni, *et-Teysîr*, s. 58.

Gürânî ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ...﴾³³⁷ âyetinde “لَا تَأْمَنَّا” kelimesini yedi kıraat imamının birinci nûn’un izhârı ve harekesini (zamme) ihtilâs ile okuduğunu bildirmektedir. Ayrıca İbn-i Mücâhid gibi bazı nakilcilerin ise kıraat imamlarının bu kelimeyi birinci nûn’u ikinci nûn’a idğâm ve ihtilâsın bir vechi olan işmâm ile okudukları bilgisini verdiklerini nakletmekte,³³⁸ zammenin ağırlığının bu şekilde hafifletildiğini belirtmekte, bu vechin de takdiren Resmu’l-Mushaf’a uyduğunu belirtmektedir. Müellifimiz, idğâm edilecek harfin harekesine işaret edecek özellikte bir işmâm ve idğâm ile okumanın tercih edilen vechi olduğunu, çünkü gerçek okunuş kolaylığının bu şekilde husule geleceğini ve Resmu’l-Mushaf’a tam bir uyumun bu şekilde gerçekleşebileceğini bildirmektedir³³⁹.

Kıraat kaynaklarında kelimenin okuşuyla ilgili üç ayrı vechi zikredilmektedir. Bunlardan birincisinin kelimenin tam bir idğâm ile, ikincisinin tam idğâmla birlikte işmâm, sonuncusu ise idğâmsız ihfâ ile okuyuştur. Son veche idğâm denmemesinin sebebi tam bir idğâm olmayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü tam idğâmda birinci nun sukûn üzere yüksek sesle okunmakta burada ise hareke sakin olmayıp kısık sesle okunarak idğâmı bölmektedir³⁴⁰. Müfessirimizin de dikkat çektiği gibi burada mesele işmâmdan ne kastedildiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şayet işmâm, ihtilâsın bir çeşidi sayılan kısık sesle zammenin telaffuz edilmesi ise bu okuyuş idğâm sayılmamakta, aksine vakıf halinde yapılan sesle değil de sadece zammenin dudak ile işareti ise ancak bu idğâma mani olmayan işmâm sayılmaktadır³⁴¹.

Arap dilinde istemek ve talep etmek anlamına gelen *revm* (رَوْم), terim olarak harekenin kısık sesli, *ihtilâs*’tan az, *ışmâm*’dan fazla ve işitilebilen küçük bir parçası olarak tanımlanmıştır³⁴². Bir başka ifadeyle âmâların işitebileceği zayıf bir tonla sesinin çoğu gitmiş

³³⁷ Yusuf, 12/11 [لَا تَأْمَنَّا].

³³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 345; eş-Şâtibî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh (ö.590/1194), *Metnu’s-Şâtibiyye: Hirzu’l-emânî ve vechu’t-tehânî fi’l-kirâ’âti’s-seb’a* (nşr. Muhammed Temim ez-Za’bi), I, 1426/2005, s. 61; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’ânî*, s. 532.

³³⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/166v.

³⁴⁰ Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 532.

³⁴¹ İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcu’l-kârî’i’l-mubtedî*, s. 255.

³⁴² Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 11; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1938; el-Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdu’d-Dîn Muhammed b. Ya’kûb (ö.817/1414), *el-Kâmûsu’l-muhît* (nşr. Mektebetu Tahkiki’t-Turâs), Beyrût 1426/2005, “رَوْم” md. s. 1116, Ayrıca bkz. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, I, 458.

harekeyi duyurmaya denir. Fetha hafif olduğundan yalnızca zamme ve kesrada yapılı³⁴³. Kıraati kolaylaştırma yöntemlerinden olan revm'i tarif ederken Gürânî ihtilâs'la kıyaslayarak ihtilâs'ı harekenin çoğu, revm'i ise harekenin az bir bölümü olarak tarif etmektedir³⁴⁴.

Gürânî tefsirinde vakıf halinde revm uygulamasına da temas etmektedir. ﴿وَيَرْزُوا لِلَّهِ﴾³⁴⁵ ve ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِّنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاؤٌ...﴾³⁴⁶ âyetindeki "الضُّعْفَاؤُ" ve ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِّنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاؤٌ...﴾³⁴⁷ âyetindeki "شُفَعَاؤُ" kelimelerinde vasıl halinde hafifletmek için hemzenin teshil ile okunacağını, vakıf halinde vâv gibi zamme üzerine revm yapılacağını belirten müfessirimiz Resmu'l-Mushaf'ta da vâv ile yazıldığını belirterek böyle yazılmasının harekeyle ilgili olduğuna dikkat çekmektedir³⁴⁷. Kelimenin sonuna yazılan elif'e de temas eden müellifimiz bu konuda Ebû 'Amr'ın sözünü nakletmekte; buradaki hemzenin cemî vâvı gibi olduğunu, cemî vâvından sonra nasıl elif ilave edilmişse burada da durumun aynı olduğunu söylemektedir³⁴⁸. Dâni de bu konuda Ebû 'Amr'dan aynı bilgiyi nakletmekte ayrıca Kisâî'nin hemzeyi takviye için sonuna elif yazıldığı görüşünü de ilave etmektedir³⁴⁹.

1.1.6.3. Kelimedeki Harflerin Sıfatlarındaki Zıtlık Dolayısıyla Kalb ve İtbâ' İle Okuyuş

Arapça'da cehr ve itbâk gibi kuvvetli sıfatları³⁵⁰ bulunan harflerle zayıf sesli, zıt sıfatlı harfler aynı kelimedeki mücavir bulunursa teleffuzu kolaylaştırmak için³⁵¹ zayıf harfin kuvvetli harfle aynı cinsten sıfatı olan³⁵² ve fakat önceki harfle de mahrec³⁵³ ve sıfat benzerliği olan bir başka harfe kalb'i (dönüştürülmesi) bilinen uygulamalardandır³⁵⁴.

³⁴³ Dâni, *et-Teysîr*, s. 58.

³⁴⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/166v.

³⁴⁵ İbrahim, 14/21 [الضُّعْفَاؤُ].

³⁴⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/282v (Rûm, 30/13) [شُفَعَاؤُ].

³⁴⁷ Age, a/182v.

³⁴⁸ Age, b/182v.

³⁴⁹ Dâni, *el-Mukni'*, s. 65.

³⁵⁰ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, s. 409.

³⁵¹ Nuveyrî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, I, 308.

³⁵² es-Sefâkusî, Ebû İshâk Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Kaysî (ö.742/1342), *el-Mucîd fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), 1430H. s. 51.

³⁵³ İbn Sîde, Ebû el-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî (ö.458/1066), *el-Muhassas* (nşr. Halîl İbrâhîm Ceffâl), I-V, Beyrût 1417/1996. IV, 180; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, s. 127.

³⁵⁴ Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, Abdullah b. el-Huseyn b. 'Abdillâh el-Bağdâdî Muhibbu'd-Dîn (ö.616/1219), *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, I-II, ts. I, 8.

Fâtiha sûresinde geçen “صراط”³⁵⁵ kelimesinin aslı hızlıca yutmak³⁵⁶ anlamında sîn harfi ile “سرط” dır. Bu da düşünce olarak içinde yürüyenleri,³⁵⁷ sâlikini yutup içine alan kolay³⁵⁸ ve doğru yol³⁵⁹ manasındadır. Tefsirimizde nakledilen bilgiye göre İbn Kesîr Kelimeyi Kunbül rivâyetiyle “سرط” şeklinde sîn ile okumuş, cumhur ise tâ (ط) harfinin isti‘lâ ve itbâk sıfatı münasebetiyle sîn’i sâd harfine dönüştürerek okumuşlardır. Sebebi okuyuş esnasında sîn’den tâ (ط) harfine yani zayıf sıfatlı harften kuvvetli sıfatlı harfe geçişin zor olmasıdır. Bu okuyuş Kureyş lehçesine ait bir uygulamadır ve Resmu’l-Mushaf’ta da böyledir. Hamza, Halef rivâyetiyle Kur’ân’da geçen bu kelimelerdeki sâd harflerini zây (ج) harfine işmâm ile okumuş,³⁶⁰ Hallâd ise sadece “الصراط المستقيم”³⁶¹ âyetindeki sâd harfini böyle okumuştur³⁶². Gürânî’ye göre harfin işmâmından maksad iki harfe de riâyet ederek ikisinin arasında bir harf ile okumaktır³⁶³.

Buradaki sîn harfinin sâd harfine kalbolmasının izahı şöyledir: Kelimede bulunan tâ (ط) harfinin cehr, şiddet, isti‘lâ ve itbâk gibi kuvvetli, sîn harfinin ise hems ve safir gibi zayıf ve kısık sesli zıt sıfatları mevcuttur. Yüksek ve düşük sesli zıt sıfatların aynı kelimede teleffuzu zordur. Bu sebeple sîn harfini, itbâk ve isti‘lâ sıfatları bakımından tâ (ط) harfine benzeşen sâd harfine dönüştürerek okumak okuyuşa kolaylık getirmiş,³⁶⁴ hems ve safir gibi ortak sıfatlar ve mahrec sebebiyle de sîn’in sâd’a kalbedilmesi caizdir³⁶⁵. Sîn’i sâd değil de zây (ج) harfine işmâm ile okuyan ise sâd harfinin hems sıfatı sebebiyle zây (ج) harfini (ط) harfine cehr ve mahrec benzerliği dolayısıyla bu harfe dönüştürerek ya da ona yakın sâd ile

³⁵⁵ (Fâtiha, 1/6,7) [صراط].

³⁵⁶ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, “س ط ر” md. VII, 211.

³⁵⁷ Nuveyrî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, I, 308.

³⁵⁸ Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 407.

³⁵⁹ Age, s. 483.

³⁶⁰ Gürânî. *Ğâye*, a/3v.

³⁶¹ Fâtiha, 1/6.[الصراط]

³⁶² Gürânî. *Ğâye*, a/3v; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 18.

³⁶³ Gürânî. *Ğâye*, a/3v.

³⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid fi 'ilmi't-tecvîd*, s. 127.

³⁶⁵ Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, *et-Tibyân*, I, 8.

zây (ز) arasında (işmam olmuş) bir harfle okumuştur. Sîn harfinin zây (ز) harfiyle mahrec ve safir sıfatı sebebiyle münasebeti vardır³⁶⁶. Sâd harfinin zây (ز) harfine işmâmı Kays lehçesine aittir³⁶⁷. Sîn ile okuyan ise kelimenin aslına uymuş olmaktadır³⁶⁸.

Tefsirimizdeki bir diğer benzer kelime de ﴿لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ﴾ âyetinde geçen “بِمُصَيِّرٍ”³⁶⁹ lafzıdır. Halef, Hamza’dan rivâyetle kelimeyi sâd’ın zây’a (ز) işmâmıyla okumuştur. Hallâd ise hem işmâm hem de sâd ile okumuştur. Hişâm ise kelimenin aslı olan sîn harfiyle okumuştur. Diğer kıraat imamları sâd ile okumuş olup, bu harf Resmu’l-Mushaf’ta da sâd ile yazılmıştır³⁷⁰.

﴿...وَمَنْ أَضْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا﴾ âyetinde “أَضْدَقُ”³⁷¹ kelimesindeki sâd harfini Hamza ve Kisâî zây’a (ز) işmâm ile okumuşlardır. Dâl harfindeki cebr sıfatıyla sâd harfindeki hems sıfatı zıt sıfatlardır. Bu sebeple cebr yönünden dâl harfiyle, safir sıfatı ve mahrec yönünden sâd harfiyle yakınlığı bulunan (ز) harfine işmâm ile okumuşlardır³⁷².

İtbâ’ (اتباع) lügatta birinin ardından yürümek³⁷³, ona uymak³⁷⁴ anlamındadır. *İtbâ’* kelimeye ya da harekede gerçekleşir. Kelimeye olanı, sözü etkin kılmak ve te’kid için³⁷⁵ manası aynı ya da farklı bir kelimenin önceki kelimenin ardından aynı vezinde kullanılmasıdır³⁷⁶. İki kelime arasında vâv’ın bulunduğu ve bulunmadığı kullanımlar

³⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â*, s. 108; İbn Sîde, *el-Muhassas*, IV, 180; Ebu'l-Bekâ’ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 8.

³⁶⁷ Nuveyrî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, I, 308.

³⁶⁸ Sefâkusî, *el-Mucîd fi i’râbi’l-Kur’âni’l-Mecîd*, s.51.

³⁶⁹ Gâşiye, 88/22 [بِمُصَيِّرٍ].

³⁷⁰ Gürânî, *Gâye*, a/391v.

³⁷¹ Nisâ, 4/87 [أَضْدَقُ].

³⁷² Gürânî, *Gâye*, b/72v; Benzer diğer örnekler için bkz. a/41v (Bakara, 2/245 وَبَيِّضُ), b/350v (Tûr, 52/37 (الْمُصَيِّرُونَ)).

³⁷³ İbn Dureyd, *Cemhere*, “ب ت ع” md. I, 254.

³⁷⁴ Ebû İbrâhîm el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm b. el-Huseyn el-Fârâbî (ö.350/961), *Mu‘cemu dîvânî’l-edebe* (nşr. Ahmed Muhtâr Ömer), I-IV, ts. II, 309.

³⁷⁵ İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ’ el-Kazvîni er-Râzî (ö.395/1005), *el-İtbâ’ ve’l-muzâvece* (nşr. Kemâl Mustafâ), Kâhire, s. 28.

³⁷⁶ es-Suyûtî, Celâlu’d-Dîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *el-İtbâ’* (nşr. Kemâl Mustafâ), Kâhire, s. 88.

vardır³⁷⁷. Kıraat ilmiyle ilgili olanı harekede gerçekleşen itbâ'dır. Bu da manaya delalet eden i'râb hareketleriyle değil de ses ahengi ve insicamıyla ilgili gerçekleştirilen hareke uyumu şeklinde meydana gelir³⁷⁸. İtbâ'ın bu çeşidi Arap lehçelerinde bilinen ve hoş karşılanan aynı zamanda itbâ' ile okuyanların kıraatlerine mesnet teşkil eden bir uygulama olmuştur³⁷⁹.

Meryem sûresinde ﴿...إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا﴾ âyetinden itibaren âyet sonlarında gelen “بُكِيًّا”³⁸⁰, “عَتِيًّا”³⁸¹, “صَلِيًّا”³⁸², “جَنِيًّا”³⁸³ kelimelerinin ilk harflerinin harekesi zammedir. Bu harfler bazı kıraatlerde aslına uygun olarak zamme ile bazı kıraatlerde ise itbâ' uygulaması yapılarak kesra ile okunmaktadır. İbn Kesîr, Nâfi, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir ve Ebû Bekir rivâyetinde Âsım bu kelimelerin ilk harflerini zammeli okumuş, Hamza ve Kisâî bu kelimelerin hepsinin ilk harflerini kesralı okumuş, Hafs rivâyetinde ise Âsım “بُكِيًّا” kelimesinin başını zammeli, diğer üç kelimenin ilk harflerini kesralı okumuştur³⁸⁴. Müfessirimiz, ilk üç kelimenin kıraat yönüne temas etmekte, “عَتِيًّا” kelimesindeki ‘ayn harfini Hamza, Kisâî ve Hafs’ın kesralı okuduğunu bu okuyuşun itbâ' üzere okuyuş olduğunu ve ayn’ın harekesinin tâ (ت) harfinin harekesine tâbi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca itbâ' ile okumanın daha hafif olduğunu söyledikten sonra kıraat imamlarının ﴿قَالَ بَلْ﴾ ³⁸⁵ “عَصِيَّهُمْ” kelimesinin okunuşunda ittifak ettiklerini delil göstererek kendi tercihinin de bu kelimeyi itbâ' ile okumak olduğunu beyan etmektedir³⁸⁶.

³⁷⁷ Ebû Ali el-Kâlî, İsmâîl b. el-Kâsım b. 'Ayzûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammed (ö.356/967), *el-İtbâ'* (nşr. Kemâl Mustafâ), Kâhire, ts, s. 71; İbn Fâris, *el-İtbâ' ve'l-muzâvece*, s. 28.

³⁷⁸ Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-'aşer*, I, 62, Konuyla ilgili örnekler için bkz. Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I, 67, 436, Yine bkz. İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (ö.392/1002), *el-Hasâis*, I_III (nşr. Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kuttâb), I, 192.

³⁷⁹ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, s. 482.

³⁸⁰ Meryem, 19/58 [بُكِيًّا].

³⁸¹ Meryem, 19/69 [عَتِيًّا].

³⁸² Meryem, 19/70 [صَلِيًّا].

³⁸³ Meryem, 19/72 [جَنِيًّا].

³⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 407.

³⁸⁵ Taha, 20/66 [عَصِيَّهُمْ].

³⁸⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/218v.

﴿...وَوَرِثَةٌ أَبَوَاهُ فَلِأُمَّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهَا إِخْوَةٌ فَلِأُمَّهِ السُّدُسُ...﴾³⁸⁷ âyetinde “فَلِأُمَّهِ” kelimesindeki hemzenin harekesini ve diğer âyetlerdeki “بَطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ”³⁸⁸, “فِي أُمَّهَاتِهَا”³⁸⁹, “فِي أُمِّ الْكِنْبِ”³⁹⁰ gibi kesradan sonra gelen kelimelerdeki hemzelerin harekesini Hamza ve Kisâî, itbâ‘ ile kesralı okumuşlar, diğer kıraat imamları ise zammeli okumuşlardır³⁹¹. Gürânî kelimenin geçtiği Nisâ ve Nahl sûrelerinde hemzenin itbâ‘dan dolayı kesralı okunuşuna dair açıklamada bulunurken Kasas ve Zuhruf sûrelerindeki kıraat yönünden tekrar temas etmemektedir. “فَلِأُمَّهِ” kelimesinin hemzesini Hamza ve Kisâî’nin itbâ‘ ile kesralı okuduklarını belirttikten sonra Kisâî’den nakille bu okuyuşun Kureyş lehçesi olduğunu belirtmektedir³⁹². “بَطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ” kelimesinin hemzesini de Hamza ve Kisâî’nin itbâ‘ üzere kesralı okuduğunu, Hamza’nın ayrıca sonraki mîm harfini de itbâ‘ üzere kesralı okuduğunu bildirdikten sonra Hamza’nın bu okuyuşunun kolay bir okuyuş olduğunu, bundan dolayı kendi tercihinin de bu doğrultuda olduğunu açıklamaktadır³⁹³.

Konuyla ilgili ﴿...فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ...﴾ âyetinde “فَمَنْ اضْطُرَّ”³⁹⁴ lafzındaki nûn’un harekesini Ebû ‘Amr, Âsım ve Hamza asıl üzere iki sakin bulunduğu için kesra ile okumuş, diğerleri ise itbâ‘ üzere zamme ile okumuşlardır³⁹⁵.

1.1.6.4. Vakf, Vasl ve Sekte İle Okumak

Kelime sonundaki bazı medlerin hazf ve isbât ile okunuş vecihlerini ayrı başlık altında daha önce incelemiştik. Bu başlık altında Gürânî’nin bu konu dışında işlediği vakıf,

³⁸⁷ Nisâ, 4/11 [فَلِأُمَّهِ].

³⁸⁸ Nahl, 16/78 [بَطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ].

³⁸⁹ Kasas, 28/59 [فِي أُمَّهَاتِهَا].

³⁹⁰ Zuhruf, 43/4 [فِي أُمِّ الْكِنْبِ].

³⁹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 227; Nuveyrî, *Şerhu tibeti’n-neşr*, II, 264.

³⁹² Gürânî, *Ğâye*, b/64v.

³⁹³ Age, a/196v.

³⁹⁴ Bakara, 2/173 [فَمَنْ اضْطُرَّ].

³⁹⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/31v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, ss. 41-42; Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, a/34v (Bakara, 2/189 البَيوت), a/222v (Meryem, 19/70 صَلِيًّا), (Meryem, 19/72 أَفِي), a/298v (Sebe, 34/48; Maide, 5/109 الغَيوب), a/322v (Mü’min, 40/67 شَيْوَحًا), a/337v (Ahkâf, 46/17 أَفِي), a/120v (Araf, 7/148 خَلِيْبِهِمْ), a/150v (Yûnus, 10/35 يَهْدِي), a/188v (Hicr, 15/45 وَغَيُونِ).

vasıl ve sekte vecihlerine ayrıca, manaya göre dikkat çektiği vakıf ya da vasıl yapılması gereken vecihlere yer vereceğiz.

Âl-i İmrân sûresinin başındaki “آلِمْ”³⁹⁶ âyet-i kerimesinde huruf-u mukattaanın vakıf durumunda irâb gerektirmeyecek bir şekilde sakin olduğunu belirten müfessirimiz, vasıl halinde iki sakinin bir araya gelmesine rağmen kıraat imamları mîm’in harekesini vasıl halinde kıyasen kesra ile değil de fethayla okuduklarını bildirmektedir. Buna gerekçe olarak fethanın daha hafif ve lafzatullah’ın lâm’ının kalın okunmasının daha uygun olduğu görüşünü nakletmektedir. Ayrıca Sîbeveyhî’nin buradaki hemzenin diğer hemze-i vasıllar gibi sayılmayıp iki sakin bir araya geldiğinde vasıl halinde fetha ile harekelendiği istisnai durumlar olduğu³⁹⁷ görüşüne ve diğer dilbilimcilerin burada hemzenin harekesini mîm’e nakletmeleriyle ilgili³⁹⁸ yorumlara yer vermektedir. Ayrıca Yahya b. Adem’in (ö. 202/817) Ebû Bekir yoluyla Âsım’dan bu konuyla ilgili rivâyet ettiği “Aslolan sükûndur.” sözünü naklederek burada vasıl yapmayı tasvib etmediğini işaret etmektedir.³⁹⁹

﴿...وَيَكَّانُ لَا يُفْلِحُ الْكُفْرُونَ﴾⁴⁰⁰ âyetindeki kelimesinde vakıfla ilgili vecihlere geçmeden önce kelimenin aslının Kûfelilerce ‘ويلك’ olduğunu ve çok kullanılan bir kelime olması dolayısıyla hafifletmek için lâm harfinin hafifletildiğini söyleyen müfessirimiz, kelimenin bu şekilde kullanımıyla ilgili cahiliye şairlerinden Antera’nın (ö. m. 615/)

“ولقد شفني نفسي وأبرأ سقمها ... قول الفوارس وبيك عنتر أقدام”⁴⁰¹

şeklindeki bir beytinden⁴⁰² örnek vermektedir. Kutrub’un buradaki lâm’ı “وَيْلَكَ” şeklinde takdiren var kabul ettiğini nakleden müfessirimiz, manaya uygun birleşik kelime

³⁹⁶ [آلِمْ الله، 3/1-2].

³⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitab*, IV, 153.

³⁹⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 105.

³⁹⁹ Gûrânî, *Ğâye*, a/47v.

⁴⁰⁰ Kasas, 28/82 [وَيْكَانُ].

⁴⁰¹ Bkz. eş-Şentemerî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleyman b. İsâ eş-Şentemerî el-Endulusî (ö.476/1084), *Eş'âru's-şu'arâ 'i's-sitteti'l-câhiliyyîn*, ts. s. 76.

⁴⁰² Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, “واي” md. VIII, 442; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 341; es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö.427/1036), *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân* (nşr. Ebû Muhammed b. 'Âşûr), I-X, Beyrût 1422/2002, VII, 266; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 312; el-Eşmûnî,

halinde yazıldığını da zikretmektedir. Kutrub kelimenin lâm harfî düşmüş “ويل”⁴⁰³ ve hitab kâf (ك)’ından oluştuğu görüşündedir⁴⁰⁴. Kelimede vakıf yapıldığında Kisâi yâ harfî üzerinde, Ebû ‘Amr Kâf (ك) harfî üzerinde, diğer kıraat imamları ise nûn harfî üzerinde vakıf yapmışlardır⁴⁰⁵.

Gürânî, Hamza’nın Kur’ân’da geçen “شيء” kelimelerinin yâ harfinde ve cezimli lâm-ı târiften sonra hemze geldiğinde yaptığı sekteye⁴⁰⁶ tefsirinde yer vermemekte, Hafs’ın sekte ile okuduğu dört yerden⁴⁰⁷ sadece birine temas etmektedir. ﴿مَنْ رَاقٍ﴾ âyetinde “مَنْ رَاقٍ”⁴⁰⁸ kelimelerindeki nûn’da Hafs’ın sekte yapmış olduğunu bildiren müellifimiz, buna gerekçe olarak mahrec yakınlığının ağırlığından kurtulmak için idğâm’ın burada gereksiz olduğunu söylemektedir⁴⁰⁹.

Müfessirimiz tefsirinde hâ-i (هـ) sekt ile ilgili vecihlere de yer vermektedir. ﴿مَا أَغْنَىٰ﴾⁴¹⁰ ve ﴿هَلَّاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ﴾⁴¹¹ âyetlerindeki “مَالِيَّةٌ”⁴¹⁰ ve “سُلْطَانِيَّةٌ”⁴¹¹ kelimelerini Hamza’nın vasıl halinde hâ (هـ)’sız okuduğunu ve asıl olanın bu okuyuş olduğunu, zira vasıl halinde sekte hâ (هـ)’sı olmayacağını söylemektedir. Vasıl halinde sekte hâ (هـ)’sı ile okuyanların ise vakıf yerinde Resmu’l-Mushaf’a uyarak vasıl icra ettikleri izahında bulunmaktadır⁴¹².

Ahmed b. ‘Abdu’l-Kerîm b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Kerîm el-Mısri eş-Şâfi’î (ö.1100/1690 civarı), *Menâru’l-hedy fi beyâni’l-vakf ve’l-ibtidâ* (nşr. Abdu’l-Rahîm et-Tarhûnî), I-II, Kâhire 2008, II, 130.

⁴⁰³ Sa’lebî, *el-Keşf*, VII, 266; Ebû Muhammed el-Begâvî, el-Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ’ (ö.516/1122), *Me’âlimu’t-Tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân* (nşr. Abdurrezâk el-Mehdî), I-V, 1420, III, 547.

⁴⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi’*, XIII, 319.

⁴⁰⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/277v.

⁴⁰⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â*, s. 148.

⁴⁰⁷ Kehf, 18/1 عَوْجًا, Yâsin, 36/52 هَذَا مِنْ مَّرْقَدِنَا, Kıyamet, 75/27 مَنْ رَاقٍ, Mutaffifin, 83/14 بَلْ زَانَ بَلْ زَانَ Bkz.Dânî, *Câmi’u’l-beyân*, III, 1300-1301.

⁴⁰⁸ Kıyamet, 75/27 [مَنْ رَاقٍ].

⁴⁰⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/381v.

⁴¹⁰ Hâkka, 69/28 [مَالِيَّةٌ].

⁴¹¹ Hâkka, 69/29 [سُلْطَانِيَّةٌ].

⁴¹² Gürânî, *Ğâye*, b/373v.

Müfessirimiz kıraat vecihlerine yer verirken kelimenin aslıyla ilgili ihtimalleri de değerlendirmeye almaktadır. Buna güzel bir örnek olarak ﴿...فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَسْنَهُ...﴾⁴¹³ âyetindeki “لَمْ يَسْنَهُ” kelimesinin tevcihini verebiliriz. Kelimenin bozulmak anlamında ‘سِنَهْ’ kelimesi olabileceğini bu durumda hâ (هـ) harfinin kelimenin aslından sayılacağını belirtmektedir. Son harfin hâ-i sekit sayılma durumunda ise ‘سَنَهْ’ kelimesinin aslı olan ‘سَنَوَةٌ’ kelimesinden vâv’ın hazfiyle (تَسْنَيْتُ عنده) ⁴¹⁴ tabirinde kullanıldığı gibi türemiş olabileceğini ya da değiştirmek anlamında ‘سَنَ’ kelimesinden türemiş olmasının da mümkün olduğunu belirtmektedir. Hamza ve Kisâî’nin vasıl halinde sekte hâ (هـ)’sı olmaksızın okuduğunu bildirdikten sonra tercih edilmesi gereken okuyuşun, (kelimedeki hâ (هـ)’nın ister hâ-i sekit isterse kelimenin aslından olsun) Resmu’l-Mushaf’ta bulunması dolayısıyla ona uymak için vakıf yerinde vasıl icra ederken de hâ (هـ) ile okuyuş olduğunu belirtmektedir⁴¹⁵.

Gürânî zaman zaman manaya göre vakıf yapmanın uygun olup olmadığı yer ve durumlara da temas etmektedir. Sâffât sûresi 125-126. âyetlerinde yer alan ‘en güzel yaradani bırakarak Ba’l putuna mı taparsınız?’ mealindeki ⁴¹⁶ ﴿أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَلْقِينَ﴾⁴¹⁶ âyetten sonra ⁴¹⁷ ﴿اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ﴾⁴¹⁷ âyetindeki “اللَّهُ رَبُّكُمْ” cümlesini mübteda-haber, “وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ” bölümü ise habere atıf olarak zammeli okuyan kıraatlere göre anlamın “Allah sizin de önceki babalarınızın da Rabbidir.” şeklinde olacağını söyleyen müfessirimiz bu durumda “الْخَلْقِينَ” kelimesinde vakıf yapmanın güzel, vasıl yapmanın ise kabih olacağını

⁴¹³ Bakara, 2/259 [لَمْ يَسْنَهُ].

⁴¹⁴ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î (ö.711/1311), *Lisân'l- Arab*, I-XV, Beyrût 1414/1993, “سين المهملة” md. XIII, 501; Cevherî, *es-Sihâh*, VI, “سنه” md. 2236.

⁴¹⁵ Gürânî, *Gâye*, a/43v; Diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/165v (Yusuf,12/4, Meryem, 19/42 يَا بَتِ يَا بَتِ b/364v (Saff, 61/2 لِمَ), b/100v (En‘âm, 6/90 اِقْتَدِهْ), b/383v (Nebe, 78/1 عَمَ).

⁴¹⁶ Sâffât, 37/125.

⁴¹⁷ Sâffât, 37/126.

belirtmektedir. Şayet Hamza, Kisâ ve Hafs'ın okuduğu gibi bu üç kelime “اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ” şeklinde mansûb olursa “الله” lafzı bedel ya da atf-1 beyân, “رَبُّكُمْ” sıfat, “وَرَبُّ” kelimesi de atıf olacak; bu durumda mana ‘En güzel yaradanı, sizin de geçmişteki atalarınızın da rabbi olan Allah’ı bırakıp Ba‘l’e mi taparsınız?’ şeklinde olacak, böyle okunduğunda ise ‘الْخَلِيقِينَ’ kelimesinde vasıl yapmak güzel vakıf yapmak kabih olacaktır⁴¹⁸.

1.2. Sarf İle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi

Kelimelerin nahiv konuları dışındaki emsile-i muttaride ve muhtelif diye tabir olunan yapım ve çekim ekleriyle çekimi, ibdal, hazf, kelimenin farklı hareke ile telaffuzu, idğâm, gibi hususlar sarf konusunun muhtevası içindedir. Dolayısıyla birinci başlık altında incelediğimiz harf ve hareke değişikliğiyle ilgili lehçe farklılığı başlığı altındaki bazı örnekler bir yönüyle de sarf konusu içinde yer almaktadır. Biz bu başlık altında isimlerin ve fiillerin sarf konusu içinde kalan ancak lehçelere dayandırılan kıraat farklılıklarının tefsirimize yansıyan yönlerine yer vereceğiz. Genel sarf ve nahiv kuralları ile ilgili kıraat farklılıklarını ise sarf kuralları ve nahiv kuralları açısından kıraat vecihleri başlıkları altında daha sonra inceleyeceğiz. Burada ise isim, fiil ve zamirlerin sarflarıyla ilgili kıraat vecihleri ele alacağız.

1.2.1. İsimlerde

İsimlerin lehçe kaynaklı ve sarfla ilişkili farklı okunuşuna ﴿أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجَ رَبُّكَ﴾⁴¹⁹ kelimesi güzel bir örnek teşkil etmektedir.

İbn Âmir hek iki kelimeyi de medsiz “خَرْجًا فَخَرَجَ” şeklinde, Hamza ve Kisâ’ nin medli “خَرَجًا” şeklinde, diğer kıraat imamlarının ise birincisini medsiz ikincisini med ile okuduğunu ve bu iki okuyuş farkının lehçe kaynaklı olduğunu bildiren müfessirimiz konuyla ilgili ‘فيل’ tabirini kullanarak “خَرَجَ” kelimesinin medsiz mastar, “خَرَجَ” kelimesinin ise vergi

⁴¹⁸ Gûrânî, *Ġâye*, a/308v.

⁴¹⁹ Mü’minûn, 23/72 [خَرْجًا فَخَرَجَ]

manasında isim olabileceği bilgisini vererek kolaylığından ve mananın açık olması nedeniyle medsiz okumanın daha kabul gördüğünü söylemekte ve farklı okunuşların birbiriyle tezat oluşturmadığını da ilave etmektedir⁴²⁰.

Diğer örneklerimiz tesniye ism-i mevsul ve ism-i işaretlerin nûn'larının okunuşu hakkında olacaktır. Bu tesniyelerin okunuşunda lehçe kaynaklı kıraat ihtilafları mevcuttur. Şeddeli okuyuşun Temîm, Kays ve Esed lehçesinde, şeddesiz okuyuşun ise Kureyş lehçesinde mevcut olduğu nakledilmektedir⁴²¹.

﴿...فَذَنْكَ بُرْهَنَانَ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ...﴾ âyetindeki “فَذَنْكَ”⁴²² kelimesinin nûn'unu İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın şeddeli okumuş olduğunu bildiren müfessirimiz nûn'ların birinin tesniye nûn'u diğerinin ise “ذَكَ” kelimesinin lâm'ına bedel olarak gelen nûn olduğunu bildirmekte, şeddesiz okunuşun daha yaygın ve daha mürecceh olduğunu belirtmektedir⁴²³.

İsm-i mevsûl olan ﴿وَالَّذَانِ يَأْتِيَنَّهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا﴾ âyetindeki “الَّذَانِ”⁴²⁴ kelimesini İbn Kesîr'in “الَّذَانِ” şeklinde şeddeli okuduğunu bildiren müfessirimiz nûn'ların birinin tesniye nûn'u diğerinin ise hazfolan yâ harfinin yerine gelen nûn olduğunu belirtmektedir⁴²⁵.

1.2.2. Fiillerde

Anlamında bir değişiklik olmamasına rağmen bazı fiiller lehçe kaynaklı farklı kullanımdan dolayı farklı kalıp ve bâblarda kullanılagelmişlerdir. Bu okuyuş şekli kıraatler arasındaki ihtilaflarda da görülmektedir. Bu başlık altında inceleyeceğimiz fiiller sadece lehçe kaynaklı farklı kalıpta kullanımla ilgili olanlardır. Anlamında değişiklik meydana gelen ve lehçe kaynaklı olduğuna dair bir bilgi bulunmayan farklı kalıpta okunan fiilleri Sarf

⁴²⁰ Gûrânî, *Ğâye*, a/247v.

⁴²¹ Vâsîti, *el-Kenz fi'l-kırâ'ati'l-aşer*, I, 68.

⁴²² Kasas, 28/32 [فَذَنْكَ].

⁴²³ Gûrânî, *Ğâye*, b/274v.

⁴²⁴ Nisa, 4/16 [الَّذَانِ].

⁴²⁵ Gûrânî, *Ğâye*, a/65v. Diğer örnekler için bkz Gûrânî, *Ğâye*, a/23v, (Bakara, 2/97 (لَجِبْرِيْلَ), a/49v, (Âl-i 'İmrân, 3/27 (الْمَيْتَ), b/49v, (Âl-i 'İmrân, 3/37 (زَكْرِيَّا), b/65v, (Nisâ, 4/19 (كَرِهًا), a/133v, (Enfal, 8/72 (وَلِيَّتِهِمْ), b/288v, (Ahzâb, 33/4 (الَّتِي))

Kuralları Açısından Kıraat Vecihleri bölümünün Fiilin Farklı Kalıplarda Okunmasıyla ilgili Kıraat Vecihleri alt başlığı altında inceleyeceğiz.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz birinci grup fiiller orta harfinin harekesi farklı olan sülâsî mücerred fiillerdir. Konuyla ilgili ilk örneğimiz ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ﴾. ﴿يَصْدُونَ﴾ âyetindeki “يَصْدُونَ”⁴²⁶ kelimesidir. Buradaki sâd harfini Nâfi, İbn Âmir, Kisâî zammeli okumuştur. Kelimenin zammeli şekliyle manasının yüz çevirmek⁴²⁷ olduğunu söyleyen müfessirimiz, kesralı okunuşunun daha belîğ olduğunu belirttikten sonra bu okuyuş farkının Ferrâ’ya atıfla lehçe kaynaklı olduğunu söylemektedir⁴²⁸. Ferrâ kelimenin “يَشْدُ-يَشْدُ” kelimeleri gibi lehçe farklılığından kaynaklandığı görüşünü İbn Abbâs’tan bir rivâyete dayandırmakta, onun bu kelimeyi gürültü çıkarmak manasında ve kesralı okuduğunu nakletmektedir⁴²⁹. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla lügatlerde kelimenin sadece kesralı halinin bu manada kullanıldığı görülmektedir⁴³⁰. Ayrıca kelimenin kesralı şeklinin aslının “التصدية” kelimesiyle aynı kökten geldiği ve yâ harfinin dâl harfine ibdâl edildiği görüşü de kelimeyle ilgili nakledilen bilgiler arasında yer almaktadır⁴³¹.

Benzer diğer bir örneğimiz ﴿...وَمَا يَعْرُجُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ...﴾ âyetindeki “يَعْرُجُ”⁴³² kelimesidir. Kelimeyi Kisâî’nin zây (ج) harfinin kesrasıyla, diğer imamların ise zammesiyle okuduğunu bildiren müfessirimiz bu farkın lehçe kaynaklı olduğunu belirtmektedir. Gürânî kıraat tercihlerinde ağırlıklı olarak Hicaz imamlarının kıraatini ve Kureyş lehçesini, bazen

⁴²⁶ Zuhruf, 43/57 [يَصْدُونَ].

⁴²⁷ İbn Dureyd, *Cemhere*, “ص د د” md. I, 111; İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ’ el-Kazvîni er-Râzî (ö.395/1005), *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luġa* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), I-VI, ts. “صد” md. III, 282; İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, “ص د د” md. III, 245-246.

⁴²⁸ Gürânî, *Ġâye*, b/331v.

⁴²⁹ Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, III, 37.

⁴³⁰ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luġa*, “صد” md. III, 282; Ezherî, *Tehzîbu’l-luġa*, “صد” md. XII, 73.

⁴³¹ İbnü’s-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk (ö.244/859), *el-Kenzu’l-luġavî fi’l-Leseni’l-‘Arabî* (nşr. August Hefner), I, Kahire, s. 59.

⁴³² Yûnus, 10/61 [يَعْرُجُ].

de genel ve yaygın olan kıraati tercih ederken burada olduğu gibi kolay telaffuzundan dolayı “daha fasıhtır” diyerek münferid kalan Kisâî’nin kıraatini tercih ettiğini beyan etmektedir⁴³³.

Fiilin sülâsî kalıbının mezîd kalıbıyla aynı manada kullanılmasıyla ilgili ikinci grupta ele alacağımız örneklerden biri ﴿...إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا...﴾ âyetindeki “يَقْتُرُوا”⁴³⁴ kelimesidir. Kelimenin sülâsî “القتير” ve rubâî “الأفتار” ve “التقتير” kalıplarının “rızkta darlık ve azlık⁴³⁵” şeklinde aynı manaya geldiğini söyleyen müfessirimiz kelimeyi Nâfi ve İbn ‘Âmir’in “يَقْتُرُوا” şeklinde if’âl bâbında, Kûfe imamlarının “يَقْتُرُوا” şeklinde sülâsî ve orta harfi zammeli, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “يَقْتُرُوا” şeklinde sülâsî ve orta harfi kesralı okuduklarını bildirmiş ve bu farkın lehçe kaynaklı olduğunu belirtmiştir⁴³⁶. Benzer bir örneğimiz de ﴿إِنَّمَا﴾⁴³⁷ kelimesidir. Kelimeyi diğer imamlardan farklı olarak Nâfi’nin “لِيَحْزُنَ” şeklinde mezîd fiil olarak okuduğunu bildiren Gürânî bu şekilde okuyuşun daha belîğ olup Halil b. Ahmed’den (ö. 175/791) nakille “birini üzüntüye sokmak”⁴³⁸ anlamına geldiğini belirtmekte, farklı okuyuşun yine lehçe kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir⁴³⁹. Kelimenin “لِيَحْزُنَ” şeklinde sülâsî kullanımı Kureyş

⁴³³ Gürânî, *Ğâye*, a/152v. Diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/41v, (Bakara, 2/146 عَسَيْتُمْ), a/43v, (Bakara, 2/260 فصرهن), b/44v, (Bakara, 2/273 يَحْسَبُهُمْ), a/56v, (Âl-i ‘İmrân, 3/120 يَضْرُكُمُ), a/61v, (Âl-i ‘İmrân, 3/180 يَحْسَبُونَ), a/119v, (A‘râf, 7/137 يَغْرُسُونَ), (A‘râf, 7/138 يَغْكُفُونَ), b/188v, (Hicr, 15/56 يَقْنَطُ), a/245v, (Mü‘minûn, 23/21 نسقيكم), a/263v, (Hûd, 11/81, Şuarâ, 26/52, Duhân, 44/23 أَسْرٍ), b/268v, (Neml, 27/22 فَمَكَتْ), a/286v, (Lokman, 31/23, Mücâdele, 58/10 يَحْزُنَكَ), a/334v, (Duhan, 44/47 فَاغْتَبَوْهُ), a/296v, (Sebe, 34/19 بعدُ), a/343v, (Fetih, 48/29 فَآزَرَهُ), b/372v, (Kalem, 68/51 لِيُزِلُّنَّكَ).

⁴³⁴ Furkan, 25/67 [يَقْتُرُوا].

⁴³⁵ İbn Dureyd, *Cemhera*, “ق ت ر” md. I, 393, Ezherî, *Tehzîb*, “ق ت ر” md. IX, 59, İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, “ق ت ر” md. V, 71.

⁴³⁶ Gürânî, *Ğâye*, a, b/260v.

⁴³⁷ Mücâdele, 58/10 [لِيَحْزُنَ].

⁴³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XIII, 111, Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sihâh*, “حزن” md. V, 2098, ez-Zebidî, *Tâcu'l-‘arûs*, “حزن” md. XXXIV, 411.

⁴³⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/360v. Ayrıca bkz. Ferâhidî, *Kitâbu'l-‘ayn*, ts. “ح ز ن” md. III, 160.

lehçesine, “لِيُحْرِنَ” şeklinde mezîd kullanımını Temîm lehçesine aittir⁴⁴⁰. Konumuzla ilgili bir diğer örnek ise ﴿وَيَتَنَجَّوْنَ بِالْإِيمِ وَالْعُدُودِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ﴾ âyetindeki “وَيَتَنَجَّوْنَ”⁴⁴¹ fiilidir. Kelimeyi Hamza “يَتَنَجَّوْنَ” şeklinde mezîdin farklı bir bâbında okumuştur. Müfessirimiz Ferrâ’dan⁴⁴² nakille bu iki farklı okuyuşun aynı manada olduğunu belirtmektedir⁴⁴³.

Üçüncü grup olarak fiilin şeddeli ya da açık okunması konusun bir örnek çerçevesinde incelemeye çalışılacaktır. Medine ve Şam ehli bazı şeddeli fiilleri açık, Kûfe ehli ise idğâm ile okuyagelmişlerdir⁴⁴⁴. ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَزْتَدُ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ...﴾ âyetinde “يَزْتَدُ”⁴⁴⁵ kelimesini diğer imamlardan farklı olarak Nâfi’ ve İbn ‘Âmir “يرتدّد” şeklinde idğâmsız olarak okumuştur. Müellifimiz kelimenin bu şekliyle kıraatinin idğâm yapılan harfin ikincisinin sâkin olması hasebiyle asıl olduğunu söylemekte Resmu’l-Mushaf’ta, Medine ve Şam Mushaflarında da böyle idğâmsız yazıldığını belirtmektedir. Ayrıca idğâm ile okuyanların sakin harfi kolaylaştırmak maksadıyla ikinci harfi harekeledikleri bilgisini vermektedir⁴⁴⁶.

1.2.3. Zamirlerde

Arap kabilelerinde kelimenin sonundaki mütekellim yâ’sını hazf ederek izafet manasında müfred kullanmak yaygın bir uygulamadır. Araplar “يا نفس اصبر : Ey nefsim sabret!”,⁴⁴⁷ yine “يا غلام لا تفعل : Ey oğlum yapma!” derken mütekellim yâ’sını kullanmadan varmış gibi bir anlamda kullanırlar⁴⁴⁸. Arapçada nidâ harfinden sonra tenvin düştüğü gibi izafet yâ’sı da düşmektedir⁴⁴⁹. Kur’ân’da bu şekilde izafet yâ’sının hazfedilerek okunduğu

⁴⁴⁰ Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sihâh*, “حزن” md. V, 2098, ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, “حزن” md. XXXIV, 411.

⁴⁴¹ Mücâdele, 58/8 [وَيَتَنَجَّوْنَ].

⁴⁴² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 141, Ayrıca bkz. Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, III, 60.

⁴⁴³ Gürânî, *Ğâye*, b/360v. Benzer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/49v, (Âl-i İmrân, 3/37 وَكَفَّلَهَا), b/123v, (A’râf, 7/180, Nahl, 16/103 يَلْجُدُونَ), b/188v, (Hicr, 15/60 فَذَرْنَا), a/227v, (Tâhâ, 20/61 فَيَسْجِدْكُمْ)

⁴⁴⁴ Nehhâs, *I’râbu’l-Kur’ân*, I, 273.

⁴⁴⁵ Mâide, 5/54 [يَزْتَدُ].

⁴⁴⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/87v.

⁴⁴⁷ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 39.

⁴⁴⁸ Ezherî, *Me’âni’l-kırâ’ât*, II, 46; İbn Zencele, *Huccetu’l-kırâ’ât*, s. 357.

⁴⁴⁹ Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, II, 46.

ve kıraat imamların ittifak ettiği birçok âyet bulunmaktadır. Ancak bu hususta ihtilaf edilen kelimeler de mevcuttur. Bunlardan biri ﴿...قَالَ يَبْشُرِي هَذَا غُلْمٌ...﴾ âyetindeki “يا بَشْرِي”⁴⁵⁰ kelimesidir. Kûfeliler kelimeyi sonunda mütekellim yâ’sı olmaksızın okumuş, diğer kurrâ ise mütekellim yâ’sına izafet ederek “يا بَشْرِي” şeklinde okumuştur. Hamza ve Kisâî râ harfinden sonraki elif’i imâle ile; Ebû ‘Amr ise bir vecihte imâle, diğer bir vecihte fetha, bir diğer vecihte ise hafif imâle ile okumuştur⁴⁵¹. Nâfi’den rivâyetle Verş’in sondaki yâ harfini fethalı ve sakin okuduğu şeklinde iki farklı görüş nakledilmektedir⁴⁵². Ferrâ, “يا بَشْرِي” şeklinde kullanımın Kays lehçesine ait olduğunu, kelimenin râ’dan sonra elif olmaksızın şeddeli ve fethalı yâ ile “يا بَشْرِي” şeklinde okunuşunun ise Huzeyl kabilesine ait bir kullanım olduğunu nakletmektedir⁴⁵³. Kelimenin, Kûfelilerin okuduğu şekildeki izafet yâ’sının hafzedildiği yönündeki yorum dışında bazı tefsirlerde “بَشْرِي” kelimesinin bir şahıs adı olabileceği görüşü de yer almaktadır. Katâde (ö. 117/735), Yusuf’un (as) kuyuya atılan kovaya tutunup çıktığını gören şahsın bu olayı kervana müjdelediğini söyleyerek bu görüşe katılmadığını belirtmekte, Nehhâs ise “بَشْرِي” kelimesinin müjde manasında kullanılmasının yerinde bir görüş olduğunu, zira Kur’ân’da şahıs isimlerinin çok nadir yer aldığını, bu tür isimlerin yerine kinaye kullanıldığını söylemiştir⁴⁵⁴.

1.3. Nahivle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi

Bu başlık altında Arapçada nadiren de olsa lehçeler arasında bulunan bazı nahiv farklılıklarını ele alacağız. Bazı edatların nahiv kuralları çerçevesinde kullanımı lehçeler arasında farklılık arz etmektedir. Mesela ‘Ukayl kabilesinde “لَعْلٌ”⁴⁵⁵ ve Huzeyl kabilesinde

⁴⁵⁰ Yusuf, 12/19 [يا بَشْرِي].

⁴⁵¹ Gürânî, *Ğâye*, a/167v, Ayrıca bkz. İbnu'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-kârî 'i'l-mubtedî*, s. 256. Benzer örnek için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/159v, Hûd, 11/46 فَلَا تَنْعَلِنَ.

⁴⁵² Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, III, 1224.

⁴⁵³ Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, II, 39.

⁴⁵⁴ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, II, 196.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XI, 474.

“من” anlamında kullanılan “متى” edatı harf-i cer olarak kullanılmaktadır⁴⁵⁶. Müellifimiz bu iki edatın harf-i cer olarak okunduğu kıraat şekline eserinde yer vermemiş, buna mukabil benzer durumda olan “ليس” ye ilhak edilen “ما” ve “لا” edatlarının farklı vecihlerine temas etmiştir. Burada temas edeceğimiz bir diğer husus da bazı kelimelerin sonuna izafe edilen müttekellim yâ’sının okunuş farklılığı olacaktır.

1.3.1. “لا” ye İlhak Edilen “ما” ve “ليس”

Gürânî ﴿...وَقُلْنَ حِشَّ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا...﴾⁴⁵⁷ âyetindeki “بَشَرًا” kelimesinin “ما”nın haberi olarak mansub okunduğunu, Hicaz lehçesinde nefy edatı olarak “ليس” ye ilhak edildiğini bildirmektedir⁴⁵⁸. Yine ﴿الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِمْ مَّا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ...﴾⁴⁵⁹ âyetinde “مَّا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ”⁴⁵⁹ bölümünde edatın aynı şekilde Kıraat-i Seb’a tarafından âmil olarak kullanılmak suretiyle “أُمَّهَاتِهِمْ” kelimesinin mansub okunduğunu belirtmektedir⁴⁶⁰. Ferrâ, edat’ın Hicaz ehli tarafından bâ “ب” harf-i ceri ile kullanıldığını, harf-i cer hazfedilince hazfin eseri olarak mansub okuduklarını, Necidlilerin ise bâ “ب” harfini hazfettiklerinde merfû okuduklarını yani “ما” harfini âmil kabul etmediklerini, bu vechin Araplar arasında daha kuvvetli olduğunu söylemektedir. Nehhâs, Basralıların bu okuyuşun Temim lehçesine; Kisâî’nin ise Tihâme ve Necid kabilelerine ait okuyuş olduğunu söylediğini nakletmektedir. Ayrıca Zeccâc’ın Ferrâ’nın görüşünün doğru olmadığını Kureyş lehçesinin daha kuvvetli ve daha evlâ olduğunu⁴⁶¹ söylediğini nakletmektedir⁴⁶².

⁴⁵⁶ İbn Kâsım el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedr ed-Dîn Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî el-Mısırî el-Mâlikî (ö.749/1348), *Tevdîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi'sherhi elfiyeti İbn Mâlik*, I-III, 1428/2008, II, 739.

⁴⁵⁷ Yûsuf, 12/31 [مَا هَذَا بَشَرًا].

⁴⁵⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/168v.

⁴⁵⁹ Mücâdele, 58/2 [مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ].

⁴⁶⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/360v.

⁴⁶¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 108.

⁴⁶² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 201, 202, Ayrıca bkz. Kılıç Mustafa, *Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*, Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 55, 124, 126.

Müfessirimiz ﴿...مِن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ﴾⁴⁶³ âyetindeki “بَيْع” ve “خِلَالَ”⁴⁶³ kelimelerini İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın fetha ile mansub ve tenvinsiz “بَيْع” ve “خِلَالَ” şeklinde okuduklarını ve bu okuyuşun daha belîğ olduğunu söylemektedir⁴⁶⁴. Diğer kıraat imamları ise “لا” edatını “ليس”ye ilhak ederek kelimeleri merfû okumuşlardır. Gürânî’nin Seb‘a dışındaki imamların kıraatlerine yer vermediği bilgisini daha önce aktarmıştık. Buradaki edatlardan sonraki kelimelerin birincisinin ve ikincisinin merfû ve mansub tenvinli ve tenvinsiz okunuşları diğer kıraat imamlarının (Seb‘a dışındaki) okuyuşlarında mevcuttur⁴⁶⁵. Edatlar buradaki gibi art arda geldiğinde merfû okumanın güzel olacağı, edat tek olarak geldiğinde ise nasb ile okumanın uygun olacağı belirtilmiş,⁴⁶⁶ Mekke ve Basra ehli edattan sonraki bu kelimeleri mansub okumuşlardır⁴⁶⁷.

1.3.2. Mütেকellim yâ’sını Kesra Alması Vechi

﴿...مَا أَنَا بِمُضْرِحِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُضْرِحِي...﴾⁴⁶⁸ âyetinde “بِمُضْرِحِي”⁴⁶⁸ kelimesinin sonundaki ya harfini Hamza’nın kesra ile okuduğunu nakleden Gürânî böyle okumasının gerekçesini de açıklamaktadır. Buna göre sakin yâ harfine izafet yapıldığında durum ‘غلامي’ kelimesindeki yâ harfi gibidir; izafet durumunda nûn harfi düştüğünde iki sakin yan yana gelmekte, idğâmın gerçekleşmesi için birinci yâ harfinin harekelenmesi imkânsız olmakta ve iki sakin bir araya geldiğinde geçerli olan kaide gereği sakin, kesra ile harekelenmekte, haliyle de burada kesra ile okunması buna dayanmaktadır. Bu görüşü Kutrup, Ferrâ⁴⁶⁹ ve Ebû Amr b. ‘Alâ’ya (ö. 154/771) dayandırmaktadır. Ayrıca bu görüşü destekler mahiyette kaynaklarda zikredilen Eğleb el-‘İclî’ye (ö. 21/643) ait

⁴⁶³ İbrâhim, 14/31 [لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ].

⁴⁶⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/183v, Ayrıca bkz. Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, II, 923. Diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, a/42v, (Bakara, 2/254 وَلَا شَفْعَةَ وَلَا خَلَّةَ وَلَا شَفْعَةَ وَلَا شَفْعَةَ), b/34v, (Bakara, 2/197 وَلَا فُسُوقَ وَلَا فُسُوقَ), a/350v, (Tûr, 52/23 لَا لَعْنُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيْمَ).

⁴⁶⁵ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, II, 232; Huzelî, *el-Kâmil fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, s. 483.

⁴⁶⁶ Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 216.

⁴⁶⁷ Huzelî, *el-Kâmil fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, s. 483.

⁴⁶⁸ İbrahim, 14/22 [بِمُضْرِحِي].

⁴⁶⁹ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 76.

470 "قال لها هل لك يا ثافِيّ قالت له ما أنت بالمؤصِيّ"

şeklindeki beyite atıfta bulunmaktadır⁴⁷¹. Gürânî'nin kıraate dair naklettiği bilgileri incelediğimizde bilgilerin çoğunun İbnu'l-Cezerî'den menkul olduğunu görmekteyiz. Müfessirimizin kelimenin kesra ile okunuş vechinin lehçe farkından kaynaklandığı bilgisini de yine *en-Neşr*'den naklettiğini görmekteyiz. Eserde bu şekilde okumanın Benî Yerbû' lehçesi olduğu ve Araplar arasında yaygın bir kullanımı bulunduğu bilgisi verilmektedir⁴⁷².

1.3.3. Tesniye Elifinin İ'râbı

Bazı Arap kabileleri tesniye elifinin i'râbını takdîrî kabul etmiş ve tesniyeleri nasb ve cer durumlarında da elif ile okumuşlardır. Bu durumun kıraat vecihlerinde de örneği mevcuttur. Bu çerçevede Gürânî, ﴿قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَجْرٍ يُرِيدَانِ...﴾ âyetindeki "إِنَّ هَذَا"⁴⁷³ kelimesinde olan vecih farkını tefsirine taşımıştır. Kelimedden önceki edatı "إِنَّ" şeklinde şeddeli okuyan Ebû 'Amr ism-i işareti "هَذَا" şeklinde mu'rab okumuş, edatı amil olmayan "إِنَّ" şeklinde cezimli okuyan İbn Kesîr ve Hafs kelimeyi "هَذَا" şeklinde, İbn Kesîr ise kelimenin sonundaki nûn'u "هَذَا" şeklinde şeddeli okumuş, diğer imamlar da edatı nasb edatı olarak "إِنَّ" şeklinde ancak tesniye kelimenin i'râbını takdîrî i'râb kabul edip "هَذَا" şeklinde okumuşlardır. Gürânî bu şekilde okuyuşun Hâris b. Ka'b, Kinâne, Huceym, 'Anber ve Zübeyd lehçelerine ait olduğunu, tesniye kelimeyi üç i'râb halinde de elif ile okuduklarını bildirmekte, şahid olarak Esedî'nin şu beytine yer vermektedir:

474 "فَأَطْرَقَ إِطْرَاقَ الشُّجَاعِ وَلَوْ يَرَى ... مَسَاغًا لِنَابَاهِ الشُّجَاعُ لَصَمَّمَا"

⁴⁷⁰ Age, II, 76; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 159; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 231; Ezherî, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 62; İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (ö.392/1002), *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzi'l-kirâ'ât ve'l-idâhi 'anhâ*, I-II, 1420/1999, II, 49; el-Bağdâdî, 'Abdulkâdir, 'Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî (1093/1682), *Hizânetu'l-edebe ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, I-XIII, Kahire 1418/1997, IV, 433.

⁴⁷¹ Gürânî, *Ğâye*, b/182v. Diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, a/159v, (Hûd, 11/42, Yusuf, 12/5, Lokmân, 31/13, 16, 17, Sâffât, 37/102 (يَبِيّ)).

⁴⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 298.

⁴⁷³ Tâhâ, 20/63 [إِنَّ هَذَا لَسَجْرَانِ].

⁴⁷⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/227v. Ayrıca bkz. Ezherî, *Me'âni'l-kirâ'ât*, II, 150; el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. es-Seyyid (ö.521/1127), *el-Hulel fi şerhi ebyâti'l-cumel*, ts. s. 51.

Konuyla ilgili bir başka görüş de hitablarda cümle başında kullanılan “إِنَّ” edatının evet anlamında kullanıldığıdır. Bu doğrultuda Hz. Peygamber’in (sas) hutbe başlarında okuduğu “إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ” ve

“غدرت فقلت إِنَّ وريّما ... نال العلى وشفى الغليل الغادر”⁴⁷⁵

şiiirinde geçen “إِنَّ” lerin *evet* anlamında kullanımları örnek olarak gösterilmektedir⁴⁷⁶.

Bu durumda cümle “Evet bu ikisi şüphesiz sihirbazdır.” anlamına gelmektedir. “إِنَّ هَذَانِ” vechinde mana ise “إِنَّ” nefy anlamında, “لَسَاجِرَانِ” kelimesindeki “لَ” ancak anlamında kullanılmak suretiyle “مَا هَذَانِ إِلَّا سَاجِرَانِ” şeklinde anlaşılması mümkündür⁴⁷⁷. Bu vecihte kelimenin okunuşunda hem i’râb’a hem de Resmu’l-Mushaf’a muhalefet bulunmamaktadır⁴⁷⁸.

⁴⁷⁵ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, III, 31; İbn Hamdûn, Ebû’l-Me’âlî Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. ‘Alî b. Hamdûn Bahâ’u’d-Dîn el-Bağdâdî (ö.562/1167), *et-Tezkiretu’l-Hamdûniyye*, I-X, Beyrut, 1417, III, 38.

⁴⁷⁶ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, III, 31.

⁴⁷⁷ Ezherî, *Me’âni’l-kırâ’ât*, II, 149.

⁴⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 216.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİRİNDE SARF KURALLARI AÇISINDAN KIRAAT VECİHLERİ

Arap dilinde kelimeler isim, fiil ve harf olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Bu başlık isim, fiil ve harflerin farklı formlarda okunuşlarının kıraatlere yansıyan ihtilaflarını ihtiva etmektedir. Bu ihtilaflardan *Ğâyetü'l-emânî*'de temas edilenler örneklerle ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. İsimlerde

Arap dilinde isim kabul edilen kelimelerin farklı formda okunuşuna yönelik kıraat vecihleri tefsirde geçen örnekleriyle incelenecektir. Ayrıca Arapçaya başka dilden gelmiş kelimelerin okunuşundaki ihtilaflar da bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1.1. İsm-i Fâil ve İsmi Mef'ûl ile İlgili Kıraat Vecihleri

Kur'ân'da geçen bazı üç harfli isimlerin okunuşlarında kıraat farklılıkları olmuştur. Bazen bir kelimenin hem ism-i fâil, hem mastar, hem de isim ya da mübaleğalı ism-i fâil olarak okunduğu karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca mezid ism-i fâille ism-i mef'ûl'ün sonndan bir önceki harfinin kıraatlerde kesra-fetha ihtilafıyla birbirlerinin yerine geçtiği durumlar da söz konusu olmaktadır. Burada sadece sülâsî isimlerin ve rubai ism-i fâil ile ism-i mef'ûlün kıraat farklılığı ele alınmaya çalışılacaktır.

﴿...فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾ âyetinde geçen “سِحْرٌ”⁴⁷⁹ kelimesini Hamza ve Kisâî'nin “سَاحِرٌ” şeklinde ism-i fâil kalıbında okuduğunu bildiren müfessirimiz, bu durumda kelimenin anlamının sihir işi değil de İsâ (as)'ı işaret ettiğini belirtmektedir⁴⁸⁰.

⁴⁷⁹ Mâide, 5/110 [سِحْرٌ].

⁴⁸⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/93v. Benzer diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, a/29v, (Bakara, 2/148 (مَوْلِيَهَا), b/50v, (Âl-i 'İmrân, 3/49 (طَيْرًا), a/93v, (Mâide, 5/110 (الطَّيْرَ), a/147, (Yûnus, 10/3 (لساحر), a/252v, (Nûr, 24/34, 46 (مُبَيِّنَاتٍ), a/263v, (Şuarâ, 26/56 (خَذِرُونَ), a/265v, (Şuarâ, 26/149 (فَرِهَيْنَ), b/275v, (Kasas, 25/48 (سِحْرَانِ), (Rûm, 30/22 (للعالمين), a/295v, (Sebe, 34/3 (غَلِمَ), b/315v, (Zümer, 39/29 (سَلَمًا), a/316v, (Zümer, 39/38 (مَمْسُكْتُ), a/349v, (Zâriyât, 51/44 (الضَّعْفَةَ), a/353v, (Necm, 53/7 (خُشْعًا), a/355v, (Rahmân, 55/24 (الْمُنشَاتُ), a/380v,

A'râf ve Yûnus sûresindeki "سَاحِرٌ"⁴⁸¹ kelimesini ise Hamza ve Kisâî'nin mübalağalı ism-i fâil kalıbında "سَحَّازٌ" şeklinde okuduğunu nakletmektedir⁴⁸².

﴿ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ... ﴾ âyetinde "الْمُحْصَنَاتِ"⁴⁸³ kelimelerini bu âyette geçen ilk kelime hariç Kisâî'nin sâd harfinin kesrasıyla "الْمُحْصَنَاتِ" şeklinde ism-i fâil kalıbında okuduğunu bildiren müfessirimiz bu durumda "kendi nefislerini (iffetlerini) koruyan" anlamında olacağını, fethalı şeklinin ise "eşlerinin korumasıyla (iffetleri) korunmuş" anlamına geleceğini söylemekte, fethalı okunuşun daha meşhur olduğunu belirtmektedir⁴⁸⁴. Âyette geçen ilk kelimenin ism-i mef'ûl kalıbında okunmasında kıraatler arasında ittifak vardır. Aslı *men etmek, engellemek ve korumak* olan "حصن", Kur'ân ve hadis-i şeriflerde "الإحصان" kalıbında İslam, hürriyet, evlilik⁴⁸⁵ anlamlarında kullanılmaktadır. Burada rubâî ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıbında kıraat olunan kelimenin, eşi tarafından korunan, eşini koruyan,⁴⁸⁶ evli kadın,⁴⁸⁷ iffetini koruyan kadın⁴⁸⁸ gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Kelimenin Arapçada bu bâbda ism-i fâilin ism-i mef'ûlü kalıbında kullanılan kural dışı üç kelimedenden biri olduğu da söylenmektedir⁴⁸⁹.

(Müddessir, 74/50 (مُسْتَنْفَرَةٌ), a/384v, (Nebe, 78/23 (لَيْسِينَ), b/384v, (Naziât, 79/11 (نَجْرَةٌ), a/388v, (Mutaffifin, 83/31 (فَكَهَيْنَ), a/395v, (Kadir, 97/5 (مَطَّلَعٌ).

⁴⁸¹ A'râf, 7/112, Yûnus, 10/79 [سَاحِرٌ].

⁴⁸² Gürânî, *Ġâye*, b/117v.

⁴⁸³ Nisâ, 4/25 [وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ...].

⁴⁸⁴ Gürânî, *Ġâye*, b/66v.

⁴⁸⁵ el-Kâdî 'Iyâd, Ebû'l-Fadl 'Iyâd b. Mûsâ b. 'Iyâd b. 'Amrûn el-Yahsubî (ö.544/1150), *Meşâriku'l-envâr alâ Sihâhi'l-âsâr*, I-II, ts. "ح ص ن", I, 205; Ayrıca bkz. ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullâh (ö.538/1144), *Esâsu'l-belâğâ* (nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd), I-II, Beyrût 1419/ 1998, "ح ص ن" md. I, 194.

⁴⁸⁶ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, bkz. "ح ص ن", III, 118.

⁴⁸⁷ İbn Dureyd, *Cemhere*, "ح ص ن" md. I, 543.

⁴⁸⁸ Zeynuddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdulkâdir el-Hanefî (ö.666/1268), *Muhtâru's-sihâh* (nşr. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed), I, Beyrût, Saydâ 1420/1999, "ح ص ن" md. s. 75.

⁴⁸⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğâ*, "ح ص ن" md. IV, 144; Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, "ح ص ن" md. s. 75; el-Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî (ö.770/1369 civarı), *el-Misbâhu'l-munîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*, I-II, Beyrût, "ح ص ن" md. I, 139.

Konumuzla ilgili bir diğere örneğimize ﴿...لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ﴾ âyetindeki “مُفْرَطُونَ”⁴⁹⁰ kelimesidir. Kelimeyi Nâfi‘nin ism-i fâil kalıbında isyanda aşırıya giden anlamında “مُفْرَطُونَ” şeklinde okuduğunu bildiren Gûrânî, kendisinin de tercih ettiğı diğere imamların ism-i mef‘ûl kalıbında “su ve konaklayacak yer için önceden gönderilen” anlamında “مُفْرَطُونَ” şeklinde okuduklarını bildirmekte ve bu okuyuşun âyetteki anlamının; onların ateşre öncü olarak gönderilmiş olanları, anlamına geldiğini nakletmektedir⁴⁹¹. Kelimeye tefsir kaynaklarında ateşre unutulmuş, terk edilmiş anlamı da verilmektedir⁴⁹².

2.1.2. Sülâsî Masterlarla İlgili Kıraat Vecihleri

Arapçada sülâsî mücerred fiillerin birden fazla master kalıbı olduğu bilinmektedir. Âyetlerde geçen bazı masterların okunuşunda kıraatler arasında farklılıklar görünmektedir. Bu ihtilaf iskân bahsinde işlediğimiz gibi masterın orta harfinin cezimli ya da harekeli okunması ve kabilelerin tercih ettiğı kalıplar⁴⁹³ gibi lehçeye dayandırılan farklılıklar almakla birlikte lehçeden kaynaklanmayan kullanım farklılıkları da mevcuttur. Bazı kelimeler hem master hem de isim olarak okunmuşlardır. Biz burada sülâsî masterla ilgili lehçeye bağı olmayan vecih farklılıklarını inceleyeceğiz.

﴿...إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ عُرْفَةً بِنِدْوِهِ...﴾ âyetindeki “عُرْفَةً”⁴⁹⁴ kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “عُرْفَةً” şeklinde ğayn harfini fethalı master binâyı merre kalıbında, diğere kıraat imamlarının zammeli avuç anlamında isim olarak okuduklarını bildirmektedir⁴⁹⁵.

⁴⁹⁰ Nahl, 16/62 [مُفْرَطُونَ].

⁴⁹¹ Gûrânî, *Ğâye*, b/194v. Diğere örnek için bkz. Gûrânî, *Ğâye*, b/56v, (Âli ‘İmrân, 3/125 (مُسَوِّمِينَ), b/65v, (Nisâ, 4/19 (مُنْبِيَّةً), a/126v, (Enfâl, 8/9 (مُزْدِفِينَ), b/187v, (Hicr, 15/40 (الْمُخْلِصِينَ).

⁴⁹² Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Kureşî (ö.104/723), *Tefsîru Mücâhid* (nşr. Dr. Muhammed ‘Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl), Mısır 1410/1989, s. 422; Kisâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullâh (ö.189/804), *Me‘âni'l-Kur‘ân* (nşr. İsâ Şehhâte İsâ), Dâru Kabbâ, Kâhire 1998, s. 178; el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbüri (ö.468/1076), *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur‘âni'l-Mecîd*, I-IV, Beyrût 1415/1994, III, 68, Ayrıca bkz. er-Râzî, Ebu Abdillah (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hasan et-Teymî er-Râzî (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-ğayb*, I-XXXII, Beyrut 1421/2000, XX, 50; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 231.

⁴⁹³ Gûrânî, *Ğâye*, b/248v, (Mü‘minûn, 23/106 (شَقَوْنَا).

⁴⁹⁴ Bakara, 2/249 [عُرْفَةً].

⁴⁹⁵ Gûrânî, *Ğâye*, b/41v.

﴿...وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ...﴾ âyetindeki “حُسْنًا”⁴⁹⁶ kelimesini Hamza ve Kisâî’nin “حَسَنًا” şeklinde art arda iki fetha ile okuduğunu bildiren Gürânî zammeli okunuşunun masterla sıfat yapılması bakımından daha belîğ olduğunu söylemektedir. “القول الحسن” doğru sözlü olma⁴⁹⁷ vasfının Hz. Peygamber’in (sas) vasıflarından olduğunu belirten müfessirimiz Süfyan-ı Sevrî’den (ö. 61/680) güzel sözün “emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker”⁴⁹⁸ anlamına geldiğini de nakletmektedir⁴⁹⁹. Ahfeş (evsat) kelimesinin bu iki farklı okunuşunu lehçe farkına dayandırsa⁵⁰⁰ da bu görüşün doğru olmadığı iki okuyuş arasında anlam farklılığı olduğu belirtilmektedir⁵⁰¹. “حُسْن” kelimesinin Arapçada master ve genel manada “فُجِح” kelimesinin zıddı olan güzellik, güzel olmak;⁵⁰² “حَسَن” kelimesinin ise daha dar anlamda bu kelimedenden yapılmış sıfat olarak “قَبِيح” kelimesinin zıddı olan güzel manasında kullanıldığı söylenmektedir⁵⁰³. Kelimeyi “حَسَنًا” şeklinde okuyanlar mahzûf “قول” kelimesinin sıfatı olarak “İnsanlara doğru söz söyleyin!” anlamını kastettiklerini söylemekte,⁵⁰⁴ Muberrred (ö. 285/898) ise Arapçada bu şekilde mevsufun yerine sıfatın kullanılmasının doğru olmadığını belirtmektedir⁵⁰⁵. “حُسْنًا” şeklinde okuyanlar bunun “حَسَنًا” kelimesini de kapsadığını “İnsanlara iyiliğin hepsini söyleyin!”⁵⁰⁶ ya da “İyilik içeren söz söyleyin!”⁵⁰⁷ anlamı taşıdığını ifade etmektedirler.

⁴⁹⁶ Bakara, 2/83 [حُسْنًا].

⁴⁹⁷ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, ts, I, 69.

⁴⁹⁸ Sa‘lebî, *el-Keşf*, I, 228; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me‘âlimu't-Tenzîl*, I, 139; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, s. 173.

⁴⁹⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/21v.

⁵⁰⁰ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 134.

⁵⁰¹ Nehhâs, *İ‘râbu'l-Kur‘ân*, I, 64; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ‘ât*, s. 103.

⁵⁰² İbn Sîde, *el-Muhkem*, III, 197.

⁵⁰³ İbn Dureyd, *Cemhere*, “ح س ن” md. I, 535; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, IV, 182.

⁵⁰⁴ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, s. 69.

⁵⁰⁵ Muberrred, *el-Muktedab*, IV, 218; Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045), *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*, I-XIII, 1429/2008, s. 64.

⁵⁰⁶ İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ‘ât*, s. 103; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, I, 331.

⁵⁰⁷ Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 164.

﴿...إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا﴾ âyetindeki “خَطْئًا”⁵⁰⁸ kelimesinin lafzan ve manen “إِثْمًا” e benzediğini söyleyen müfessirimiz, kelimenin “خَطِيءٌ” fiilinin mastarı olup manasının suç ve günah işlemek olduğunu söylemektedir ve Zeccâc’ın konuya örnek olarak verdiği “وَرِمٌ” fiili ve “وَرِمٌ” mastarını zikretmektedir. Ayrıca konuyla ilgili diğer görüşlere de yer vermekte, kelimenin “خَطْئًا” şeklinde okunuşunun mastardan isim olup doğruyu isabet ettirememek manasına geldiği görüşünü de zikretmektedir. İbn Zekvân’ın kelimeyi “خَطِيءٌ” fiilinin mastarı olarak “خَطْئًا” şeklinde iki fetha ile, İbn Kesîr’in ise mufâale bâbının mastarı kalıbında sülâsî ile aynı manada “خِطَاءٌ” şeklinde okuduğunu bildiren müfessirimiz “خِطْئًا” şeklinde kesra ve medsiz vechinin mananın açık olması ve te’villere mahal olmaması bakımından tercih edilen kıraat olduğunu belirtmektedir⁵⁰⁹. Kelimeyi Arap dili açısından incelediğimizde “خَطِيءٌ” fiilinin mastarı olarak “خِطْئًا” kelimesinin müfessirimizin de açıkladığı gibi günah anlamında ve çoğunluğun tercih ettiği okuyuş olduğu görülmektedir⁵¹⁰. Bir diğer görüş ise “خَطْئًا” kelimesinin yanlış yapmak, isabet ettirememek anlamı verilen rubâî bâbdan isim olduğudur.⁵¹¹ Yine isabet ettirememek manasında sülâsî bâbda mastarın “خِطْئًا” şeklinde geldiği de söylenmektedir⁵¹². Kelimenin farklı okunuşunun anlam farkı oluşturmayıp lehçeden kaynaklandığı görüşünde olanların yanı sıra sülâsî ve rubâîde aynı manada kullanıldığını söyleyenler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden sülâsî kalıbının günah, rubâî kalıbının ise isâbet ettirememek anlamında olduğu dilbilimciler arasında kabul görmektedir⁵¹³.

⁵⁰⁸ İsrâ, 17/31 [خِطْئًا].

⁵⁰⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/202v. Ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â*, s. 379.

⁵¹⁰ Ma’mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur’ân*, s. 376.

⁵¹¹ Râzî, *Mefatihul-Ğayb* XX, 331; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, s. 254.

⁵¹² Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, III, 236;

⁵¹³ Ma’mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur’ân*, s. 376.

Mastarla ilgili inceleyeceğimiz bir diğer örnek ﴿فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِحْرِيًّا...﴾ âyetindeki “سِحْرِيًّا”⁵¹⁴ kelimesidir. Gürânî kelimenin sîn harfini Nâfi‘, Hamza ve Kisâî’nin zamme ile “سَحْرًا” şeklinde okuduğunu,⁵¹⁵ her iki türlü okuyuşun istihza etmek anlamındaki “سَحَرَ” fiilinin mastarı olduğunu söylemekte, sondaki nisbet yâ’ sınıfın mübâlağa için olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ferrâ ve Yûnus b. Habib’in zammeli okuyuşun kölelik, kesralı okuyuşun ise istihzâ anlamı taşıdığı⁵¹⁶ şeklindeki görüşlerini nakletmekte, âyette murad edilen manaya uyması ve okunuşunun daha hafif olması bakımından kesralı okuyuşu tercih ettiğini de beyan etmektedir⁵¹⁷.

Nehhâs, kelimenin farklı okunuşlarından kaynaklanan anlam farkını Halil b. Ahmed, Sîbeveyhî, Kisâî ve Ferrâ’nın bilmediğini iddia etmekte, buna mukabil Kisâî bu doğrultuda okuyuş farkını lehçeye dayandırmakta,⁵¹⁸ ancak Ferrâ’nın *Meâni’l-Kur’ân*’ında bu anlam farkına temas etmiş olduğundan Nehhâs’ın haberdar olmadığını anlamaktayız⁵¹⁹.

2.1.3. Kelimenin Müfred, Tesniye ve Cemî Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Bu başlık altında bir kelimenin müfred-cemî, müfred-tesniye ve farklı cemî kalıplarında okunmasıyla ilgili kıraat ihtilaflarının tefsirimize yansımış şekilleri örnekler verilerek incelenecektir.

Müfessir ﴿...كُلُّ عَامِنٍ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ...﴾ âyetindeki “وَكُتُبِهِ”⁵²⁰ kelimesini Hamza ve Kisâî’nin “وكتابه” şeklinde Kur’ân murad edilerek ya da cins isim kastedilerek müfred okunduğunu, bu durumda “كُتُب” kelimesinin manasını da kapsadığını bildirmektedir. Ancak

⁵¹⁴ Mü’minûn, 23/110 [سِحْرِيًّا].

⁵¹⁵ Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 448;

⁵¹⁶ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 243; Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, III, 86; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, “س خ ر” md. VII, 78; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, V, 303.

⁵¹⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/248v. Konuyla ilgili tefsirimizdeki diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/41v, (Bakara, 2/249 غُرْفَةٌ), a/42v, (Bakara, 2/251, Hac, 22/40 دَفْعُ), a/63v, (Nisâ, 4/2 حَوْبًا), a/81v, (Mâide, 5/2 شَتَانُ), a/143v, (Tevbe, 9/99 السَّوَاءُ), b/217v, (Kehf, 18/98 دَكَّاءَ), b/336v, (Câsiye, 45/15 احسانًا), b/341v, (Fetih, 48/11 ضَرًّا), b/347v, (Kâf, 50/40 وَأَذْبُرُ), b/352v, (Necm, 53/47 النَّشْأَةُ), a/369v, (Tahrîm, 66/8 نَضُوحًا).

⁵¹⁸ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, III, 86.

⁵¹⁹ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 243.

⁵²⁰ Bakara, 2/285 [وَكُتُبِهِ].

burada müradif cemîler arasında müfred kıraatin tercih edilmediğine işaret etmekte, Ayrıca İbni Abbâs'ın "kitap kelimesinin kütüp kelimesinden daha kapsamlı" olduğuna dair sözünü aktarmaktadır⁵²¹. Kıraat imamlarının çoğu kelimeyi cemî okumuş, siyak ve sibakına uyum açısından böyle okumanın daha meşhur olduğunu dile getirmişlerdir⁵²².

Gürânî, ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا...﴾, ﴿وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا﴾, âyetlerindeki "الرِّيحَ"⁵²³

kelimesini cins isim kastıyla İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî'nin müfred olarak "الرِّيحَ" şeklinde okuduğunu bildirmektedir. Kelimenin kıraat farkından kaynaklanan anlam farklarıyla bağlantılı olarak sabâ rüzgarının bulutları harekete geçirdiği, yıldız denen kuzey rüzgarının bulutları topladığı, kible denen güney rüzgarının bulutlara yağış bıraktırdığı, günbatısı ismi verilen batı rüzgarının ise bulutları dağıttığı bilgisine yer vermektedir. Ayrıca batı rüzgarının azap ve felaket anlamı taşıdığına dikkat çeken müfessirimiz "Ya Rabbi bunu (hayırlı) rüzgarlar yap (bela) rüzgârı yapıma!"⁵²⁴ anlamındaki hadis-i şerif'in buna işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca İbn Abbâs'tan cemî "الرِّيحَ" kalıbının *rahmet* müfred "الرِّيحَ" kalıbının ise *azab* anlamı taşıdığı⁵²⁵ rivâyetini aktarmaktadır⁵²⁶. Aynı bilginin Ubey b. Ka 'b'den gelen bir rivâyette de mevcut olduğunu görmekteyiz⁵²⁷. Kelimenin müfredinin azap manası ihtiva ettiğinde kıraat imamları ittifak etmiş, çoğul kalıbını ise her iki manada okuyan olmuştur. Ferrâ azap için niçin müfred kalıbının kullanıldığını, diğer rüzgarların hepsinin

⁵²¹ Gürânî, *Gâye*, b/46v.

⁵²² Râzî, *Mefatihul-g'ayb* VII, 117.

⁵²³ Bakara, 2/164 A'râf, 7/57, Furkan, 25/48 [الرِّيحَ].

⁵²⁴ عن ابن عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا ثَارَتْ رِيحٌ اسْتَقْبَلَهَا وَجَنَّا عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَقَالَ: «اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رِيحًا وَلَا تَجْعَلْهَا رِيحًا، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رَحْمَةً وَلَا تَجْعَلْهَا عَذَابًا» eş-Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö.204/820), *el-Musned* (nşr. Mahir Yasin Fahl), I-IV, Kuveyt 1425/2004, 2, 69; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Musunî b. Yahyâ el-Mevsîlî (ö.307/920), *el-Musned* (nşr. Huseyn Selîm Esed), I-XIII, Dimeşk 1404/1984, IV, 341; et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısırî (ö.321/933), *Şerhu muşkili'l-âsâr* (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût), I-XVI, 1415/1994, II, 379; et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb eş-Şâmî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr - et-Taberânî* (nşr. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi), I-XXV, Kâhire, XI, 213.

⁵²⁵ Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-'İsbahânî (ö.369/980), *el-'Azame* (nşr. Rıdâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mubârekfûrî), I-V, Riyâd 1408/1987, IV, 1351.

⁵²⁶ Gürânî *Gâye*, b/113v. Ayrıca bkz. Muberrred, *el-Kâmil fi'l-luğa*, III, 45. Yine bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, "ل ق ح", IV, 36. Bkz. Ebû Mansûr es-Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil (ö.429/1038), *Fıkhul-luğa ve sırru'l-Arabiyye* (nşr. 'Abdurrezzâk el-Mehdî), I, 1422/2002, III, 275.

⁵²⁷ İbn Mende, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya (ö.395/1005), *et-Tevhîd ve m'arife Esmâullâh 'azze ve celle ve sıfâtuhu 'ale'l-ittifâk ve't-teferrud l'ibn-i Mendeh* (nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), I, Medîne, Sûriye 1423/2002, s. 176.

dölleyici özelliğe sahip olduğunu, “دَبُور” (günbatısı)’nın ise bu özellikten mahrum tek rüzgâr olduğunu söyleyerek konuya açıklık getirmektedir. Âsım kıraatinde azap manasına gelenler müfred, rahmet manasına gelenler ise çoğul kalıbında okunmuştur⁵²⁸. Konuyla ilgili yine İbn Abbâs tarafından rivâyet edilen “Ben sabâ rüzgârıyla yardım gördüm. ‘Âd kavmi günbatısı rüzgârıyla helak oldu.”⁵²⁹ manasındaki hadîs-i şerîf bu bilgiye katkı sağlar mahiyettedir.

Arapçada isimlerin birçoğunun birden fazla cemî kalıbı kullanılmaktadır. Cemî kalıplarının farklı kullanımına kıraatlerde de rastlanmaktadır. Konuya örnek olacak kelimelerden biri ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهْنَ مَقْبُوضَةً...﴾⁵³⁰ âyetindeki “فَرِهَانُ”⁵³⁰ kelimesidir. Lafzı İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “فَرِهْنَ” şeklinde farklı cemî kalıbında okuduğunu bildiren müfessirimiz bu kalıplardan birincisinin kullanımının daha yaygın olduğunu belirtmektedir⁵³¹. “رِهَانُ” kelimesi at yarışlarında ortaya konan rehin anlamında kullanıldığı için, bunu “رِهْنُ” kelimesinin cemîsi olan “رِهْنُ” şeklinde okuyanların maksadının bu farkı ortaya koymak olabileceği görüşü ileri sürülmektedir⁵³². “رِهْنُ” kelimesinin cemîsi “رِهْنُ”, “رِهَانُ” ve “رِهُونُ” şeklinde,⁵³³ “رِهَانُ” kelimesinin cemîsinin “رِهْنُ”⁵³⁴ olduğu ve “رِهْنُ” kelimesinin cem’ul cumû’ olduğunu söyleyen de olmuştur⁵³⁵. Kelimenin medsiz cemîsindeki hâ (هـ) harfinin harekesinin cezimli ya da zammeli okunduğu hususunda da görüş farklılıkları bulunmaktadır⁵³⁶. Bu farkın lehçe kaynaklı olduğu söylendiği gibi,⁵³⁷ kıraati hafifletmek için olduğu da söylenmektedir⁵³⁸.

⁵²⁸ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 269.

⁵²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned* (nşr. Şu‘ayb el-’Arnavût; ‘Âdil Murşid; vdr.), 1421/2001, III, 425; ayrıca bkz. Çimen, Abdullah Emin, *Niçin Helak Oldular*, İstanbul, 2008, s.242.

⁵³⁰ Bakara, 2/283 [فَرِهْنَ].

⁵³¹ Gürânî, *Ğâye*, a/46v.

⁵³² Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, I, 236.

⁵³³ İbn Dureyd, *Cemhere*, “رِهْنُ” md. II, 807.

⁵³⁴ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 188; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI, 147.

⁵³⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, I, 39.

⁵³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 194.

⁵³⁷ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 139; İbn Zencele, *Huccetu’l-kırâ’ât*, s. 152; İbnü’l-Cezerî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, s. 204.

⁵³⁸ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 139.

Benzer bir başka örnek de ﴿...وَسَيَعْلَمَ الْكُفْرُ لِمَنْ عُنِيَ الدَّارِ﴾ âyetindeki “الْكُفْرُ”⁵³⁹ kelimesidir. Kelimeyi Kûfe imamlarının ve İbn ‘Âmir’in bu şekilde cemî okuduğunu bildiren Gürânî, bunun daha belîğ olduğunu söyleyerek kendi tercihi ortaya koymakta, ayrıca cemî vechini teyit için İbn-i Mes‘ud’un kıraatini zikretmekte, onun da kelimeyi bir diğer cemî kalıbı olan cemî müzekker kalıbında “الكَافِرُونَ”⁵⁴⁰ şeklinde okuduğunu nakletmektedir⁵⁴¹. Cemî olarak okumanın manaya da kolaylık getireceği kaydedilmektedir⁵⁴². Kelime diğer kıraat imamları tarafından “الكَافِرُ” şeklinde müfred okunmuş,⁵⁴³ bu durumda da anlamda bir değişiklik olmadığı, kelimenin cins isim olduğu söylenmiştir⁵⁴⁴. Ubey b. Ka‘b’ın Sahifesi’nde ise “وَسَيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا” şeklinde olduğu nakledilmektedir⁵⁴⁵.

Cem‘ul Cumû‘a bir diğer örnek ﴿فَلَوْلَا أَلْتَمَىٰ عَلَيْهِ آسُورَةٌ مِّنْ ذَهَبٍ...﴾ âyetindeki “آسُورَةٌ”⁵⁴⁶ kelimesidir. Kelimeyi bu şekilde Hafs’ın “سوار” kelimesinin cemîsi olarak okuduğunu nakleden müfessirimiz, diğer imamların ise “أساورة” şeklinde cem‘ul cumu‘ olarak okuduğunu, bu vechin çokluğa delalet etmesinden dolayı manaya daha uygun olacağını beyan etmektedir⁵⁴⁷.

Hafs’ın ﴿...يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ...﴾ âyetindeki “الأُولِيَانِ”⁵⁴⁸ kelimesini tesniye olarak okuduğunu ve bunun ma‘lûm olarak okunan “استَحَقَّ” fiilinin fâili olduğunu bildiren Gürânî, bu durumda mananın “diğer mirasçılar içinde şahitliğin gereklerini yerine getirmeye en uygun iki kişi” şeklinde olacağını, “الأُولِيَانِ” şeklinde cemî okunduğu zaman ise

⁵³⁹ Ra‘d,13/42 [الْكُفْرُ].

⁵⁴⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XVI, 500; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, s. 319.

⁵⁴¹ Gürânî, *Ğâye*, b/180v.

⁵⁴² Şâtibî, *Metnu’s-Şâtibiyye*, s. 63.

⁵⁴³ Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, III, 1253.

⁵⁴⁴ Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, II, 59; İbn Zencele, *Huccetu’l-kirâ‘ât*, s. 375; Ebû Şâme, *Ibrâzu’l-me‘âni*, s. 548.

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XVI, 500, XVI, 500.

⁵⁴⁶ Zuhurf, 43/53 [آسُورَةٌ].

⁵⁴⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/331v.

⁵⁴⁸ Mâide, 5/107 [الأُولِيَانِ].

bunun “الَّذِينَ”nin sıfatı olacağını söylemektedir⁵⁴⁹. Bu durumda mana “kıssada önce zikredilen kimseler” yani “ölünün yolculuktaki arkadaşları” anlamında olacaktır⁵⁵⁰. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) bu âyet-i kerimenin i'râb, mana, tefsir ve ahkâm yönünden Kur'ân'ın en müşkil âyeti olduğunu belirtmektedir⁵⁵¹. Diğer ilim adamlarının görüşü de bunu doğrular niteliktedir⁵⁵². Âyet-i kerimede bulunan “الأُولِيَانِ” kelimesiyle ilgili diğer görüşler şöyledir: Kelime mechûl olarak “أَسْتَحِقُّ” şeklinde okunan fiilin “إِقَامَةَ الْأُولِيَانِ” şeklinde takdir edilip muzaf olan “إِقَامَةٌ” kelimesinin hazfolunan mef'ûlüdür. Bu durumda anlam; “haklarına tecavüz edilmiş kimselerden şahitliğin gereğini yerine getirme hususunda öncelikli olanlar” şeklinde olmaktadır. “الأُولِيَانِ” için Medine ehli kurrası “آخِرَانِ” kelimesinin, ya da “يَقُومَانِ” kelimesinin gizli zamirinin bedeli demekte, mukaddem haber olan “آخِرَانِ” kelimesinin mübtedası ya da sıfatıdır, şeklinde görüş ileri sürenler de bulunmaktadır⁵⁵³.

Kıraatinde müfred tesniye şeklinde okunuş ihtilafı bulunan bir kelime de ﴿...لَأَجِدَنَّ﴾ Kiraatinde müfred tesniye şeklinde okunuş ihtilafı bulunan bir kelime de ﴿...لَأَجِدَنَّ﴾ ibaresindeki hâ “ها” zamiridir. Müellifimiz, bu zamiri Nâfi', İbn Kesîr ve İbn 'Âmir'in “الْجَنَّتَيْنِ”⁵⁵⁵ kelimesine işaret eden aid zamiri olarak “خَيْرًا” şeklinde tesniye okuduklarını bildirmektedir⁵⁵⁶. Mekke, Medine ve Şam Mushaflarında da böyle geçmektedir. Ebû 'Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî kelimedeki zamiri müfred okumuşlar; Basra ve Kûfe Mushaflarında da bu zamir müfred olarak geçmektedir⁵⁵⁷.

⁵⁴⁹Gürânî, *Ğâye*, a/92v.

⁵⁵⁰ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, s. 435.

⁵⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045), *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Damin), I-II, Beyrût, 1405, I, 243.

⁵⁵² Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, s. 435.

⁵⁵³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 287; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, s. 435.

⁵⁵⁴ Kehf, 18/36 [خَيْرًا مِنْهَا].

⁵⁵⁵ Kehf, 18/33 [جَنَّتَيْنِ].

⁵⁵⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/213v.

⁵⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 390.

﴿وَأَنَا﴾ Zamirin müfred-cemî şeklinde okunuşunda bulunan kıraat farkına örnek olarak ﴿وَأَنَا﴾⁵⁵⁸ lafzını inceleyeceğiz. Hamza baştaki zamirin önüne “أَنَّ” edatını getirerek kelimeyi “أَنَا” şeklinde okumuş, ardından gelen fiili de buna uygun olarak “أَخْتَرْنَاكَ” şeklinde okumuştur. Müfessirimiz şeddesiz ve müfred olarak okunan kıraatin siyak ve sibaka uygunluk açısından tercih edilen okuyuş olduğunu söylemektedir⁵⁵⁹.

﴿...وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَهْرَهُ وَبِاطِنَهُ...﴾⁵⁶⁰ âyetindeki “نِعْمَهُ” kelimesinin bu şekilde cemî ve zamire muzâf olarak okunmasının daha belîğ ve mana bakımından daha kapsamlı olduğunu belirten müfessirimiz Nâfi‘, Ebû ‘Amr ve Hafs’ın kelimeyi bu şekilde okuduklarını nakletmektedir⁵⁶¹. Kelime müfred okunduğunda mananın İslam ya da kelime-i şehadet (iman) anlamında olduğu, cemî okunduğunda ise Allah’ın yerde ve gökte insanlara sunduğu nimetleri, anlamında olduğu söylenmiştir. Her iki kıraatin de sahih olduğu belirtilmekte, kelimenin cemî manasının Kur’ân’da müfred kelimedede kullanıldığına dair “وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ”⁵⁶² âyeti misal olarak kaynaklarda yer almaktadır⁵⁶³.

﴿...وَأَلْقَاهُ فِي غِيَابِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ...﴾⁵⁶⁴ âyette ve aynı sûrenin 15. âyetinde geçen “جُبِّ” kelimesini Nâfi‘ “غِيَابَاتِ” şeklinde cemî okumuştur. Böyle okunduğunda “جُبِّ” kelimesinin cins isim anlamı taşıyacağını belirten Gürânî, mananın “bazı kuyular” şeklinde olacağını söylemektedir. Cemî olarak okunmasının bir başka anlamının da mübalağa olabileceğine temas eden müellifimiz bu duruma örnek olarak İmriü’l-Kays’ın şu beyitte kullandığı “صَهْوَاتِهِ” kelimesini şahit olarak sunmaktadır⁵⁶⁵.

⁵⁵⁸ Tâhâ, 20/13 [وَأَنَا أَخْتَرْنَاكَ].

⁵⁵⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/224v.

⁵⁶⁰ Lokmân, 31/20 [نِعْمَهُ].

⁵⁶¹ Gürânî, *Ğâye*, a/286v.

⁵⁶² Nahl, 16/18.

⁵⁶³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XVIII, 566; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, IX, 5733.

⁵⁶⁴ Yusuf, 12/10, 15 [غِيَابَاتِ].

⁵⁶⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/166v. Benzer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/79v, (Nisâ, 4/163, İsrâ, 17/55 زُبُورًا), b/21v, (Bakara, 2/81 حَاطِيَّتِهِ), b/32v, (Bakara, 2/184 وَمَشْكِينِ), b/88v, (Mâide, 5/67 رِسَالَتُهُ), a/102v, (En’âm, 6/99 نَمْرَهُ),

566”يَزَلُ الْغَلَامُ الْخِفُّ عَنْ صَهْوَاتِهِ وَيَلْوِي بِأَتْوَابِ الْعَنِيفِ الْمُثْقَلِ“

2.1.4. Kelimenin Farklı Bir Kalıpta Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Bu başlık altında kıraatlerinde farklılık bulunan bâb (türemiş olduğu fiil kalıbı), müştak, camid ve yabancı isimleri inceleyeceğiz.

2.1.4.1. Müştak İsimlerin Bâb (türemiş olduğu fiil kalıbı) Farkı İle İlgili Vecihleri

İlk örneğimiz olan ﴿يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا...﴾ 567 kelimesi, hem sulasî mücerred ism-i zaman, ism-i mekan, mimli mastar kalıbında “مقام” şeklinde “*Sizin yeriniz yoktur.*” manasında, hem de if’al bâbının ism-i mef’ûl kalıbında “مقام” şeklinde mastar⁵⁶⁸ ya da ism-i mekan olarak okunmuştur⁵⁶⁹. Bu kalıpta mana sizin Rasulullah’ın (sas) yanında durdurulmanız mümkün değildir,⁵⁷⁰ ya da yeriniz yoktur, şeklinde olmaktadır⁵⁷¹. Müfessirimiz kelimeyi Hafs’ın if’al bâbından mîm’i zammeli olarak “مقام” şeklinde okuduğunu ancak “مقام” şeklinde okumanın daha belîğ olduğunu, her iki durumda mealin

b/103v, (En’âm, 6/115 لِكَلِمَتِهِ), b/104v, (En’âm, 6/124 رِسَالَتَهُ), b/105v, (En’âm, 6/134 مَكَانَاتِكُمْ), b/119v, (A’raf, 7/144 بِرِسَالَاتِي), b/121v, (Araf, 7/157 إِضْرَهُمْ), b/122v, (A’raf, 7/172 دُرِّيَّتَهُمْ), b/124v, (A’raf, 7/190 شُرَكَاءَ), b/132v, (Enfâl, 8/70 الْأَشْرَى), a/135v, (Tevbe, 9/17 مَسَاجِدَ), b/135v, (Tevbe, 9/24 وَعَشِيرَتُكُمْ), a/144v, (Tevbe, 9/103, Hûd, 11/87 صَلَوَاتِكَ), b/154v, (Yûnus, 10/96, Hûd, 11/119 كَلِمَتُ), a/163v, (Hûd, 11/93, 121 مَكَانَاتِكُمْ), a/166v, (Yusuf, 12/7 آيَاتِ), b/171v, (Yûsuf, 12/62 لِفَيْتِنِهِ), b/237v, (Enbiyâ, 21/104 لِلْكِتَابِ), a/244v, (Mü’minûn, 23/8 لَأَمْتِهِمْ), a/244v, (Mü’minûn, 23/9 صَلَوَاتِهِمْ), a/244v, (Mü’minûn, 23/14 الْعِظَامَ), a/260v, (Furkân, 25/61 سِرْجَانَا), a/261v, (Furkân, 25/74 وَدُرِّيَّتِنَا), b/264v, (Şuarâ, 26/137 خُلُقِ), b/280v, (Ankebût, 29/50 آيَاتِ), a/284v, (Rahmân, 30/50 آئِرِ), b/297v, (Sebe, 34/37 الْعُرُوفِ), b/300v, (Fâtır, 35/40 بَيِّنَاتِ), b/300v, (Yâsin, 36/56 ظَلِيلِ), b/312v, (Sâd, 38/45 عِبَادَنَا), b/312v, (Sâd, 38/58 آخِرِ), a/316v, (Zümer, 39/36 عِبْدَهُ), a/317v, (Zümer, 39/61 بِمَفَازَتِهِمْ), b/325v, (Fussilet, 41/47 نَمَرَاتِ), b/330v, (Zuhuf, 43/33 سَفُفًا), a/342v, (Fetih, 48/15 كَلَامِ), a/350v, (Tûr, 52/21 دُرِّيَّتَهُمْ), a/352v, (Necm, 53/32 كَبَائِرِ), a/353v, (Kamer, 54/7 حُسْنَعًا), a/357v, (Vâkıa, 53/75 بِمَوْقِعِ), b/360v, (Mücadele, 58/11 الْمَجْلِسِ), b/362v, (Haşr, 59/14 جُدْرِ), b/369v, (Tahrim, 66/12 وَكُتُبِهِ), b/374v, (Meâric, 70/32 لَأَمْتِهِمْ), a/375v, (Meâric, 70/43 نَضْبِ), a/383v, (Murselât, 77/33 جَمَالَةَ).

⁵⁶⁶ İmru’u’l-Kays, *Dîvân*, s. 57; Ebû Zeyd el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî’l-Hattâb el-Kureşî (ö.170/787), *Cemheretu eş ‘âri’l- ‘Arab* (nşr. Ali Muhammed el-Becâcî), Mısır, s.137.

⁵⁶⁷ Ahzâb, 33/13 [مُقَام].

⁵⁶⁸ Ezherî, *Me ‘âni’l-Kirâ ‘ât*, II, 137.

⁵⁶⁹ Nehhâs, *İ ‘râbu’l-Kur ‘ân*, III, 209; Nehhâs, *Me ‘âni’l-Kur ‘ân*, V, 331.

⁵⁷⁰ İbn Zencele, *Huccetu’l-kirâ ‘ât*, s. 574.

⁵⁷¹ Ferrâ’, *Me ‘âni’l-Kur ‘ân*, II, 337.

“Sizin, düşmanın karşısında Rasulullah’ın yanında yeriniz yok, durmanız ve durdurulmanız uygun değildir.” şeklinde olacağını belirtmektedir⁵⁷².

﴿...مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَوتٍ...﴾ âyetindeki “تَفَاوُتٍ”⁵⁷³ kelimesini Hamza ve Kisâî’nin “تَفَاوُتٍ” şeklinde tefe‘ul bâbindan mastar olarak okuduğunu bildiren Gürânî, Sîbeveyhî ve Ebû Zeyd’den (ö. 215/830) nakille her iki vechin “تعاهد, تعهد” kelimelerinin aynı manada kullanılışı gibi bu iki kelimenin de aynı manada kullanılabileceğini bildirmektedir⁵⁷⁴. Nitekim Arap dilinde tefe‘ul ve tefâ‘ul bâbları aynı anlamda kullanılabilmekte ve bunun nedeninin farklı lehçe farkından kaynaklandığı söylenmiştir⁵⁷⁵. Diğer taraftan kelimenin Kilâbîler tarafından vâv’ın fethasıyla “تَفَاوُتٍ” şeklinde, ayrıca kural dışı olarak bu bâbın “تَفَاوُتٍ” şeklinde kesralı kullanımının da olduğu nakledilmiş, bu şekilde kullanımın illet harfinden kaynaklanabileceği, kurallı olanın zammeli, fethalı olanın ise kolaylık için olduğu görüşü ileri sürülmüştür⁵⁷⁶. “تَفَاوُتٍ” şeklinde okuyanlar kelimenin Araplar tarafından “تَفَاوُتٍ الْأَمْرِ” şeklinde kullanıldığını ancak “تَفَاوُتٍ الْأَمْرِ” şeklinde kullanılmadığına dikkat çekmiş, ⁵⁷⁷ Hicaz ehlinin mushafında da böyle olduğunu söylemişlerdir⁵⁷⁸. Her iki vecihte de mananın aynı olduğu “Allah’ın yarattığı şeylerde bir çelişki bir uyumsuzluk göremezsin.” anlamına geldiği söylenmiştir⁵⁷⁹.

İbn Kesîr ve Ebû Bekir’in ﴿إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَبُوا اللَّهَ قَرَضًا حَسَنًا...﴾ âyetindeki “الْمُصَدِّقِينَ”⁵⁸⁰ kelimesini tef‘il bâbindan “وَالْمُصَدِّقِينَ” şeklinde okuduklarını, bu durumda mealin “Allah’a ve Rasûlüne iman edenler” şeklinde olacağını, şeddeli “الْمُصَدِّقِينَ” şeklinde

⁵⁷² Gürânî, *Ğâye*, b/289v. Ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 520; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, IV, 1491; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 348.

⁵⁷³ Mülk, 67/3 [تَفَاوُتٍ].

⁵⁷⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/370v. Ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 644.

⁵⁷⁵ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, III, 170, 354; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, VI, 305. Ayrıca bkz. Ezherî, *Me‘âni’l-kur‘ât*, III, 79. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 360.

⁵⁷⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, “ف و ت”, V, 35.

⁵⁷⁷ Nehâs, *Î‘râbu’l-Kur‘ân*, IV, 307; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, VI, 305.

⁵⁷⁸ Huzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâ‘âti’l-‘aşr*, s. 650.

⁵⁷⁹ Eşmûnî, *Menâru’l-Hedy*, II, 351.

⁵⁸⁰ Hadîd, 57/18 [الْمُصَدِّقِينَ].

okumanın ise ardından gelen âyette zaten iman edenler zikredileceği için daha evlâ olduğunu belirtmektedir⁵⁸¹. “الْمُصَدِّقِينَ” kelimesinin aslı tâ (ت) harfiyle sâd harfi idğâm edilmeyince tefe‘ul bâbından “الْمُتَصَدِّقِينَ” şeklindedir. Nitekim Abdullah b. ‘Ubey kıraatinde bu şekilde aynı bâb ve manada idğâmsız okunmuş, iki şedde ile okuyanlar bu durumu kendi kıraatlerine delil olarak sunmuştur. Kelime tasadduk anlamına geldiğinden, devamında gelen “Allah’a karz-ı hasen verenler” mealindeki cümleyle mana bakımından uyum sağlamış olmasını, bu vechi tercihe delil saymışlardır. İman ve tasdik etmek anlamında “وَالْمُصَدِّقِينَ” şeklinde okuyanlar ise kendi tercih ettikleri vechin daha geniş anlamlı olduğunu söylemiş ve imanın tasadduk etmeyi de kapsadığına dikkat çekmişlerdir⁵⁸².

2.1.4.2. Yabancı Kelimelerin Okunuşundaki Vecihler

Her dilin kendine özgü birtakım fonetik özellikleri vardır. Türkçedeki ünlü uyumu gibi Arapçada da isim kalıplarına uymayan yabancı kelimelerin bazı harf ve hareke değişimlerine uğratarak kullanıldığı bilinen bir husustur. Bu kullanım Arap lehçeleri arasında çeşitlilik arz etmekte ve bu çeşitlilik yadırganmamaktadır. Mesela “جَبْرِيلَ” kelimesini Hicaz ehli “جَبْرِيلَ”, Temim ve Kays kabilesi “جَبْرِئِيلَ”, Benî Esed “جَبْرِينَ”, İbn Kesîr, “جَبْرِيلَ”, Yahya b. Ya‘mer (ö. 89-120?/708-738) “جَبْرِئِيلَ” şeklinde okumuştur⁵⁸³. Yabancı kelimelerin kullanımındaki bu farklılıklar kıraat ihtilaflarında da mevcuttur. Gürânî tefsirinde “جَبْرِيلَ، ميكال، زكريى” kelimelerinin kıraat vecihlerine yer verilmiş olup bu üç kelime, içlerinde hemze harfi bulunması sebebiyle hemze ve med harfleriyle ilgili vecihler bölümünde incelenmiştir.

⁵⁸¹ Gürânî, *Gâye*, b/358v.

⁵⁸² İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 701; Ayrıca bkz. Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, III, 56. Diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, a/234v, (Enbiyâ,21/47 (مُتَقَالِ), a/159v, (Hûd, 11/41 (مَجْرِيهَا), b/214v, (Kehf, 18/59 (لَمَهْلِكِهِمْ), a/242v, (Hac, 22/51 (مُعْجِزِينَ), a/242v, (Hac, 22/59 (مُدْخَلًا), a/245v, (Mü'minûn, 23/29 (مُنزَلًا), a/270v, (Neml, 27/49 (مَهْلِكُ), a/280v, (Ankebut,29/33 (مُنْجُوكَ), a/280v, (Ankebut, 29/34 (مُنزِلُونَ), a/127v, (Enfâl, 8/18 (مُوَهِنُ), b/103, (En'âm, 6/114 (مَنْزِلَ), b/56v, (Âli imrân, 3/130 (مُضْعَفَةٌ), a/32v, (Bakara, 2/182 (مُوصَ), a/67v, (Nisâ, 4/31 (مُنزِلًا), a/56v, (Âl-i 'İmrân, 3/124 (مُنزِلِينَ).

⁵⁸³ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, I, 70; Ayrıca bkz. Age. II, 20.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz kelimelerden biri ﴿وَأِسْمَعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا...﴾⁵⁸⁴ âyetindeki “وَالْيَسَعَ”⁵⁸⁴ lafzıdır. Gürânî, kelimeyi yabancı kelime olması hasebiyle Hamza ve Kisâî'nin lâm ilave ederek “وَاللَّيْسَعَ” şeklinde okuduğunu bildirmektedir⁵⁸⁵. Kelimenin lâmını şeddeli okuyanlar; Araplarda yabancı isimlere lâm-ı târif getirildiğini ancak “يحيى ، يزيد” gibi muzâri kalıbındaki kelimelerin başına getirilmediğini, bu kelimenin de benzer kalıpta olması hasebiyle lâm-ı târif getirilmesinin uygun olmadığını, buna mukabil yabancı kelime olduğuna alamet olarak lâmın şeddeli okunmasının uygun olacağını söyleyerek kıraatlerini savunmuşlardır⁵⁸⁶. Bir diğer görüşe göre ise bu tür isimlere ancak medhetmek maksadıyla marifelik takısı getirilmesi uygun görülmektedir⁵⁸⁷. Kelimeyi şeddesiz “وَالْيَسَعَ” şeklinde okuyanlar ise bu kuralın geçerli bir kural olmadığını, kelimenin “اليسر” gibi olduğunu ve asıl kelimenin “يسر” olarak da kullanıldığını, “اليسع” kelimesinin aslının da “يسع” olduğunu, “ليسع” şeklinde kullanılan bir isim olmadığından dolayı “الليسع” şeklinde okuyuşun tercih edilemeyeceğini söylemişlerdir. Esmâî'nin (ö. 216-217/832) Kisâî ile muzâri kalıbındaki isimlerin başına marife takısı getirilmesi konusunda tartıştığı; ona “اليرمع” ve Yemen’de bir mahalle adı olan “البحمد” gibi örnekler söyleyince sustuğu nakledilmektedir⁵⁸⁸. Netice olarak Arapçaya giren yabancı isimlerin semâî olarak çeşitli şekillerde kullanıldığı, belli bir kurala tabi olmadığı görüşü ağırlık kazanmaktadır⁵⁸⁹.

Bir diğeri ﴿...وَأَتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُضَلَّىٰ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ...﴾⁵⁹⁰ kelimesidir. Müfessir kelimeyi İbn ‘Âmir’in iki râvsinden birinin (İbni Zekvân)⁵⁹¹ rivâyetiyle “إبراهيم” şeklinde okuduğunu, Şamlıların mushafında da böyle yazılı olduğunu,

⁵⁸⁴ En‘âm, 6/86 [الليسع].

⁵⁸⁵ Gürânî, *Ġâye*, b/100v.

⁵⁸⁶ İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 259.

⁵⁸⁷ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 342.

⁵⁸⁸ İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 259, 260. Ayrıca bkz. Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, II, 20.

⁵⁸⁹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, II, 20.

⁵⁹⁰ Bakara, 2/125 [إبراهيم].

⁵⁹¹ Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, II, 885.

kelimenin aslının Süryanicede bu şekilde olduğunu, yâ harfinin ise Arapçalaştırıldıktan sonra geldiğini bildirmektedir⁵⁹². İbn ‘Âmir’in kıraatinin, kelimenin İbranicedeki asıl şekline daha yakın olduğu nakledilmektedir⁵⁹³. Kelimeyi İbn ‘Âmir Kur’ân’da otuz üç yerde elif ile, otuz altı yerde ise yâ harfi ile okumuştur⁵⁹⁴. Ayrıca kelime Arapçada “إِبْرَاهِمَ، إِبْرَاهِمَ”⁵⁹⁵ ve “إِبْرَاهِمَ”⁵⁹⁶ şeklinde de kullanılmıştır. Kelimenin “إِبْرَاهِمَ” şeklinde kullanımına örnek olarak Abdulmuttalib’in şu beyti meşhurdur:

“غَدْتُ بِمَا عَادَ بِهِ إِبْرَاهِمُ.....مَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ وَهُوَ قَائِمٌ.”⁵⁹⁷

Başlıkla ilgili son örnek ﴿سَلِّمْ عَلَيَّ إِذَا يَاسِينَ﴾ âyetindeki “إِذَا يَاسِينَ”⁵⁹⁸ kelimesidir. Tefsirimizde, kelimenin İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Kûfeli kurrâ tarafından “آل محمد” gibi “آل ياسين” şeklinde okunduğu, izafe edilenin şerefine ziyadelik katacağı ve faydasının daha fazla olacağı mülâhazasıyla tercih edilen kıraat olduğu bildirilmektedir. Kelime “إِلْيَاسِينَ” şeklinde cemî kalıbında okunduğunda ise isimle birlikte ona tabî olanların da kastedilmiş olduğu zikredilmektedir. Ayrıca “ياسين” Hz. Muhammed’dir, ya da Kur’ân’dır da denmiş, ancak bu görüşün kıssanın manasına uygun olmadığı dile getirilmiştir⁵⁹⁹. “إِلْيَاسِينَ” kelimesinin İlyas’a tabî olanlar ve çocukları anlamında cemî olması durumunda “الإِلْيَاسِينَ” şeklinde olması gerektiği⁶⁰⁰ söylenmiş, Ferrâ kelimenin yabancı olmasından dolayı sonuna nûn getirildiğini, bu uygulamanın Esed oğullarının lehçesinde mevcut olduğunu, benzer kelimelerin “ميكائيلين،

⁵⁹² Gürânî *Ğâye*, a/26v.

⁵⁹³ Ezherî, *Me‘ânî'l-Kırâ'ât*, I, 176.

⁵⁹⁴ Dâni, *Câmi‘u'l-beyân*, II, 885. Ayrıca bkz. Ezherî, *Me‘ânî'l-Kırâat*, I, 175.

⁵⁹⁵ Nehhâs, *İ‘râbu'l-Kur’ân*, I, 70.

⁵⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XII, 48.

⁵⁹⁷ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 116; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö.279/893), *Ensâbu'l-eşrâf* (nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkelî), I-XIII, Beyrût, 1417/1996, I, 117; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, “ب ر ه م” md. XII, 48.

⁵⁹⁸ Saffât, 37/130 [إِلْيَاسِينَ].

⁵⁹⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/308v. Ayrıca bkz. Nehhâs, *İ‘râbu'l-Kur’ân*, III, 294-295.

⁶⁰⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII, 580.

”جبرين“ şeklinde okunduğunu söylemiştir⁶⁰¹. Nehhâs da bu görüşü tasvip etmiş, “طور سيناء”⁶⁰² ve “طور سينين”⁶⁰³ kelimelerinin aynı anlam için kullanılan farklı kalıplar olduğunu söyleyerek kendi görüşünü delillendirmeye çalışmıştır⁶⁰⁴.

2.1.4.3. Diğer Kelimelerin Okunuşundaki Vecihler

﴿وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَتْ بِالْخَاطِئَةِ﴾ âyetindeki “قَبْلَهُ”⁶⁰⁵ kelimesini Ebû ‘Amr ve Kisâî’nin “قَبْلَهُ” şeklinde okuduğunu bildiren Gürânî “قَبْلَهُ” şeklinde okumanın daha belîğ ve daha kapsamlı olduğunu söylemekte, Firavun zikredildiğinde zaten ona tabî olanların da kastedilmiş olacağına dikkat çekmektedir⁶⁰⁶. “قَبْلَهُ” şeklinde okuyanlar, Ubey b. Ka’b’ın kıraatindeki “وَمَنْ مَعَهُ” vechinin ve Ebû Musa el-Eş’ârî’nin “وَمَنْ تَلْقَاهُ” vechinin kendi kıraatlerini desteklediklerini söylemekte,⁶⁰⁷ “قَبْلَهُ” şeklinde okunduğu takdirde Firavun ile birlikte ondan önceki mü’minlerin de kapsam içine dahil olacağına dikkat çekmektedirler⁶⁰⁸. “قَبْلَهُ” vechinde okuyanlar ise; kelimenin iddia edildiği şekilde anlaşılmasını gerektiren bir durum olmadığını, zira ardından gelen “وَالْمُؤْتَفِكَتْ بِالْخَاطِئَةِ” ibaresinin onu anlaşılır kıldığını söyleyerek Firavun’un zikredilmesiyle sadece şahsının değil teb’asının da anlaşılmakta olduğunu,⁶⁰⁹ ayrıca ardından gelen “فَعَصُوا رَسُولَ رَبِّهِمْ” âyeti ile de Firavundan önceki kavimlere de işaret edildiğini belirtmektedirler⁶¹⁰.

﴿سَرَابِيلُهُمْ مِّنْ قَطْرِانٍ وَتَعَشَىٰ وَجُوهُهُمْ النَّارُ﴾ âyetindeki “قَطْرِانٍ”⁶¹¹ kelimesini Yakûp’un iki ayrı kelime olarak “قَطْرٍ أَنٍ” şeklinde okuduğunu bildiren müfessir “قَطْرٍ” kelimesinin bakır, “آني”

⁶⁰¹ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 391.

⁶⁰² Mü’minûn, 23/30.

⁶⁰³ Tîn, 95/2.

⁶⁰⁴ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, III, 295.

⁶⁰⁵ Hâkka, 69/9 [قَبْلَهُ].

⁶⁰⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/373v.

⁶⁰⁷ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 180.

⁶⁰⁸ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, V, 15.

⁶⁰⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/373v.

⁶¹⁰ Nuveyrî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, II, 593.

⁶¹¹ İbrâhîm, 14/50 [قَطْرِان].

kelimesinin de sıcaklıkta son sınırdaki anlamına geldiğini belirtmektedir⁶¹². Kara ardıç ya da sedir ağacının odununun ısıtılması sonucu elde edilen sıvı anlamına gelen kelimenin, Arap dilinde lehçe kaynaklı olarak “قَطْرَان، قَطْرَانِ، قَطْرَانِ” şeklinde üç farklı kullanımının olduğu bilinmektedir. Bu sıvının (muhtemelen asalak haşerata karşı ya da tedavi maksadıyla) develere sürüldüğü ayrıca ateşi alevlendirmek amacıyla kullanıldığı da bilinmekte ve Allah’ın (cc) cehennem ehlinin gömleklerini bu sebeple katrandan yaptığı söylenmektedir. Kelimeyi kıraat imamları tek kelime olarak okumuştur. Âsım’ın râvîsi Ebû Bekir’in her iki şekilde okuduğu mervîdir. Başta İbn-i ‘Abbâs olmak üzere Hz. Ali, Ebû Hureyre, İbn-i Cübeyr, İkrime gibi bazı sahabîlerin de “قَطْرَانِ” şeklinde okuduğu rivâyet edilmektedir⁶¹³. Bu vechi tercih edenler, bakırın katrandan daha azap verici olmasını kıraatlerine gerekçe olarak sunmaktadırlar⁶¹⁴.

Müfessirimiz ﴿...وَاللَّهُ يَغْلَمُ إِسْرَارَهُمْ﴾ âyetindeki “إِسْرَارَهُمْ”⁶¹⁵ kelimesini Hamza, Kisâî ve Hafz’ın “أَسْرَ” fiilinin mastarı olarak okuduklarını, bu okuyuşun da daha belîğ ve anlam bütünlüğü açısından daha anlaşılır olduğunu belirtmektedir⁶¹⁶. “أَسْرَارَ” vechi ise onu “سِرَّ” kelimesinin cemîsi olarak okuyanlar tarafından tercih edilmiştir. Bu durumda mana “Allah onların sırlarını bilir.” şeklinde, mastar olarak okunduğunda ise “Allah onların kendi aralarında gizli tuttıklarını ya da kendi içlerinde gizlemekte olduklarını bilir.” şeklinde olmaktadır⁶¹⁷.

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا...﴾ âyetindeki “مَهْدًا”⁶¹⁸ kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr Ebû ‘Amr ve İbn ‘Âmir’in “مِهَادًا” şeklinde okuduğunu bildiren müfessirimiz kelimenin lafız ve mana

⁶¹² Gürânî, *Ğâye*, b/185v.

⁶¹³ Bkz. Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 82; Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, III, 546; Ezherî, 370 *Tehzibu’l-luğa*, IX, 6; Semerkandî, *Bahru’l-‘ulûm*, ts. 249; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, III, 1260; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, s. 348; Kurtubî, *el-Câmi‘*, IX, 385; Ebû Hayyân, 745 *el-Bahru’l-muhît*, s. 458; İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, V, 105.

⁶¹⁴ Huzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, s. 390.

⁶¹⁵ Muhammed, 47/26 [أسرارهم].

⁶¹⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/340v.

⁶¹⁷ el-Mâverdí, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.450/1058), *en-Nuket ve’l-‘uyûn* (nşr. es-Seyyid b. ‘Abdilmaksûd b. ‘Abdirrahîm), I-VI, Beyrût, V, 303.

⁶¹⁸ Tâhâ, 20/53 [مَهْدًا].

bakımından “بَسَاطٌ، فِرَاشٌ” kelimelerine benzediğini, yahut “نَعَلَ، نِعَالٌ” gibi müfred ve cemî olabileceğini söylemektedir. Kûfelilerin kelimeyi “يَمْهَدُ” fiilinden hareketle “مَهْدًا” şeklinde isim olarak okuduklarını bildirmekte ve Resmu’l-Mushaf’ta böyle olduğunu söylemekle birlikte müfessirrimizin kendisi Mülk sûresindeki⁶¹⁹ vechinde ittifak olması dolayısıyla kelimeyi “مِهَادًا” şeklinde okumayı tercih ettiğini beyan etmektedir⁶²⁰. İsm-i mekân⁶²¹ kalıbındaki “مِهَادًا” ile isim kalıbındaki “مَهْدًا”ın anlamlarının aynı olduğu söylenmiştir⁶²².

2.2. Fiillerde

Bu başlık altında fiil olan kelimelerin bazı âyetlerde okunuşlarındaki kıraat vecihleri incelenecektir. Bu farklılıkları müzekker-müennes, haber-inşâ, malûm-mechûl, bâb (kalıp), zaman, fiil-isim, gâib-muhâtab, müfred-cemi yönleriyle ayrı başlıklar altında ele almayı uygun bulduk.

2.2.1. Fiilin Müzekker-Müennes Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Bu bölümde fâil ve mef’ûl değişmediği halde fiil ile fâilin arasında fâsıl bulunması ve fâilin hakiki veya gayrı hakiki müennes olması gibi gerekçelere bağlanan bazı fiillerin müennes ya da müzekker okunuşuyla ilgili kıraatlerde mevcut olan vecihlerini göreceğiz.

2.2.1.1. Fâili Mecâzî Müennes Olup Arada Fâsıl Bulunmayan Fiille İlgili Vecihler

Müfessirimiz, mecâzî müennes de olsa fâil ile fiil arasında fâsıl ve tercih sebebini etkileyecek başka sâik bulunmadığında fiilin müennes vechini tercih etmektedir. Bu husus şimdi inceleyeceğimiz örneklerde ortaya konmaktadır.

⁶¹⁹ Nebe, 78/6.

⁶²⁰ Gûrânî, *Gâye*, b/226v. Diğer örnekler için bkz. b/50v, (Âl-i İmrân, 3/59 الطَّيْرِ), a/83v, (Mâide, 5/13 قَسِيَّةً), b/97 (En‘âm, 6/52 بِالْعُدْوَةِ), b/104 (En‘âm, 6/125 ضَيْقًا), a/133v, (Enfâl, 8/72 وَلَا يَنْهَمُ), b/210v, (Kehf, 18/16 مِرْفَقًا), b/215v, (Kehf, 18/74 زَكِيَّةً), a/227v, (Tâhâ, 20/58 سُورَى), a/238v, (Hac, 22/2 بِشَكْرَى), b/252v, (Nûr, 24/35 دُرِّيٌّ), a/292v, (Ahzâb, 33/40 وَخَاتَمَ), b/303v, (Yâsîn, 36/62 جِبَالًا), a/384v, (Nebe, 78/35 كِدَابًا), a/388v, (Mutaffifîn, 83/26 خِتْمُهُ).

⁶²¹ Taberî, *Câmi ‘u'l-Beyân*, XVIII, 320; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 402.

⁶²² Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, V, 271.

﴿...مِن بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ﴾ Tefsirimizde nakledilen bilgiye göre Hafs ve Hamza *يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ* fiilini fâili olan “قُلُوبُ” un hakiki müennes olmamasına istinaden *﴿...مِن بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ﴾* âyetindeki “يَزِيغُ”⁶²³ fiilini fâili olan “قُلُوبُ” un hakiki müennes olmamasına istinaden yâ harfiyle, diğerleri ise müenneslik tâ (ت)’sı ile okumuşlardır. Fiille fâil arasında fâsıl olmadığından dolayı müfessirimiz tarafından tercih olunan vecih müennes okunuşudur⁶²⁴. Tefsirimizin Ayasofya 253 nolu b/145v, Veliyyüddin Efendi 248 nolu a/185v ve Murat Molla 164 nolu a/149v nüshalarında kelimeyi Hamza ve Hafs’ın müenneslik tâ (ت)’sı ile okuduğu yazsa da kıraat kaynaklarındaki ilgili bilgiler⁶²⁵ ve cümlenin siyak ve sibakı bunun müstensih hatası olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Fiili müzekker okuyanların delili, iki fiilin art arda gelememesi sebebiyle cümelenin takdiren “كَادَ الْأَمْرُ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ” şeklinde oluşudur. Bu durumda fiili, müzekker okumak caizdir; ya da fâili hakiki müennes olmadığından müzekker okumak da mümkündür. Müennes okuyanların delili ise takdiren “كَادَ”nin ismi konumundaki “قُلُوبُ”, haberi ise “يَزِيغُ” kelimesi olacaktır. “قُلُوبُ” gayrı akil cemî olması sebebiyle müennes sayıldığından fiil de müennes okunur⁶²⁶.

Konumuzla ilgili bir diğer örnek *﴿...لَتَفِدَّ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَفِدَّ...﴾* âyetindeki “تَفِدَّ”⁶²⁷ kelimesidir. Müfessirimiz kelimeyi Hamza ve Kisâî’nin “يَفِدَّ” şeklinde müzekker okuduğunu⁶²⁸ ancak fiilin fâili olan “كَلِمَتٌ” kelimesiyle arasında fâsıl bulunmadığından tercih edilen okuyuşun “تَفِدَّ” şeklindeki vecih olduğunu belirtmektedir⁶²⁹. Fiili müennes okuyanlar, müennes sayılan fâille arada fâsıl olmadığını; müzekker okuyanlar ise fâilin

⁶²³ Tevbe, 9/117 يَزِيغُ.

⁶²⁴ Gûrânî, *Ġâye*, b/145v.

⁶²⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 319; Ezherî, *Me’ânî’l-kirâ’ât*, I, 467; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, III, 1163; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’ânî*, s. 502.

⁶²⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 178.

⁶²⁷ Kehf, 18/109 تَفِدَّ.

⁶²⁸ Gûrânî, *Ġâye*, a/218v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 402.

⁶²⁹ Gûrânî, *Ġâye*, a/218v.

hakiki müennes olmadığını⁶³⁰ ya da “كَادَتْ” kelimesini “كلام” olarak mastar manasında kabul ettiklerini delil olarak ileri sürmektedirler⁶³¹.

﴿تَكَادُ السَّمُوتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْ قَوْلِهَا...﴾ âyetindeki “تَكَادُ”⁶³² mukârebe fiilini Nâfi‘ ve Kisâ’î’nin “تَكَادُ” şeklinde müzekker, diğerlerinin ise “تَكَادُ” şeklinde müennes okuduğunu nakleden müellifimiz, fiilin ismi ile arasında fâsıl bulunmadığından tercih ettiği vechin bu olduğunu belirtmektedir⁶³³. Kelimeyi müzekker okuyanlar kıraatlerine delil olarak fiilin cemîden önce geldiğini, bu durumda müzekker okunabileceğini ve “السَّمُوتُ” kelimesinin “أَنْسَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحَرَمَ”⁶³⁴ âyetinde olduğu gibi az sayıda olan şeyin cemîsi olduğunu ileri sürmüşler; müennes okuyanlar ise mukârebe fiilinin ismi olan “السَّمُوتُ” kelimesinin müennes olduğunu söylemişlerdir⁶³⁵.

2.2.1.2. Fâili Mecâzî Müennes Olup Arada fâsıl Bulunan Fiille İlgili Vecihler

Mecâzî müenneslerle fiili arasına fâsıl girdiğinde fiili müzekker okumanın, müellifimizin genel bir tercihi olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede ﴿...أَوْلَم تَأْتِيهِم بَيِّنَةٌ مَا فِي﴾⁶³⁶ kelimesini Nâfi‘, Ebû ‘Amr ve Hafs’ın müennes okuduğunu bildiren müellifimiz, diğer imamların tercih ettikleri “يَأْتِيهِم” şeklindeki müzekker vechin, fiilin fâili olan “بَيِّنَةٌ” ile aralarında fâsıl bulunduğu için kendi tercih ettiği vecih olduğunu belirtmektedir⁶³⁷. “تَأْتِيهِم” şeklinde okuyuşu tercih edenler, Beyyine sûresinde bulunan ﴿...حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ﴾⁶³⁸ âyetindeki “تَأْتِيَهُمُ”⁶³⁹ fiilin okunuşunda ihtilaf olmamasını, buna

⁶³⁰ Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, II, 439.

⁶³¹ İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, s. 436.

⁶³² Meryem, 19/90, Şurâ, 42/5 [تَكَادُ].

⁶³³ Gûrânî, *Ğâye*, b/223v. Ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 580, İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 319.

⁶³⁴ Tevbe, 9/5 [أَنْسَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحَرَمَ].

⁶³⁵ İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, s. 448.

⁶³⁶ Tâhâ, 20/133 تَأْتِيهِمُ.

⁶³⁷ Gûrânî, *Ğâye*, a/231v. Ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 425.

⁶³⁸ Beyyine, 98/1.

⁶³⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 248; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, s. 465.

mukabil fâilin müennes olmasını kıraatlerine delil olarak sunmaktadırlar. Fiili müzekker okuyanlar ise fâilin “يَان” anlamında olup⁶⁴⁰ hakiki müennes olmadığını ve ﴿...فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ﴾⁶⁴¹ âyetinde “جَاءَكُمْ”⁶⁴¹ fiilinin müzekker okunduğunu kıraatlerine delil olarak ileri sürmektedirler⁶⁴².

﴿...تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ...﴾ âyetindeki “تَكُنْ”⁶⁴³ kelimesini İbn Kesîr ve Hafs müennes okumuş, müfessirimiz ise yine arada fâsıl bulunması gerekçesiyle fiille fâil arasında fâsıl bulunduğu için fiilin müzekker vechini tercih ettiğini beyan etmiştir⁶⁴⁴.

Art arda iki ayrı âyette yer alan ﴿...إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَائَةٌ...﴾ âyetindeki “يَكُنْ”⁶⁴⁵ kelimesini ilk âyette Ebû ‘Amr ve Kûfe imamları, ikincisinde sadece Kûfe imamları “يَكُنْ” şeklinde müzekker okumuş; diğer imamlar ise müennes okumuşlardır. Müellifimizin müzekker okunan vecihleri tercih sebebi olarak saydığı fiil ile fâil arasında fâsıl girmesi gerekçesi dışında, burada fâilin mana itibarıyla müzekker olmasını ve ardından gelen “يَغْلِبُوا” fiiliyle bağlantılı olmasını da tercih sebepleri arasında zikrettiğine şahit olmaktayız⁶⁴⁶.

Müellifimiz fâilin müstetir zamir olması durumunda siyak-sibak ve haziften uzak olan vechi tercih etmektedir. Bu konuyla ilgili örneğimiz ﴿كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ﴾ âyetindeki “يَغْلِي”⁶⁴⁷ fiilidir. Kelimeyi İbn Kesîr ve Hafs bu şekilde müzekker, diğer imamlar ise “تَغْلِي” şeklinde müennes olarak okumuşlardır⁶⁴⁸. Müellifimizin tefsirinde İbn Kesîr ve Hafs’ın bu kelimeyi müennes olarak okuduklarını söylemesi, sehven yapmış olduğu bir hatadır. Yaptığımız inceleme sonucunda tefsirin 253 nolu a/334v, Veliyyüddin efendi 248 nolu b/429v ve Murat Molla 164 nolu a/359v nüshalarında kelimeyi İbn Kesîr ve Hafs’ın fiilin

⁶⁴⁰ Ezherî, *Me‘ânî'l-kırâ'ât*, II, 161.

⁶⁴¹ En‘âm, 6/157.

⁶⁴² İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 465.

⁶⁴³ Nisâ, 4/73 [تَكُنْ].

⁶⁴⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/71v.

⁶⁴⁵ Enfâl, 8/65, 66 [يَكُنْ].

⁶⁴⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/132v.

⁶⁴⁷ Gürânî, *Ğâye*, a/334v, Duhân, 44/45 [يَغْلِي].

⁶⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 592; Ezherî, *Me‘ânî'l-Kırâ'ât*, II, 371; Dâni, *et-Teyysîr*, s. 198.

zamirini “الثمرة” kelimesine isnat ederek müennes okudukları bilgisi tarafımızdan tespit edilmiştir. Müzekker okumanın haziften emin olunması bakımından tercih edilen kıraat şekli olduğu belirtilmektedir⁶⁴⁹. Cümle yapısı ve zikredilen isimler incelendiğinde hatanın müstensih hatası değil de müellif hatası olduğu ihtimali yüksek görülmektedir. Fiili müennes okuyan zamiri “شَجَرَتَ” kelimesine dayandırmakta, müzekker okuyan ise “طَعَامٌ”⁶⁵⁰ ya da “مهل” kelimesine dayandırmaktadır⁶⁵¹. Fiilin “مهل” kelimesinin sıfatı olarak müzekker okunduğu da söylenmektedir⁶⁵². Nehhâs, karınlarda kaynayanın “الرَّقُومُ”⁶⁵³ olduğunu “مهل”ün pota ya da tencerede kaynadığını, dolayısıyla fiilin müennes vechinin “مهل” kelimesine isnad edilmesi görüşün uzak bir görüş olduğunu belirtmektedir⁶⁵⁴.

Tefsirimizde fâili, hakiki müennes olup fâiliyle arasında fâsıl bulunan ya da bulunmayan fiilin müennes-müzekker okunmasıyla ilgili kıraat farklılığına rastlanmamıştır.

2.2.2. Haber-İnşâ Okunan Cümle Yapılarıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraatler arasındaki ihtilaflardan biri de bazı fiillerin emir, nehiy ya da muzârî kalıbında okunması olmuştur. Bu durumda cümle haber ya da inşâ cümlesi olmakta ve âyete bu doğrultuda mana verilmektedir. Müfessirimiz cümlelerin haber ya da inşâ cümlesi olma durumlarına tefsirinde temas etmektedir. Bunlardan kıraatlerde vecih farkı bulunan bir örnek ele alınmaya çalışılacaktır. ﴿... لَا تُضَارَّ وِلْدَةٌ بَوْلِدَهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلِدِهِ...﴾ âyetindeki “لا تُضَارَّ”⁶⁵⁵ fiilini

⁶⁴⁹ Gürânî, *Gâye*, a/334v. İlgili diğer örnekler için bkz. b/106v, (En‘âm, 6/145 يَكُونُ), b/95v, (En‘âm, 6/23,139 يَنْفَعِيَا), b/121v, (Nahl, 16/48 يَنْفَعِيَا), b/193v, (Nahl, 16/28, 32 تَتَوَفَّيْنَهُمْ), a/132v, (Enfâl, 8/65,66 مِنْكُمْ إِنْ يَكُنْ), a/192v, (Nahl, 16/28, 32 تَتَوَفَّيْنَهُمْ), b/193v, (Nahl, 16/48 يَنْفَعِيَا), b/121v, (A‘râf, 7/161 نَعْفُرُ), a/18v, (Bakara, 2/48 يَنْقَبِلُ), a/139v, (Tevbe, 9/54 تَنْقَبِلُ), a/106v, (En‘âm, 6/139 يَكُنْ), a/71v, (Nisâ, 4/73 تَكُنْ), b/358v, (Hadîd, 57/15 يَتَّخِذُ), a/373v, (Hâkka, 69/18 لَا تَخْفَى), b/130v, (Enfâl, 8/50 يَتَوَفَّى), b/203v, (Îsrâ, 17/44 تَسْبِيحُ), b/213v, (Kehf, 18/43 وَلَمْ تَكُنْ), a/266v, (Şuarâ, 26/197 أَوْلَمْ يَكُنْ), a/276v, (Kasas, 28/57 يَنْجِي), b/284v, (Rûm, 30/57 لَا يَنْفَعُ), b/291v, (Ahzâb, 33/36 يَكُونُ), a/321v, (Mü‘min, 40/52 يَنْفَعُ), b/102v, (En‘âm, 6/105 دَرَسَتْ), a/176v, (Ra‘d, 13/4 يُسْقَى), b/227v, (Tâhâ, 20/66, يَخِيلُ), b/252v, (Nûr, 24/35 يُوقَدُ), a/362v, (Haşr, 59/7 يَكُونُ), b/381v, (Kiyâmet, 75/37 يُبْنَى), a/50v, (Âl-i ‘Îmrân, 3/38 فَتَادَتْهُ).

⁶⁵⁰ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 200.

⁶⁵¹ Age, I, 16. Ayrıca bkz. İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 324.

⁶⁵² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXII, 46.

⁶⁵³ Duhân, 44/43.

⁶⁵⁴ Nehhâs, *Î‘râbu’l-Kur‘ân*, IV, 89.

⁶⁵⁵ Bakara,2/233 [لا تُضَارَّ].

İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “لا تضارُ” şeklinde zamme ile okuduğunu, bu kıraatin inşâ cümlesi murad edilerek haber olması bakımından daha belîğ olduğunu belirtmektedir⁶⁵⁶. Kelimenin “لا تُضارُ” şeklinde râ harfinin zammeli okunması cümleyi haberiyye yapmaktadır. Buna göre anlam, “Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmaz.” şeklinde olmaktadır. “لا تضارُ” vechiyle fethalı okunduğunda kelimenin aslı “لا تضارُز” şeklinde nehidir, idğâmlı olduğunda ise fetha ile okunur⁶⁵⁷. Bu durumda cümle inşâ cümlesi, mana da “Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın.”⁶⁵⁸ şeklinde olmaktadır.

2.2.3. Fiilin Malûm-Mechûl Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraatler arasındaki ihtilaf konularından biri de bazı fiillerin malûm ya da mechûl okunmasıdır. Müfessirimiz bu husustaki örneklere de tefsirinde sıkça yer vermektedir. Fecr sûresinde ⁶⁵⁹“يُوثِقُ، يُعَذِّبُ” âyetlerindeki “يُوثِقُ، يُعَذِّبُ” kelimelerini Kisâi’nin “يُوثِقُ، يُعَذِّبُ” şeklinde⁶⁶⁰ mechûl okuduğunu bildiren müfessir, “سلام” kelimesinin “اِثاق” anlamında kullanıldığı gibi “عذاب” kelimesinin “تعذيب”, “وثاق” kelimesinin de “اِثاق” anlamında kullanıldığını söylemekte; “وثاق” kelimesindeki zamirin ise insana delalet ettiğinde her iki fiilin mechûl vecihlerinde anlamın “O gün (kafir)’in azabı gibi kimse azap görmez ve onun bağlanması gibi kimse bağlanmaz.”⁶⁶¹ şeklinde olduğunu belirtmektedir. Malûm kalıbında ise zamirden Allah kastedilmiş olup cümlelerin anlamı “O gün Allah’ın

⁶⁵⁶ Gûrânî, *Ğâye*, b/39v.

⁶⁵⁷ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 313.

⁶⁵⁸ TDV, *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, (Haz. Hayrettin Karaman; Ali Özek; İbrahim Kafî Dönmez;...), Ankara, 1999, s. 36.

⁶⁵⁹ Fecr, 89/25, 26 [يُوثِقُ يُعَذِّبُ].

⁶⁶⁰ Gûrânî, *Ğâye*, a/392v, (Fecr, 89/25, 26 (يُوثِقُ يُعَذِّبُ); İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 685. Kıraat kaynaklarında kelimeyi Mufaddal vechiyle Âsım ve Yakûp’un da Kisâi gibi mechûl kalıbında okudukları yönünde bilgiler yer almaktadır. Bkz. Ezherî, *Me’âni’l-kur’ân*, III, 145; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, IV, 1700; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 380.

⁶⁶¹ Gûrânî, *Ğâye*, a/392v, (Fecr, 89/25, 26 (يُوثِقُ يُعَذِّبُ); Ezherî, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 145; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur’ân Dili I-X*, (Sd. Sıtkı Güllü), Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul, 2003, IX, 471.

azabını kimse üzerine alamaz.”⁶⁶², “O gün Allah’ın azabı gibi bir azabı kimse edemez.”⁶⁶³ şeklinde olur. Âyet-i kerîmeye “O gün ona yapılan azabı zebanilerden hiçbiri yapmamıştır.”⁶⁶⁴, “O gün öyle diyecek olan insanın kendine ettiği azabı başka birisi etmez ve kendine vurduğu bağı kimse öyle sıkı vuramaz.”⁶⁶⁵ şeklinde manalar da verilmiştir.

Gürânî, ﴿وَكَايْنٍ مِّن نَّبِيٍّ قُتِلَ مَعَهُ رَيْبُونَ كَثِيرُونَ...﴾ âyetindeki “قُتِلَ”⁶⁶⁶ fiilini Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “قُتِلَ” şeklinde mechûl okumalarından dolayı âyetteki “رَيْبُونَ”un naibul fâil olacağını ve bu kullanımın Savaş sonrası gerçekleşen bir ölümü ifade etmesinden dolayı daha belîğ olduğunu bildirmektedir⁶⁶⁷. Farklı bir yoruma göre malûm okunan “قُتِلَ” fiilinin fâili nebîye işaret eden gizli zamir olmakta, “معه ريبون” ise bu cümlelerin hali olmaktadır. Bu durumda anlam, “Beraberinde Allah erleri olduğu halde nice nebî savaştı.” şeklinde olur. Ancak müfessirimize göre bu yorum “nebîlerin savaşta öldürülmemiş olmaları”⁶⁶⁸ yönündeki hadis sebebiyle zayıftır. Haddi zatında burada anlatılmak istenen Uhud Günü’nde mü’minlerin yaşamış olduğu sarsıntı neticesinde düştükleri kötü durumdan dolayı mü’minlere cesaret ve geçmiş güzel örneklerden ders verilmesidir⁶⁶⁹.

﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِن بَعْدِ مَا فُتِنُوا...﴾ âyetindeki “فُتِنُوا”⁶⁷⁰ fiilini İbn ‘Âmir’in malûm kalıpta “فُتِنُوا” şeklinde okuduğunu,⁶⁷¹ bu durumda mananın “küfrü telaffuz etmek suretiyle

⁶⁶² Gürânî, *Ğâye*, a/392v, (Fecr, 89/25, 26 (يُوثِقُ بَعْدَتِ, Ezherî, *Me‘âni’l-kırâ’ât*, III, 145; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 752.

⁶⁶³ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, III, 262.

⁶⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 752.

⁶⁶⁵ Yazır, Hamdi, *Hak Dini*, IX, 471.

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/146, [قَاتِل].

⁶⁶⁷ “قُتِلَ” yerine mechûl kalıpla “قُتِلَ”nin kullanılmasıyla Peygamberlerin beraberindekilerin bir kısmının öldürülmüş oldukları net bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır. Malûm kullanımda ise beraberindekilerin peygamberlerle sadece savaştıkları, ölüp ölmediklerinin bilinmediği bir durum söz konusudur. Peygamberin davası uğruna beraberindekilerin hayatlarını feda etmiş oldukları anlamı mechûl okuyuşla ifade edildiğinden, müellifimiz de muhtemelen bu anlamı içermesi bakımından daha belîğ olduğunu söylemiş olabilir.

⁶⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327/938), *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘azîm* (nşr. Es‘ad Muhammed et-Tayyib), 1419/1998, s. 3233. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, s. 370.

⁶⁶⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/58v, Âl-i İmrân, 3/146 [قَاتِل].

⁶⁷⁰ Nahl, 16/110 [فُتِنُوا].

⁶⁷¹ Gürânî, *Ğâye*, b/198v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*. s. 376.

kendi nefislerine eziyet eden ya da (Süheyl b. 'Amr'ın oğlu Ebû Cendel'e yaptığı gibi) başkalarına eziyet edip sonra müslüman olan kimseler” şeklinde olacağını bildiren müfessirimiz; fiilin mechûl kalıbının daha tercih edilir olduğunu belirtmekte, zira “eziyet gören” müslümanın, nefisine eziyet ettikten sonra müslüman olandan rahmete daha layık olacağına dikkat çekmektedir⁶⁷². Kelimenin Arap dilindeki temel anlamı “altın veya gümüşü kir ve pasından temizlemek için yakmak”, terim anlamı ise belâ ve imtihana tabi tutmaktır⁶⁷³. Fiilin malûm kalıpta okunuşunun “durumun iyi halden kötüye dönüşmesi, fitne ve ezaya düşmek” anlamlarına gelmesi sebebiyle bunun İbn Amir'in kıraatini teyit ettiği savunulmuştur⁶⁷⁴. Farklı kabilelerde değişik anlamlarda kullanılan kelime; Havâzin'de yoldan saptırmak,⁶⁷⁵ Kureyş lehçesinde ise, yakmak⁶⁷⁶ anlamında kullanılmıştır. “فتنة”

⁶⁷² Gûrânî, *Ğâye*, b/198v, (Nahl, 16/110 (فُتِنُوا). Konuyla ilgili tefsirde geçen diğer örnekler için bkz. b/30v, (Bakara, 2/165 (إِذْ يَرُونَ), a/36v, (Bakara 2/210 (تُزَجِّعُ), b/38v, (Bakara 2/229 (يَخَافَا), b/45v, (Bakara 2/281 (تُزَجِّعُونَ), b/59v, (Âl-i İmrân, 3/161 (يَغْلُ), a/61v, (Âl-i İmrân, 3/181 (سَنَكْتُبُ), b/64v, (Nisâ, 4/10 (سَيُضْلَوْنَ), b/64v, (Nisâ, 4/10 (يُوصَى), b/66v, (Nisâ, 4/24 (أَجَلَ), b/66v, (Nisâ, 4/25 (أَخَصِنَ), b/77v, (Nisâ, 4/135 (نَزَلَ), a, 92v, (Mâide, 5/107 (اسْتَحَقَّ), a/95v, (En'âm, 6/16 (يَضْرَفُ), b/102v, (En'âm, 6/105 (دَرَسَتْ), a/104v, (En'âm, 6/119 (حَزَمَ فَضْلًا), b/137v, (Tevbe, 9/37 (يُضَلُّ), b/144v, (Tevbe, 9/109 (أَسَسَ), b/144v, (Tevbe, 9/110 (تَنْقَطَعُ), a/145v, (Tevbe, 9/111 (فَيَقْتُلُونَ), b/147v, (Yûnus, 10/11 (لَقَضَى), a/164v, (Hud, 11/108 (سُعِدُوا), b/179v, (Ra'd, 13/33 (وَضُدُوا), a/186v, (Hicr, 15/8 (تَنْزِلُ), b/192v, (Nahl, 16/37 (لَا يَهْدَى), a/193v, (Nahl, 16/43 (نُوحِي), b/228v, (Tahâ, 20/87 (خَمَلْنَا), a/229v, (Tahâ, 20/97 (تُخَالَفُهُ), a/229v, (Tahâ, 20/102 (يُنْفَخُ), b/230v, (Tahâ, 20/130 (تُرَضَى), a/241v, (Hac, 22/39 (أُذِنَ), a/243v, (Hac, 22/76 (تُزَجِّعُ), b/248v, (Mü'minûn, 23/115 (تُزَجِّعُونَ), b/272v, (Kasas, 28/6 (وَنُرَى فِرْعَوْنَ), b/277v, (Kasas, 28/82 (لَحَسَفَ), a/296v, (Sebe, 34/17 (نُجِزَى), b/296v, (Sebe, 34/23 (فُرِعَ), b/298v, (Fâtır, 35/4 (تُزَجِّعُ), b/300v, (Fâtır, 35/36 (نُجِزَى), b/316v, (Zümer, 39/42 (فَضَى), b/320v, (Mü'min, 40/37 (وَضَدَ), b/320v, (Mü'min, 40/40 (يَدْخُلُونَ), b/321v, (Mü'min, 40/60 (سَيَدْخُلُونَ), a/324v, (Fussilet, 41/19 (يُخْشِرُ), a/326v, a/326v, (Şûrâ, 42/3 (يُوحَى), a/340v, (Muhammed, 47/25 (وَأَمَلَى), b/350v, (Tür, 52/45 (يُضَعَّقُونَ), a/355v, (Rahman, 55/22 (يُخْرِجُ), b/356v, (Vakıa, 56/19 (يُنزِفُونَ), a/358v, (Hadid, 57/8 (وَقَدْ أَخَذَ), b/390v, (Ğâşiyeye, 88/4 (لَتُرُونَ), a/396v, (Tekâsür, 102/6 (تَضَلَى).

⁶⁷³ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, XIV, 211; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, IV, 472.

⁶⁷⁴ Ezherî, *Me'âni'l-kurâ'ât*, II, 83.

⁶⁷⁵ Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224/839), *Luğatu'l-kabâ'ili'l-vâride fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ts. s. 5.

⁶⁷⁶ Age, s. 12.

kelimesi; Kur'ân'da imtihan, mihnet,⁶⁷⁷ mal, evlat, ⁶⁷⁸ küfür,⁶⁷⁹ irtidat,⁶⁸⁰ şirk,⁶⁸¹ fitne,⁶⁸² işkence⁶⁸³ görüş ayrılığı ve aşık olmak⁶⁸⁴ gibi anlamlara gelir. Kelimenin sülâsîsinin rubâî if'âl kalıbıyla aynı manada kullanıldığı hususunda lügat ehli arasında ihtilaf vardır⁶⁸⁵. Âyet-i kerimenin, Mekke'de müşriklerden eziyet görmelerinden dolayı dilleriyle inkar ettiklerini söyleyip hicretten sonra kalplerindeki imanı izhar eden Ammar b. Yâsir,⁶⁸⁶ Ayyaş b. Ebî Rabîa ve Ebû Cendel gibi sahabeler hakkında indiği söylenmektedir⁶⁸⁷.

2.2.4. Fiilin Farklı Formlarda (Bablarda) Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat ilminin konularından biri de bazı fiillerin farklı formlarda (bâblarda) okunmasıdır. Bu konuda ihtilaf genellikle Resmu'l-Mushaf'taki yazı karakterinin farklı bâblarda okunmasına müsait olan kelimelerde vuku bulmaktadır. Bununla bağlantılı kıraat farklılıkları, hareke değişikliği, orta harflerin şeddelenmesi ya da fiilin resminde elif bulunmadığı halde med ile okunması tarzında tezahür eder. İhtilaf bazen de fiilere eklenen zaid tâ (ت) harfiyle bu fiillerdeki mahrec ve sıfat yakınlığı bulunan harflerin idğâm yapılarak okunması şeklinde gerçekleşebilir. Konuya örneklik teşkil eden bâbların rubâî ve humâsî'den tefe'ul, tefâ'ul ve ifti'al bâbları olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bazı fiiller, birtakım kıraat imamı tarafından sülâsî mücerred okunurken diğerlerince mezid (rubaî, humâsî) kalıplarda okunmuş, bu doğrultuda anlamları da farklılaşmıştır. Gürânî'nin tefsirinde kıraatla ilgili verdiği sayıca en çok örnek bu konuyla ilgilidir. Bunun dışında

⁶⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767), *et-Tefsîr* I-V (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Beyrût 1423/2002, I, 128; Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, XIV, 213; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXXVII, 208.

⁶⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 29; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 214; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XIII, 317; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm* (nşr. Sâmi b. Muhammed Selâme), I-VIII, 1420/1999, V, 161.

⁶⁷⁹ Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s. 68. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XIII, 317.

⁶⁸⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 223. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, I, 87.

⁶⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, s. 168; Yahyâ b. Sellâm, Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî el-Kayravânî (ö.200/816), *et-Tesârif li-Tefsîri'l-Kur'ân mimmâ iştebehet esmâuhu ve tasarrafet Me'ânih*, 1979, s.179; Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, I, 141.

⁶⁸² T.D.V, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s.29; Yazır, Hamdi, *Hak Dini*, II, 79.

⁶⁸³ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, VIII, 127.

⁶⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XIII, 317.

⁶⁸⁵ İbn Dureyd, *Cemhere*, "ت ف ن" md. I, 406; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, IV, 472. Bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX, 501.

⁶⁸⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 213, bkz. Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, II, 113.

⁶⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, II, 489.

lehçeden kaynaklanan fiilin farklı bâbda aynı manada kullanılması, fiillerde sarf ile ilgili lehçe farklılıkları konusunda daha önce incelenmiş bulunmaktadır.

Gürânî ﴿...لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ âyetindeki “يَكْذِبُونَ”⁶⁸⁸ fiilini Kûfeliler hariç (Âsım, Hamza, Kisâî), kıraat imamlarının “يَكْذِبُونَ” şeklinde farklı (rubâî-tef’îl) formda okuduklarını bildirmektedir⁶⁸⁹. Fiili bu şekilde mezid okumanın her yönüyle muhtâr kıraat vechi olduğunu belirten müfessirimiz gerekçelerini şu şekilde sıralar: Fiili mezid okumanın akla getirdiği ilk anlam; “Rasulü yalanlarlar ve ona iman etmezler.” şeklindedir. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde “صَدَقَ” kelimesinde olduğu gibi manaya mübalağa anlamı katması sebebiyle âyetin manası; “Rasulu çok yalanlarlar.” şeklinde olabilir. Bunlara ilaveten “çok sayıda devenin ölmesi” anlamında kullanılan “مَوَّتَ الْإِبِلِ” misalindeki gibi mezid fiil âyeti kerimeye “çok sayıda kişinin Rasulü yalanlamış olduğu” anlamı da verebilir. Verilebilecek bir diğer anlam da; vahşi hayvanın bir tur atıp uzaklaşmış gibi görünüp uzaklaşmayarak hile yapması⁶⁹⁰ gibi, münafığın da inandım deyip tereddüt içerisinde iki yer arasında dönüp dolaşması,⁶⁹¹ adeta bakışlarının söylediklerini yalanlamış olmasıdır⁶⁹². Müfessirimiz kelimenin sülâsî mücerred okunmasının tek tercih sebebinin tahfif (okuyuşu kolaylaştırmak) olduğunu sözlerine eklemektedir⁶⁹³.

Hakikatın hilafına söz söylemek anlamına gelen⁶⁹⁴ kelimeyi sülâsî okuyanlar mananın “Allah rasulüne sihirbaz ya da mecnun demek suretiyle yalan söylemiş olmalarından dolayı onlara elim bir azap vardır.” şeklinde olacağını ifade etmişlerdir. Tasdik etmenin zıddı olan yalanlama anlamında⁶⁹⁵ şeddeli okuyanlar ise mananın; “Hz. Peygamber’in getirdiklerine iman hususunda sürekli şüphe içerisinde dönüp dururlar,⁶⁹⁶

⁶⁸⁸ Bakara, 2/10 [يَكْذِبُونَ].

⁶⁸⁹ Gürânî, Ğâye, a/8v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 143.

⁶⁹⁰ (كذب الوحشي إذا جرى شوطاً ثم وقف لينظر ما وراءه) İbn Dureyd, *Cemhere*, “ب ذ ك”, I, 305; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, V, 168; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI, 791; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 61.

⁶⁹¹ Nisâ, 4/143 مُذْبِذِينَ.

⁶⁹² Gürânî, Ğâye, a/8v; Bkz. Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, s. 45.

⁶⁹³ Gürânî, Ğâye, a/8v

⁶⁹⁴ İbn Dureyd, *Cemhere*, “ب ذ ك” md. I, 304.

⁶⁹⁵ Ezherî, *Tehzibu’l-luğa*, X, 99.

⁶⁹⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 68.

inkar ederler.” şeklinde olacağını, bu kıraatin zem yönünden daha belîğ olduğunu, mana bakımından yalan söylemeyi de kapsadığını, ayrıca Kur’ân’da elim azabın yalan söylemeye değil de inkar edenlere yönelik olduğunu ifade etmektedirler⁶⁹⁷.

Tefsirimizde ﴿...وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ...﴾ âyetindeki “عَقَّدْتُمْ”⁶⁹⁸ fiilinin Hamza ve Ebu Bekir tarafından “عَقَّدْتُمْ” şeklinde tahfif ile İbn Zekvân tarafından ise “عَافَدْتُمْ” şeklinde mufâ‘ale bâbı kalıbında okunduğu, bu durumda kelimenin “عَافَاكَ اللهُ” cümlesinde olduğu gibi sülâsî fiil manasında ya da “*İman konusunda başkalarıyla ahitleştiniz.*” şeklinde müşareket anlamı taşıyacağı bildirilmekte, diğer imamların ise “عَقَّدْتُمْ” şeklinde okudukları nakledilmektedir⁶⁹⁹. Müfessirimizin tercih ettiği kıraatın, manaya yeterlilik ve kesinlik kazandırdıran medsiz ve şeddesiz “عَقَّدْتُمْ” şeklindeki vecih olduğu anlaşılmaktadır⁷⁰⁰. Burada onun Resmu’l-Mushaf’ta mevcut olma, belîğ ve fasih olma gibi ek bir kriter olmadığı takdirde kıraatlerde manası anlaşılır ve okunuşu kolay olan vechi tercih ettiğini zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

﴿...فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ...﴾ âyetindeki “فَتَخْطَفُهُ”⁷⁰¹ fiili hem sülâsî hem de humâsî bâblarda kıraat vechi bulunan nadir kelimelerden biridir. Kelimeyi diğer imamlardan farklı olarak Nâfi‘’nin “فَتَخْطَفُهُ” şeklinde⁷⁰² tefe‘ul bâbının muzârisi olarak okuduğunu bildiren müfessirimiz, bâbın kattığı anlam bakımından bu kıraatin daha belîğ olduğunu belirtmektedir⁷⁰³. Ancak kelimenin bu şekliyle tefe‘ul bâbı değil de ifti‘âl bâbında olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Bu durumda kelimenin aslı “فَتَخْطَفُهُ” şeklindedir. Tâ (ط), tâ (ت) harfine idğâm edilmekte, tâ (ت)’nin harekesi hâ (خ) harfine nakledilmekte ve kelime “فَتَخْطَفُهُ”

⁶⁹⁷ İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 88.

⁶⁹⁸ Mâide, 5/89 [عَقَّدْتُمْ].

⁶⁹⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/90v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 247; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 255.

⁷⁰⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/90v.

⁷⁰¹ Hac, 22/31 [فَتَخْطَفُهُ].

⁷⁰² Gürânî, *Ğâye*, b/240v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 148.

⁷⁰³ Gürânî, *Ğâye*, b/240v, Hac, 22/31 فَتَخْطَفُهُ.

şeklini almaktadır⁷⁰⁴. Kelimenin bu iki farklı bâbdan okunuşunun lehçeden kaynaklandığını söyleyen Ezherî sülâsî olanın daha yaygın ve makbul lehçe, mezid kullanımının ise “süratli bir şekilde kapmak” anlamında sahih kıraat olduğunu belirtmekte, bunun da ifti‘âl bâbindan geldiğini ifade etmektedir⁷⁰⁵.

Konumuza örnek teşkil eden ve tefsirimizde ele alınan ﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا﴾ fiilini Hamza ve Kisâî, “فَارَقُوا” şeklinde, diğer imamlar “فَرَقُوا”⁷⁰⁷ şeklinde okumuşlardır⁷⁰⁸. Şeddeli kıraat vechi, kitabın bir kısmına iman edip bir kısmını inkar etmek anlamına gelmekte, va’id yönünden daha belîğ olan bu vecih, siyakında yer alan “Gruplara ayrıldılar.” cümlesiyle de mana bakımından daha uyumlu olmaktadır. Ayrıca bu vecih, “فَارَقُوا” şeklindeki kıraatin anlamını da ihtiva etmekte ancak “فَارَقُوا” vechi “فَرَقُوا” vechinin anlamını kapsamamaktadır⁷⁰⁹. Kelime “فَارَقُوا” kalıbında ayrılmak;⁷¹⁰ “فَرَقُوا” şeklinde ise bölüp parçalara ayırmak, tefrika ve ifsad anlamına gelmektedir⁷¹¹. Hz. Ali kelimeyi “فَارَقُوا” şeklinde okuyup fiilde kastedilenlerin Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu söylemektedir⁷¹². İbn Abbâs da bu konuda aynı görüştedir. Ebû Hureyre ise muhatabın ümmetin dalaletle sapmış olanları olduğunu söylemektedir⁷¹³. Âyetin Tevbe sûresi 5. ya da 29. âyetiyle neshedildiği de nakledilmektedir⁷¹⁴. Bu şekilde okunduğunda anlam dini terk edenleri işaret etmekte, şeddeli vecih ise dinde tefrika çıkarıp firkalara ayıranları⁷¹⁵ ifade etmektedir. Bir başka görüşe göre ise Arapçada “ضعف-ضعف”

⁷⁰⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 68; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 253.

⁷⁰⁵ Ezherî, *Me'ânî'l-kırâ'ât*, I, 142.

⁷⁰⁶ En'âm, 6/159 [فَارَقُوا].

⁷⁰⁷ Bu kıraatte mana, tefrika ve bölüp parçalayıp kısımlara ayırma anlamına gelir (Gürânî, *Ğâye*, a/108v).

⁷⁰⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 274.

⁷⁰⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/108v, (En'âm, 6/159 فَارَقُوا). Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 274.

⁷¹⁰ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, IX, 99; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, IV, 494; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI, 384.

⁷¹¹ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, “ف ر ق” md. X, 299. Bkz. Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, “ف ر ق” md. XXVI, 289.

⁷¹² Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, I, 366.

⁷¹³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 96.

⁷¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, s. 178; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 83.

⁷¹⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 152.

gibi bazı kelimelerin bu iki kalıpta aynı anlamda kullanıldıkları, aslında her iki vechin aynı “dinlerinde ihtilaf ve tefrikaya düşmeleri” anlamında kullanıldığı söylenmektedir⁷¹⁶.

﴿...وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ...﴾ âyetindeki “يُصْعَدُ”⁷¹⁷ fiilinin okunuşu ile ilgili üç farklı vecih olduğunu bildiren müfessirimiz kelimeyi İbn Kesîr’in “يُصْعَدُ” şeklinde sülâsî kalıpta, Ebû Bekir’in “يُصَاعَدُ” şeklinde tefâ‘ul kalıbında, diğer imamların ise “يُصْعَدُ” şeklinde tefe‘ul kalıbında okuduklarını nakletmekte, kalıplar arasındaki mana yönüne temas etmemekte ve herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Ancak Gürânî’nin bir vechi tercihinde belâğat, anlam zenginliği, Kureyş lehçesinden oluşu, yaygın kullanım gibi başka gerekçe yoksa tercihinin sade ve kolay telaffuz edilen vecih olduğunu önceki örneklerden bilmekteyiz⁷¹⁸. Kelime Kur’ân’da her üç kalıpta⁷¹⁹ ve lügatte if‘âl, tef‘il bâblarında “yükselmek” manasında kullanılmakta,⁷²⁰ “يُصْعَدُ”⁷²¹ ve “يُصَاعَدُ” kalıbında ayrıca zor ve güç gelmek anlamında da kullanılmaktadır⁷²².

⁷¹⁶ Ezherî, *Me‘âni'l-Kirâ'ât*, I, 396.

⁷¹⁷ En‘âm, 6/125, [يُصْعَدُ].

⁷¹⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/104v.

⁷¹⁹ Nehhâs, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, II, 487; Ferrâ’, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 354.

⁷²⁰ Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, “ص ع د”, s. 176.

⁷²¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, I, “ص ع د”, 423; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, I, “ص ع د”, 547.

⁷²² Ezherî, *Me‘âni'l-Kirâ'ât*, I, 385. Bu konu başlığıyla ilgili incelenemeyen diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/7v, (Bakara, 2/9 (يُخَدِّعُونَ), b/8v, (Bakara, 2/15 (أُرَافُ، 7/202 (وَيَمْدُهُمْ يَمْدُونَهُمْ), b/18v, (Bakara, 2/51 (وَأَعَدْنَا), b/22v, (Bakara, 2/90 (نَاهِل، 16/2, 101, Şuarâ, 26/193, Şûrâ, 42/28, Hadîd, 57/16 (نَزَلَ), a/24v, (Bakara, 2/106 (نَسَبَهَا), b/26v, (Bakara, 2/126 (فَأَمَّيَعُهُ), a/27v, (Bakara, 2/132 (وَوَصَّى), b/32, (Bakara, 2/185 (وَلْيَتَكَلَّمُوا), a/34v, (Bakara, 2/191, (بَاكَرًا، 2/222 (يَطْهَرُونَ), b/39, (Bakara, 2/233 (عَاتِبْتُمْ)، a/40v, (Bakara, 2/236 (تَمَسُّوهُنَّ)، a/41v, (Bakara, 2/245 (فَيَضَعْفُهُ)، a/45v, (Bakara, 2/279 (فَأَذُنُوا)، b/45v, (Bakara, 2/280 (تَصَدَّقُوا)، b/48v, (Âl-i ‘İmrân, 3/21 (وَيَقْتُلُونَ)، b/49v, (Âl-i ‘İmrân, 3/37 (وَكَلَّلَهَا)، a/50v, (Âl-i ‘İmrân, 3/39 (فَقِيلُوا)، b/52v, (Âl-i ‘İmrân, 3/79 (تَعْلَمُونَ)، a/58v, (Âl-i ‘İmrân, 3/146 (فَاتَلَّ)، a/60v, (Âl-i ‘İmrân, 3/169 (فَقِيلُوا)، b/60v, (Âl-i ‘İmrân, 3/176 (وَلَا يَخْزُنَكَ)، a/61v, (Âl-i ‘İmrân, 3/179 (يَبْيِزُ)، a/63v, (Nisâ, 4/1 (نِسَاءً لُونَ)، b/67v, (Nisâ, 4/33 (عَقَدَتْ)، b/68v, (Nisâ, 3/40 (يُضَعْفُهُ)، b/68v, (Nisâ, 3/42 (تَسْوَى)، b/68v, (Nisâ, 3/43 (لَمَسْتُمْ)، b/85v, (Mâide, 5/41 (يَخْزُنَكَ)، b/96v, (En‘âm, 6/33 (لَا يَكْذِبُونَكَ)، a/97v, (En‘âm, 6/44 (فَتَخَنَا)، b/98v, (En‘âm, 6/64 (يُنَجِّبِكُمْ)، a/99v, (En‘âm, 6/68 (يُنَسِّبُكَ)، a/102v, (En‘âm, 6/100 (وَوَحَّرَفُوا)، b/102v, (En‘âm, 6/105 (دَرَسَتْ)، a/104v, (En‘âm, 6/119 (أَيُّضَلُونَ)، a/109v, (A‘râf, 7/3 (تَذَكَّرُونَ)، b/110v, (A‘râf, 7/25 (تُخْرِجُونَ)، a/113v, (A‘râf, 7/54 (يُغْشَى)، a/114v, (A‘râf, 7/62 (أُيَلِّغُكُمْ)، b/117v, (A‘râf, 7/117 (تَلَقَّفَ)، a/118v, (A‘râf, 7/127 (سَنَقَلَّ)، a/119v, (A‘râf, 7/141 (يَقْتَلُونَ)، a/119v, (A‘râf, 7/142 (وَعَدْنَا)، b/122v, (A‘râf, 7/170 (يُمَسِّكُونَ)، b/124v, (A‘râf, 7/193 (يَنْبَغُوكُمْ)، a/125v, (A‘râf, 7/202

2.2.5. Fiilin Zamanının Değişmesiyle İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat ilminin bir konusunu da bazı kelimelerin emir-ihbâr⁷²³ ya da mâzî-muzarî olarak okunması oluşturur. Bu konuyla ilgili kıraat farklılıkları âyetin anlamına da yansımaktadır⁷²⁴. Müfessirimiz konuyla ilgili kelimelerin kıraat vecihlerine de tefsirinde yer vermektedir.

(يُمَدُّونَهُمْ), b/126v, (Enfal, 8/11 (يُعْشِيكُمْ), a/129v, (Enfal, 8/37 (لِيَمِيزَ), a/150v, (Yûnus, 10/35 (أَنْ يَهْدَى), b/152v, (Yûnus, 10/71 (فَأَجْمِعُوا), b/153v, (Yûnus, 10/88 (لِيُضِلُّوا), a/155v, (Yûnus, 10/103 (تُنَجِّي), a/157v, (Hûd, 11/20 (يُضَعْفُ), b/157v, (Hûd, 11/28 (فَعَجَّيْتُ), a/176v, (Ra'd, 13/3 (يُعْشَى), a/180v, (Ra'd, 13/39 (وَيُنْبِتُ), b/183v, (İbrahim, 14/30 (لِيُضِلُّوا), b/186v, (Hicr, 15/15 (سَكَّرْتُ), b/188v, (Hicr, 15/65 (فَأَسْرَ), b/194v, (Nahl, 16/66 (نُشْقِيكُمْ), a/201v, (İsrâ, 17/9 (وَيُبَيِّنُ), a/201v, (İsrâ, 17/13 (يَلْقَهُ), b/203v, (İsrâ, 17/41 (لِيَذْكُرُوا), b/207v, (İsrâ, 17/90 (تَنْجُرُ), b/210v, (Kehf, 18/17 (تُرْوَى), b/210v, (Kehf, 18/18 (وَلَمَلَيْتُ), a/216v, (Kehf, 18/81 (يُبْدِلُهُمَا), b/216v, (Kehf, 18/85 (فَأَتَّبِعَ), a/217v, (Kehf, 18/93 (يَفْقَهُونَ), b/219v, (Meryem, 19/25 (تَسْقِطُ), b/221v, (Meryem, 19/60 (يَدْخُلُونَ), a/222v, (Meryem, 19/67 (يَذْكُرُ), a/237v, (Enbiyâ, 21/96 (فُيْحَتْ), b/238v, (Hac, 22/9 (لِيُضِلَّ), a/240v, (Hac, 22/29 (وَلْيُؤْفُوا), b/241v, (Hac, 22/38 (يُدْفَعُ), b/244v, (Mü'minûn, 23/20 (تَنْبِتُ), b/246v, (Mü'minun, 23/67 (تَهْجُرُونَ), a/249v, (Nûr, 24/1 (وَفَرَضْنَاهَا), a/254v, (Nûr, 24/55 (وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ), a/259, (Furkan, 25/50 (لِيَذْكُرُوا), a/260v, (Furkan, 25/62 (يَذْكُرُ), a/261v, (Furkan, 25/75 (وَيُلْقُونَ), b/262v, (Şuarâ, 26/45 (يَأْفِكُونَ), b/271v, (Neml, 27/80 (وَلَا تُسْمِعُ), b/272v, (Kasas, 28/6 (وَتُرَى), a/274v, (Kasas, 28/23 (يُضِدِرُ), a/280v, (Ankebut, 29/32 (لَتَنْجِيَنَّهُ), b/282v, (Rûm, 30/19 (تُخْرَجُونَ), b/283v, (Rûm, 30/32 (فُرُقُوا), b/283v, (Rûm, 30/39 (ءَاتَيْتُمْ), a/285v, (Lokman, 31/6 (لِيُضِلَّ), b/285v, (Lokman, 31/18 (تُضَعَّرُ), b/288v, (Ahzâb, 33/4 (تُظْهِرُونَ), b/289v, (Ahzâb, 33/14 (لَأَتَّوَمَّا), a/291v, (Ahzâb, 33/30 (يُضَعَّفُ), b/296v, (Sebe, 34/20 (صَدَّقَ), b/301v, (Yâsîn, 36/14 (فَعَزَّزْنَا), a/303v, (Yâsîn, 36/49 (يُخَصِّمُونَ), a/304v, (Yâsîn, 36/68 (تَنْكِبُهُ), a/304v, (Yâsîn, 36/76 (يُخْرِنُكَ), a/305v, (Sâffât, 37/8 (لَا يَسْمَعُونَ), a/307v, (Sâffât, 37/94 (يَرْفُونَ), a/307v, (Sâffât, 37/102 (تَرَى), b/314v, (Zümer, 39/8 (لِيُضِلَّ), a/318v, (Zümer, 39/71 (فُيْحَتْ), b/319v, (Mü'min, 40/26 (يُظْهِرُ), b/320v, (Mü'min, 40/46 (أَدْخَلُوا), a/325v, (Fussilet, 41/40 (يُلْجِدُونَ), b/327v, (Şûrâ, 42/23 (يُبَيِّنُ), a/330v, (Zuhurf, 43/18 (يُنشَأُ), a/337v, (Ahkâf, 46/20 (أَذْهَبْتُمْ), b/337v, (Ahkâf, 46/23 (وَأَبْلَغْتُمْ), b/338v, (Muhammed, 47/4 (فُتِلُوا), a/351v, (Necm, 53/12 (أَفْتَمِرُونَهُ), a/358v, (Hadid, 57/11 (فِيُضَعْفُهُ), a/358v, (Hadid, 57/13 (وَيَسْتَجِرُونَ), a/359v, (Hadid, 57/23 (ءَاتَيْتَكُمْ), a/360v, (Mücadele, 58/2 (يُظْهِرُونَ), b/360v, (Mücadele, 58/8 (وَيَسْتَجِرُونَ), b/361v, (Haşr, 59/2 (يُخْرِبُونَ), a/364v, (Mümtehine, 60/3 (يُنْفِصِلُ), a/365v, (Saf, 61/10 (تُنَجِّيكُمْ), b/366v, (Münâfikûn, 63/5 (لَوْوَا), a/369v, (Tahrîm, 66/3 (عَرَفَ), a/369v, (Tahrîm, 66/5 (يُبْدِلُهُ), a/383v, (Murselât, 77/23 (فَقَدَّرْنَا), a/384v, (Nebe, 78/19 (وَفُتِحَتْ), a/386v, (Tekvîr, 81/6 (سَجَّرَتْ), b/386v, (Tekvîr, 81/10 (نُشِرَتْ), b/386v, (Tekvîr, 81/12 (سَعَّرَتْ), a/387v, (İnfîtâr, 82/7 (فَعَدَّلَكَ), b/388v, (İnsikâk, 84/12 (وَيُضِلِّي), a/390v, (A'lâ, 87/3 (قَدَّرَ), b/396v, (Hümeze, 104/2 (وَعَدَّدَهُ).

⁷²³ Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, I, 114.

⁷²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 30.

2.2.5.1. Kelimenin Emir-İhbar Okunmasıyla İlgili Vecihler

“قُلْ”⁷²⁵ kelimesi kıraat imamları tarafından Kur’ân’da birkaç yerde “قُلْ” şeklinde emir, ya da mâzî fiil “قَالَ” şeklinde ihbâr olarak okunmaktadır. Kelimenin diğer âyetlerde geçen vecihlerini sadece kıraat imamlarının nasıl okuduğunu bildirmekle iktifa eden müfessirimiz, Enbiyâ sûresi 4. ve Cîn sûresi 20. âyetlerindeki vechine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. Hamza, Kisâî ve Hafs’ın Enbiyâ sûresindeki fiili “قَالَ” şeklinde mâzî sîgasında⁷²⁶ okuduğunu bildirdikten sonra tercih edilenin bu kıraat olduğunu vurgulamakta; bu vechin önceki âyet-i kerimelerde geçen kafirlerin kendi aralarında vahye sihir, Hz. Peygamber’e de diğer insanlar gibi beşer diyerek fısıldaşmalarına cevap niteliği taşıdığına ve manaya mutabakat yönüne işaret ettiğine dikkat çekmektedir⁷²⁷. Kelimenin mâzî kalıbı ile emir kalıbı arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Zira kafirlerin fısıldaştıkları şeyleri Allah Peygamberine bildirmiş ve bu durumu onlara haber vermesini emretmiştir. Emir sîgasında olan kıraat vechinde anlam, Hz. Peygamber’e Allah’tan gelen vahiyle onlara “Yerde ve gökte her sözü (fısıldaştıkları şeyi) Allah’ın bildiğini haber ver!” şeklinde; mâzî sîgasında ise anlam Hz. Peygamber “Yerde ve gökte her sözü (fısıldaştıkları şeyi) Allah’ın bildiğini haber verdi.” şeklinde olmaktadır⁷²⁸. Kelime Mekke, Medine, Basra, Şam Mushaf’ında elifsiz,⁷²⁹ Kûfe Mushaf’ında ise elif ile yazılmıştır⁷³⁰. Müfessirimiz Cîn Sûresindeki kelimeyi ise Âsım ve Hamza’nın “قال”⁷³¹ şeklinde okuduğunu bildirmekte, cevabın emir olmaksızın bu şekilde okunmasının daha belîğ olduğunu, Resmu’l-Mushaf’ta da böyle yazıldığına işaret etmektedir⁷³².

⁷²⁵ İsrâ, 17/93, Enbiyâ, 21/4, 112, Mü’minûn, 23/112, Cîn, 72/20 [قَالَ].

⁷²⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/231v, Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 428; Ezherî, *Me’ânî’l-Kırâ’ât*, II, 163.

⁷²⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/231v, (Enbiya, 21/4 قَالَ). Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 103; Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, s. 46.

⁷²⁸ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, III, 46. Bkz. İbn Zencele, *Huccetu’l-kırâ’ât*, s. 465; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’ânî*, s. 598.

⁷²⁹ Süleyman b. Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh b. Ebi’l-Kâsım el-Emevî el-Endelusî (ö.496/1103), *Muhtasarü’t-Tebyîn li’Hecâi’t-Tenzîl*, I-V, Medîne 1423/2002, IV, 857.

⁷³⁰ Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’ânî*, s. 598.

⁷³¹ Cîn, 72/20 [قَالَ].

⁷³² Gürânî, *Ğâye*, a/377v, (Cîn, 72/20 قُلْ إِنَّمَا).

﴿...وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى...﴾ âyetindeki “وَاتَّخِذُوا”⁷³³ fiilini Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir “وَاتَّخِذُوا” şeklinde mâzî kalıbında okumuştur⁷³⁴. Gürânî’ye göre mâzî vechi cümleye ve anlama uygunluk bakımından daha kuvvetlidir⁷³⁵. Onun sıkça alıntı yaptığı Zemahşerî tefsirinde, kelimenin emir vechinin manasının îcabî değil ihtiyarî olduğunu belirttikten sonra âyetin sebep-i nüzûlüyle ilgili şu hadis-i şerifi nakletmektedir: “Hz. Peygamber bir gün Hz. Ömer’in elini tutup şurası İbrahim makamıdır⁷³⁶. Hz. Ömer buranın faziletinden ve Hz. İbrahim’in ayağının bastığı yer olmasından dolayı adeten burayı namazgâh edinelim mi, diye sordu. Hz. Peygamber, bununla emrolunmadım, dedi. O gün güneş batmadan önce bu âyet nazil oldu.”⁷³⁷ Kelimenin mâzî vechi “جعلنا” fiiline atıf olarak ihbâr manasında insanların orayı namazgâh edindiklerini haber vermektedir⁷³⁸. Bu kıraati tercih edenler, bu âyetin Hz. İbrahim’in çocuklarının babalarından sonra orayı ibadet yeri edindiklerini ve âyetin de bu olayı haber verdiğini söylemektedirler. Emir vechini tercih edenler de yukarıda zikredilen Hz. Ömer hadisini delil olarak ileri sürerek emrin Hz. Peygamber’in ümmetine müstehab anlamında geldiğini belirtmektedirler⁷³⁹.

⁷³³ Bakara, 2/125 [وَاتَّخِذُوا].

⁷³⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/26v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 170; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 76; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 222.

⁷³⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/26v, (Bakara, 2/125 وَاتَّخِذُوا), Diğer bir örnek için bkz. a/212v, (Kehf, 18/26 وَلَا يُشْرِكُ).

⁷³⁶ Makam-ı İbrahim; Kabenin yapılışı esnasında duvar yükselince Hz. İbrahim’in üzerine çıkararak duvarı daha yüksek yapabilmesi için Hz. İsmail tarafından bulunup getirilen ve Hz. İbrahim’in üzerinde ayak izinin bulunduğu taş ve insanların namaz kılıp dua ettiği eskiden beri değişmeyen bu taşın bulunduğu yer. (el-Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Ğassânî (ö.250/864), *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr* (nşr. Ruşdî es-Sâlih Mullahas), I-II, 1403/1983, Beyrût, II, 31; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 185; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, s. 105.), Zemahşerî, İbrahim E’n-Nehâî’den Makam-ı İbrahim’in Harem-i Şerîf olduğunu nakletmektedir. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 185) Makam-ı İbrahim’in hac esnasında Mekke’de mescid-i haram, Arafat, Cemre yerleri, Meş’ar, Safâ Merve arası olmak üzere hac menasikının yapıldığı yerleri kapsadığı görüşü de ileri sürülmektedir. (el-Fâkihî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî (ö.272/886), *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi* (nşr. Abdülmelik Abdullah Dehîş), I-VI (3 ciltde), Beyrût 1414H, I, 444.)

⁷³⁷ el-Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö.256/870), *Sahîhu'l-Buhârî = el-Câmi'u'l-musnedu's- sahihu'l-muhtasar min 'umûri Resûlillah ve sunenihi ve 'eyyâmihi* (nşr. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir), I-IX, 1422/2001, “Kitabu't-tevhid”, 8; Sa’îd b. Mansûr, Ebû Osman Sa’îd b. Mansûr b. Şu’be el-Horâsânî el-Cuzcânî (227/842), *et-Tefsîr min Suneni Sa’îd b. Mansûr* (nşr. Sa’îd b. Abdullah b. ‘Abdulâzîz ‘Al Hamîd), I-V, 1417/1997, II, 609; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 2001b, I, 232; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. ‘Abdurrahman b. el-Fadl et-Temîmî (ö.255/869), *es-Sunen* (nşr. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî), I-IV, 1412/2000, II, 1166.

⁷³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 185.

⁷³⁹ İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ’ât*, s. 113; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 87.

﴿...قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ âyetindeki “أَعْلَمُ”⁷⁴⁰ fiilini Hamza ve Kisâi’nin “إِعْلَمَ”

şeklinde emir kalıbında cezimli ve hemze-i vasılla okuduğunu bildiren Gürânî, bu durumda âyete verilebilecek mana alternatiflerinden bahsetmektedir. İlk ihtimal olarak bir sonraki âyet-i kerimede Allah’ın Hz. İbrahim’e emir buyurduğu gibi⁷⁴¹ bu âyette şahsa hitaben “Bilgi olarak aynel yakın seviyesine yüksel!” buyurmuş olabileceğinden, ikinci ihtimal olarak da kişinin uyarı, azarlama ya da nankörlük yapıp küfre girmemesi maksadıyla emri kendi nefesine yapmış olabileceğinden bahsetmektedir⁷⁴². Kelimeyi emir sîgasında okuyanların diğer gerekçeleri ise; âyetin başından itibaren fiillerin emir sîgasında gelmesi, siyak-sibak uyumu açısından emir olmasının daha uygun olması, Abdullah b. Mes‘ud ve Abdullah b. Abbâs’ın da emir olarak okumuş olmalarıdır. Fiili mütekellim sîgasında okuyanlar ise, şahsın kendisine bu gerçekler görüldüğünde mütekellim kalıbıyla “biliyorum” şeklinde ikrar etmesinin manaya daha uygun düştüğünü, buna mukabil Allah’ın her şeye kadir olduğunu bildirmek için emir kalıbı kullanmanın uygun olmadığını ileri sürmüşlerdir⁷⁴³.

2.2.5.2. Kelimenin Mâzî-Muzâri Okunmasıyla İlgili Vecihler

Gürânî eserinde ﴿...وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ âyetindeki “تَطَوَّعَ”⁷⁴⁴ fiilinin Hamza ve Kisâi tarafından muzari “يَتَطَوَّعُ”⁷⁴⁵ fiilindeki tâ (ت) ve tâ (ط) harflerinin birbirine idğâm edilmesiyle ve ayn (غ) harfini cezimli olarak “يَطَوَّعُ”⁷⁴⁶ şeklinde okunduğunu nakletmektedir. Ancak okunuşunun hafifliğinden dolayı kelimenin “تَطَوَّعَ” şeklinde mâzî kalıbında okunmasının daha uygun olacağını belirtmektedir⁷⁴⁷. Fiil-i mâzî okuyanlar mâzî fiilin şart edatıyla muzârinin yerine geçebildiğini ve buradaki “فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ” cümlesinin de şartın cevabı

⁷⁴⁰ Bakara, 2/259 [أَعْلَمُ].

⁷⁴¹ Bakara, 2/260 وَأَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

⁷⁴² Gürânî, *Ğâye*, a/43v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 189; İbn Zencele, *Hucetu’l-Kirâ’ât*, s. 145.

⁷⁴³ İbn Zencele, *Hucetu’l-Kirâ’ât*, s. 144.

⁷⁴⁴ Bakara, 2/158 [تَطَوَّعَ].

⁷⁴⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/30v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 172; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 134; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 223.

⁷⁴⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/30v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 172; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 134; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 223.

⁷⁴⁷ Gürânî, *Ğâye* a/30v. Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 223; Ebu’l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu’n-Neşr*, s. 98.

olduğunu söylemektedirler. Diğer taraftan bu okuyuşun idğamdan kaynaklanan telaffuz zorluğundan uzak bir okuyuş olması hasebiyle daha hafif olduğu yönüne de temas etmişlerdir. Muzâri okuyanlar, cümlenin şart edatıyla başlamasının fiil-i muzâri kalıbında okumayı gerektirdiğini belirtmiş ve mâzî okuyanların da aslında muzâriyi kastettiklerini söyleyerek “يَطُوعُ” şeklinde meczûm olarak okunması gerektiğini söylemişlerdir⁷⁴⁸.

﴿وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءِ بِالْغَمِّمْ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا﴾ âyetindeki “وَنُزِّلَ”⁷⁴⁹ fiilini İbn Kesîr’in “أَنْزَلَ” fiilinin muzârisi olarak “نُنزِلُ” şeklinde “الملائكة” kelimesini de fiilin mef’ûlü olarak mansub okuduğunu bildiren müfessirimiz, Mekkî Mushaf’ta da böyle olduğunu, diğer mushaflarda ise nûn harfinin birinin mahzûf olduğunu belirtmektedir⁷⁵⁰. “وَنُزِّلَ” şeklinde okuyanlar fâili belirtmemiş oluyorlar; “نُنزِلُ” şeklinde okunduğu zaman ise fâil belli, söz Allah’ın sözüdür. Fiilin akabinde gelen “تَنْزِيلًا” kelimesi fiilin mâzî vechinin bâbının mastarı olması hasebiyle bu kıraatin daha mürecceh olduğu ileri sürülmekte⁷⁵¹ ve Kur’ân’da birçok yerde bu mastarın geçmekte olduğu ancak bu kıraat vechi dışında “أنزال” ile “تَنْزِيلًا” kalıbının aynı manada kullanıldığı başka âyet bulunmadığı söylenmektedir⁷⁵². Bu görüşe karşı “وتبتل إليه تبتيلاً” âyetinde geçen “تبتيلاً” kelimesinin kendinden önceki fiil ile aynı bâbda olmadığı belirtilerek bu iddiaya cevap verilmektedir. Yine aynı örnekten hareketle “الإنزال” ve “التنزيل”in aynı manada kullanıldığı söylenmektedir⁷⁵³. Ancak “الإنزال”ın def’aten indirmek, “التنزيل”in ise tedricen indirmek anlamına geldiğini söyleyenler ﴿نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾⁷⁵⁴ âyetini delil getirerek Tevrat ve İncil’in def’aten, Kur’ân’ın da tedricen

⁷⁴⁸ İbn Hâleveyh, el-Hucce, s. 90; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ'ât*, s. 118.

⁷⁴⁹ Furkan, 25/25 [وَنُزِّلَ].

⁷⁵⁰ Gürânî, *Ğâye*, b/257v, (Furkan, 25/25 الملائكة). Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 464.

⁷⁵¹ Müzzemmil, 73/8 وتبتل إليه تبتيلاً.

⁷⁵² Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, II, 159.

⁷⁵³ Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, II, 216; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ'ât*, s. 510.

⁷⁵⁴ 'Âl-i 'İmrân, 3/3.

indirildiğini söylemekte, Kur'ân ile ilgili “أنزال”⁷⁵⁵ kelimesinin geçtiği Kehf ve Kadir sûrelerindeki âyetlerde mutlak manada Kur'ân'ın kastedildiği ve dünya semasına def'aten indirme anlamına geldiği şeklinde açıklamada bulunmaktadırlar⁷⁵⁶.

2.2.6. Kelimenin Fiil-İsim Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat imamlarının ihtilaf ettikleri bir diğer konu da bazı kelimelerin isim ya da fiil okunmasıyla ilgilidir. Tefsirimizde bununla ilgili örneklere de rastlanmaktadır.

Bu hususla ilgili tefsirimizde temas edilen örneklere göz attığımızda “يَهْدِي”⁷⁵⁷ kelimesi hariç hepsinin sülâsî mâzî okunan kelimeler olduğunu görmekteyiz. Bu kelimeler ayrıca kıraatler arasında ism-i fâil veya sülâsî mastar kalıbında isim olarak da okunmuştur.

Bu çerçevede inceleyeceğimiz İbrahim sûresinde ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ **تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ** âyetinde geçen “خَالِقٌ”⁷⁵⁸ kelimesini Hamza ve Kisâî'nin “خَالِقٌ” şeklinde ism-i fâil olarak okuduklarını bildiren Gürânî, kelimenin mâzî kalıbında okunmasının tercihe şayan olduğunu söyleyerek bu tercihinin diğer sûrelerde⁷⁵⁹ kelimenin ekseriyetle mâzî kalıbında kullanılmasına dayandığına işaret etmektedir⁷⁶⁰. Kelimeyi ism-i fâil kalıbında okuyanlar ise Kur'ân'da bu kalıpta bazı âyetlerde geçen “فَالِقٌ”⁷⁶¹ ve “فَاطِرٌ”⁷⁶² gibi kelimeleri kendi kıraatlerine gerekçe olarak göstermektedirler⁷⁶³. İsm-i fâil kalıbında okuyanlar bunu “أَنَّ”nin

⁷⁵⁵ Kehf, 18/1 (نزل), Kadir, 97/1 أنزلناه.

⁷⁵⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *Mu'cemu'l-furûki'l-luğaviyye*, s. 79; er-Râğıb el-Isfehânî, *el-Mufredât*, s. 799. Bkz Râzî, *Meşâtîhu'l-ğayb* VII, 136; 'Alemlü'd-Dîn es-Schâvî, *Cemâlu'l-Kurrâ'i ve Kemâlu'l-İkrâ'i*, I, 177. Konuyla ilgili tefsirimizde geçen ancak inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. b/175v, Gürânî, *Ğâye*, (Yusuf, 12/110 فَتَجِي), a/252v, (Nûr, 24/35 يُوقَدُ), b/287v, (Secde, 32/17 أَخْفَى).

⁷⁵⁷ Neml, 27/81 يَهْدِي.

⁷⁵⁸ İbrahim, 14/19 [خَلَقَ].

⁷⁵⁹ Müellif muhtemelen şu âyet-i kerimeleri kast etmektedir. En'âm, 6/1, 73, A'râf, 7/54, Tevbe, 9/36, Yûnus, 10/3. خَلَقَ السَّمَوَاتِ.

⁷⁶⁰ Gürânî, *Ğâye* a/182v. Bkz. İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 377.

⁷⁶¹ Enâm, 6/96.

⁷⁶² Enâm, 6/14.

⁷⁶³ İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, s. 377.

haberi olarak “السَّمَوَاتِ” kelimesine izafe etmektedirler. Fiil kalıbında “خَلَقَ” şeklinde okuyanlar ise “السَّمَوَاتِ”ı mef’ûl addetmektedirler⁷⁶⁴.

Benzer bir örnekte ﴿...إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ...﴾ âyetindeki “عَمَلٌ”⁷⁶⁵ kelimesi Kisâi tarafından “عَمَلٌ” şeklinde fiil-i mâzî olarak, “غَيْرٌ” kelimesi ise fiilin mef’ûlü olarak mansub okunmuştur⁷⁶⁶. Müfessirimiz kelimenin vecihleriyle ilgili tercih beyanında bulunmamakta ancak açıklamayı cumhurun kıraatine göre yapmaktadır. Âyetin tefsirinde Nuh’u (as) Allah’ın (cc) uyardığını söylemekte, mü’min ile kafir arasında velayetin olamayacağını belirtmektedir. Belâğatta mübalağa kastıyla “عَمَلٌ” kelimesinin mastar olarak okunmasına Hansâ’nın (ö. 24/645)⁷⁶⁷ şu beytini şahit göstermektedir:

“ترتع ما رتعت حتى إذا ادكرت فإنا هي إقبال وإدبار”⁷⁶⁸

“Deve (yavrusunu ya da arkada bıraktığı otları) hatırlayınca kadar otlamaya devam eder, ancak hatırlayınca (endişe veya özleminden dolayı) yerinde duramaz sürekli ileri geri gidip gelir.” Burada “إقبال وإدبار” kelimeleri mastar olarak “مُقْبِلٌ و مُدْبِرٌ” yani “İleri geri çokça gidip gelendir.” anlamında kullanılmaktadır. Şiirde mastarın mübalağa anlamında kullanılması gibi âyette de zemm maksatıyla mastarın mübalağa anlamına geleceğini varsayarak âyetin manasının “O, çok kötü bir iştir.” şeklinde olacağına işaret etmektedir.⁷⁶⁹ Âyet-i kerimedeki zamirin Hz. Nuh’un oğlunun helak edilmemesi şeklindeki talebine⁷⁷⁰

⁷⁶⁴ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 203.

⁷⁶⁵ Hûd, 11/46 [عَمَلٌ].

⁷⁶⁶ Gûrânî, *Ğâye*, b/159v, İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 334.

⁷⁶⁷ el-Hansâ binti ‘Amr b. Hâris Tümadır (ö.24/645), Lakabı burnu kısa, yaban koyunu anlamına gelmekte kabilesi benî Selim ile birlikte Müslüman olmuş, şair ve divan sahibidir. Hz. Peygamber (sas) ondan şiir istemiz ve şiirini beğenmiştir. (el-Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö.255/869), *el-Hayevân*, I-VII, Beyrût 1424/2003, VII, 453.

⁷⁶⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 337, Muberrred, *el-Muktedab*, III, 230. Beyit, el-Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö.255/869), *el-Beyân ve’t-tibyân*, I-III, Beyrût 1423/2002. ’de beytin ilk bölümü [ترتع ما غفلت حتى إذا ادكرت]. Şeklinde geçmektedir. Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Yahya b. Zeyd eş-Şeybânî Sa’leb, (ö.291/904) *Şerhu Dîvânü’l- Hansâ*, (Thk. Muhammed Fayiz), Dûru’l-Kitabi’l-‘Arabî, Beyrut, 1993, s.229.

⁷⁶⁹ Gûrânî, *Ğâye*, b/159v. Bkz. Râzî, *Mefâîlhu’l-ğayb* V, 214.

⁷⁷⁰ Hûd, 11/46 فَلَآ تَسْتَعْلِنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ.

işaret ettiğini belirten müfessirimiz, Nuh'un talebinin Salih bir iş olmadığından⁷⁷¹ Allah tarafından kabul edilmediğini ve bu talebi sebebiyle Allah tarafından latif bir şekilde it'âba maruz kaldığını⁷⁷² beyan etmektedir. Diğer tefsir kaynaklarında “إِنَّهُ” kelimesindeki zamirin hem Hz. Nuh'un isteğine hem de oğluna işaret etmekte olduğu yönünde görüşler yer almaktadır. Yani salih olmayan işin Nuh'un (as) oğlunun kurtulmasını istemesi işi olacağı gibi, oğlunun yapmış olduğu iş de olabileceği yönünde açıklamalar yer almaktadır⁷⁷³. Ayrıca salih olmayan fiilin zamiri ile ilgili ileri sürülen görüşler arasında Hz. Nuh'un oğlunu gemiye çağırması ve akrabalık bağından dolayı oğlunun kurtulmasını istemesi de yer almaktadır⁷⁷⁴.

Müfessirimiz ﴿...وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ...﴾ âyetindeki “عَبَدَ الطَّاغُوتِ”⁷⁷⁵ cümlesini sadece Hamza'nın “عَبَدَ الطَّاغُوتِ” şeklinde “حَذِرُ فُطْنٍ” kalıbında okuduğunu bildirmekte, bu durumda “عَبَدَ”nin “tağutlara ibadette taşkınlık yapan” anlamında müfred ya da ism-i cem' kabul edilebileceğini⁷⁷⁶ dile getirmekte; “الطَّاغُوتِ”u ise muzâfun ileyh olarak mecrûr okuduğunu eklemektedir⁷⁷⁷. Lügat ehli bu vechin lahin hatası olabileceğinden bahsetmiş; kelimenin “عَبَدَ” şeklinde cemî kastıyla müfred kullanılmış olabileceğini,⁷⁷⁸ bir diğer ihtimal olarak kelimenin bu şekilde okunuşunun “حَذِرُ-حَذِرُ” kalıbında olduğu gibi lehçe farkından kaynaklanmış olabileceğini,⁷⁷⁹ bir başka görüş olarak ise Arapçada bu kelimenin bu şekilde kullanılmadığını ancak

⁷⁷¹ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 399.

⁷⁷² Gürânî, *Gâye*, b/159v. Bkz. el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 136.

⁷⁷³ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 383; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 345; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 355; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, s. 153; Sa'lebî, *el-Keşf*, V, 172; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, XI, 437;

⁷⁷⁴ Sa'lebî, *el-Keşf*, V, 172.

⁷⁷⁵ Mâide, 5/60 [عَبَدَ الطَّاغُوتِ].

⁷⁷⁶ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 652.

⁷⁷⁷ Gürânî, *Gâye*, b/87v. Tefsirde geçen benzer diğer örnekler için bkz. b/339v, (Muhammed, 47/15 (ءَامِسٍ)), b/101v, (En'âm, 6/96 (جَعَلَ)), a/250v, (Nûr, 24/9 (غَضَبَ)), a/272v, (Neml, 27/87 (أَتَوْهُ)), a/287v, (Secde, 32/7 (خَلَقَهُ)), b/392v, (Beled, 9/13 (فَكَ)).

⁷⁷⁸ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 331; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 139.

⁷⁷⁹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 314.

780 “أَبْنِي لُبَيْتِي أُمَّكُمْ .. أُمَّةٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ عَبْدُ”

beytinde geçtiği gibi şiirde vezni tutturmak için kullanıldığını söylemişlerdir⁷⁸¹. Kelimenin bu kalıbı mâzî meçhûl kalıbı olmakla birlikte Arapçada bu kasıtlı kullanılmamaktadır⁷⁸². Ezherî, fiilin meçhûl ve ardından gelen kelimenin “عَبْدَ الطَّاعُوثِ” şeklinde merfû okunmasıyla ilgili yapmış olduğu tefsir ve kıraat yorumunda Semerkandî'nin hataya düştüğünü belirtmektedir⁷⁸³.

Bu konuyla ilgili mâzî fiil kalıbı dışında tek örneğimiz ﴿وَمَا أَنْتَ بِهَدَى الْعُمَىٰ عَنْ صَلَاتِهِمْ...﴾ şeklinde iki âyette geçen “بِهَدَى”⁷⁸⁴ kelimesidir. Hamza bunu fiil-i muzâri kalıbında “نَهْدَى” şeklinde, devamındaki “الْعُمَىٰ” kelimesini ise fiilin mef'ûlü olarak mansub okumuştur⁷⁸⁵. Diğer kurrâ “بِهَدَى الْعُمَىٰ” şeklinde başta bâ harf-i ceri bulunan izafet terkibi şeklinde okumuştur⁷⁸⁶. Halef, Kisâî'den nakille kelimeyi her iki sûrede fiil olarak okuyanların vakıf yaptıklarında kelimenin sonunu yâ harfi üzere med ile okumaları gerektiğini nakletmektedir. Ebû Bekir de “بِهَدَى” kelimesinin vakıf ve vasıl halinde okunmasına işaretle Neml sûresindeki yâ ile, Rûm sûresindeki ise yâ harfi olmaksızın yazıldığını bildirmektedir⁷⁸⁷. Ferrâ kelimenin “بِهَادِ الْعُمَىٰ” şeklinde okunmasının da doğru olacağını söylemektedir⁷⁸⁸. Nehhâs kelimenin “بِهَدَى” vechinin hem kıraatinin hem de yazılışının aslında yâ'sız olduğu, ancak Araplardan vakıf halinde yâ harfini isbât ile okuyanların bulunduğu, “نَهْدَى” vechinin ise vasıl halinde okunmayıp yazıda mevcut olduğu bilgisini

⁷⁸⁰ “Ey Lübeyna oğulları sizin anneniz cariye, babanız da köle idi.” (Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 315; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 440. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 652).

⁷⁸¹ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, II, 139.

⁷⁸² İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, IV, 205.

⁷⁸³ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, II, 139.

⁷⁸⁴ Neml, 27/81 [بِهَدَى]. Rûm, 30/53 [بِهَدَى].

⁷⁸⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/271v.

⁷⁸⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 57; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 486;

⁷⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 486. Bkz. İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 537.

⁷⁸⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 300; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 151.

vermektedir⁷⁸⁹. Vecihlerin i'râb ve mana yönüne baktığımızda “مَا أَنْتَ تَهْدِي الْعُمِّيَّ” âyetinde “مَا” Hicaz lehçesinde ref' edatı olan “مَا”nın ismi ve merfû, “تَهْدِي” ise haberi olarak mansubdur. Mana “Aşırı inat ve yüz çevirmelerinden dolayı sen onları yola getiremezsin.” şeklinde olmaktadır. Diğer vecihte “بِهْدَى الْعُمِّيِّ” “مَا”nın haberi ve mansub “عُمِّيِّ” kelimesi ism-i fâil olan “بِهْدَى” kelimesine izafetle mecrûrdur⁷⁹⁰. Baştaki bâ harf-i ceri “لَيْسَ”ye benzeyen “مَا”dan sonra haberi te'kid için gelmiştir⁷⁹¹. Mana “Sen aşırı inat ve yüz çeviricinin hidayete erdiricisi değilsin.” şeklinde olmaktadır⁷⁹².

2.2.7. Fiilin Gâib-Muhâtab-Mütekellim Okunmasıyla İlgili Vecihler

Bu başlığa konu olan vecihler genellikle fiilin gâib, muhâtab mütekellim gibi farklı kiplerde okunmasıyla bağlantılıdır. Bu durum bazı fiillerin başlarındaki muzâraat (ي، ت، ن) harflerinin farklı nokta ile okunması ya da mâzî fiilin sonundaki kip eki olan tâ “ت” harfinin farklı harekeyle okunması şeklinde vuku bulmaktadır. Konu bu tasnif çerçevesinde alt başlıklar halinde örneklerle incelemeye çalışılacaktır.

2.2.7.1. Muzâri Fiilin Gâib-Muhâtab Okunmasıyla İlgili Vecihler

Başlık altında mütâlaa edilecek olan ve birçok âyette iki farklı vecihte okunan örneklerden birçok âyette geçen “تَعْمَلُونَ”⁷⁹³ kelimesidir. Fiilin fâili, muhatap veya gaib sigalarında yer aldığı âyetlerde bazen Yahudileri ve Ehl-i Kitabı,⁷⁹⁴ bazen mü'minleri,⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 151.

⁷⁹⁰ İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 537.

⁷⁹¹ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 274.

⁷⁹² İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 537.

⁷⁹³ Gürânî, *Ğâye*, a/21v, (Bakara, 2/74, 85, 144, 149 تَعْمَلُونَ), a/61v, (Âl-i 'İmrân 3/156, 180 تَعْمَلُونَ), b/105, (En'âm, 6/132 تَعْمَلُونَ), a/112v, (A'râf, 7/38 تَعْمَلُونَ), a/165v, (Hûd, 11/123 تَعْمَلُونَ), b/272v, (Kasas, 27/93 تَعْمَلُونَ), b/288v, (Ahzâb, 33/2, 9 تَعْمَلُونَ), b/342v, (Fetih, 48/24 تَعْمَلُونَ), b/345v, (Hucurât, 49/18 تَعْمَلُونَ), a/367v, (Munâfikûn, 63/11 تَعْمَلُونَ).

⁷⁹⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/21v, (Bakara, 2/74, 85, 144 تَعْمَلُونَ), Gürânî, *Ğâye*, a/61v, (Âl-i 'İmrân 3/180 تَعْمَلُونَ).

⁷⁹⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/29v, (Bakara, 2/149 تَعْمَلُونَ); Gürânî, *Ğâye*, b/59v, (Âl-i 'İmrân 3/156 تَعْمَلُونَ).

nadiren de kafirleri⁷⁹⁶ ya da tüm insanları içerebilmektedir⁷⁹⁷. Müfessirimiz kelimenin farklı âyetlerdeki kıraat vecihlerine yönelik ihtilaflara tefsirinde yer vermekte, âyetlerdeki siyak-sibak ve manaya göre bazı vecihleri ön plana çıkarmakta, bazı âyetlerde ise benzer herhangi bir tercih kriteri oluşmadığından tercih belirtmemektedir. Kelimeyi Bakara sûresinin 74. Âyetinde İbn Kesîr'in "تَعْمَلُونَ"⁷⁹⁸ şeklinde gâib kipinde okuduğunu nakleden müellif, aynı kelimeyi sûrenin 85. âyetinde Nâfi' ve Ebû Bekir'in aynı şekilde gâib kalıbında okuduğunu belirtmekte, her iki âyette ﴿...وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾⁷⁹⁹ şeklinde muhatap sîgasında okumanın korkutma ve gözdağı verme açısından daha kuvvetli olacağını belirterek kendi tercihini beyan etmektedir. Yine aynı sûrenin 149. âyetinde aynı şekilde geçen kelimeyi Ebû 'Amr'ın mana itibarıyla sözün Hz. Peygamber ve mü'minlere söylendiği gerekçesiyle "يَعْمَلُونَ" şeklinde gâib sîgasında okuduğunu bildirmekte, Allah'a (cc) yönelmeyi terk ettiklerinden dolayı Yahudilere tehdit anlamı taşıyacağından dolayı kelimenin hitab sîgasında olan vechinin daha evlâ olduğunu belirtmektedir⁸⁰⁰. Ebû Bekir'in Munafikûn sûresinde ﴿...وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾⁸⁰¹ âyetinde geçen "يَعْمَلُونَ"⁸⁰¹ fiilini sûrenin 9. âyetindeki "فَأُولَٰئِكَ" kelimesinin zamirine bağliyerek gâib sîgasında okuduğunu bildirmekte, fiili aynı âyetin "لَا تُلْهِكُمْ" kelimesinin zamirine atfettirmek suretiyle diğer kıraat imamlarının tercih ettiği "تَعْمَلُونَ" şeklindeki hitab sîgasında okumanın ise tehdit yönünden daha belîğ olduğunu söylemek suretiyle kelimenin bu âyetteki tercih ettiği vechine işaret etmektedir⁸⁰². Fiili Bakara sûresinin 144. âyetinde Ebû 'Amr, Hamza ve Kisâî'nin mü'minlere hitaben "تَعْمَلُونَ" şeklinde muhatap sîgasıyla okuduğunu aktaran müellif bu âyette kendisinden söz edilenlerin

⁷⁹⁶ Age, a/112v, (A'râf, 7/38 تَعْمَلُونَ).

⁷⁹⁷ Age, b/105, (En'âm, 6/132 يَعْمَلُونَ).

⁷⁹⁸ Age, a/22v, Bakara, 2/74 [تَعْمَلُونَ].

⁷⁹⁹ Age, a/22v, Bakara, 2/85 [تَعْمَلُونَ].

⁸⁰⁰ Age, a/29v, Bakara, 2/149 [تَعْمَلُونَ]. Kelimenin Kur'ân'da geçen okunuş vecihleriyle ilgili Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 161, 162.

⁸⁰¹ Munâfikûn, [63/11 تَعْمَلُونَ].

⁸⁰² Gürânî, Ğâye, a/367v,

Ehl-i Kitab olması; Rasulullah'ın (sas) getirdiklerini bildikleri halde inat etmelerinden dolayı eleştirildiklerilmeleri sebebiyle fiilin gâib sîgasında olan vechinin daha güzel olduğunu belirtmektedir⁸⁰³. Söz konusu fiili İbn Kesîr, Hamza ve Kisâi'nin Âl-i 'İmrân 156. âyette munafıklara vaîd kastıyla gâib okuduğunu bildiren yazarımız, kelimenin muhatap sigasıyla müminleri nehyeden bir anlamda kullanılması ve devamındaki âyette yine muhatap sigasıyla hitabın “وَلَيْنَ قُتِلْتُمْ”⁸⁰⁴ şeklinde sürdürülmesi sebebiyle “تَعْمَلُونَ” şeklinde hitab sîgasıyla okunmasının daha iyi olacağını söylemektedir⁸⁰⁵. Yine aynı kelimeyi Hûd sûresinin 123. âyetinde İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekir, Hamza ve Kisâi'nin 121. âyette geçen “الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ” sözünün zamirine dayandırmak suretiyle gayb sîgasıyla okuduklarını zikretmekte ancak burada muhâtab sîgasının daha beliğ olması hasebiyle kendi tercihinin bu yönde olduğunu beyan etmektedir⁸⁰⁶. Müellif fiilin diğer sûrelerdeki vecihleriyle ilgili tercihte bulunmazken sadece kıraat imamlarının nasıl ve hangi gerekçeyle böyle okudukları hakkında kısa bilgi vermekte, bazılarında ise sadece kıraat imamlarının kıraat vechini zikredip gerekçeye temas etmemektedir. Fiili Âl-i imrân 180. âyette İbn Kesîr ve Ebû 'Amr'ın gâib sîgasında okuduğunu ve muhâtab sîgasında okuyanların gerekçelerinin bu vechin cimrileri tehdit anlamı ihtiva etmesi olduğunu belirtmekte;⁸⁰⁷ A'râf sûresi 38. âyette bulunan fiili, fâiliyle arasına fâsıl girdiği gerekçesiyle Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekir'in gâib sîgasıyla “يَعْمَلُونَ” şeklinde okuduğunu nakletmekte, ancak kendi tercihi hakkında bir beyanda bulunmamaktadır⁸⁰⁸. Yine kelimenin Ahzab sûresinde⁸⁰⁹ Ebû 'Amr, Mülk sûresinde ise Kisâi tarafından gâib sîgasında “يَعْمَلُونَ” şeklinde okunduğunu zikretmekle iktifa edip gerekçeleri hakkında bir yorumda bulunmamaktadır⁸¹⁰.

⁸⁰³ Age, b/28/v, Bakara, 2/144 [تَعْمَلُونَ].

⁸⁰⁴ Age, b/59v (Âl-i 'İmrân 3/157).

⁸⁰⁵ Age, b/59v, Âl-i 'İmrân 3/156 [تَعْمَلُونَ].

⁸⁰⁶ Age, a/165v, Hûd, 11/123 [تَعْمَلُونَ].

⁸⁰⁷ Age, a/61v, Âl-i 'İmrân 3/180 [تَعْمَلُونَ].

⁸⁰⁸ Gürânî, *Ğâye*, a/112v, (A'râf, 7/38 [تَعْمَلُونَ]).

⁸⁰⁹ Age, b/289v, Ahzâb, 33/9 [تَعْمَلُونَ].

⁸¹⁰ Age, a/371v, Mülk, 67/29 [فَسَتَعْمَلُونَ]. Muzâri fiillerin gâib-muhatab vechiyle ilgili diğer örnekler için bkz.

Age, b/21v, (Bakara, 2/83 [تَعْبُدُونَ]), a/28v, (Bakara, 2/140 [تَقُولُونَ]), b/30v, (Bakara, 2/165 [تَرَى]), b/47v, (Âl-i

geçen Mısır kralının Yusuf'a (as) mührünü, kılıcını ve değerli taşlarla süslü tahtını vermek suretiyle bu yetkiyi aldığı bilgisi tefsirimizde de zikredilmektedir⁸¹³.

Konuyla ilgili ikinci bir örnek ﴿يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ...﴾ âyetindeki “يُنْبِتُ”⁸¹⁴ kelimesidir. Fiil gâib kalıbıyla okunduğunda fâili bir önceki âyette geçen (هو)⁸¹⁵ zamirine isnat edilen gâib zamiridir. “O (cc) sizin için onunla ekinleri bitirir.” Anlamına gelmektedir. Mütekellim sîgasında “يُنْبِتُ” şeklinde okunduğunda ise mana, “Biz sizin için onunla ekinleri bitiririz.” Şeklinde olmaktadır. Mütekellim nûn'u Allah'a (cc) isnat edildiğinde azamet ifade etmektedir⁸¹⁶. Müfessirimiz kelimeyi Ebû Bekir'in ta'zim için mütekellim nûn'u ile okuduğunu zikrederek tek imam tarafından okunan bu vechi ön plana çıkardığı görülmektedir⁸¹⁷.

Bir diğer örnek de ﴿وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَسُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ...﴾ âyetindeki “يُحْشَرُهُمْ”⁸¹⁸ kelimesidir. Gürânî, fiili Hafs dışında bütün imamların “يُحْشَرُهُمْ” şeklinde mütekellim nûn'u ile okuduğunu nakletmekte, bu vechin tehdit yönüyle daha belîğ olduğunu belirtmekte, ayrıca Kehf⁸¹⁹ ve İsrâ⁸²⁰ sûrelerindeki fiilin aynı kipte okunan âyetlerine atıfta bulunarak kendi tercihinin bu vecihten yana olduğunu ortaya koymaktadır⁸²¹. Nûn ile okunan

⁸¹³ Gürânî, *Ğâye*, a/171v.; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 196. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 483.

⁸¹⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/191v, Nahl, 16/11 [يُنْبِتُ].

⁸¹⁵ Nahl, 16/10 هُوَ الَّذِي.

⁸¹⁶ Azamet (melekût) nûn'u: Kur'ân'da Allah'a (cc) has kullanılan cemî nûn'u; mecazen işlerle bizzat mubaşeretinin olmayıp işleri mahlukatının fillerinde yaratması manasını ifade etmektedir. (İbnu'l-Sâiğ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Hasan el-Cuzâmî (ö.720/1320), *el-Lemha fi şerhi'l-Mulha (nşr. İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idî)*, I-II, Medînetu'l-Munevvera el-Memleketu'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye 1424/2004, I, 143). Arap dilinde üst rutbede olan tek kişinin kendini yüceltmek için sözlerinde kullandığı cemî nûn'udur. (el-Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö.821/1418), *Subhu'l-A şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, I-XV, Beyrût, VI, 321; İbn Hicce el-Hamevî, Takiyu'd-Dîn Ebû Bekir b. Ali b. 'Abdillâh b. Hicce el-Hamevî el-Ezrârî (837/1434), *Hizânetu'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb* (nşr. Assâm Şakîv), I-II, Beyrût 2004, II, 162).

⁸¹⁷ Gürânî, *Ğâye*, a/191v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 370.

⁸¹⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/150v, Yûnus, 10/45 [يُحْشَرُهُمْ].

⁸¹⁹ Kehf, 18/47, وحشروناهم.

⁸²⁰ İsrâ, 17/97, ونحشروهم.

⁸²¹ Gürânî, *Ğâye*, b/150v, Yûnus, 10/45. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 327. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/44v, (Bakara, 2/271 وَيُكَفِّرُ), b/50v, (Âl-i 'İmrân, 3/48 وَيُعَلِّمُهُ), a/51v, (Âl-i 'İmrân, 3/57 فَيُؤْتِيهِمْ), a/65v, (Nisâ, 4/14 يُدْخِلُهُ), b/75v, (Nisâ, 4/114 نُؤْتِيهِ), b/78v, (Nisâ, 4/152 يُؤْتِيهِمْ), b/79v, (Nisâ, 4/162 سَنُؤْتِيهِمْ), a/124v, (A'râf, 7/186 وَيُدْرُهُمْ), a/155v, (Yûnus, 10/103 يَجْعَلُ).

2.2.7.4. Mâzî Fiilin Gâib-Muhâtab Okunmasıyla İlgili Vecih

Bu başlığa örnek olan ﴿...لَيْنَ أَنْجِنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ âyetindeki “أَنْجِنَا”⁸³⁴ kelimesini Kûfeliler (Âsım, Hamza, Kisâi) bu şekilde⁸³⁵ gâib sîgasında, diğer imamlar ise “أَنْجَيْنَا” şeklinde muhâtab sîgasında okumuşlardır⁸³⁶. Kûfelilerin Mushaflarında da okudukları gibi yazmaktadır⁸³⁷. Fiilin her iki kıraatte de fâili gıyaben olsun hitaben olsun Allah (cc) olmakta anlamda bir farklılık olmamakta,⁸³⁸ müellif bu vecihler hakkında ayrıca yorum yapmamaktadır⁸³⁹.

2.2.7.5. Mâzî Fiilin Gâib-Mütekellim Okunmasıyla İlgili Vecihler

Başlığa örneklik teşkil eden ﴿وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ...﴾ âyetindeki “أَنْجَيْنَاكُمْ”⁸⁴⁰ kelimesini İbn ‘Âmir dışındaki imamlar bu şekilde mütekellim, o ise “أَنْجَاكُمْ” şeklinde gâib sîgasında okumuştur⁸⁴¹. Mütekellim sîgasının daha tercih edilir olduğunu söyleyen müfessirimiz bu sayede bir sonraki âyette geçen “وَوَعَدْنَا” kelimesine atıf yapılarak okunmuş olacağını ve mana bütünlüğünün bozulmayacağını söylemekte, aksi takdirde âyetteki üslubun değişeceğini tercih gerekçeleri arasında saymaktadır⁸⁴². Gâib olsun mütekellim olsun fiilin her iki vechinde de mana bakımından değişiklik bulunmayıp her iki vechte de kurtarıcı olan Allah’tır (cc)⁸⁴³.

⁸³⁴ Gûrânî, *Ğâye*, b/98v, En‘âm, 6/63 [أَنْجِنَا].

⁸³⁵ Gûrânî, *Ğâye*, b/98v

⁸³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 259.

⁸³⁷ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 338.

⁸³⁸ Ezherî, *Me‘âni’l-Kırâ‘ât*, I, 362.

⁸³⁹ Gûrânî, *Ğâye*, b/98v.

⁸⁴⁰ Age, a/119v A‘râf, 7/141, [أَنْجَيْنَاكُمْ].

⁸⁴¹ Age, a/119v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 293.

⁸⁴² Gûrânî, *Ğâye*, a/119v. Değer örnekler için yine bkz. b/49v, (Âl-i ‘İmrân, 3/36 وَوَعَدْنَا), Gûrânî, *Ğâye*, a/350v, (Tûr, 52/21 وَاتَّبَعْتَهُمْ).

⁸⁴³ Ezherî, *Me‘âni’l-Kırâ‘ât*, I, 422.

2.2.8. Fiilin Müfred-Tesniye-Cemî Okunmasıyla İlgili Vecihler

Bu başlık altında fiilin sadece aynı şahıs sîgasındaki müfred tesniye cemî okunuşu ile ilgili vecihler ele alınacaktır. Fiilin gâib, muhâtab gibi farklı şahıs sîgasında okunuşuyla ilgili kıraat farklılıkları bir önceki konumuzda ele alınmış bulunmaktadır.

2.2.8.1. Fiilin Müfred-Tesniye Okunmasıyla İlgili Vecihler

Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve Ebû Bekir, konuya örneklik teşkil eden ﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا﴾ fiilini iki arkadaşa isnat etmek suretiyle “جَاءَنَا”⁸⁴⁴ fiilini iki arkadaşa isnat etmek suretiyle “جَاءَنَا” şeklinde tesniye olarak okumuşlardır. Müfessirimiz fiilin müfred sîgasında okunmasının daha evlâ olduğunu zira burada asıl geldiği söylenen kimseden kastedilenin “عَاشِي” yani Rahman’ın zikrine kör gibi davranan olduğunu belirtmektedir⁸⁴⁵. Fiili tesniye okuyanlar, gelenlerin “مَنْ” ve “شَيْطَان” birlikte gelmiş olduğundan dolayı böyle okuduklarını söylemektedirler. Müfred okuyanlar ise Araplarda tesniye kelimenin müfred okunmasının adetten olduğunu söyleyerek iki gözüne sürme çekenin “كَحَلْتُ عَيْنِي” “gözüme sürme çektim” demesini kendi kıraatlerine şahit getirmektedirler⁸⁴⁶.

Bir diğer örnek olan ﴿...إِنَّمَا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا...﴾⁸⁴⁷ âyetindeki “يَبْلُغَنَّ” kelimesini Hamza ve Kisâî önce geçen “بِالْوَالِدَيْنِ” kelimesinin zamirine istinaden “يَبْلُغَنَّ” şeklinde tesniye okuduğunu nakleden müfessirimiz tesniye vechine göre “أَحَدُهُمَا” kelimesinin bedel-i ba‘z, “كِلاهُمَا”nın ise bedel-i kül olup, tesniye elifinin te’kidi olmadığını; zira “أَحَدُهُمَا” kelimesinin bunu engellediğini söylemektedir. Tesniyenin te’kidinin ise “كِلاهُمَا” kelimesi olabileceğini söylemektedir⁸⁴⁸. Müfred vechinin fâili “أَحَدُهُمَا” kelimesi, fiil

⁸⁴⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/330v, Zuhuf, 43/38 [جَاءَنَا].

⁸⁴⁵ Age, b/330v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 586; Dâni, *et-Teysîr*, s. 196; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb‘a*, s. 321.

⁸⁴⁶ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, IV, 73; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb‘a*, s. 321.

⁸⁴⁷ Gürânî, *Ğâye*, a/202v, İsrâ, 17/23 [يَبْلُغَنَّ]. Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 379.

⁸⁴⁸ Gürânî, *Ğâye*, a/202v.

müteaddi olduğundan mef'ûlü “الكَبِيرَ” kelimesi olmaktadır. Muzâri fiilin başına te'kid edatı olan “إِذَا” geldiğinde fiil şeddeli te'kid nûn'u ile okunur “أَحَدُهُمَا” ise “أَحَدُهُمَا” kelimesine atıf yoluyla fâil ya da bedel olmaktadır⁸⁴⁹. “كِلَاهُمَا” kelimesinin te'kid olabilmesi için “يَبْلُغَانِ” kelimesinden hemen sonra gelmesi gerektiği de söylenmektedir⁸⁵⁰. Bir başka görüşe göre fiilin “يَبْلُغَانِ” şeklinde okunan vechinde “أَحَدُهُمَا” kelimesi “إِذَا يَبْلُغَانِ عِنْدَكَ الْكَبِيرَ يَبْلُغُهُ أَحَدُهُمَا أَوْ” kelimesi “يَبْلُغَانِ” şeklindeki cümlede takdir edilen “يَبْلُغُهُ” fiilinin fâili olmaktadır⁸⁵¹.

2.2.8.2. Fiilin Müfred-Cemi Okunmasıyla İlgili Vecihler

Konuyla ilgili ﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ...﴾، ﴿يَبِيئَ إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَعَدْنَاكُمْ...﴾ ayetlerindeki “رَزَقْنَاكُمْ، وَعَدْنَاكُمْ، وَأَنْجَيْنَاكُمْ”⁸⁵² kelimelerini Hamza ve Kisâî'nin mütekellim tâ okumanın daha tahakküm edici olduğunu söyleyerek bunun ardından gelen “وَنَزَّلْنَا” kelimesiyle daha uyumlu olduğuna dikkat çekmektedir⁸⁵³. Müfred mütekellim vechi, Allah'ın (cc) kendi zatının fiilinden haber verirken bu durum âyetin devamındaki “عَصَبِي” kelimesi ile de uyumlu olmakta,⁸⁵⁴ cemî vechi ise yine Allah'ın (cc) kendi zatının fiilinden (davranış şeklinden) haber vermenin yanısıra kelimedeki azamet nûn'undan dolayı cümleyle azamet manası katmaktadır⁸⁵⁵. Âyette her ikisinin fâili de Allah (cc) olduğundan manada farklılık bulunmamaktadır⁸⁵⁶.

⁸⁴⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 252; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 657; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 216.

⁸⁵⁰ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, II, 269. Bir diğer örnek için bkz. Gürânî, *Ğâye*, a/77v, (Nisâ, 4/128 يُضْلِحَا).

⁸⁵¹ İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 399.

⁸⁵² Gürânî, *Ğâye*, a/228v, (Tâhâ, 10/80,81 [أَنْجَيْنَاكُمْ، وَعَدْنَاكُمْ، رَزَقْنَاكُمْ])

⁸⁵³ Gürânî, *Ğâye*, a/228v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 422; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 321.

⁸⁵⁴ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'ânî*, s. 594.

⁸⁵⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 245.

⁸⁵⁶ Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, II, 156.

Bir diğer örnek olan ﴿...وَقَدْ خَلَقْتُمْ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ âyetindeki “خَلَقْتُمْ”⁸⁵⁷ kelimesini Hamza ve Kisâî “خَلَقْنَاكُ” şeklinde cemî sîgasında okumuştur⁸⁵⁸. Müfred sîgasında okuyanlar fiili, âyetin başında geçen “عَلَيْ” kelimesine dayandırmaktadırlar. Cemî sîgasında okuyanlar ise fiili sûrenin on üçüncü âyetinde geçen “لَدُنَّا” kelimesine hamlelerler. Her iki vecih de Allah’ın (cc) kendi zatından ihbâr manası taşımaktadır⁸⁵⁹.

2.3. Harf/Edatlarda

Kıraat imamlarının ihtilaf ettikleri konulardan biri de bazı edat ve harflerin okunuşları hakkında olmuştur. Bu durum bazen edatların farklı harekeyle, bazen hazf ve ispat ile okunmasıyla, kimi zaman da edat ilavesi ya da iki edatın farklı bir edat olarak okunmasıyla husule gelen farklılıklar şeklinde tezahür edebilmektedir.

Kıraat konularını tamamıyla sarf ve nahiv konuları içerisinde tasnif etmek güçtür. Harf ve edatların okunuş şekilleri sarf ile, i’râb bakımından amel etmeleri ise nahiv ile irtibatlı olduğundan burada bunların sarf ilmiyle bağlantılı yönlerine temas etmekle yetineceğiz. Nahivle ilgili olanlar ise ileride işlenecektir. Ancak edatların tanımlanmasının yapılabilmesi adına zorunlu haller vukuunda az da olsa i’râb konularına kısaca temas edilecektir.

2.3.1. Bir Edatın Yerine Başka Bir Edatın Okunmasıyla İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraatlerde edatların farklı hareke ile okunmaları sonucu farklı yapılara dönüştükleri zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Konuya örnek olarak ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ âyetindeki “مِنْ قَبْلِكُمْ”⁸⁶⁰deki “مِنْ” edatını verebiliriz. Müfessirimiz edatı Zeyd b. Ali’nin⁸⁶¹ (ö. 358/969) “مِنْ قَبْلِكُمْ” şeklinde ism-i mevsul okuduğunu, bu

⁸⁵⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/218v, Meryem, 19/9 [خَلَقْتُمْ].

⁸⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 408; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 6; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 317.

⁸⁵⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi'l-Kirâ'ati's-Seb'a*, s. 236.

⁸⁶⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/11v, Bakara, 2/21 [مِنْ قَبْلِكُمْ].

⁸⁶¹ Zeyd b. Ebi Bilal; Zeyd b. Ali b. Ahmed, Ebu'l-Kasım el-Kûfî, Zamanında Iraklıların hocası ve sika olarak bilinen derin ilim adamı (Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, I, 216).

durumda yine ismi mevsul olan “الَّذِينَ” kelimesinden sonra art arda gelen ikinci ismi mevsulün te’kid sayılabileceğini ya da mevsufe olarak mübtedanın haberi ve “مَنْ قَبْلَكُمْ” şeklinde cümle olarak “الَّذِينَ”nin sılası olabileceğini söylemektedir⁸⁶². Tefsirimizde haber vechi ve Arapçada iki sılanın art arda gelmesiyle ilgili başka bilgi verilmemektedir. Cümleye “مَنْ قَبْلَكُمْ” şeklinde takdiren “هُمْ” getirildiğinde “مَنْ” haber olmaktadır⁸⁶³. Zemahşeri iki ismi mevsulün art arda gelmesini tıkkıştırma ve zorla sokma diye tabir ederken bunun müşkil bir durum olduğunu, ikinci mevsulün te’kid olabileceğini söylemekte, Arap şiirinde;

“يَا تَيْمُ تَيْمٍ عَدِيٍّ لَا أَبَا لَكُمْ”⁸⁶⁴

örneğinde olduğu gibi muzaf ile muzâfun ileyh arasına bir başka muzafın girmesi ve yine izafet terkibi olan “أَبَاكَ”nin arasına izafet lâm’ı sıkıştırılmak suretiyle “أَبَاكَ” şeklinde bir kullanımın mevcut olduğunu bildirmektedir⁸⁶⁵. Konuyla ilgili bir diğer görüş, iki ismi mevsulün art arda gelmesi durumunda ikincisinin te’kid olamayacağı, ikinci mevsulün sıra cümlesi almak zorunda olmadığı görüşüdür. Bu doğrultuda Arap şiirinden şu örnek verilmektedir:

“مِنَ النَّفْرِ اللَّائِي الَّذِينَ أَذَاهُمْ ... يَهَابُ اللَّئَامِ حَلَقَةَ الْبَابِ قَعَقَعُوا”⁸⁶⁶.

Burada ilave etmemiz gereken dikkat çekici bir husus, müfessirin bu şâz kıraati tefsirine almış olmasıdır. Sahabe ve az sayıda tabiinden gelen şâz kıraatlere nadiren yer veren müfessirimizin yer verdiği bu rivâyeti araştırdığımızda kıraati aşere kaynaklarında bulunmadığını görmekteyiz. Birçok tefsir eserini araştırdığımızda yine rivâyeti Zemahşeri’den önceye götüren kaynağa ulaşamadık. Rivâyeti eserlerine almış bulunan

⁸⁶² Gürânî, *Ğâye*, a/11v. Benzer bir örnek için yine bkz. b/219v, (Meryem, 9/24 مِنْ تَحْتِهَا).

⁸⁶³ İbn Ebî'r-Rebî', 'Ubeydullâh b. Ahmed b. 'Ubeydullâh el-Kureşî el-İşbilî (ö.688/1289), *Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz ve i'râbuhu* (nşr. Ali b. Sultân el-Hikemî), I, Medine 1410, 1413, s. 361.

⁸⁶⁴ Ma'mer b. Musennâ, Ebu 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî (ö.209/825), *Şerhu nakâidu Cerîr ve'l-Ferezdak* (nşr. خالص محمود وليد - حور إبراهيم محمد), I-3 (واحد مسلسل ترقيم في), 1998, II, 656.

⁸⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 91.

⁸⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, s. 154.

Fahredden Râzî (ö. 606/1210),⁸⁶⁷ ‘Ukberî (ö. 616/1219),⁸⁶⁸ İbn Ebî'r-Rebî' (ö. 688/1289)⁸⁶⁹ ve Ebû Hayyân, (ö. 745/1344),⁸⁷⁰ Semîn el-Halebî, (ö. 756/1355)⁸⁷¹, Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605)⁸⁷² gibi müelliflerin bir kısmı *Keşşâf*'a atıfta bulunmaktadır. Burada hatırlatılması gereken bir husus var ki o da Gürânî'nin tefsirinde Beyzavi'den ve Zemahşerî'den bolca nakiller yaptığıdır. İçerisinde seb'a dışında kıraatlerin çokça bulunduğu *Keşşâf*'tan⁸⁷³ yapmış olduğu nakiller tefsirinin başında bahsettiği şâz rivâyetlerden uzak duracağına dair almış olduğu prensip kararına⁸⁷⁴ uymuyor gözükse de orada kastettiğinin mana bakımından mütevatir saydığı kıraatlere uygunluk arz etmeyen vecihler olduğu anlaşılmaktadır.

Kıraatler arasında ihtilaf konularından biri de “إِنَّ، أَنْ، كَأَنَّ، لَكِنَّ” edatlarının bazı âyetlerde şeddeli-şeddesiz, hemzenin fethalı-kesralı okunması meselesidir.

“إِنَّ” ve kardeşlerinden olan “لَكِنَّ”⁸⁷⁵ kelimesinin şeddeli-cezimli okunuşu hususunda kıraat imamları Kur’ân’da altı yerde ihtilaf etmişlerdir. Müellif herbirinin kıraat yönüne kısaca temas etmektedir. Yûnus sûresinde ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ âyetindeki edatı Hamza ve Kisâî'nin “لَكِنَّ”⁸⁷⁶ şeklinde şeddesiz okuyup ardından gelen

⁸⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* II, 93.

⁸⁶⁸ Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, Abdullah b. el-Huseyn b. 'Abdillâh el-Bağdâdî Muhibbu'd-Dîn (ö.616/1219), *I'râbu kırâ'ati's-şevâz*, I-II, (thk. Dr. Abdulhamid, Seyyid Muhammed Abdulhamid), el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-turas, 2003, I, 67.

⁸⁶⁹ İbn Ebî'r-Rebî', *Tefsîru'l-Kitâbi'l-'Azîz*, s. 361.

⁸⁷⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, s. 154.

⁸⁷¹ es-Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdiddâim (ö.756/1355), *ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), I-XI, Dimeşk, I, 187.

⁸⁷² Aliyyul-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali el-Mollâ (ö.1014/1605), *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbih*, I-IX, Beyrût-Lubnân 1422/2002, II, 749.

⁸⁷³ Kılıç, Mustafa, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*, s. 208, 211, 234.

⁸⁷⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/1v.

⁸⁷⁵ Ferrâ'ya göre “لَكِنَّ” edatının nûn'unun şeddeli ve cezimli olmak üzere Araplarda iki türlü okunuşu vardır; şeddeli okunduğunda ardından mâzî ve muzâri fiil gelmez, ismini nasb eder, başında vâv bulunduğu şeddeli okunur, “لَكِنَّ” şeklinde cezimli okunup başında vâv bulunmadığında ise “بَلْ” anlamında istidrak için kullanılan atıf edatı olup nasb edatı olarak amel etmez. Başına vâv getirilirse atıf gayesiyle getirilmiş olup o zaman “لَكِنَّ”, “بَلْ” manası taşımaz. (Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, I, 465. Bkz. ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk (ö.1205/1790), *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (nşr. heyet), I-XL, ts. “ل ك ن” md. XXXVI, 126.).

⁸⁷⁶ Yûnus, 10/44 [وَلَكِنَّ النَّاسَ].

kelimeyi nasb edatı gibi amel etmeyip “النَّاسُ” şeklinde okuduğunu,⁸⁷⁷ Bakara ve Enfâl sûrelerindeki üç yerde edatı İbn ‘Âmir, Hamza ve Kisâi’nin,⁸⁷⁸ Bakara sûresinde iki yerde Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in⁸⁷⁹ ve Yûnus sûresinde bir yerde Hamza ve Kisâi’in kelimeyi yine “لَكِنْ” şeklinde cezimli okuduklarını, bu durumda edatın, ardından gelen kelimeyi nasb etmediğini ve manada değişiklik olmadığını belirtmektedir⁸⁸⁰. Bakara sûresinde ﴿...وَلَكِنَّ الْبِرَّ﴾⁸⁸¹ edatını Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in şeddetsiz (hafif) “لَكِنْ” şeklinde, bu durumda edat amel etmediğinden ardından gelen ismi ise “الْبِرُّ” şeklinde ref‘ ile okuduklarını bildiren müfessirimiz konuyla ilgili daha fazla ayrıntıya girmemektedir⁸⁸². Ezherî edatı bu şekilde farklı kullanma sebebinin lehçe ihtilafına dayandığını belirtmektedir⁸⁸³.

Kıraatler arasında ihtilaf bulunan bir husus da bazı âyetlerde, nasb edatı olan “إِنَّ”nin başındaki hemzenin fethalı-kesralı okunuşudur. Edat cümle başlarında “إِنَّ” şeklinde kesralı hemzeyle okunduğundan böyle okuyanlar cümleyi isti’nâfiye sayarak ona göre mana verme yolunu tutmuşlar, fethalı okuyanlar ise ardından gelen cümleyi tek unsur halinde önceki cümleye bağlayarak mana verme yönüne gitmişlerdir.

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ...﴾⁸⁸⁴ âyetindeki edatı Kisâi’nin “أَنَّ”⁸⁸⁴ şeklinde okuduğunu aktaran müellifimiz bu durumda cümlenin bir önceki âyet-i kerimede geçen “أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ”⁸⁸⁵ cümlesinden bedel-i küll olacağını belirtmektedir⁸⁸⁵. Cümle takdiren “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَنَّ”

⁸⁷⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/150v.

⁸⁷⁸ Age, b/23v, Bakara, 2/102 [وَلَكِنَّ الشَّيْطَانَ], a/127v, Enfâl, 8/17 [وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى].

⁸⁷⁹ Age, a/31v, (Bakara, 2/177, 189 [وَلَكِنَّ الْبِرَّ]).

⁸⁸⁰ Gürânî, *Ğâye*, b/150v, Yûnus, 10/44 [وَلَكِنَّ النَّاسَ]. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 167, 168.

⁸⁸¹ Gürânî, *Ğâye*, a/32/v, Bakara, 2/177,189 [وَلَكِنَّ الْبِرَّ].

⁸⁸² Gürânî, *Ğâye*, a/32/v. Kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 168. Ayrıca bkz. İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ’ât*, s. 123.

⁸⁸³ Ezherî, *Me’âni'l-Kırâ’ât*, I, 192.

⁸⁸⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/48v, Âl-i ‘İmrân, 3/19 [إِنَّ الدِّينَ].

⁸⁸⁵ Age, b/48v.

”الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامَ“ şeklinde olacaktır⁸⁸⁶. Çünkü İslam tevhidin açıklamasıdır⁸⁸⁷. Edat “إِنَّ” şeklinde kesra ile okunduğunda ise cümleye bağlantısız ayrı bir cümle olarak anlam verilecektir.

Müfessirimiz ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ...﴾ âyetindeki⁸⁸⁸ edatını İbn ‘Âmir’in “إِنَّ” şeklinde hemzeyi fethalı, nûn’u cezimli, Hamza ve Kisâî’nin ise “إِنَّ” şeklinde hemzeyi kesralı, nûn’u şeddeli diğerlerinin “إِنَّ” şeklinde hemzeyi fethalı, nûn’u şeddeli olarak okuduklarını nakletmekte; takdirlerden ve haziflerden selamette olmak için hemzenin kesralı okunduğu “إِنَّ” vechini tercih ettiğini belirtmektedir⁸⁸⁹. Bu şekilde okunduğunda cümle başlangıç cümlesi olmaktadır. “ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا” şeklinde fetha ve şeddeli okunduğunda ise nasb edatıyla başlayan cümle takdiren “ووصاكم بأن هذا صراطي مستقيما” şeklinde atıfla mecrûr konumunda önceki cümleye bağlanmaktadır⁸⁹⁰. Bir başka görüşe göre edatın fethalı okunmasının sebebi cümlenin iki önceki âyet-i kerimede geçen ﴿...أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ﴾⁸⁹¹ cümlesine atfedilmesidir⁸⁹².

⁸⁸⁶ Ferrâ’, *Me ‘âni’l-Kur’ân*, I, 199.

⁸⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, IV, 43. Konuyla bağlantısından dolayı bir misal de “tesniye elifinin i’râbı” bahsinde işlenmiştir. Eserden inceleyemediğimiz diğer benzer örnekler için bkz. Gûrânî, *Gâye*, a/50v, (Âl-i ‘İmrân, 3/39 اللَّهُ إِنَّ), b/50v, Âl-i ‘İmrân, 3/49 (أَتَى أَخْلُقُ), a/103v, (En’âm, 6/109 إِذَا جَاءَتْ), b/60v, (Âl-i ‘İmrân, 3/71 وَإِنَّ اللَّهَ), b/224v, (Enfâl, 8/19 اللَّهُ إِنَّ), b, 157v, (Hud, 11/25 إِنِّي لَكُمْ), a/220v, (Meryem, 19/36 اللَّهُ وَإِنَّ), b/224v, (Tâhâ, 20/12 إِنِّي أَنَا), b/248v, (Mü’minûn, 23/111 أَنَّهُمْ), a/246v, (Mü’minûn, 23/52 وَإِنَّ هَذِهِ), a/230v, (Tâhâ, 20/119 وَأَنَّكَ), b/270v, (Neml, 27/51 أَنَا دَرَزْنَهُمْ), a/350v, (Tûr, 52/28 إِنَّهُ هُوَ), a/376v, (Cin, 72/3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14 وَأَنَّ)

⁸⁸⁸ Gûrânî, *Gâye*, b/107v, En’âm, 6/153 [وَأَنَّ هَذَا].

⁸⁸⁹ Gûrânî, *Gâye*, b/107v; Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â*, s. 273.

⁸⁹⁰ Ferrâ’, *Me ‘âni’l-Kur’ân*, I, 364; Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, II, 40.

⁸⁹¹ En’âm, 6/151.

⁸⁹² İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 152. İnceleyemediğimiz benzer örnek için bakınız. Gûrânî, *Gâye*, a/250v, (Nûr, 24/9 أَنَّ عَضْبَ).

Müdayene âyetinde geçen ﴿...أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى...﴾ âyetindeki “أَنْ”⁸⁹³ edatının Hamza tarafından şart edatı olarak hemzenin kesrasıyla “إِنْ” şeklinde okunduğunu bildiren müfessirimiz, fâ’dan sonra gelen fiilin de bu sebeple cevap olarak “فَتُذَكِّرُ” şeklinde merfû okunduğunu belirtmektedir⁸⁹⁴. “إِنْ” şeklinde okunduğunda cümle öncesiyle bağlantılı olmayıp mana şart ve cevap olarak “Eğer biri yanılır hata yaparsa, diğeri ona hatırlatır.” şeklinde olmaktadır. Eğer “أَنْ” şeklinde muzâriyi nasb eden edat olarak okunursa yine şart ve cevap aynı cümlede takdim tehir şeklinde cevabın öne geçmesiyle olmaktadır. Cümlenin takdiri “لِأَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى” şeklinde olur. Cevap tekaddum edince öncesine bağlanır ve mana “Bir erkek yerine iki kadın şahit tutun, şayet biri unutursa hatırlayan unutana hatırlatması için.” şeklinde olmaktadır⁸⁹⁵.

Bir benzer örnek de ﴿...وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَتَاؤُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...﴾ âyetindeki “أَنْ”⁸⁹⁶ kelimesinde geçmektedir. Buradaki edatı İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın hemzenin kesriyle “إِنْ” şeklinde⁸⁹⁷ şart edatı olarak okuduklarını bildiren müellifimiz cevabın önceki örnekteki gibi tekaddum ettiğini belirtmekte, cümlenin şart cümlesi değil de “لِأَنْ صَدُّوكُمْ” şeklinde lâm takdiriyle mef’ûlu leh imiş gibi okunmasını tercih etmektedir. Ayrıca burada kıraat tercihinin yönelik yeni bir gerekçe olarak tarihi gerçekliği hatırlatmaktadır. Bu âyetin hicri sekizinci yılda nazil olduğunu, Hudeybiye gününün ise altıncı yıla tekabül ettiğini söylemekte, dolayısıyla Mekke daha önce fethedildiğinden, mü’minleri Mescid-i Haram’dan engellemeleri söz konusu olamayacağına dikkat çekmekte, dolayısıyla edatı şart olarak okumanın tercih edilmediğini ancak böyle okumanın uyarı ve ikaz anlamı taşıdığını not etmektedir⁸⁹⁸. Edat fetha ile okunduğunda fiili mâzî manası, şart edatı şeklinde kesra ile

⁸⁹³ Gürânî, *Ğâye*, b/45v, Bakara, 2/282 [أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ]. Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 193.

⁸⁹⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/45v.

⁸⁹⁵ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 184.

⁸⁹⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/80-81v, Mâide, 5/2 [أَنْ صَدُّوكُمْ].

⁸⁹⁷ Age, b/80-81v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 242.

⁸⁹⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/80-81v. Bkz. İbn Zencele, *Huccetu’l-kirâ’ât*, s. 220.

okunduğunda ise muzâri manası kazanmaktadır⁸⁹⁹. Nitekim A‘meş’ten gelen bir rivâyette kelime “إِنْ يَضُدُّوكُمْ” şeklinde okunmaktadır⁹⁰⁰. Bu okuyuşun İbn Mes‘ud’un da kıraati olduğu söylenmekte,⁹⁰¹ ancak nahivcilere göre şart edatı olan “إِنْ” amel ettiğinde cevap fâ’sı alması gerektiğinden ittifaken bu okuyuş caiz görülmemiştir⁹⁰².

Kıraat imamlarının ihtilaf ettiği konularından biri de “لَمَّا” edatının farklı hareke ile okunmasıdır. Kur‘ân’da birbirine benzerlik arz eden dört yerdeki “لَمَّا”⁹⁰³ edatının şeddeli ya da şeddesiz okunması konusuna Gürânî eserinde ayrı ayrı temas etmektedir. Hûd sûresinde ﴿وَإِنْ كَلَّا لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَغْنَاهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ âyetinde geçen edatı İbn ‘Âmir, Âsım ve Hamza’nın “لَمَّا”⁹⁰⁴ şeklinde şeddeli okuduğunu, edatın aslının “لَمَنْ مَ” olduğunu nûn’un mîm’e idğâm edilmesinden dolayı şeddeli okunduğunu bildirmektedir. Baştaki “إِنْ” edatını cezimli “لَمَّا” edatını ise şeddeli okuyanların “إِنْ”i nâfiye, “لَمَّا”yı ise “لَا” manasında aldığını söylemektedir. “كَلَّا”nın ise “لِيُوقِنَهُمْ” fiiliyle açıklanan mukadder bir fiilin mef‘ûlü sayıldığını, “لِيُوقِنَهُمْ” fiilinin başındaki lâm’ın “إِنْ” edatı şeddesiz okunduğunda lâm-ı fârika, şeddeli okunduğunda ise ibtida lâm’ı sayılacağını, “مَ” edatının ise iki lâm arasında fâsıl için zaide olduğunu söylemektedir⁹⁰⁵. Edat “لَمَّا” şeklinde şeddesiz okunduğunda baştaki lâm şeddeli ya da şeddesiz olsun “إِنْ” edatının haberine dahil olan lâm’dır, “مَ” ise zaidedir. “لِيُوقِنَهُمْ” kelimesinin başındaki lâm ise “إِنْ”in haberinin yerinde bulunan mahzûf kasemin

⁸⁹⁹ Ferrâ’, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 300.

⁹⁰⁰ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur‘ân*, I, 256.

⁹⁰¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 206.

⁹⁰² Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur‘ân*, I, 256. İnceleyemediğimiz benzer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/112v, (A‘râf, 7/44 أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ), b/329v, (Zuhruf, 43/5 أَنْ كُنْتُمْ).

⁹⁰³ Hûd, 11/111, Yâsin, 36/32, Zuhruf, 43/35, Târik, 86/4 لَمَّا.

⁹⁰⁴ Hûd, 11/111.

⁹⁰⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/164v. Diğer örnekler için bkz. b/302v, (Yâsin, 36/32 وَإِنْ كَلَّا لَمَّا جَمِيعٌ), b/330v, (Zuhruf, 43/35 وَإِنْ كَلَّا لَمَّا), b/389v, (Târik, 86/4 لَمَّا نَفْسٌ لَمَّا), a/288v, (Secde, 32/24 لَمَّا صَبَرُوا), b/52v, (Âl-i ‘İmrân, 3/81 لَمَّا مَعَكُمْ).

lâm'ıdır. Bu mahzûf kasemin cevabı ise “لِيُؤْفِنَهُمْ” cümlesidir. Cümlenin takdiri “وَإِنْ كَلَّا لَأَقْسِمُ” şeklindedir. “لَمَّا” şeklinde şeddeli okunduğunda ise bu, manaya delalet ettiğinden meczûm fiili hazfedilmiş cezim edatı olmaktadır. Takdiri “وَإِنْ كَلَّا لَمَّا يُنْقَضُ مِنْ جَزَاءِ عَمَلِهِ” şeklindedir. “قَارَبْتُ الْمَدِينَةَ وَلَمَّا” örneğinde olduğu gibi Arapların “لَمَّا” edatından sonra cümleyi hazfetmeleri alışkın oldukları uygulamalardandır. Hazfedilen bölümün takdiri “وَلَمَّا أَذْخَلَهَا” şeklindedir⁹⁰⁶.

﴿وَإِنْ كَانَ مَكْرَهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ﴾ âyetinde ⁹⁰⁷“لِتَزُولَ” de bulunan lâm'ın lâm-1 cuhûd olduğunu bildiren müellif, baştaki “إِنْ” edatının inkar manasına gelen “ما” anlamında, cümlenin “وَمَا كَانَ مَكْرَهُمْ” şeklinde takdir edildiğini, bu durumda mananın “*İsterse onların tuzakları dağları yerinden oynatacak olsun.*” şeklinde olacağını bildirmektedir. Kisâî'nin kıraatiyle baştaki “إِنْ” şeddesiz nasb edatı, lâm ise fetha ile lâm-1 fârika olarak okunduğu zaman mana tuzaklarının büyüklüğünden dolayı “*Neredeyse onların tuzakları dağları yerinden oynatacaktı.*” şeklinde olacağını söylemektedir⁹⁰⁸.

﴿أَوْءَابَاؤُنَا الْأُولُونَ﴾ şeklinde iki yerde geçen âyetlerdeki ⁹⁰⁹“أَوْ” harflerini Kâlûn rivâyetiyle Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir atıf edatı olan “أَوْ” şeklinde okumuş, diğerleri ise hemze-i inkariye ve atıf vâvıyla okumuşlardır. İstifham-1 inkariye ve atıf vâvıyla okumanın daha belîğ olduğunu söyleyen müfessirimiz bu şekilde okunuşa delil olarak kıraatinde ihtilaf bulunmayan bir başka benzer âyetin okunuşunu⁹¹⁰ göstermekte, atfın mahalle yapıldığını söylemektedir⁹¹¹. Her iki atıf edatıyla “أَوْءَابَاؤُنَا” kelimesinin “إِنْ” ve isminin mahalline ya da

⁹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 291.

⁹⁰⁷ Gürânî, *Gâye*, a/185v, İbrâhim, 14/46 [وَإِنْ كَانَ مَكْرَهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ].

⁹⁰⁸ Age, a/185v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 363. Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, II, 79; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 203.

⁹⁰⁹ Gürânî, *Gâye*, b/305v, Sâffât, 37/17, Vâkıa, 56/48 [أَوْءَابَاؤُنَا].

⁹¹⁰ Neml, 27/67 وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا وءَابَاؤُنَا أَنبَاءُ لَمُخْرَجُونَ.

⁹¹¹ Gürânî, *Gâye*, b/305v, a/357v. Bkz. Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, II, 529. Tefsirimizdeki benzer diğer örnekler için bkz. b/319v, (Mü'min, 40/26 أَوْ أَنْ يَنْظُرَ), a/117v, (A'râf, 7/98 أَوْءَابَاؤُنَا).

“لَمَبْعُوثُونَ” kelimesinin zamirine atıf yapılmış olabileceği gibi araya soru edatı ile fâsıl girdiğinden dolayı cümle başlangıcı kabul edilmek suretiyle merfû okunması mümkündür⁹¹².

﴿قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ﴾ âyetindeki “وَلَا أَدْرِيكُمْ”⁹¹³ kelimesinin başındaki nefy lâm’ını Kunbül “وَلَا أَدْرِيكُمْ” şeklinde te’kid lâmı olarak okumuştur⁹¹⁴. Bu durumda cümle olumsuz olmayıp “Allah dileseydi onu muhakkak size kendi lisanım dışında bildirirdim.” şeklinde olacaktı. Zira o Allah’ın kelamı, beşer kelamı değildir⁹¹⁵. Kunbül’ün bu rivâyetine Ferrâ, Nehhâs ve İbn Mücâhid’in eserlerinde rastlayamadık. Dâni, İbn Mücâhid’in bu konuda birkaç kez Kunbül’e müracaat ettiğini ancak bu konuda bir sonuca ulaşamadığı⁹¹⁶ bilgisini naklederken bu bilginin Kitabu’s-Seb‘a’da olmadığını belirtmekte Kunbül’ün bu rivâyetinin yaygın olmadığını, bu vecihte kelimenin manasının “Size bildirirdim.” şeklinde olacağını vurgulamaktadır⁹¹⁷.

﴿وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا﴾ âyetindeki “وَلَا”⁹¹⁸ lafzının “و” harfini Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in “فَلَا” şeklinde “ف” harfiyle okuduğunu bildiren müfessirimiz vâv ile okumanın daha belîğ olduğunu belirtmektedir⁹¹⁹. Âyet-i Kerîmeye “Deveyi kesenlerin bu fillerinin sonucunu düşünüp korkmadılar.” anlamı verildiğinde vâv harfi ile okumanın daha uygun olduğu, “Allah (cc) onları yerle bir etti ve neticesinden korkmadı.” anlamı verildiğinde ise fâ harfiyle okumanın daha belîğ olduğu dile getirilmektedir. Fiili Allah’a (cc) izafe ederek mana vermeyi belîğ bulanlar fâ harfiyle okumayı, deveyi kesenlere izafe etmeyi uygun bulanlar ise vâv harfiyle okumayı tercih etmişlerdir. Medine Mushafı’nda âyetin fâ harfiyle Basra ve Kûfe Mushafı’nda ise vâv harfiyle yazıldığı belirtilmektedir⁹²⁰. Nehhâs, Ferrâ’nın vâv ile

⁹¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 38; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, II, 529.

⁹¹³ Gürânî, *Ğâye*, a/148v, Yûnus, 10/16 [وَلَا أَدْرِيكُمْ].

⁹¹⁴ Age, a/148v; Ezherî, *Me‘âni'l-Kirâ‘ât*, II, 40; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 180; İbn Zencele, *Hucce'tu'l-Kirâ‘ât*, s. 329; Muhibbiddîn Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, II, 367.

⁹¹⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/148v. Diğer bir örnek için bkz. (Kıyamet, 75/1 لَا أَفْسِمُ)

⁹¹⁶ İbn Mücâhid’in vefatı h. 370, Kunbül’ün ise h. 291 olduğuna göre burada kastedilenin Kunbül’den rivâyet eden kurrâlara ya da eserlere müracaatı olduğu anlaşılmaktadır.

⁹¹⁷ Dâni, *Câmi‘u'l-beyân*, III, 1171. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me‘âni min Hirzi'l-Emâni*, s. 506.

⁹¹⁸ Gürânî, *Ğâye*, a/393v, Şems, 91/15 [وَلَا يَخَافُ].

⁹¹⁹ Age, a/393v; el-Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, III, 270. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 689. Benzer bir örnek için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/266v, (Şuarâ, 26/217 وَتَوَكَّلْ)

⁹²⁰ Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, III, 270.

okumanın daha güzel olduğunu söylemesini eleştirmekte, tevaturen gelen her iki vechin de güzel olduğunu, böyle bir tercihte daha güzel demenin uygun olmadığını dile getirmektedir⁹²¹.

﴿أَمَّنْ هُوَ قُنُتٌ ءَانَاءَ اللَّيْلِ...﴾ âyetinde “أَمَّنْ”⁹²² lafzını yoksa anlamındaki atıf için kullanılan “أَم” ile “مَنْ” edatının birleşimi olarak değil de Nâfi‘, İbn Kesîr ve Hamza soru ya da nidâ edatı olan “أ” olarak, dolayısıyla ardından gelen mîm’i “أَمَّنْ” şeklinde şeddesiz olarak okumuştur⁹²³. Gürânî bu âyetin vechine geniş yer ayırmaktadır. Ona göre baştaki “أَم” atıf edatı olduğunda ma‘tufu aleyhi, önceki âyette anlatılmış olan kafirin özelliklerinin mahzûf olan zikri, ma‘tuf ise edattan sonraki cümle olmaktadır. Bu durumda mana “*Önceki âyette geçen özelliklere sahip kafir mi riyadan uzak ve duası kabule daha yakındır; yoksa gece saatlerinde, âhiretten endişe edip Rabbinin rahmetini umarak gâh secdede, gâh kıyamda ibadet edenin durumu mu? De ki; hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” şeklinde olmaktadır. Burada sual uyarı içindir. Son cümle öncesiyle bağlantısı olmayan ayrı bir cümle olarak da ele alınabilir. Hemze istifham kabul edildiğinde muadili önceden geçmiş mahzûf sual olmakta, “سَاجِدًا وَقَائِمًا” iki hal, ardından gelen ﴿يَخْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ﴾ bölümü de yine diğer bir hâl olmaktadır. Atıf soruya yapıldığından manada bir değişiklik olmamaktadır. Hemze ile okunduğunda cümle nahiv yönünden ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ cümlesinin ta‘lili için istinaf cümlesi de kabul edilebilir. Bu durumda âyetten çıkan mana “*İbadet edenle etmeyen (nimetin şükürünü yerine getirenle nankörlük eden)’in durumu bir olur mu?*” şeklindedir. Zira ilmin gerektirdiği kulluktur, ilim amele götürmezse o ilim sahibini ma‘tufun aleyh olan bir önceki âyetteki özellikleri sayılmış kafirler ile aynı seviyeye düşürür. Bir başka görüş de baştaki fethalı hemzenin nidâ edatı olmasıdır⁹²⁴. Araplar nidâ edatı olan “أ” ile seslendikleri gibi “أ” ile de seslenirlerdi⁹²⁵. Müfessirimiz böyle olunca mananın “*Ey geceleri ibadet eden rasulüm, onlara de ki...*” şeklinde olacağını

⁹²¹ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, V, 148.

⁹²² Gürânî, *Ğâye*, b/314v, Zümer, 39/9 [أَمَّنْ هُوَ].

⁹²³ Age, b/314v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 561; İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 362.

⁹²⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/314v; Bkz. Ezherî, *Me‘âni’l-Kırâ‘ât*, II, 335. İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ‘ât*, s. 621.

⁹²⁵ Ferrâ‘, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 416; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ‘ât*, s. 621.

belirtmektedir⁹²⁶. Baştaki hemzenin soru edatı olarak okunmasının Arap dili açısından zayıf bir kullanım olduğu, önceki cümleye hemze ile değil de atıf edatı olan “أم” ile bağlamanın ifadeyi daha kuvvetli kılacağı dile getirilmektedir⁹²⁷.

2.3.2. Harf ve Edatların Hazf-İsbat İle Okunması İle İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraatler arasındaki ihtilaf konularından biri de birtakım âyetlerde bazı edat ve harflerin hazfedilerek ya da isbât ile okunmasıdır.

İlk örneğimiz soru edatı olan hemzenin isbât ve hazfiyle ilgili olacaktır. ﴿اتَّخَذْنَهُمْ﴾ İlk örneğimiz soru edatı olan hemzenin isbât ve hazfiyle ilgili olacaktır. ﴿اتَّخَذْنَهُمْ﴾ kelimesinin başındaki hemzeyi Nâfi‘, İbn ‘Âmir, İbn Kesîr ve Âsım’ın kıraatlerinde olduğu gibi kendi nefislerine hitaben kendilerinden daha üstün kişilerle nasıl alay ettiklerini sorma anlamında bunu istifham-ı inkarî ile okumuşlardır⁹²⁹. Bu soru hemzesinin kınama ve şaşkınlık için olduğu da söylenmektedir⁹³⁰. Diğer imamlar hemze-i vasıl ile ﴿مِنَ الْأَشْرَارِ اتَّخَذْنَهُمْ...﴾ şeklinde ihbâr cümlesi olarak okumuşlardır⁹³¹.

Genellikle âyet başlarında okunan bazı vâv harfleri birtakım kıraat imamları tarafından okunmamıştır. Tefsirimizde verilen bilgiye göre ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ اتَّخَذْنَا...﴾ şeklinde Allah (cc) fethi getirdiği zaman mü'minler ne diyor? sorusuna cevaben Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir vâv’sız okumuşlardır. Harf, Iraklıların mushafında mevcut; Hicaz ve Şamlıların mushafında mahzûftur⁹³³. Vâv’ dan

⁹²⁶ Gûrânî, *Ğâye*, b/314v.

⁹²⁷ Nehhâs, *Me ‘âni'l-Kur‘ân*, VI, 157-158.

⁹²⁸ Gûrânî, *Ğâye*, a/313v, Sâd, 38/63 [اتَّخَذْنَهُمْ].

⁹²⁹ Age, a/313v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb‘a*, s. 556. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Ğâye*, b/153, (Yûnus, 10/81 (جِئْتُمْ بِهِ السَّحَرُ), b/279v, (Ankebût, 29/28, 29 (إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ), a/287v, (Secde, 32/10 (أَعْدَا صَلَّلْنَا، أَعْنَا لَفَى), b/305v, (Sâffât, 37/16 (أَعْدَا مِنَّا), a/337v, (Ahkâf, 46/20 (أَذْمَبْتُمْ), a/357v, (Vâkıa, 56/66 (إِنَّا لَمُعْرَمُونَ)).

⁹³⁰ Nehhâs, *Me ‘âni'l-Kur‘ân*, VI, 133-134.

⁹³¹ Dâni, *et-Teysîr*, s. 188; Nuveyrî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, II, 536.

⁹³² Gûrânî, *Ğâye*, a/87v, Mâide, 5/53 [وَيَقُولُ الَّذِينَ].

⁹³³ Age, a/87v. İnceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. a/25v, (Bakara, 2/116 (وَقَالُوا), b/56v, (Âl-i ‘İmrân, 3/133 (وَسَارِعُوا), a/112v, (A‘râf, 7/43 (وَمَا كُنَّا), a/144v, (Tevbe, 9/107 (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا

sonraki kelimeyi Ebû ‘Amr ‘وَيَقُولُ’ şeklinde mansub okumuş, başka bir rivâyette Ebû ‘Amr’ın kelimeyi hem merfû hem mansub okuduğu bilgisi verilmektedir. Âsım, Hamza ve Kisâî başta vâv ile ve merfû olarak ‘وَيَقُولُ’ şeklinde okumuşlardır⁹³⁴. Kelimenin vâv harfi ile okunup okunmamasında mana değişikliği olmadığını, mushaflarında vâv mevcut olanların vâv ile, olmayanların ise vâv’sız okuduğu bilgisini veren Ezherî, kelimeyi mansub okuyanın fiili ‘فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِي بِالْفَتْحِ’ cümlesine ‘فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَقُولَ’ şeklinde atfederek böyle okuduğunu, merfû okuyanın ise cümle başlangıcı olarak kabul ettiğini bildirmektedir⁹³⁵. Nehhâs ise bu atıf yorumunun nahivciler tarafından çok uygun bulunmadığını, cümlenin yorum açısından ‘عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَأْتِيَ وَيَقَوْمَ عَمْرٍو’ cümlesine benzediğini, bu sebeple mananın sıhhatli verilemediğini belirtmekte, cümlenin ‘عَسَى أَنْ يَقَوْمَ زَيْدٌ وَيَأْتِيَ عَمْرٍو’ şeklinde olduğu takdirde manada bir zorluk olmayacağını sözlerine eklemektedir⁹³⁶.

Müfessirimiz ﴿وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ âyetini İbn Kesîr’in ‘تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا’ şeklinde okuduğunu⁹³⁷ kelimesinden önce ‘مِنْ’ cer edatı ilave ederek ‘تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا’ şeklinde okuduğunu bildirmektedir. Harf-i cersiz okunduğu takdirde ‘تَحْتِهَا’ kelimesinin zarf olacağına dikkat çekmekte ve nehirlerin aktıkları yerin ağaçların gölgesi olması bakımından kendi tercihinin bu yönde olduğunu belirtmekte, mushaflarda hazf’in de isbatın da mevcut olduğunu bildirmektedir⁹³⁸. Bu âyetteki harf-i cer sadece Mekke Mushafı’nda bulunmaktadır⁹³⁹. Âyeti harf-i cerli okuyarak uzatmak te’kid içindir, bu durumda manada değişiklik olmamaktadır⁹⁴⁰.

﴿...وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ âyetinde ‘هُوَ’⁹⁴¹ fâsıl zamirini Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in hafzederek okuduğunu bildiren müfessirimiz Medine, Şam Mushaflarında da zamirin

⁹³⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 245.

⁹³⁵ Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 333. Bkz. Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur’ân*, I, 313.

⁹³⁶ Nehhâs, *Î‘râbu’l-Kur’ân*, I, 272.

⁹³⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/143v, Enfâl, 8/100 [تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ].

⁹³⁸ Age, b/143v. Bkz. Ebu’l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu’n-Nef‘*, s. 279. Benzer bir örnek için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/61v, (Âl-i ‘İmrân, 3/184 (وَالزُّبُرُ وَالْكِنَبُ)).

⁹³⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 317.

⁹⁴⁰ Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 463.

⁹⁴¹ Age, a/359v, Hadîd, 57/24 [فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ].

bulunmadığını söylemekte, isbât ile okumanın te'kid için olduğunu ve diğer mushaflarda zamirin mevcut olduğunu aktarmaktadır⁹⁴². Zamir burada esas zengin Allah olduğuna işaret etmekte, diğer zenginlerin zenginliklerini Allah'a borçlu olduklarına yönelik te'kid anlamı taşımaktadır⁹⁴³. Cümlenin nahiv yönüne bakacak olursak zamir isim ile haber arasında gelmekte, Kûfeliler buna imâd, Basralılar ise sıfat ile haberin arasını ayırdığı için fâsıl demektirler. Cümlenin tahlilinde “هو” zamiri mübteda, “الغني” kelimesi ise haber, cümle olarak ise “إِنَّ”nin haberi ve i'râbı merfû konumundadır. “إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ”⁹⁴⁴ âyeti de bu âyet gibidir⁹⁴⁵.

﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ âyetindeki “فَبِمَا”⁹⁴⁶ lafzını Nâfi' ve İbn 'Âmir'in baştaki fâ harfi olmaksızın tilavet ettiklerini bildiren müfessirimiz ardından gelen “ما” edatının ismi mevsul olmasından dolayı başına fâ harfinin gelmesinin gerekmeyeceğini söylemektedir⁹⁴⁷. Âyet-i kerimenin şart ve cevap cümlesinden oluşmasından dolayı cevabın fâ ile olmasının güzel olduğu görüşünü ileri sürenler, insanın başına gelen musibetin gerek günah işlemesinden, gerek günah işlememesi için tenbih olarak; gerek kendisinin gerekse ana babasının imtihanı için olacağını belirtmekte, bu şekilde her musibet günah sebebiyle olduğundan cümlenin şart ve cevap olması hasebiyle cevap fâsı ile okumanın güzel olacağını belirtmektedirler. Ayrıca Kur'ân'da cevap fâ'sı ile okunan benzer âyetleri⁹⁴⁸ görüşlerine delil olarak sunmakta ve bu şekilde okumanın nahivciler tarafından da tasvib edildiğini bildirmektedirler. Cevap fâ'sını hazfederek okumanın da nahivciler tarafından caiz olduğunu söylemektedirler. Bu durumda mananın

⁹⁴² Gürânî, *Ğâye*, a/359v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 627. Diğer bir örnek için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/390v, (A'lâ, 87/16 نَبْلٌ تُؤْتُونَ).

⁹⁴³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, IV, 244. Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, III, 57.

⁹⁴⁴ Kevser, 108/3 إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

⁹⁴⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 342. Bkz. Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, III, 57.

⁹⁴⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/328v, Şûrâ, 42/30 [فَبِمَا كَسَبَتْ].

⁹⁴⁷ Age, a/328v.

⁹⁴⁸ Nisâ, 4/79 مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ.

“Başınıza gelmiş olanlar işlemiş olduğunuz günahlardandır.” şeklinde olacağını dile getirmektedirler⁹⁴⁹.

﴿...فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ...﴾ âyetindeki “فَلَا تَسْأَلْنِ”⁹⁵⁰ lafzını Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in lâm’ın fethası, nûn’un şeddesi ve kesrası, sondaki yâ harfinin hazfiyle “فَلَا تَسْأَلْنِ” şeklinde; Verş’in ise vakıf halinde böyle, vasıl halinde ise sonda yâ harfi ile “فَلَا تَسْأَلْتِي” şeklinde okuduğunu; İbn Kesîr’in de böyle okuduğunu ancak nûn’u fethayla “فَلَا تَسْأَلْنِ” şeklinde; Ebû ‘Amr ve Kûfelilerin lâm’ın iskânı ve nûnu şeddesiz, kesra ile “فَلَا تَسْأَلْنِ” şeklinde okuduklarını bildirmektedir. Kıraatlerin vecihlerini ise şöyle açıklamaktadır: İbn Kesîr’in “فَلَا تَسْأَلْنِ” vechinin şeddeli te’kid nûn’u ile okumak olduğunu, Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in “فَلَا تَسْأَلْنِ” vechinin ise iki ihtimalinin olduğunu, birincisinin hafif te’kid nûn’unun nûn’u vikayeye idğâm edilmiş ya da şeddeli nûn-u te’kid ve nûn-u vikayenin hazf edildiğini, sondaki yâ harfi yerine kesra ile iktifa edilmiş olabileceğini söylemektedir. Talep manasını güçlendirmek için şeddeli nûn ve de hazf ve hareke değişimi gerektirmemesi ve dahi hafif olması bakımından kesra ile okumanın kendi tercih ettiği vecih olduğunu belirtmektedir⁹⁵¹. Kelimenin okunuş vecihleriyle ilgili müfessirimizin verdiği bilgiler dışında İbn Amir’in İbn Zekvân rivâyetiyle kelimeyi nûn’un şedde ve kesrası ile okuduğu nakledilmektedir⁹⁵². Yine Resmu’l-Mushaf’ta kelimenin sonunda yâ harfi bulunmadığından lafzı yâ harfi ile okuyup okumama arasında kıraatler arasında ihtilaf bulunduğu nakledilmektedir⁹⁵³.

⁹⁴⁹ Nehhâs, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, VI, 316-317; Ezherî, *Me‘âni'l-Kırâ‘ât*, II, 356; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ‘ât*, s. 642.

⁹⁵⁰ Gûrânî, *Ğâye*, b/159v, Hûd, 11/46 [فَلَا تَسْأَلْنِ].

⁹⁵¹ Gûrânî, *Ğâye*, b/159v. Benzer bir örnek için bkz. Gûrânî, *Ğâye*, a/154v, (Yûnus, 10/89 وَلَا تَتَّبِعَانَّ). b/215v, (Kehf, 18/76 (مِن لَّدُنِّي), a/188v, (Hicr, 15/54 (أَبَشْرُ تُؤْمِنِي), a/192v, (Nahl, 16/27 (تَسْأَلُونَ), b/317v, (Zümer, 39/64 (أَوْ لِيَأْتِيَنِّي), b/268v, (Neml, 27/21 (تَأْمُرُونِي).

⁹⁵² İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 335.

⁹⁵³ Ferrâ’, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, II, 18.

Tablo 2.3.2.1.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe							
Nâfi‘		İbn Kesîr		Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
Kâlûn	Verş(ص)					İbn Zekvân							
فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّيْ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ	فَلَا تَسْمَعَنَّ

“فَلَا تَسْمَعَنَّ” lafzının imamlara göre kıraat vecihleri

Müfessirimiz ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ âyetindeki Allah lafzını Ebû ‘Amr başında lâm ve hâ (هـ) harfinin kesrasıyla “لِلَّهِ” şeklinde okuduğunu söylemekte, “مَنْ رَبُّ الدَّارِ” ve “لِمَنِ الدَّارِ” cümlesinin aynı manada kullanıldığını söyleyerek bu vechin bir önceki âyet-i kerimedeki suale uygun bir cevap olduğunu açıklamaktadır. Resmu’l-Mushaf ve Basralıların mushafında da böyle yazıldığını belirtmektedir⁹⁵⁵. Ancak burada müellif tarafından sehven Ebû ‘Amr’ın bu iki âyette bulunan lafzatullahı lâmlı ve hâ’nın (هـ) kesrası ile okuduğu söylenmiştir. Zira diğer kıraat imamları bir şekilde Ebû ‘Amr ise bu iki âyetteki lafzatullahı elif ile ve hâ (هـ) harfinin zammesiyle “الله” şeklinde okumaktadır⁹⁵⁶. Hicaz, Irak ve Şam Mushaflarında “الله” şeklinde yazmaktadır⁹⁵⁷.

Müfessirimiz ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْنِهِمْ آفْتَدِهِ...﴾ âyetindeki “آفْتَدِهِ”⁹⁵⁸ lafzının sonundaki hâ (هـ) harfini Hamza ve Kisâî’nin hazfederek okuduğunu, İbn ‘Âmir’in ise harfî mastarın

⁹⁵⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/247v, Mü’minun, 23/87, 89[سَيَقُولُونَ لِلَّهِ].

⁹⁵⁵ Age, b/247v. Benzer bir örnek için bkz. b/277v, (Kasas, 28/82 وَكَأَنَّ اللَّهَ).

⁹⁵⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 447; Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, IV, 481.

⁹⁵⁷ Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, III, 1393; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 329.

⁹⁵⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/100, En‘âm, 6/90 [فَبِهِدْنِهِمْ آفْتَدِهِ].

kinayesi olarak kesralı okuduğunu bildirmektedir⁹⁵⁹. İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû ‘Amr ve Âsım harfi hem vasıl halinde hem vakıf halinde sakin okurken, Hamza ve Kisâî vasıl halinde hafzederek, vakıf halinde sakin okumuşlardır. İbn ‘Âmir ise dâl harfinin kesrası ve hâ (هـ) harfini yâ harfine benzemeyen kesra işmâmıyla okumuştur. Bu okuyuşun harfin zaten vakıf hâ (هـ)’sı olması hasebiyle galat bir okuyuş olduğu söylenmektedir⁹⁶⁰.

﴿لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ﴾⁹⁶¹ âyetindeki “عَمِلَتْهُ” kelimesinin sonundaki zamiri Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir’in aid zamiri olsun ya da olmasın mef’ûlün hazfinin caiz olmasından dolayı hazf ile okuduklarını bildiren Gürânî, şayet bulunduğu yerin bağlantısına ve mananın kuvvetine hâlel getirmeyecekse mevsule ve mevsufeye aid zamirin hazfi güzel olur, demektedir⁹⁶². Bu zamirin gizlenmesi ve izhâr edilmesinin Arapların uygulayageldikleri kullanımlar arasında olduğu bilinmekte, her ikisinin de doğru olup hazfin harf sayısını azaltma kastı ile gerçekleştiği söylenmektedir⁹⁶³.

2.3.3. Kelimenin Lâm-ı Târifli ve Lâm-ı Târiksiz Okunmasıyla İlgili Vecihler

Konuyla ilgili tefsirimizde temas edilen örneklerden biri ﴿...وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾⁹⁶⁴ âyetindeki “وَلِلذَّارِ” kelimesidir. Müfessirimiz kelimeyi İbn ‘Âmir’in izafet ile lâm-ı târiksiz okuduğunu bildirmekte, konuyla ilgili başka ayrıntıya girmemektedir⁹⁶⁵. Kelimeyi lâm-ı târiksiz okuyan İbn ‘Âmir izafet dolayısıyla ardındaki kelimeyi “الْآخِرَةَ” şeklinde mecrûr okumuş,⁹⁶⁶ diğer imamlar ise kelimeyi sıfat olarak “الْآخِرَةُ” şeklinde merfû okumuşlardır⁹⁶⁷. Yûsuf sûresinde ise terkeb ittifaken “وَلِلذَّارِ الْآخِرَةَ”⁹⁶⁸ şeklinde izafet ile

⁹⁵⁹ Age, b/100. a/43v, (Bakara, 2/259 لَمْ يَتَسَنَّهٗ).

⁹⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'â*, s. 262; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 145.

⁹⁶¹ Gürânî, *Ġâye*, b/302v, Yâsin, 36/35 [وَمَا عَمِلَتْهُ].

⁹⁶² Gürânî, *Ġâye*, b/302v. Bir diğer örnek için bkz. a/332v, (Zuhruf, 43/71 مَا تَشْتَهِيهِ).

⁹⁶³ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 377; Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, III, 266; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 298.

⁹⁶⁴ Gürânî, *Ġâye*, a/96v, En'âm, 6/32 [وَلِلذَّارِ الْآخِرَةَ].

⁹⁶⁵ Age, a/96v.

⁹⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'â fi'l-Kirâ'ât*, s. 256.

⁹⁶⁷ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 330.

⁹⁶⁸ Yûsuf, 12/109 وَلِلذَّارِ الْآخِرَةَ.

okunmuştur⁹⁶⁹. Bütün mushaflarda da bu şekildedir. Ancak İbn ‘Âmir’in farklı okuduğu âyet Şam Mushafı’nda da farklı, tek lââm ile yazılmıştır⁹⁷⁰. Burada “وَلَدَاؤُ الْآخِرَةُ” mübteda “حَيْرٌ” ise haberi olmaktadır. Nehhâs, Ferrâ’nın “الدار” ve “الآخِرَةُ” kelimesinin aynı şey olduğunu ve kelimenin kendine izafe edildiği görüşünü aktarıp bunun doğru olmadığını belirtmekte, izafetin maksadının tanıtmak olduğunu, burada cümlenin takdire “وَلَدَاؤُ حَالِ الْآخِرَةُ” şeklinde olduğunu söylemektedir⁹⁷¹. Ezherî, cumhurun kıraatinin daha mürecceh olduğunu söyledikten sonra Arapçada kelimenin sıfatına izafetinin caiz olduğuna yönelik ﴿وَنَزَّلْنَا مِنْ﴾⁹⁷² örneğini vererek kendi tercihine delil sunmaktadır⁹⁷³.

Konuyla ilgili bir ikinci örnek de ﴿كَذَّبَ﴾⁹⁷⁴ kelimesidir. Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir’in kelimeyi “لَيْلَةٌ” kalıbında “لَيْكَةٌ” şeklinde okuduğunu bu okuyuş farkının “مَكَّةً”, “بَكَّةً” gibi lehçe farkından kaynaklandığını söyleyen müfessirimiz, İbn ‘Abbâs ve Halil b: Ahmed’in⁹⁷⁵ de aynı görüşte olduğunu nakletmektedir. Kelimenin eliflâm almadığını söyleyenlerin aksine Ebû Ubeyde’nin de belirttiği gibi İmam Mushaf’ta kelime Şuarâ ve Sâd sûresinde elifsiz, “لَيْكَةٌ”,⁹⁷⁶ Hicr ve Kâf sûresinde ise “الْأَيْكَةُ”⁹⁷⁷ şeklinde eliflâmlı yazılmaktadır. Ona göre kelime Medyen ehlinden bir taifenin ismidir. Şehir onları sıkınca mal ve güç sahipleri olarak Eyke’de ağaçların arasında yurt edindiler. Şuayb (as)’ın Medyen halkına ve Eykelilere gönderildiği söylenmektedir⁹⁷⁸. Kelimeyi Gürânî’nin bildirdiği gibi Şuarâ ve Sâd sûresinde

⁹⁶⁹ Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, III, 1035.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr*, s. 257.

⁹⁷¹ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, II, 216. Bkz. Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 330.

⁹⁷² Kâf, 50/9 وَحَبِّ الْحَصِيدِ.

⁹⁷³ Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, I, 351.

⁹⁷⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/265v, Şuarâ, 26/176, Sâd, 38/13 [لَيْكَةٌ].

⁹⁷⁵ Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’âni min Hirzi’l-Emâni*, s. 623.

⁹⁷⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV, 97.

⁹⁷⁷ Hicr, 15/78, Kâf, 50/14 الْأَيْكَةُ.

⁹⁷⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/265v. Bkz. İbn ‘Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî (ö.1393/1973), *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I-XXX, Tunus 1984. XIX, 182-184.

üç imam “لَيْكَةَ” şeklinde okumuş ancak Nâfi‘ Verş rivâyetiyle Şuarâ sûresinde “الْأَيْكَةَ” şeklinde okumuş, Kâf sûresinde ise hocası gibi okumuştur. Ebû ‘Amr, Âsım, Hamza, Kisâî ise kelimenin geçtiği her dört sûrede “الْأَيْكَةَ” şeklinde hemzeli ve sonu kesralı okumuşlardır⁹⁷⁹. Zeccâc kelimenin aslının “أَيْكَةَ” olduğunu, başına marife takısı gelince hemzenin hafzedilip harekesinin lâm’a taşındığını, baştaki vasıl hemzesi olduğundan düşürülünce kelimenin “لَيْكَةَ” şeklinde okunduğunu söylemektedir. Arapçada bu uygulamaya örnek olarak “الْأَحْمَرُ جَاءَنِي” cümlesindeki “الْأَحْمَرُ” kelimesinin baş tarafındaki elifi ve hemzeyi hafzetmek suretiyle “لَحْمَرُ جَاءَنِي” şeklinde kullandıklarını söylemektedir⁹⁸⁰. Kâf ve Hicr sûresinde bütün imamlar kelimenin sonunu kesralı okumuşlardır⁹⁸¹. “أَيْكَةَ”, içinde güzel ağaçlar bulunan orman, verimli,⁹⁸² cemîsi “أَيْكُ” olan ağaç topluluğu,⁹⁸³ sık ağaç⁹⁸⁴, hurma, sedir, misvak ağaçlığı⁹⁸⁵ anlamında kullanılmaktadır. İbn Hacer, Ebû Ubeyde’nin hata ettiğini, “لَيْكَةَ” ve “أَيْكَةَ” kelimesinin aynı manada olduğunu, aralarında sadece hemzenin kolaylaştırılması farkı bulunduğunu söylemektedir⁹⁸⁶.

Tefsirimizde ﴿وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۖ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ âyetindeki “وَالْيَسَعَ”⁹⁸⁷ kelimesini yabancı kelime olduğundan Hamza ve Kisâî’nin kelimeyi “وَالْيَيْسَعَ” şeklinde lâm harfini şeddeli, yâ harfini ise fethalı okuduğu bildirilmektedir⁹⁸⁸. Kelimenin aslı “يَسَعَ” olup,

⁹⁷⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kırâ’ât*, s. 368; Age, s. 473.

⁹⁸⁰ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, IV, 98.

⁹⁸¹ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, III, 130.

⁹⁸² Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, “ك ي أ” md. V, 423.

⁹⁸³ Ma‘mer b. Müsennâ, *Mecâzu’l-Kur‘ân*, s. 90; Ebû Nasr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (ö.393/1003), *Muntahab min Sihâhi’l-Cevherî*, ts, “ا ي ك” md. s. 178.

⁹⁸⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, “ا ي ك” md. X, 224.

⁹⁸⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luğâ*, “ا ي ك” md. I, 165.

⁹⁸⁶ İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-‘Askalânî (ö.852/1448), *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, I-XIII, Beyrût 1379/1959, VIII, 497.

⁹⁸⁷ Gürânî, *Gâye*, b/100v, En‘âm, 6/86 [وَالْيَيْسَعَ].

⁹⁸⁸ Age, b/100v; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kırâ’ât*, s. 555.

acem isimlerdendir, fiil değildir⁹⁸⁹. Başındaki eliflamlar zaidir⁹⁹⁰. Arapçada kural olarak bu kalıpta olan kelimeler marife eki almaz, ancak şiirde kural dışı olarak kullanılabilir⁹⁹¹. Lâmi şeddeli okuyan ismi “لَيْسَع” olarak kabul etmiş, şeddesiz okuyan da “يَسَع” olarak kabul etmiş olmaktadır⁹⁹². Bazıları Arapça zannedip kelimeye mana vermeye çalışmışlardır⁹⁹³. Elyesa‘, İsrail oğullarından İlyas (as)’ın talebesi olduğu, ondan sonra Allah’ın (cc) kendisine nübüvvet verdiği,⁹⁹⁴ Musa (as)’ın kendisinden ilim öğrenmek için müsaade istediği Hızır (as)’ın o olduğu, geniş ilminden dolayı bu ismi aldığı gibi hakkında birçok rivâyet olan peygamberdir⁹⁹⁵.

⁹⁸⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, III, 2092.

⁹⁹⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, II, 203.

⁹⁹¹ Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sihâh*, “ي س ع” md. III, 1298.

⁹⁹² Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l- 'Ulûm*, s. 465.

⁹⁹³ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-a' zam*, “ي س ع”I, 491; İbn Manzûr, *Lisân'l- 'Arab*, “ل س ع” md. VIII, 318.

⁹⁹⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/890), *el-Ma'ârif* (nşr. Servet 'Ukkâşe), I, 1413/1992, s. 52.

⁹⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, s. 594.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİRİNDE NAHİV KURALLARI AÇISINDAN KIRAAT VECİHLERİ

Kıraat ihtilaflarının Arap dilindeki i'râb olgusuyla yakın bir bağlantısı vardır. Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/890), kıraat ihtilaflarının sebeplerine yönelik açıklamada bulunurken bunlardan birinin i'râbla ilgili olduğuna Haris b. Ka'b kabilesinin tesniye kelimeleri nasb ve cer durumlarında “ان” ile okuduklarını, “ين” ile mu'rab saymadıklarını örnek verirken Mekkî b. Ebî Tâlib gibi birtakım âlimler kıraat ihtilaflarının bir sebebinin de i'râb farkı olduğu yönünde görüş ileri sürmektedirler⁹⁹⁶.

Bu başlık altında kelimelerin cümle ve terkip içerisinde amillerin tesiriyle almış oldukları i'râb durumundan kaynaklanan kıraat ihtilaflarını tefsirimiz çerçevesinde örneklerle işlemeye çalışılacaktır.

3.1. Mübteda İle İlgili İ'râb Vecihleri

Bu kısımda âyetin (cümle) cümleyi ibtidaiyye kabul edilip baştaki ismin mübtedâ olarak i'râb alması veya önceki âyetle (cümleyle) bağlantılı sayılıp mef'ûl, hal, bedel gibi unsurlardan biri kabul edilmesi ya da takdirlerle mübteda dışında bir unsur olarak okunması ile ilgili kıraat ihtilaflarını örneklerle ele alınacaktır.

﴿اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...﴾ âyetinin başındaki “الله”⁹⁹⁷ lafzını Nâfi', İbn 'Âmir haberi ismi mevsul olmak üzere mübteda kabul edip zamme ile merfû okumuşlar ya da mahzûf bir mübtedanın haberi kabul edip ismi mevsulü de sıfat kabul etmişlerdir. Diğer kıraat imamları ise bedel ya da atfî beyan sayıp kesra ile mecrûr okumuşlardır. Gürânî bu

⁹⁹⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî (ö.276/890), *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân* (nşr. İbrâhîm Şemsu'd-Dîn), Beyrût, s. 36; Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045), *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâ'ât* (nşr. Abdulfettâh İsmail Şelebî), I, ts. s. 81. Ayrıca bkz. Civelek Yakup, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2003, s.83.

⁹⁹⁷ Gürânî, *Gâye*, b/180v, İbrahim, 14/2 [اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ].

bilgileri naklettikten sonra “الْحَمِيد”⁹⁹⁸ kelimesindeki vakfın tam vakıf olduğuna vurgu yaparak kıraat tercihi hususunda ipucu vermekte yani lafzatullahın burada cümle başı kabul edilip merfû okunan vechini tercih ettiğine işaret etmektedir⁹⁹⁹. İbn Mücâhid lafzatullahı Nâfi’ ve İbn ‘Âmir’in merfû okuduklarını naklettikten sonra Nâfi’nin de lafzı mecrûr okuduğu yönünde bir rivâyeti de nakletmektedir¹⁰⁰⁰. Mecrûr okunuş bir önceki âyetin sonundaki “الْحَمِيد” kelimesine bağlantısı (bedel) ile alakalı, merfû okuyuş ise istinaf (cümle başı) olması ya da gizli (هو) zamirinin haberi olması ile açıklanmaktadır¹⁰⁰¹. Ferrâ cümle başı kabul edilmesine ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾ âyetinden sonra gelen “التَّائِبُونَ”¹⁰⁰² kelimesiyle başlayan âyeti örnek göstermektedir¹⁰⁰³. Ehvâzî bu ve benzeri âyetlerin okunuşu ile ilgili farklı bir yorum getirerek vakıf yapıldığında cümle başı gibi merfû okumanın, vasıl yapıldığında ise önceki kelimenin i‘râbı ile okumanın doğru olacağını belirtmekte, bir diğer örnek olarak ﴿...سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ﴾ âyetinden sonra gelen “عَلِمَ الْغَيْبِ”¹⁰⁰⁴ âyetini vermektedir¹⁰⁰⁵. Bahsedilen kıraat vechi Yakûp’un ravisi Ruveys’in vechidir¹⁰⁰⁶.

Tefsirimizde ele alınan ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ...﴾¹⁰⁰⁷ âyetinde dört kelimeyi İbn ‘Âmir muhteda haber sayarak “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ”¹⁰⁰⁷ şeklinde merfû okumuştur. Son iki kelimeyi Hafs da merfû okumuştur. Diğerleri ise üç kelimeyi öncesine atıf yaparak, dördüncüsünü ise hâl olarak fetha ile mansûb okumuşlardır¹⁰⁰⁸.

⁹⁹⁸ İbrahim, 14/1.

⁹⁹⁹ Gûrânî, *Ğâye*, b/180v. Benzer bir örnek için bkz. b/247v, (Mu’minun, 23/92 عَلِمَ الْغَيْبِ).

¹⁰⁰⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 362. Bkz. Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, II, 61.

¹⁰⁰¹ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, II, 227; Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, II, 61.

¹⁰⁰² Tevbe, 9/111-112.

¹⁰⁰³ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 67.

¹⁰⁰⁴ Mu’minun, 23/91-92.

¹⁰⁰⁵ Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 120.

¹⁰⁰⁶ Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 220. Konuyla ilgili bir diğer örnek için bkz. Gûrânî, *Ğâye*, b/385v, (Abese, 80/25 أَلَّا

صَبِينَا

¹⁰⁰⁷ Age, a/191v, Nahl, 16/12 [وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ].

¹⁰⁰⁸ Gûrânî, *Ğâye*, a/191v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 370.

Kaynaklarımızda “والشمس والقمر والنجوم” kelime grubunu fetha ile mansûb okuyanların bunları öncesine atıfla bağlamakta ve fiilin musahhar kılma manasının sonra gelen bu üç kelimeyi de kapsadığını düşünerek böyle okumakta, “مَسْحَرَاتٍ”¹ ise nasb makamında hâl kabul etmektedirler. Grubu dörtlü olarak “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مَسْحَرَاتٌ” şeklinde merfû okuyanlar ise fiilin manasını “الليل والنهار”a tahsis edip cümleye yeniden başlayarak “وَالشَّمْسُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ” kelimelerini mubteda, “مَسْحَرَاتٌ”¹ ise haber kabul etmektedirler. “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مَسْحَرَاتٌ” şeklinde son ikisini zamme ile okuyanlar ise bunları mubteda ve haber yapmaktadırlar¹⁰⁰⁹. Burada geçen kelimeleri cümleye bağlı ya da cümleden ayrı okumaya yönelik Asım’ın “وَالنُّجُومُ”dan cümleyi ayırma sebebi diğer kelimelerden farklı olarak yıldızların üç sınıfta mütalaa edildiği; bir kısmının şeytanı taşlamak, bir kısmının yol bulmak bir kısmının ise lamba ve güzellik maslahatı taşıması olduğu söylenmektedir¹⁰¹⁰. Ayrıca burada geçen yıldızların, ilmi; ayın, marifeti; güneşin ise tevhidi ifade ettiği yorumu da yapılmıştır¹⁰¹¹.

Müfessirimize göre ﴿اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ﴾ âyetinde “اللَّهُ رَبُّكُمْ”¹⁰¹² mubteda haber, “وَرَبُّ آبَائِكُمُ” habere ma‘tuftur. Bu üç kelimenin birincisi bedel veya beyan, ikincisi sıfat, üçüncüsü ise atıf yapılmak üzere Hamza, Kisâî ve Hafs tarafından mansub okunmuştur. Merfû okunan vecihte bir önceki âyetin sonu olan “الْخَالِقِينَ” kelimesinde vakıf hasen, nasb ile okunan vecihte ise kabihtir¹⁰¹³. “اللَّهُ” lafzının mansub okunduğunda sıfat olduğunu söyleyenler¹⁰¹⁴ bulunsa da Nehhâs, burada bir vasıflandırma olmadığını belirterek bunun ancak bedel olabileceğini söylemekte, âyetin mubteda olarak merfû okunmasının güzel

¹⁰⁰⁹ Ezherî, *Me`âni'l-Kirâ`ât*, II, 76. Ayrıca bkz. İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ`âti's-Seb`a*, s. 209; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ`ât*, s. 386.

¹⁰¹⁰ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ`âti's-Seb`a*, s. 209.

¹⁰¹¹ Kuşeyrî, ‘Abdulkerîm, ‘Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik el-Kuşeyrî (465/1073), *Letâifu'l-İşârât* (nşr. İbrâhîm el-Besyûnî), 3. Baskı, II, 288.

¹⁰¹² Gürânî, *Ğâye*, a/308v, Sâffât, 37/126 [اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ].

¹⁰¹³ Gürânî, *Ğâye*, a/308v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb`a fi'l-Kirâ`ât*, s. 549.

¹⁰¹⁴ Ezherî, *Me`âni'l-Kirâ`ât*, II, 321.

olduğunu belirtmektedir¹⁰¹⁵. Kelimenin mansub okunmasının bedel olacağı dışında bir diğer ihtimal de gizli bir “أَغْنِي” fiiliyle medih ve ta‘zim niyetiyle mansûb okumaktır¹⁰¹⁶. Zira Arapçada “وَيَلَا لَهُ، وَتَوَابًا لَهُ” örneklerinde olduğu gibi medih ve zem niyetiyle kelimenin mansub okunması geçerli uygulamalardandır¹⁰¹⁷. “رَبِّكُمْ” kelimesi ise lafzatullah’ın sıfatıdır¹⁰¹⁸. Merfû okunmasına yönelik bir diğer yorum da cümlenin başına takdiri “هو” zamiri getirip “الله” lafzını haber kabul etmektir¹⁰¹⁹.

﴿وَالْقَمَرَ قَدْرُنُهُ مَنَازِلَ...﴾ âyetinin başındaki “وَالْقَمَرَ”¹⁰²⁰ kelimesi gizli fiille mansub okunmuş, Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr ise kelimeyi muhteda, devamını haber kabul ederek merfû okumuştur, önceki âyete atıf yaparak (merfû) okumak ise takdirlerden uzaklaşmak ve mananın kuvveti için tercih edilen görüştür¹⁰²¹. Arapçada istifham elifinden sonra gelen isim ardından gelen fiilin mef‘ûl olan zamiriyle işaret ediliyor ya da mana bakımından mef‘ûlu makamında ise bu ismin önünde gizli fiil varmış gibi¹⁰²² mansub okunması nahivciler tarafından ittifaken caizdir¹⁰²³. Kelimenin okunuşuyla ilgili kaynaklarda müfessirimizin verdiği bilgilere benzer bilgiler yer almaktadır. “زيداً ضربته” dendiğinde ardından “زيداً أخاه” sorusu vaki olmakta böylece “زيداً” kelimesinin mansub okunması caiz olmaktadır¹⁰²⁴. Ferrâ da bu durumda kelimenin fiilin zarfı olarak mansub okunacağını söylemektedir¹⁰²⁵. İbn Zencele bu ismin adeta öne geçmiş mef‘ûl gibi olduğunu, fiil mef‘ûle ihtiyaç duyduğunda kelime cümlenin bir parçasıymış gibi cevabı bu kelimenin verdiğini söylemektedir¹⁰²⁶. “وَالْقَمَرَ” kelimesi de cümle başında “وقدرنا الْقَمَرَ قدرناه” takdiriyle “زيداً”

¹⁰¹⁵ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, III, 294.

¹⁰¹⁶ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ‘âti’s-Seb‘a*, s. 304.

¹⁰¹⁷ Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, I, 16.

¹⁰¹⁸ İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ‘ât*, s. 610.

¹⁰¹⁹ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ‘âti’s-Seb‘a*, s. 304; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-‘Ulûm*, s. 151.

¹⁰²⁰ Gûrânî, *Gâye*, b/302v, Yâsîn, 36/39 [وَالْقَمَرَ قَدْرُنُهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ].

¹⁰²¹ Gûrânî, *Gâye*, b/302v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kırâ‘ât*, s. 540.

¹⁰²² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 66.

¹⁰²³ Zeccâcî, *Meclisu’l-‘Ulemâ’*, s. 61.

¹⁰²⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 105.

¹⁰²⁵ Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, II, 256.

¹⁰²⁶ İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ‘ât*, s. 699.

kelimesi gibi mansub okunabilmektedir. Ayrıca bir önceki âyete “وَأَيَّة لَّهُم الْقَمَرُ قَدَرْنَاهُ” şeklinde atıfla ya da muhteda haber olarak merfû okunabilmektedir¹⁰²⁷.

﴿رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ âyetinde “رَبِّ”¹⁰²⁸ kelimesinin bir önceki âyetteki “مَنْ رَبِّكَ”¹⁰²⁹ nin bedeli olduğunu söyleyen müfessirimiz kelimeyi Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın muhteda kabul ederek merfû okuduğunu, onun haberinin de “الرَّحْمَنُ” kelimesi olabileceğini, değilse “الرَّحْمَنُ” kelimesinin bedel, “لَا يَمْلِكُونَ” nin ise haber olabileceğini söylemektedir. İbn ‘Âmir ve Âsım’ın “الرَّحْمَنُ” kelimesini “رَبِّ” lafzı’nın bedeli olarak kesra ile mecrûr okuduğunu bildirmekte, birinci kelimeyi “رَبِّ” mecrûr, ikinci kelimeyi “الرَّحْمَنُ” merfû yapanın (Hamza, Kisâi) birincisini bedel, ikincisini muhteda yapmış olacağını, haberini de “لَا يَمْلِكُونَ” ya da mahzûf bir haber yapmış olacağını belirtmektedir¹⁰³⁰. Ferrâ kıraat imamları tarafından önceki âyete atıf yapılarak ya da cümle başlangıcı olarak kabul edilip muhteda olarak okunan benzer âyetlerin Kur’ân’da olduğunu bildirmekte,¹⁰³¹ bu âyette “رَبِّ” kelimesinin cerr ile “الرَّحْمَنُ” kelimesinin ise raf ile okunmasının kendi tercihi olduğunu bildirmektedir¹⁰³². “رَبِّ” lafzının merfû okunmasına bir diğer yorum da kelimenin gizli (هو) zamirinin haberi olabileceğidir¹⁰³³. Aynı zamirin “الرَّحْمَنُ” kelimesini merfû okuyanlar için de medih kastıyla “هو الرَّحْمَنُ” şeklinde takdir edilebileceği söylenmektedir¹⁰³⁴.

¹⁰²⁷ İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 599.

¹⁰²⁸ Gûrânî, *Gâye*, a/384v, Nebe, 78/37 [رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا]. Konuyla ilgili tefsirimizdeki diğer örnekler için bkz. a/145v, (Tevbe, 9/111, 112) (التَّيْبُونَ الْعَبْدُونَ) a/382v, (İnsân, 76/21) (عَلَيْهِمْ), a/358v, (Hadîd, 57/10) (وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ), b/40v, (Bakara, 2/240) (وَصِيَّةٌ), b/58v, (Al-i ‘İmrân, 3/154) (كُلُّهُ), b/254v, (Nûr, 24/58) (تِلْكَ), a/286v, (Lokmân, 31/27) (وَالْبَحْرُ), a/295v, (Sebe, 34/3) (عَلِيم).

¹⁰²⁹ Nebe, 78/36.

¹⁰³⁰ Gûrânî, *Gâye*, a/384v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 669.

¹⁰³¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 16.

¹⁰³² Age, III, 229.

¹⁰³³ Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, V, 86.

¹⁰³⁴ Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, III, 118.

3.2. Haber İle İlgili İ'râb Vecihleri

Mubteda ve haber birbirinden ayrılmaz iki unsur olmakla beraber biz kıraat vecihleri açısından bu ikisini ayrı başlıklar altında incelemeyi uygun bulduk. Böylesi konunun daha kolay incelenmesine ve anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır.

﴿...وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ...﴾¹⁰³⁵ âyetindeki “الْعَفْوَ” kelimesini Ebû ‘Amr’ın mahzûf bir mubtedanın haberi olarak “الْعَفْوَ” şeklinde merfû okuduğunu bildiren müfessirimiz mansub okumakta daha az değişikliğin olacağını ve böylesinin daha belîğ olduğunu belirtmektedir¹⁰³⁶. Kelimenin merfû ve mansub okunmasına yönelik yorumlar şöyledir. Kelimeden önce gelen soruda “ما” soru ismi “ذَا” ise “الذِي” konumunda onun haberi olarak düşünülürse sorunun cevabı durumundaki “الْعَفْوَ” kelimesi sanki “قال: ما الذي ينفقون” sorusunun lafzından cevap “قال: الذي ينفقون العفو” şeklinde çıkmakta ve kelime haber makamında olmaktadır. Kur’ân’dan bu veche örnek olarak ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسْطِيزُ الْأَوَّلِينَ﴾ âyetinde de “ذَا” kelimesi “الذِي” konumunda kabul edilmiştir. Şayet “ماذا” kelimesi soru manasında tek isim olarak düşünülürse “أي شيء ينفقون” sorusuna cevap, sorunun lafzından mansub olarak “ينفقون العفو” şeklinde çıkacağı belirtilmektedir. Kur’ân’dan bu veche örnek olarak ise ﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا...﴾ âyet-i kerimesi verilmektedir. Burada “ماذا”¹⁰³⁷ soru manasında tek isim kabul edilmektedir¹⁰³⁸. Ayrıca “العفو” kelimesinin manasına da temas etmek yerinde olacaktır. İbn Kuteybe ve Zeccac, kelimeye malın fazlalığı,¹⁰³⁹ “عفا عن” şeklinde ceza vermeyi terk etmek,¹⁰⁴⁰ manası vermektedir. Dolayısıyla

¹⁰³⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/37v, Bakara,2/219 [قُلِ الْعَفْوَ].

¹⁰³⁶ Age, a/37v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 182.

¹⁰³⁷ Nahl, 16/30.

¹⁰³⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 185; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 347; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kirâ'ât*, s. 134. Bkz. en-Nehâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 111; İbn Hâleveyh, *el-Hucetü fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 96; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 201,

¹⁰³⁹ İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Kur'ân* (nşr. Sa'îd el-Lihâm), s. 76; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 293.

¹⁰⁴⁰ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö.311/924), *Tefsîru Esmâillâhi'l-Husnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk), I, ts. s. 62.

âyette geçen af'dan anlaşılan “malı fazla olan zekât, az olan ise kolay verebileceği kadar sadaka versin” şeklinde olmaktadır¹⁰⁴¹.

﴿...قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ...﴾ âyetindeki “خَالِصَةً”¹⁰⁴² kelimesini “o gün (kıyamet günü o zinetler) sırf onlara tahsis edilmiş olarak” anlamında hâl olduğunu bildiren müfessirimiz Nâfi'nin kelimeyi haberden sonra ikinci bir haber olarak merfû okuduğunu bildirmektedir¹⁰⁴³. Ancak bu âyetteki “لِلَّذِينَ” kelimesinde bulunan birinci lâm'ın hali değil “وهي لهم في الآخرة خالصة” şeklinde takdir edilmiş ikinci lâm'ın halidir. Merfû okunduğunda ise ikinci bir haber kabul edilmektedir¹⁰⁴⁴. Bunun takdiri ise “هي خالصة يوم القيامة” şeklinde olmaktadır. Kelimeyi Abdullah b. Abbâs'ın da merfû okuduğu bildirilmektedir. Sîbeveyhî zarfın öne geçtiği bu gibi durumlarda kelimenin mansub okunmasını tercih etmektedir¹⁰⁴⁵.

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَكْفُ فِيهِ وَالْبَادِ...﴾ âyetinde “سَوَاءً”¹⁰⁴⁶ kelimesinin “جَعَلْنَاهُ” fiilinin ikinci mef'ûlu olduğunu bildiren Gürânî, Hafs dışında bütün imamların onu “العكف” kelimesinin (mukaddem) haberi olarak “سَوَاءً” şeklinde merfû okuduğunu, Hafs'ın vechinde “سَوَاءً الْعَكْفُ فِيهِ وَالْبَادِ” şeklinde cümlenin ikinci mef'ûl olarak mahallen mansûb olduğunu, ya da “لِلنَّاسِ” ikinci mef'ûl olursa “سَوَاءً” hâl üzere mansûb olacağını bu durumda “العكف” kelimesini ref' edeceğini söylemektedir¹⁰⁴⁷. “سَوَاءً”

¹⁰⁴¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 293. Bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 138.

¹⁰⁴² Gürânî, *Gâye*, a/111v, A'râf, 7/32 [خَالِصَةً].

¹⁰⁴³ Age, a/111v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 280. Diğer bir örnek için bkz. Gürânî, *Gâye*, a/113v, (A'râf, 7/54 (مَسْحُورَاتٍ), a/220v, (Meryem, 19/34 (قَوْلٍ), a/387v, (İnfitar, 82/19 (يَوْمٍ), a/149v, (Yûnus, 10/23,)

¹⁰⁴⁴ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 377.

¹⁰⁴⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 51.

¹⁰⁴⁶ Gürânî, *Gâye*, b/239v, Hac, 22/25 [جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَكْفُ فِيهِ وَالْبَادِ].

¹⁰⁴⁷ Age, b/239v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 435; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, s. 280. Diğer bir örnek için bkz. Gürânî, *Gâye*, a/250v, (Nûr, 24/6 (أُزْبُغٍ), b/279v, (Ankebût, 29/25 (مَوْدَّةٌ), b/301v, (Yâsin, 36/5 (تَنْزِيلٍ), a/353v, (Kamer, 54/7 (خُشَعًا), (Muzzemmil, 73/9 (رَبُّ).

“السَّوَاءُ” kelimelerinin üç türlü kıraat vechi vardır. “سَوَاءٌ الْعَكِيفُ” şeklinde merfû- merfû, “سَوَاءٌ” şeklinde mansûb-mecrûr, “سَوَاءٌ الْعَكِيفُ” şeklinde mansûb-mecrûr. Birinci vecihte (zamme-zamme) “سَوَاءٌ” kelimesi cümle başlangıcı kabul edilip mubteda “السَّوَاءُ” kelimesi ve devamı ise haberi olabilir ya da “سَوَاءٌ” haberi muevvel “السَّوَاءُ” mubtedayı muahhar ya da “سَوَاءٌ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِي” cümle olarak ikinci mef’ûl konumunda olabilir. İkinci vecihte (fetha-zamme) “سَوَاءٌ” kelime olarak mansûb ikinci mef’ûl, “السَّوَاءُ” ise Sîbeveyhî’ye göre onun fâili olarak merfûdur. Üçüncü vecihte (zamme-kesra) yine “سَوَاءٌ” kelime olarak mansûb ikinci mef’ûl “السَّوَاءُ” ise “الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ الْعَاكِفِ فِيهِ وَالْبَادِي سَوَاءٌ” şeklinde takdir edilen cümlede olduğu gibi “لِلنَّاسِ”nin sıfatı olarak mecrûr okunmaktadır¹⁰⁴⁸.

3.3. Atıf ve Bedel İle İlgili İ‘râb Vecihleri

Bu başlık altında kıraatler arasında kelimenin i‘râb alametinin farklı okunuşunun bedel ve atıflar ile bağlantılı olanları incelemeye çalışacağız.

3.3.1. Atf-ı Nesakla İlgili Vecihler

Müfessirimiz ﴿...فَاعْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...﴾ âyetinde ﴿وَلَحْمِ طَيْرٍ﴾¹⁰⁴⁹ kelimesini İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Bekir ve Hamza’nın ﴿وَلَحْمِ طَيْرٍ﴾¹⁰⁵⁰ âyetinin yakınlığından dolayı mecrûr okunması gibi “وَأَرْجُلِكُمْ” lafzını da yakınındaki “بِرُءُوسِكُمْ” kelimesinin i‘râbıyla mecrûr okuduklarını bildirmektedir. Burada kelimenin “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” cümlesine atf ile mecrûr okunmasındaki muradın (ayakları) yıkamak olup, son abdest uzvunun israf mahalli olması hasebiyle suyun

¹⁰⁴⁸ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur’ân*, III, 66. Bkz. İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 253; el-Ezherî, *Me‘ânî’l-Kirâ’ât*, II, 179; İbn Zencele, *Hucetu’l-Kirâ’ât*, s. 475; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 310.

¹⁰⁴⁹ Gürânî, *Gâye*, a/82v, Maide, 5/6 [وَأَرْجُلِكُمْ].

¹⁰⁵⁰ Vâkıa, 56/22.

iktisadlı kullanılması gerektiğine işaret olduğunu, buradaki atıf vâv'ının gaye yani “حتى” gibi sınır belirleme gayesiyle kullanıldığını gusül manasını düşürmeksizin yıkamanın asgari sınırına yani meshedercesine az su kullanarak yıkamak anlamında olduğunu söylemektedir. Fasıldan dolayı atfin mansûb mahalline değil de mecrûr mahalline olacağını söyleyenlere cevaben, “Şayet iki ihtimal eşit bile olsa Buhârî'nin rivâyet ettiği Abdullah İbn 'Amr'ın “Biz ayağımızı meshederken Rasulullah (sas) bizi görüp, en yüksek sesiyle (iki üç kere) “yazıklar olsun o ateşten topuklara” şeklinde seslendiği”¹⁰⁵¹ hadisine istinaden biz tercihimizi ihtiyata en yakın olan yıkamaktan yana kullanırız, zira gasl mesh sayılır ancak mesh gasl sayılmaz.” demektedir¹⁰⁵².

Kaynaklarda kelimeyi İbn Kesîr, Hamza, Ebû 'Amr ve Âsım'dan gelen rivâyetle Ebû Bekir'in “وَأَرْجُلُكُمْ” şeklinde meksur, Nâfi', İbn 'Âmir, Kisâi ve Âsım'dan gelen rivâyetle Hafs'ın “وَأَرْجُلُكُمْ” şeklinde meftuh okudukları bildirilmektedir¹⁰⁵³.

Kelimenin yakınlığından dolayı mecrûr mahalline atfedilmesi suretiyle meshin, mansûb mahalline atfedilmesi suretiyle yıkamanın farz olduğu yönünde şer'î ihtilaf ortaya çıkmıştır¹⁰⁵⁴. Ayakların yıkanmasının farz olduğunu söyleyenler, kelime cer ile okunsa bile burada takdim tehir olduğunu Kur'ân'da benzer takdim tehirlerin bulunduğunu,¹⁰⁵⁵ meshin gasl manasında kullanıldığını, zira Arapçada bu şekilde i'râb yönünden yakınına uyan ancak mananın evvele tabi olduğu uygulamaların varlığından¹⁰⁵⁶ bahsetmekte ve “هَذَا جُحْرٌ ضَبٌّ” gibi cümleleri delil olarak ileri sürmektedirler¹⁰⁵⁷. Yine sahabe ve tabiinden gelen rivâyetlerde kelimenin okunuşunda ihtilaf olsa bile cumhurun görüşünün burada iki ayağın yıkanmasının farz olduğu yönünde olduğu belirtilmekte, Rasulullah'dan (sas) bu doğrultuda varid olmuş hadisi şerifler nakledilmektedir. Arapların bu kelimeyi hafif yıkamak

¹⁰⁵¹ Buhârî, *Sahîh*, “Kitabu'l-İlim”, 30; Muslim, Ebû'l-Hasan Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (ö.261/875), *el-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Resûlillâh* (nşr. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), I-V, Beyrût, “Kitabu't-tahâra, 9”, I, 213.

¹⁰⁵² Gürânî, *Gâye*, a/82v.

¹⁰⁵³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 243; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 326; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, s. 254.

¹⁰⁵⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, s. 29.

¹⁰⁵⁵ İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 221.

¹⁰⁵⁶ Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s. 155.

¹⁰⁵⁷ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 277.

anlamında¹⁰⁵⁸ da kullandıkları bildirilmekte “تمسّحت للصلاة”¹⁰⁵⁹ cümlesinin “uzuvlarımı yıkadım” manasında kullanıldığı nakledilmektedir¹⁰⁶⁰. Ayrıca âyet-i kerimede yıkamayla ilgili uzuvlara bir sınır konulup, mesh ile ilgili bir sınır konmadığına dikkat çekerek burada ayaklarla ilgili sınır bulunduğuna göre yıkamanın ayaklara ma‘tuf olduğu manası çıkmaktadır¹⁰⁶¹. Ayakları yıkamanın değil de meshin farz olduğu görüşünde olanlardan Ferrâ bir rivâyette ayakları mesh’in farz, gasl’in ise sünnet olduğunu söylemektedir¹⁰⁶². Bu görüşü savunanlar cümlede kelimenin yakınlıktan dolayı cer ile okunduğu yorumuna katılmadıklarını bu tür durumların şiirde zarureten yapılan kullanımlar olduğunu Kur’ân’da ise zaruretin söz konusu olmadığını söylemektedirler¹⁰⁶³.

Müfessirimiz, ﴿لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾¹⁰⁶⁴ fiillerini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî’nin cümlede geçen cevaba atıf ile meczûm okuduklarını, merfû okuyanların manaya atıfla okuduklarını söylemektedir. Ebû ‘Amr’dan rivâyette Sûsî’nin cezimden dolayı birinci fiilin sonundaki râ harfini lâm harfine idğâm ile “فَيُعَذِّبُ مَنْ” şeklinde, ikinci fiili ise Kâlûn rivâyetiyle Nâfi‘nin, iki vecihinden biriyle İbn Kesîr ve aynı zamanda Ebû ‘Amr, Hamza, Kisâî’nin de bâ harfini mîm harfine idğâm ile “وَيُعَذِّبُ مَنْ” şeklinde okuduklarını nakletmekte, zaten bu idğâm şeklinin Kisâî ve Ferrâ’nın mezhebi olduğunu belirtmektedir¹⁰⁶⁵.

Kaynaklarda da müfessirimizin izahı doğrultusunda bilgiler verilmektedir. Fiilleri merfû okuyanlar önceki cümlenin şart ve cevap olmak üzere tamamlandığından dolayı, yeni cümleye başladığını, önceki cümleye ancak Sîbeveyhî’nin söylediği gibi gizli “انه” ile manaya atıf olabileceğini söylemektedirler. Bu vechin İbni Abbâs’ın okuyuşu olduğu

¹⁰⁵⁸ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, III, 215.

¹⁰⁵⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/890), *Ğaribu'l-hadis* (nşr. Abdullah el-Cebbûrî), I-III, Bağdâd 1397/1977, I, 153.

¹⁰⁶⁰ İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, s. 163; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, I, 326.

¹⁰⁶¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 153; İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 129; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ'ât*, s. 222.

¹⁰⁶² el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 302.

¹⁰⁶³ İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 129.

¹⁰⁶⁴ Bakara, 2/284 [فَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ].

¹⁰⁶⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/46v. Kelimelerin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 195; Dâni, *Câmi u'l-beyân*, II, 948; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 145.

aktarılmaktadır. Meczum okuyanlar ise mananın öncesine bağlantısı devam ettiğinden dolayı cevaba atıf yaptıklarını belirtmektedirler¹⁰⁶⁶.

﴿...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...﴾ âyetindeki “وَالْأَرْحَامَ”¹⁰⁶⁷ kelimesini Hamza’nın kasem vâv’ı ya da cer edatı tekrar edilmeden mecrûra atıfla “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde kesra ile mecrûr okuduğunu belirten Müfessirimiz burada nahiv vecihlerine mütevatir kıraat vecihlerinin yeterli geldiğini vurgulamaktadır¹⁰⁶⁸. Ferrâ Arapça’da böyle art arda mecrûr ancak zorunluluktan dolayı şiirde görüldüğünü söylemektedir¹⁰⁶⁹. Kelime fetha ile mansûb okunduğunda “الله” lafzına atfedilmekte, “adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının” manasına gelmektedir¹⁰⁷⁰. Zeccac “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde cer ile okunan vechin hatalı olduğunu, anlam bakımından da Allah’tan başkasının adını kullanarak dilekte bulunulmasının caiz olmadığını söylemektedir¹⁰⁷¹. Basralı Nahiv âlimleri de böyle okumanın caiz olmadığını, Kûfeliler bu vechin kabih olduğunu söylemişlerdir. Sîbeveyhî bu vecihle ilgili mecrûr zamire tenvin menziline olduğundan dolayı atıf yapılamayacağını söylemektedir. Diğer nahivcilerden de bu doğrultuda eleştiriler gelmekte, burada ma’tuf ile ma’tufu aleyhin ortak olduğu, nasıl “مَرَزْتُ بِهِ بَزِيدٍ وَكَ” denemeyecekse bu şekilde bir atıf da yapılamayacağı dile getirilmektedir¹⁰⁷². Nahivcilerden bunun zıddını söyleyen de bulunmaktadır. Bu doğrultuda atfin “مَرَزْتُ بِهِ وَزِيدٍ” cümlesinde olduğu gibi gizli zamire yapılmasının güzel olmadığı ancak “وَذَلِكَ عَمْرُو مَرَزْتُ بِهِ” cümlesinde ise atfin caiz olduğu bu âyette de geçen “وَاتَّقُوا اللَّهَ” zikrinin atfı caiz kıldığı

¹⁰⁶⁶ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 140. Bkz. Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, I, 238; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât*, s. 152; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’âni min Hirzi’l-Emâni*, s. 379.

¹⁰⁶⁷ Gürânî, *Gâye*, a/63v, Nisâ, 4/1 [وَالْأَرْحَامَ].

¹⁰⁶⁸ Gürânî, *Gâye*, a/63v. Vecihler için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kırâ’ât*, s. 226.

¹⁰⁶⁹ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 253.

¹⁰⁷⁰ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, s. 118; Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, I, 290.

¹⁰⁷¹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 6.

¹⁰⁷² Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 197. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII, 520.

zikredilmektedir¹⁰⁷³. Zemaşşeri de bu vechin caiz ve atfin geçerli olduğunu cerin takdiren tekrarının mümkün olduğunu söylemektedir¹⁰⁷⁴.

Müfessirimiz ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾¹⁰⁷⁵ âyetinin tefsirini yaparken cümleye “verâ ve Allah’dan (cc) haşyet elbisesi daha hayırlıdır.” şeklinde meal vermektedir. Cümlenin i’râbı ise, “وَلِبَاسُ” kelimesi mubteda olarak merfû okunmakta, haberi ise ya, cümle halinde mubteda ile haberi bağlayan “هُوَ خَيْرٌ” takdirinde zamir menzilineki ismi işaret ile “ذَٰلِكَ خَيْرٌ”dır. Ya da “ذَٰلِكَ” kelimesi, işaret ettiği “takvâ elbisesi” nin süs elbisesine üstünlüğünden dolayı ta’zim maksadıyla “لِبَاسُ التَّقْوَىٰ”nın sıfatı, “خَيْرٌ” kelimesi yine cümlenin haberi olmaktadır. “لِبَاسُ” kelimesini Nâfi‘, İbn ‘Âmir ve Kisâî’nin daha önce geçen “لِبَاسًا” kelimesine atıf ile “وَلِبَاسُ” şeklinde mansub okuduklarını bildiren müfessirimiz kendi tercihinin ref‘ ile okunuş olduğunu bildirmektedir. Takva elbisesinin, savaşta kişiyi yaralanmaktan korumak için giyilen miğfer zırh gibi elbiseler olduğu yönünde bir görüşe de yer vermektedir¹⁰⁷⁶. Kelimenin kıraat vechi hakkında Ferrâ kendi tercihinin “رَيْشًا” kelimesine atıfla nasb ile okunması olduğunu söylemektedir¹⁰⁷⁷. Bu durumda mana “takva elbisesini de indirdik” şeklinde olup “ذَٰلِكَ” mubteda “خَيْرٌ” ise haber olmaktadır¹⁰⁷⁸. Kelimenin ref‘ ile okunuşuna Abdullah b. Mes’ûd ve ‘Ubey b. Ka’b’ın ref‘ ile “وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ خَيْرٌ” şeklinde okuyuşları delil gösterilmekte, mananın “hayâ elbisesi” olduğu söylenmektedir¹⁰⁷⁹. Merfû okunuşunun nahiv yönünden cevazına yönelik bir yorum da başta “hayâ ve muttekilerin setr-i avreti” kastedilerek mubteda makamında “هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَىٰ” şeklinde gelen bir gizli zamir

¹⁰⁷³ İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 190; Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, s. 524.

¹⁰⁷⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 462.

¹⁰⁷⁵ Gürânî, *Gâye*, b/110v, A'râf, 7/26 [وَلِبَاسُ].

¹⁰⁷⁶ Age, b/110v. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 280; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 49.

Tefsirimizde geçen inceleyemediğimiz diğer bazı benzer örnekler için bkz. a/86v, (Maide, 5/45 وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ

وَلِيُحْكَمْ), a/86v, (Mâide, 5/47 (وَلِيُحْكَمْ)),

¹⁰⁷⁷ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 375.

¹⁰⁷⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 328.

¹⁰⁷⁹ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 154.

olabileceğidir¹⁰⁸⁰. Takva elbisesinden kastın iman, hayâ, setr-i avret, Allah’dan korkmak,¹⁰⁸¹ salih amel,¹⁰⁸² din,¹⁰⁸³ olduğu yönünde çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Konuyla ilgili kayda değer bir diğer görüş olarak Kuşeyrî’nin görüşünü zikretmek yerinde olacaktır. O’na göre zahiri elbiseler insanı Dünya afatından, takva elbisesi ise Allah’ın gazabından korumaktadır. İnsanın bütün uzuvları için ayrı birer takva elbisesi bulunmaktadır. Nefs için gücü Allah’ın yolunda sarfetmek, kalp için tamah ve aç gözlülüğünü dizginlemek, ruh için olan takva elbisesi ise diğer bağlantıları terk edip (Allah ile kul arasındaki) engelleri kaldırmaktır¹⁰⁸⁴.

3.3.2. Bedel, Atf-ı Bayân İle İlgili Vecihler

Kiraatler arasında ihtilafın bir konusu da bazı kelimelerin önceki kelimeyle bağlantılı sayılarak kelimenin matbuunun (önceki kelimenin) aynı, pekiştiricisi ya da açıklayıcısı konumunda bedel ya da atfı bayân kabul edilip matbuunun harekesiyle okunması ya da cümlede başka bir unsur kabul edilerek başka bir harekeyle okunmasıdır. Müfessirimizin konuyla ilgili temas ettiği birkaç örneği ele alınmaya çalışılacaktır.

﴿يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ سَيِّئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ﴾¹⁰⁸⁵ âyetindeki “يَوْمَ” kelimesini İbn Kesîr ve

Ebû ‘Amr’ın gizli bir muhtedanın haberi ya da bedel-i kül olarak “يَوْمَ” şeklinde merfû okuduğunu bildiren Gürânî, takdirinin “يَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ” şeklinde olduğunu, kelimeyi nasb

¹⁰⁸⁰ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, II, 329. Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur’ân*, II, 49; el-Ezherî, *Me’âni'l-Kirâ’ât*, I, 403.

¹⁰⁸¹ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, XII, 367-369; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, s. 509.

¹⁰⁸² Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, s. 33.

¹⁰⁸³ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö.333/945), *Te’vilâtu Ehli’s-Sunne* (nşr. Mecdî Bâsellûm), I-X, Beyrût 1426/2005, IV, 393.

¹⁰⁸⁴ Kuşeyrî, ‘Abdulkerîm, *Letâifu'l-İşârât*, s. 528. Atf-ı nesakla ilgili diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/87v, (Mâide, 5/57 وَالْكَفَّارَ); a/161v, (Hûd, 11/71 يَعْفُوهُ); a/176v, (Ra’d, 13/4 وَنَجِيلٍ); a/191v, (Nahl, 16/12 وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنَّجْمُ مَسْحُورَاتٌ); b/256v, (Furkan, 25/10 وَيَجْعَلُ); b/332v, (Zuhuf, 43/88 وَقِيلَهُ); b/334v, (Câsiye, 45/3,4 وَأَيُّهُ); b/335v, (Câsiye, 45/32 وَالسَّاعَةَ); a/353v, (Kamer, 54/3 مُسْتَقَرٌّ); b/354v, (Rahmân, 55/12 وَالرَّيْحَانُ وَالرَّيْحَانُ); a/355v, (Rahmân, 55/35 وَنُحَاسٍ); b/356v, (Vâkıa, 56/22 وَخُورٍ عَيْنٍ); b/378v, (Muzemmil, 73/20 وَنُفَعُهُ وَتُلَّهُ); a/140v, (Tevbe, 9/61 وَرَحْمَةً);

¹⁰⁸⁵ Gürânî, *Gâye*, a/387v, İnfitar, 82/19 [يَوْمَ].

ile okuyanların ise onu gayrı mütemekkinine (cümleye) muzaf yaptıklarını söylemekte¹⁰⁸⁶ ve bu kullanıma Hz. Ali'nin şu şiirini şahit göstermektedir:

”من أي يومٍ من الموت أفر
أيوم لم يُقدّر أم يوم قُدر“¹⁰⁸⁷

Ferrâ kelimenin merfû okunması caiz olmakla birlikte tüm Kurrâ imamların fetha ile mansûb okuduğunu¹⁰⁸⁸ söylese de kelimenin okunuş vecihlerini zikrettiğimiz kıraat kaynaklarında durumun böyle olmadığı görülmekte ve kendisine bu konuda bazı eleştiriler yöneltilmektedir¹⁰⁸⁹. Ferrâ ayrıca Kisâ'nin “يَوْمَ” kelimesinin “نُفَعْلُ يَقُولُونَ” “يُفَعْلُ، وَتُفَعْلُ، أَفَعْلُ، نَفَعْلُ يَقُولُونَ” kelimelerine muzaf olduğunda merfû, “فَعْلَتْ، فَعَلَتْ، اذْ” kelimelerine muzaf olduğu takdirde mansub okumanın Arapların adeti olduğunu zannettiğini zikretmektedir¹⁰⁹⁰. Kaynaklarda kelimenin merfû okunmasına yönelik yorumlar müfessirimizin açıklamalarıyla paralellik arz etmektedir. Kelimenin takdiri bir muhtedanın haberi ya da daha önce geçen “مَا يَوْمُ الدِّينِ” e bedel¹⁰⁹¹ ya da sıfat¹⁰⁹² olabileceği söylenmektedir. Mansub okunmasıyla ilgili açıklamalar ise şöyledir. Birincisi müfessirimizin şiirle delillendirdiği gibi kelime “لَا تَمْلِكُ” gibi gayrı mütemekkin'e izafe edildiğinden mahallen merfû ancak nasb üzere mebnîdir. İkincisi kelimenin “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ” takdiriyle¹⁰⁹³ ya da “هَذِهِ الْأَشْيَاءُ الْمَذْكُورَةُ تَكُونُ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا” takdiriyle¹⁰⁹⁴ âyetinde olduğu gibi “الدِّينُ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ” takdiriyle¹⁰⁹⁵ mansub okunması da caizdir.

¹⁰⁸⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/387v. Kelimenin vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 674; Dâni, *et-Teyisr*, s. 220; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, s. 399. Kelimeyi Kûfeliler dışında A'rac, İbn Vesâb, A'meş ve Ruveys'in de elifin fethasıyla okuduğu nakledilmektedir. (Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 410).

¹⁰⁸⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 332; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve sîlatu Târîh et-Taberî*, I-XI, Beyrût 1387/1967, VI, 518; İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327/938), *el-İtel* (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd ve Hâlid b. 'Abdurrahman el-Cerîsî), I-VII, 1427/2006, I, 445; İbn 'Abdi Rabbih, Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbih (ö.328/940), *el-İkdu'l-ferîd*, I-VIII, Beyrût 1404/1983, I, 96.

¹⁰⁸⁸ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, III, 245.

¹⁰⁸⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, V, 106.

¹⁰⁹⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, III, 245.

¹⁰⁹¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, V, 106.

¹⁰⁹² Ezherî, *Me'âni'l-Kurâ'ât*, III, 127.

¹⁰⁹³ Age, III, 129.

¹⁰⁹⁴ Kârî'a, 101/3-4.

¹⁰⁹⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, V, 106.

Kelimenin izafet değil de “يوم” şeklinde nekra okunuşuyla ilgili bir vechi de Ebû ‘Amr’dan Mahbûb adlı bir râvîden rivâyet edilmektedir. Bu durumda cümle “هُوَ يَوْمٌ” şeklinde takdiri muhteda ve haber, devamı ise “لَا تَمْلِكُ فِيهِ” sıfat konumunda aid zamiri “لَا تَمْلِكُ فِيهِ” takdiriyle mahzûftur¹⁰⁹⁶.

﴿أَنَا صَبِينَا الْمَاءَ صَبًا﴾¹⁰⁹⁷ âyetinde “أَنَا صَبِينَا” lafzının başındaki edatın kıraat imamı tarafından “إِنَّا صَبِينَا” şeklinde elifin kesrasıyla yemeğin oluşumu keyfiyetini açıklamak için başlangıç cümlesi olarak okunduğunu bildiren müfessirimiz Kûfelilerin ise “أَنَا صَبِينَا” şeklinde elifin fethasıyla cümleyi öncesiyle bağlantılı bedel-i iştilal olarak okuduklarını belirtmektedir¹⁰⁹⁸.

Konuyla ilgili diğer kaynaklara baktığımızda kelime cümle başlangıcı olarak elifin kesrasıyla başladığında müfessirimizin de beyan ettiği gibi “طَعَامِهِ” kelimesinin özelliklerinden haber veren yeni bir cümle kabul edilmektedir. Cümle fethalı elif ile başladığında ise “فَلْيَنْظُرْ إِلَى صَبِينَا الْمَاءِ إِلَى أَنْ صَبِينَا، وَفَعَلْنَا” takdiriyle mecrûr konumunda olmaktadır¹⁰⁹⁹. Bu durumda cümlenin bedel-i¹¹⁰⁰ iştilal olacağı ifade edilmektedir. Zira bütün bu şeyler yemeğin oluşu ve olayla ilgili hadiseleri ihtiva etmektedir¹¹⁰¹. Nehhâs Ebû ‘Ubeyd’den nakille cümlenin burada bedel vecihlerine girmediğini “صَبًا، شَقًّا” kelimelerinin master olduğunu ve manalarının te’kid anlamı taşımış olabileceğini söylemektedir¹¹⁰².

¹⁰⁹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 423.

¹⁰⁹⁷ Gûrânî, *Ğâye*, a/386v, ‘Abese, 80/25 [أَنَا صَبِينَا].

¹⁰⁹⁸ Gûrânî, *Ğâye*, a/386v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 672; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, IV, 1688; İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, s. 398.

¹⁰⁹⁹ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 238.

¹¹⁰⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V, 286; Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, III, 122; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 548; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 704; Eşmûnî, *Menâru’l-Hedy*, II, 396.

¹¹⁰¹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’a*, VI, 378; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, XII, 8064; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’âni min Hirzi’l-Emânî*, s. 719; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, s. 287.

¹¹⁰² Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, V, 96.

﴿رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾¹¹⁰³ âyet-i kerimesindeki “رَبِّ” kelimesini Kûfelilerin önceki ﴿رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ âyetteki “رَبِّكَ” kelimesinden bedel ya da sıfat olarak kesra ile mecrûr okuduklarını bildiren müfessirimiz kelimeyi merfû okuyan diğer imamların ise önceki âyette geçen “السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” kelimesinden bedel ya da sıfat olarak okuduklarını bildirirken bu vechin hazf ve fasıldan uzak olması bakımından kendi tercihi olduğunu beyan etmektedir¹¹⁰⁴. Kelimenin tevcihi kıraat kaynaklarında da aynı doğrultudadır. Kelimeyi merfû okuyanların cümleyi isti’nafiyeye olarak kabul etmiş olabilecekleri ve mubteda sayılan gizli bir zamirle merfû okuyabilecekleri de dile getirilmektedir¹¹⁰⁵.

Müfessirimiz ﴿إِنَّا زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ﴾ âyetindeki “الْكَوَاكِبِ”¹¹⁰⁶ kelimesinin vechleriyle ilgili ihtimallere yer vermekte kelimenin kendine izafe edilen “بِزِينَةٍ” mastarının mef’ûlü ya da fâili olabileceğini bu durumlarda takdirlerin “Allah gezegenleri süsledi” ve “Göğü gezegenler süsledi” şeklinde olacağını bildirmektedir. Kelimeleri Hamza ve Hafs’ın “بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ” şeklinde birinci kelimeyi tenvinli olmak üzere mecrûr okuduklarını belirtmekte bu durumda “الْكَوَاكِبِ” kelimesinin mastar değil de isim kabul edilen “بِزِينَةٍ” kelimesinin bedeli ya da atfî bayânı olduğunu, ya da mübalağa maksadıyla “الْكَوَاكِبِ” süsün bizzat kendisi kabul edilebileceğini söylemektedir¹¹⁰⁷. Ebû Bekir’in kelimeyi “الْكَوَاكِبِ” şeklinde mansub okuduğunu bu durumda kelimenin mastarın mef’ûlü ya da mef’ûl makamındaki “بِزِينَةٍ” kelimesine bedel veya takdirî “أعني” fiilinin mef’ûlü sayılabileceğini belirtmekte, tercih

¹¹⁰³ Gürânî, *Ğâye*, a/333v, Duhân, 44/6,7 [رَبِّ السَّمَوَاتِ].

¹¹⁰⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/333v. Kelimenin vechleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu 's-seb' a fi'l-Kırâ'ât*, s. 592; İbnu'l-Bâziş, *el-İknâ ' fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, s. 375; Ebu'l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu'n-Nef'*, s. 535.

¹¹⁰⁵ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 39; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, IV, 84; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ'ât*, s. 656.

¹¹⁰⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/305v, Sâffât, 37/6 [الْكَوَاكِبِ].

¹¹⁰⁷ Bkz. Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, II, 528.

ettiği vechin izafetli olan “بِرَبِّتِ الْكَوَاكِبِ” vechinin olduğunu söylemekte, gerekçe olarak ise okunuşunun kolaylığını ve kıraatlerde daha yaygın¹¹⁰⁸ oluşunu ileri sürmektedir¹¹⁰⁹.

3.4. Sıfat İle İlgili İ‘râb Vecihleri

Kıraat ihtilaflarından biri de bir kelimenin önceki kelimenin sıfatı kabul edilip edilmemesinden kaynaklanan hareke farklılığıdır.

Müfessirimiz “(savaşma) engeli olmadığı halde” anlamına gelen ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ﴾¹¹¹⁰ tabirinin hâl mahallinde olduğunu belirtmekte ve kelimenin “غَيْرِ” şeklinde okunuşunu tercih etmektedir. İbn Kesîr Ebû ‘Amr ve Hamza’nın kelimeyi “الْقَاعِدُونَ”nin sıfatı olarak “غَيْرِ” şeklinde merfû okuduklarını nakletmekte,¹¹¹¹ aynı şekilde okuyan Âsım’ın adını zikretmemektedir. Ayrıca İbn Kesîr’in Şibl rivâyetiyle kelimeyi mansûb vecihte de okuduğu nakledilmektedir.¹¹¹² Merfû okunuşunun da mansub okunuşunun da iki türlü izahı vardır. Kelime ya müfessirimizin de yukarıda belirttiği gibi “الْقَاعِدُونَ”nin sıfatı olarak mevsufunun i‘râbını alarak merfû okunmuştur. Bu durumda mana “*Savaş engeli olmayan oturanlarla savaşanlar eşit değildir.*” şeklinde olmaktadır. Ya da “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ وَالْمُجْهَدُونَ إِلَّا أُولُو الضَّرَرِ” takdiriyle “*Oturanlar ve mücahitler eşit olamaz ancak savaş engelliler hariçtir.*” anlamında istisna

¹¹⁰⁸ Bkz. Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 382.

¹¹⁰⁹ Gûrânî, *Gâye*, a/305v, (Sâffât, 37/6). Kelimenin kıraat vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 546; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘âni min Hirzi’l-Emânî*, s. 663. Ayrıca bkz. Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II, 490; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-‘Ulûm*, s. 136; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, IX, 6080; es-Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö.427/1036), *el-Keşfu ve’l-Beyân ‘an Tefsiri’l-Kur‘ân* (nşr. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr), I-X, Beyrût 1422/2002, VIII, 139; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 34; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 34. Bedel ve atfı beyanla ilgili eserimizde temas edilmiş benzer diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Gâye*, a/87v, (Mâide, 5/53 وَقَوْلُ); a/162v, (Hûd, 11/81 (إِلَّا أَمْرًا تَأْتِيكَ)); a/193v, (Nahl, 16/40 (فَيَكُونُ)); a/230v, (Tâhâ, 20/118,119 وَأَنْتَ); b/239v, (Hac, 22/23; Fatır, 35/33 وَلَوْلَا); b/245v, (Mu‘minun, 23/32 (إِلَيْهِ غَيْرُهُ)); b/245v, (Mu‘minun, 23/32 (إِلَيْهِ غَيْرُهُ)); b/254v, (Nûr, 24/58 (تَلْتُ عَوْرَتِ)); b/298v, (Fâtır, 35/3 (مِنْ خَلْقِ)); b/308v, (Sâffât, 37/125,126 (اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ); b/332v, (Zuhuf, 43/88 (وَقِيلَ)); a/384v, (Nebe, 78/37 (الرَّحْمَنِ)).

¹¹¹⁰ Gûrânî, *Gâye*, a/74v, Nisâ, 4/95 [غَيْرِ أُولَى الضَّرَرِ]

¹¹¹¹ Age, a/74v.

¹¹¹² İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a* s. 237.

olarak merfû okunmuştur. Mansub okunduğunda ise ya “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ إِلَّا أُولِي الضَّرَرِ” takdiriyle “Oturanlar eşit olmaz ancak savaş engelliler hariç.” Anlamında “غَيْرِ”، “الْقَاعِدُونَ” den istisnâ ile, ya da “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ فِي حَالِ صِحَّتِهِمْ وَالْمُجَاهِدُونَ” takdiriyle “*Sıhhatli oldukları halde oturanlarla mücahitler bir olmaz*” anlamında kelime hâl sayılarak mansub okunmaktadır¹¹¹³. Ayrıca kelimenin “الْقَاعِدُونَ”nin bedeli olabileceği, zira istisna olumsuz olduğunda kelimenin bedel ve mansub olmasının caiz olduğu, şâz bir rivâyette kelimenin “الْمُؤْمِنِينَ”nin sıfatı olarak “غَيْرِ” şeklinde kesra ile mecrûr vechinin de bulunduğu söylenmektedir¹¹¹⁴. Zeccâc bu vechin güzel olduğunu ancak mütevatir kıraat vecihlerinin içerisinde yer almadığından dolayı tercih edilmediğini belirtmektedir¹¹¹⁵.

Konuya bir diğer örnek olarak ﴿...فَقَالَ يَقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ...﴾ âyetindeki “غَيْرُهُ”¹¹¹⁶ kelimesini verebiliriz. Cumhur kelimeyi “غَيْرُهُ” şeklinde merfû okumuş, Kisâi ise sıfat ya da bedel olmak üzere “غَيْرِ” şeklinde mecrûr okumuştur. Müfessirimiz Kisâi’nin vechinin daha evlâ olduğunu zira cumhur nazarında da lafza riayetin mahalle riayetten önce geldiğini söylemektedir¹¹¹⁷. Kelime “غَيْرُهُ” şeklinde mazmum okunduğunda “مِنْ” harf-i cerini zaid kabul edip “مَا لَكُمْ إِلَهٍ غَيْرُهُ” takdiriyle “غَيْرُهُ” kelimesi “إِلَهٍ” lafzının tabiîninden (sıfat, bedel, atfı bayân) sayılmakta, “غَيْرِ” şeklinde meksur okunduğunda ise “إِلَهٍ” kelimesinin sıfatı kabul edilmektedir¹¹¹⁸.

¹¹¹³ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, II, 92-93. Bkz. Ferrâ’, *Me’âni'l-Kur’ân*, II, 250; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ’ât*, s. 210.

¹¹¹⁴ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, II, 93; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me’âni*, s. 421.

¹¹¹⁵ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, II, 93.

¹¹¹⁶ Gürânî, *Gâye*, a/114v, A’râf, 7/59 [مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ].

¹¹¹⁷ Age, a/114v, (A’râf, 7/59). Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 284; Dâni, *et-Teysîr*, s. 110.

¹¹¹⁸ Ferrâ’, *Me’âni'l-Kur’ân*, I, 382; el-Ezherî, *Me’âni'l-Kirâ’ât*, I, 410.

Müfessirimiz ﴿هُنَالِكَ الْوَلِيَّةُ لِلَّهِ الْحَقُّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا﴾ âyetinde Ebû ‘Amr ve Kisâî’nin “الْحَقِّ”¹¹¹⁹ kelimesini Yûnus ve En‘âm sûresinde geçen “مَوْلَاهُمْ الْحَقِّ”¹¹²⁰ ibaresinde olduğu gibi “لِلَّهِ” lafzının sıfatı olarak cer ile okuduklarını bildirmekte, sıfatla mevsuf arasına fâsıl konmaması açısından kendi tercihihin bu vecihten yana olduğunu belirtmektedir¹¹²¹. Burada gerek Ayasofya 253 numaralı yazma nüshanın b/213 nolu varağında, gerekse Veliyyuddin Efendi 248 numaralı nüshanın a/267varağında ve Murad molla 164 numaralı nüshanın b/221 varağında bulunan âyeti incelediğimizde müellif nüshasına ulaşamadığımızdan müstensih hatası olabileceğini düşündüğümüz Ebû ‘Amr ve Kisâî’nin isminin geçtiği konuyla ilgili cümlelerin başında bir “غير” kelimesinin düşmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Zira kıraat kaynaklarını incelediğimizde bu iki imamın tefsirimizde yazanın aksine kelimeyi “الْحَقِّ” şeklinde değil de “الْحَقُّ” şeklinde okudukları bilgisine ulaşmaktayız¹¹²². Bu durumda kelime ya “الْوَلِيَّةُ”nin sıfatı, ya da “الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ”¹¹²³ âyetinde olduğu gibi isti’nafiyeye olmakta, Cumhurun okuduğu vecihle “الْحَقِّ” şeklinde okunduğunda ise “لِلَّهِ” lafzına sıfat olmaktadır. Kelimenin mansûb okunuşuna dair bir rivâyet bulunmasa da dil kuralları açısından “هُنَالِكَ” takdiriyle te’kid için fetha ile okunmasının da caiz olduğu söylenmektedir¹¹²⁴. Kelimeyi merfû okuyanlar Ubey b. Ka’b’ın “هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ الْحَقُّ لِلَّهِ”, meksur okuyanlar ise Abdullah b. Abbâs’ın “هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ وَهُوَ الْحَقِّ” şeklindeki kıraatini delil olarak sunmaktadırlar. Kelime burada “لِلَّهِ” lafzına sıfat olduğunda “velayet burada Hak olan Allah’a (cc) aittir.”

¹¹¹⁹ Gûrânî, *Gâye*, b/213v, Kehf, 18/44 [لِلَّهِ الْحَقِّ].

¹¹²⁰ En‘âm, 6/62, Yûnus, 10/30.

¹¹²¹ Gûrânî, *Gâye*, b/213v.

¹¹²² İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, s. 392; Ezherî, *Me‘ânî'l-Kırâ’ât*, II, 111; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ’ât*, s. 418; Dâni, *Câmi‘u'l-beyân*, III, 1311; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 311.

¹¹²³ Âl-i ‘İmrân, 3/60.

¹¹²⁴ Ferrâ’, *Me‘ânî'l-Kur‘ân*, I, 154; Zeccâc, *Me‘ânî'l-Kur‘ân*, III, 290.

anlamında diğer durumlarda ise “gerçek velayet ya da hak edilmiş (müstehak) velayet Allah’a (cc) aittir.” şeklinde olmaktadır¹¹²⁵.

﴿عَلِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ âyetinde İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Hafs’ın ¹¹²⁷“اللَّهُ” şeklinde geçen ﴿...سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ﴾ kelimesini bir önceki âyet-i kerimede ¹¹²⁶“عَالِمٌ” kelimesinin sıfatı olarak mecrûr okuduğunu söyleyen müfessirimiz bunun haziften kurtulmak gayesiyle daha tercih edilen bir vecih olduğunu söylemektedir¹¹²⁸. Diğer kıraat imamları cümleyi isti’nafiye kabul ederek “عَالِمٌ” şeklinde merfû okumuşlardır¹¹²⁹. Kayda değer bir vecih de Ya’kûb’un râvîsi Ruveys’in vechidir. Ruveys 91ve 92. âyetleri birbirine vasıl ile okuduğunda kelimeyi “عَالِمٌ” şeklinde meksur, iki âyet arasında vakıf yaptığında ise “عَالِمٌ” şeklinde mazmum okumuştur¹¹³⁰. Kelimeyi mazmum okuyanlar ikinci âyette cümle devam etseydi “فَتَعَالَى” kelimesinin başında “ف” harfi değil de “و” harfi gelmesi gerektiğini, zira “و” harfi “مررتُ بعبد الله المحسن وأحسنتُ إليه” cümlesinde olduğu gibi, cümle devam ettiğinden “و” harfi kullanılmış, cümle yeni başladığında ise “هُوَ المحسن فأحسنتُ إليه” cümlesindeki gibi “ف” harfiyle devam edeceğini söyleyerek kendi vecihlerine delil getirmektedirler. Kelimeyi meksur okuyanlar ise bunun bir delil olamayacağını cümlenin “ف” harfiyle de devam edebileceğini zira Arapların “و” ile cümleye başladıkları gibi “ف” ile de başladıklarını söylemektedirler¹¹³¹.

Kur’ân’da ﴿لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٌ﴾ şeklinde iki yerde geçmekte olan ¹¹³²“رَجْزٍ أَلِيمٌ” kelimeleri İbn Kesîr ve Âsım’dan rivâyetle Hafs dışındaki imamlar sıfat tamlaması olarak

¹¹²⁵ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, s. 225; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ’ât*, s. 419.

¹¹²⁶ Gürânî, *Gâye*, b/247v, Mü’minûn, 23/91-92 [عَلِمَ الْغَيْبِ].

¹¹²⁷ Mü’minûn, 23/91 [سبحان الله]

¹¹²⁸ Age, b/247v.

¹¹²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi'l-Kırâ’ât*, s. 447; Ezherî, *Me’âni'l-Kırâ’ât*, II, 195; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, III, 1394.

¹¹³⁰ Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 263; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ’âti’l-‘Aşr*, s. 329.

¹¹³¹ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 241.

¹¹³² Gürânî, *Gâye*, a/295v, Sebe, 34/5, Câsiye, 45/11 [رَجْزٍ أَلِيمٌ].

“رَجَزِ أَلِيمٍ” şeklinde mîm’in kesra ile mecrûr ve tenvinli okumuş, Bu iki imam ise “عَذَابٌ مِنْ” şeklinde mîm’i zamme ile merfû ve tenvin ile “عَذَابٌ” kelimesinin sıfatı olarak okumuştur¹¹³³. Müfessirimiz Kur’ân’da geçen her iki âyette de kıraat yönlerine yer vermekte ancak birinde Ebû Bekir ve Hafs’ın kelimeyi zamme¹¹³⁴ ile okuduğunu naklederken bir diğerinde sehven cer¹¹³⁵ ile okuduğunu söylemektedir. İki kelime arasında fâsıl bulunmamasından ve sıfat mevsuf olarak mananın yerinde ve belîğ olmasından dolayı kendi tercihinin “رَجَزِ أَلِيمٍ” şeklinde cer ile okunan vecih olduğu belirtmektedir¹¹³⁶.

3.5. Edatlar İle İlgili İ‘râb Vecihleri

Bu başlık altında edatların i‘râba etkisiyle ilgili kıraat farklılıklarını ele almaya çalışacaktır.

Edatlar genellikle lafız olarak metinde bulunup i‘râba tesir etmektedirler. Zaman zaman zaid kabul edilip amel ettirilmediği gibi zaman zaman da lafzan bulunmayıp takdir edilerek i‘râba tesir ettirildiği durumlar olmaktadır.

Nidâ edatı olan “يا” takdir edilerek i‘râbı farklı okumaya örnek olarak ﴿...وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا﴾¹¹³⁷ kelimesini “رَبَّنَا” şeklinde mansûb okumuş, diğer imamlar kesra ile mecrûr okumuşlardır¹¹³⁸. Gürânî de eserinde bu âyeti işlerken bu duruma temas etmekte iki imamın kelimeyi nidâ maksadıyla mansûb okuduğunu

¹¹³³ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 526; Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, II, 288. Bkz. Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 351; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV, 241; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, s. 292; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât*, s. 582.

¹¹³⁴ Gürânî, *Gâye*, a/295v, Sebe, 34/5.

¹¹³⁵ Age, a/335v, Câsiye, 45/11.

¹¹³⁶ Age, a/295v, Sebe, 34/5, a/335v, Câsiye, 45/11. İnceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, a/267v, (Neml, 27/7, (قَبَسِ), a/308v, (Sâffât, 37/126 (اللَّهُ رَبِّكُمْ), a/326v, (Şûrâ 42/3 (اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ), b/348v, (Zâriyât, 51/23 (لَحَقَّ وَنَلَّ), a/356v, (Rahmân, 55/78 (ذِي الْجَلَالِ), a/382v, (İnsân, 76/21 (خُضِرَ), b/389v, (Burûc, 85/15 (الْمَجِيدُ), b/389v, (Burûc, 85/22 (مُخْفُوظٌ), b/45v, (Bakara, 2/282 (تِجَارَةٌ).

¹¹³⁷ En’âm, 6/23 [وَاللَّهُ رَبَّنَا].

¹¹³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, s. 255; el-Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, I, 347; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât*, s. 244; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, III, 1034; Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fi’l-kırâ’âti’l-aşer*, II, 465; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-Aşr*, s. 257.

bildirmektedir¹¹³⁹. Cer ile okunduğunda “والله” lafzının sıfatı, nasb ile okunduğunda ise “والله” şeklinde “يا رَبَّنَا ما كُنَّا مشركين” şeklinde “يا” nidâ edatı ya da “أعني” fiili takdiriyle kelime mansûb okunmaktadır¹¹⁴⁰.

“لا” edatını cinsin hükmünü nefyeden, ya da “ليس”ye benzeyen “لا” kabul etmek suretiyle kelimelerin okunuşunda vecih farkı ortaya çıkmaktadır. İki konuyla da bağlantılı olması hasebiyle İbrahim sûresinde geçen bir örneği edatların nahivle ilgili lehçe farkları bağlamında ele almıştık. Burada bir diğer örnek olarak ﴿...مِن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا﴾...¹¹⁴¹ âyet-i kerimesini inceleyeceğiz. Müfessirimiz bu üç kelimeyi Ebû ‘Amr ve İbn Kesîr’in “لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَعَةٌ”¹¹⁴¹ şeklinde mansûb okuduklarını dolayısıyla cinsin hükmünü nefyeden edat olarak kabul ettiklerini ve bu vechin daha güçlü olduğunu belirtmekte merfû olan vechin ise “هل هناك بيع أو خلة، أو شفاعة” mukadder soruya cevap olarak “ليس”ye benzeyen edat olarak tesir ettirildiğine işaret etmektedir¹¹⁴². Kelimeleri İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr tenvinsiz fetha ile mansûb diğer imamlar ise tenvinli zamme ile merfû okumuşlardır¹¹⁴³. Kelimeler merfû okunduğunda “لا”, “ليس”ye benzeyen, mansub okunduğunda ise nefy (tebrie) edatı sayılmaktadır¹¹⁴⁴. Konuyla ilgili bir diğer görüş de “هل” örneğinde olduğu gibi “هل” amil olmadığı gibi “لا” edatı da amil sayılmaz ve kelimeler sorunun cevabı olarak merfû okunur. Mansub okunmasının tevcihi de “هل من رجل؟ فقال: لا رجل” örneğinde “من” edatı isme amel ettiğinde cevabı mansub olmakta

¹¹³⁹ Gûrânî, *Ğâye*, b/95v.

¹¹⁴⁰ Ferrâ’, *Me’ânî’l-Kur’ân*, I, 330; Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân*, II, 236; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kurâ’âti’s-Seb’a*, s. 137; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 439.

¹¹⁴¹ Gûrânî, *Ğâye*, a/42v, Bakara, 2/254 [يَأْتِيَ يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَعَةٌ]

¹¹⁴² Age, a/42v. Diğer benzer bir örnek için bkz. (Tûr, 52/23 لا لغو فيها ولا تأثيم)

¹¹⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kurâ’ât*, s. 187; el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kurâ’ât*, I, 216; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kurâ’ât*, s. 141.

¹¹⁴⁴ el-Ferâhîdî, Ebû ‘Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm el-Basrî (ö.170/787), *el-Cumel fi’n-nahv*, (nşr. Fahru’d-Dîn Kabâve), 1416/1995; Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân*, III, 163; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 125.

dolayısıyla âyette geçen kelimelerin mansub okunması durumunda aynı soru ve cevap takdir olunmaktadır¹¹⁴⁵.

﴿لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا﴾ âyetinde İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve Hafs edatı müennes olarak “تكن”¹¹⁴⁶ şeklinde, “فتنتهم” kelimesini ref’ ile, Nâfi‘, Ebû ‘Amr ve Âsım Ebû Bekir rivâyetiyle, edatı “تكن” şeklinde yine müennes, kelimeyi ise “فتنتهم” şeklinde nasb ile, Hamza ve Kisâî edatı “يكن” şeklinde müzekker, kelimeyi ise “فتنتهم” şeklinde nasb ile okumuştur. İbn Kesîr’in kelimeleri “يكن” ve “فتنتهم” şeklinde de okumak suretiyle çeşitli raviler yoluyla her dört vecihte okuduğu nakledilmektedir¹¹⁴⁷.

Tablo 3.5.1.

Hicaz		Basra		Şam		Kûfe					
Nâfi‘	İbn Kesîr	Ebû ‘Amr		İbn ‘Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
تكن	تكن	تكن		تكن				يكن		يكن	
			يكن				Hafs	Ebû Bekir			
	تكن	تكن				تكن	تكن				

“تكن فتنتهم” kelimelerinin imamlara göre kıraat vecihleri

¹¹⁴⁵ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 99.

¹¹⁴⁶ Gürânî, *Gâye*, b/95v, En'âm, 6/23 [لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا].

¹¹⁴⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, s. 254, 255; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, I, 347; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 170.

Müfessirimiz kelimelerin vecihleriyle ilgili Hamza ve Kisâî'nin edatı “تكن” şeklinde müennes, ardından gelen “فنتتهم” kelimesini İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve Hafs’ın ref⁶ üzere okuduklarını nakletmektedir¹¹⁴⁸. Tefsirimizde zikredilen Kisâî ve Hamza’nın edatı müennes okuduğu bilgisi bir nakil hatası olup bu imamların müzekker okuduğu bilgisi yukarıda zikrettiğimiz kelimenin okunuş vecihleriyle ilgili müracaat ettiğimiz kaynaklarda yer almaktadır¹¹⁴⁹.

Kıraatlerin tevcihi şöyledir; “تَكُنْ فَنَتْتَهُمْ” şeklinde okunduğu zaman “أَنْ قَالُوا” bölümü edatın ismi, “فَنَتْتَهُمْ” ise haberi olmaktadır. Burada “أَنْ قَالُوا” fitnenin kendisi olmaktadır. Bu sebeple edat müennes gelmektedir. Tam zıddı “فَنَتْتَهُمْ”, edatın ismi, “أَنْ قَالُوا” haberi olmak suretiyle “تَكُنْ فَنَتْتَهُمْ” şeklinde olması da caizdir. “يَكُنْ فَنَتْتَهُمْ” şeklinde okumak da caizdir çünkü “أَنْ قَالُوا” bölümü isim kabul edilip müzekker sayılabilir. “يَكُنْ فَنَتْتَهُمْ” şeklinde okumak da caizdir. Çünkü “فِنْتَةٌ”, “إِفْتَانٌ” manasındadır “إِفْتَانٌ” müzekkerdir¹¹⁵⁰. Edatın ismi belirsiz olduğunda haberine bakılarak müennes ya da müzekker okunacağı görüşünü ileri sürenler bu görüşlerine “مَنْ كَانَتْ أُمَّكَ” cümlesini delil olarak sunmaktadırlar¹¹⁵¹.

İki sûrede ﴿...وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ...﴾ ve ﴿...يَبْنَىٰ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ...﴾ şeklinde geçen “كَانَ”¹¹⁵² edatının tam fiil kabul edilip edilmemesiyle ilgili kıraat farklılığına örneklik teşkil etmektedir. Gürânî Nâfi‘’nin “كَانَ”yi tam fiil kabul edip “مِثْقَالٌ” kelimesini ref⁶ ile okuduğunu söylemekte ancak burada muradın habbe miktarında amel olduğunu ve cumhurun kıraatinin açık olduğunu belirterek kendi tercihinin cumhurun kıratinden yana

¹¹⁴⁸ Gürânî, *Gâye*, b/95v.

¹¹⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu 's-seb 'a*, s. 254, 255; el-Ezherî, *Me 'âni'l-Kirâ 'ât*, I, 347; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 170.

¹¹⁵⁰ Zeccâc, *Me 'âni'l-Kur'ân*, II, 235; Nehhâs, *l'râbu'l-Kur'ân*, II, 6; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ 'âti's-Seb 'a*, s. 136; Ezherî, *Me 'âni'l-Kirâ 'ât*, I, 347;

¹¹⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 12; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me 'ânî min Hirzi'l-Emânî*, s. 438; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 158.

¹¹⁵² Gürânî, *Gâye*, a/234v, Enbiya, 21/47 [وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ], b/285v, Lokman, 31/16 [إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ].

olduğunu ifade etmektedir¹¹⁵³. Edat tam fiil kabul edildiğinde “كَانَ” kelimesi lazım tam fiil kabul edilip “oldu” manasına gelmekte ve “مُتَقَالٌ” kelimesi onun fâili olmaktadır. Kuldun bir zerre hasıl olsa anlamına gelmekte, mansûb okunduğunda ise edatın haberi olmakta, isim olarak “amel ya da imandan bir şey” anlamında bir zamir takdir edilmektedir¹¹⁵⁴.

﴿لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ...﴾ âyet-i kerimesinde “الْبِرُّ”¹¹⁵⁵ kelimesini Hamza ve Hafs’ın “لَيْسَ”nin haberi kastıyla mansûb okuduklarını nakleden müfessirimiz, cümlenin asıl akışına uygun ve ismin önde olması bakımından kelimenin ref ile okunan vechinin kendi görüşüne göre daha evla olduğu söylemekte, bu görüşünü desteklemek için Hz. Ali’nin (ra) kıraatini delil göstermektedir. O’nun âyeti “بَأَنْ تُولُوا” şeklinde harf-i cerle okumak suretiyle “لَيْسَ”nin isminin “الْبِرُّ” kelimesi olduğuna işaret etmekte, yine kıraat imamlarının “لَيْسَ”nin ismi olarak “الْبِرُّ” kelimesini ref üzere okumakta ittifak ettikleri benzer ﴿...وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ...﴾¹¹⁵⁶ âyet-i kerimesini de kendi görüşünü destekleyen bir delil olarak öne sürmektedir¹¹⁵⁷. Kelimenin kıraat vecihleriyle ilgili tefsirimizdeki bilgiler kıraat kaynaklarındaki bilgilerle aynıdır¹¹⁵⁸. “الْبِرُّ” kelimesi ref ile okunduğunda “لَيْسَ”nin ismi nasb ile okunduğunda ise mukaddem haberi kabul edilmekte, müfessir ve dil âlimlerinin bir kısmı görüş belirtmezken bir kısmının cumhurun kıraatini tercih ettikleri görülmektedir¹¹⁵⁹. Bilgiler arasında müfessirimizin Hz. Ali’den rivâyet ettiği gibi Abdullah b. Mes’ud ve ‘Ubey b. Ka’b kıraatinde de âyetin “بَأَنْ تُولُوا” şeklinde olduğu, bu durumda “الْبِرُّ” kelimesinin ref ile

¹¹⁵³ Gûrânî, *Gâye*, a/234v. Kelimenin kıraat vechi için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 429; el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, II, 166; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, III, 1370.

¹¹⁵⁴ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, III, 51; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 249; el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, II, 167; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 468.

¹¹⁵⁵ Gûrânî, *Gâye*, a/31v, Bakara, 2/177 [لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا].

¹¹⁵⁶ Bakara, 2/189.

¹¹⁵⁷ Gûrânî, *Gâye*, a/32/v.

¹¹⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 176; Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, I, 191; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 123; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 136; Ebû Muhammed el-Vâsîti, *el-Kenz fi’l-Kirâ’âti’l-Aşer*, I, 75; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, s. 192.

¹¹⁵⁹ Ferrâ’, *Me’ânî’l-Kur’ân*, I, 103; Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, I, 191; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 136.

okunacağı belirtilmektedir¹¹⁶⁰. Kelimeyi “الْبِرِّ” şeklinde nasb ile okuyanların “لَيْسَ” ve benzeri edatlardan sonra iki marife kelime geldiğinde isim ve haberin seçimi muhayyerdir. Ancak bir marife bir nekra geldiğinde marifenin isim nekranın ise haber sayılması gerektiği kuralını ileri sürerek kendi kıraatlerine delil sundukları söylenmektedir¹¹⁶¹.

﴿تَبَارَكَ الَّذِي إِذَا شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّنْ ذَلِكَ جَنَّتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُضُورًا﴾ âyet-i kerimesinde İbn Kesîr, İbn ‘Âmir, Ebû Bekir’in “وَيَجْعَلُ”¹¹⁶² kelimesini “جَعَلَ” fiiline atfederek “وَيَجْعَلُ” şeklinde ref‘ üzere okuduklarını nakleden müfessirimiz şart mâzîde vuku bulduğunda ceza’nın cezm ya da ref‘ ile okunmasının câiz olduğunu belirtmekte ve bu kurala delil olarak

“وإن أتاه خليلٌ يوم مسغبة يقول لا غائبٌ مالي ولا حرمٌ”¹¹⁶³

cümlesini sunmakta, ayrıca kelimenin cümle başlangıcı sayılarak ta “وَيَجْعَلُ” şeklinde ref‘ üzere okunabileceğine temas etmektedir¹¹⁶⁴. Kıraat eserlerinde raf‘ ve cezm vecihlerinin caiz olduğu zikredilmekte, Dâni Ebû Bekir’den kelimeyi nasb üzere okuduğu yönünde rivâyetlerin bulunduğundan bahsetmektedir¹¹⁶⁵. Ferrâ kelimenini lâm harfî merfû okunduğunda ardından lam geldiğinden idğâm yapılmak suretiyle “وَيَجْعَلُ لَكَ” şeklinde meczûm olacağını belirtmekte, idğâmsız zammeli de okunabileceğini söylemekte ayrıca kıraat vechi olarak bulunmamakla birlikte dil kuralları açısından kelimenin “وَيَجْعَلُ” şeklinde

¹¹⁶⁰ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, I, 91; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 355.

¹¹⁶¹ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, s. 92. Tefsirimizde konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/34v (Bakara, 2/197 فَالَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ), b/36v, (Bakara, 2/214 حَتَّى يَقُولَ)

¹¹⁶² Gürânî, *Ğâye*, b/256v, Furkan, 25/10 [إِن شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّنْ ذَلِكَ جَنَّتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ]

¹¹⁶³ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, “خ ل ل” md. IV, 141; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 66; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtu’l-a’zam*, “خ ل ل” md. IV, 515.

¹¹⁶⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/256v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kırâ’ât*, s. 462; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr*, s. 333; Sirâceddîn en-Neşşâr, *el-Mukerrer*, s. 280; Ebu’l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu’n-Nef’*, s. 428.

¹¹⁶⁵ Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, IV, 1411.

vâv-ı maiyye ile birlikte bir “أن”i muzmara takdiriyle nasb ile okunmasının da caiz olduğunu zikretmektedir¹¹⁶⁶.

Benzer bir diğer örnek olarak “من” edatını soru ya da şart edatı saymakla ilgili ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعَّهُ...﴾ âyeti incelemek yerinde olacaktır. Müfessirimiz âyette “فَيُضِعُّهُ”¹¹⁶⁷ kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî’nin ref‘ ile, diğer imamların cevap “ف”sından sonra “أن”i muzmara takdir ederek “فَيُضِعُّهُ” şeklinde nasb ile okuduklarını nakletmektedir¹¹⁶⁸. Kelimeyi nasb üzere okuyanların istifhama cevap olarak böyle okudukları, ref‘ ile okuyanların ise “من” edatını şart edatı, “ف” harfini de cevabiye kabul ettikleri belirtilmektedir. Evveli “ي” harfi ile başlayan fiil ise cümle başlangıcı kabul edilmekte ve merfû okunmaktadır¹¹⁶⁹. Taberî kelimenin ref‘ ile okunan vechini tercih ettiğini söylemekte eğer cevabın başında “ف” bulunursa o cümlenin cevap olamayacağını belirtmektedir¹¹⁷⁰.

Netice olarak kelimenin ref‘ ile okunması iki sebebe bağlanabilmektedir. Birincisi fiilin atıf edatı olan “ف” ile “الَّذِي”nin sılası olan “يُقْرِضُ” fiiline atıf yapılması ikincisi cümlenin “فَهُوَ يُضَاعِفُهُ” takdiriyle yeniden başlamasına bağlanmakta, nasb ile okunması ise fiilin başına “أن”i muzmara getirip “يُقْرِضُ” fiilinden mefhum bir mastara atfedilmesiyle ya da “أَيُقْرِضُ اللَّهُ أَحَدًا فَيُضَاعِفُهُ” cümle takdirinde vuku bulduğu gibi istifhama cevap olmasıyla açıklanmaktadır¹¹⁷¹.

¹¹⁶⁶ Ferrâ’, *Me‘ânî'l-Kur‘ân*, II, 263; Nehhâs, *Î‘râbu'l-Kur‘ân*, III, 106; el-Ezherî, *Me‘ânî'l-Kırâ‘ât*, II, 214.

¹¹⁶⁷ Age, a/41v, Bakara, 2/245 [مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعُّهُ].

¹¹⁶⁸ Gürânî, *Gâye*, a/41v. Kelimenin kiraat vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kırâ‘ât*, s. 185; Ezherî, *Me‘ânî'l-Kırâ‘ât*, I, 210; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb‘a*, II, 344; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırâ‘âti’l-‘aşr*, s. 47; es-Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö.427/1036), *el-Keşfu ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur‘ân* (nşr. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr), I-X, Beyrût 1422/2002.

¹¹⁶⁹ Ferâhîdî, *el-Cumel fi’n-Nahv*, s. 219;

¹¹⁷⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 287.

¹¹⁷¹ Ferrâ’, *Me‘ânî'l-Kur‘ân*, I, 157; İbn ‘Âdil, Ebû Hafz Sirâc ed-Dîn Ömer b. Ali b. ‘Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu‘mânî (ö.775/1374), *el-Lubâb fi ‘Ulûmi’l-Kitâb* (nşr. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd; Ali Muhammed Mu‘avvid), I-XX, Beyrût 1419/1998, IV, 255. Tefsirimizde konuyla ilgi inceleyemediğimiz

3.6. Fâil-Mef'ûl'ün Değiştiği Kıraat Vecihleri

Kıraat ilmine konu olan ihtilaflardan biri bazı fiillerin fâili ile mef'ûlünün farklı telakki edilmesidir. Bir vecihte fâil olan kelime diğer bir kıraat vechinde mef'ûl olarak okunabilmektedir. Fâil ile mef'ûlün değişebileceği üç durum çalışmamızda konu olarak incelenmektedir. Fiilin malûm-mechûl okunması ve muttaride (şahıs zamirlerine göre çekim) kalıplarının değiştiği kıraat vecihlerini ayrı başlıklar halinde daha önce incelemiştik. Biz bu başlık altında fiilin okunuş farkıyla birlikte fâil ile mef'ûlün i'râbının lafzi olarak hareketlerine yansıyan vecihlerini ve iki mef'ûl alan ef'al-i kuluptan bir örnek inceleyeceğiz.

Fâil ile mef'ûlün birbirleri yerine okunması birtakım fiillerin kendi anlam özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bazı nahivciler anlamca bu özelliğe sahip olan fiillerin bu durumuna fiilde ortaklık adı vermektedir.¹¹⁷² Kavuşmak ve nail olmak fiileri gibi. Biri diğerine kavuşunca o da ona kavuşmuş sayılmaktadır. Kavuşmak fiili ﴿فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ﴾...﴿...كَلِمَتٍ...﴾¹¹⁷³ kalıbında geçmekte, kıraat imamı tarafından fâili ile mef'ûlü farklı olarak okunmaktadır. İbn Kesîr, fiilin mef'ûlü olarak “ءآدم” kelimesini fetha üzere mansup, fâili olarak da “كَلِمَتٍ” kelimesini zamme üzere merfû okumuş, diğer imamlar “ءآدم” kelimesini fâil olarak zamme üzere merfû, “كَلِمَتٍ” kelimesini ise mutad vechile kesra ile mansup okumuşlardır¹¹⁷⁴. Müfessirimiz bu âyetin tefsirini yaparken kelimenin kıraat vecihlerine de temas etmekte İbn Kesîr'in “ءآدم” kelimesini mef'ûl, “كَلِمَتٍ” kelimesini fâil olarak okuduğu vecihte mananın “*Adem (as)'e Rabbinden birtakım sözlerin ulaştığı*”

diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Gâye*, b/34v (Bakara, 2/197 فَالَا زَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ), b/36v, (Bakara, 2/214 تَكُ حَسَنَةً), b/45v, (Bakara, 2/282 حَاضِرَةٌ حَاضِرَةٌ), a/67v, (Nisâ, 4/29 تَكُونُ تَجْرَةً), b/68v, (Nisâ, 4/40 تَكُ حَسَنَةً), b/86v, (Mâide, 5/52 فَعَسَىٰ اللَّهُ), b/101v, (En 'âm, 6/94 بَيْنَكُمْ), b/176v, (Ra'd, 13/5 أَيْدَا كُنَّا تُرَابًا أَيْدَا), a/203v, (İsrâ, 17/38 ثُمَّ كَانَ عَقِبَهُ), a/282v, (Rûm, 30/10 لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا), b/281v, (Ankebût, 29/66 وَإِن تَكُ مِثْقَالَ رَيْبٍ), a/286v, (Tûr, 52/27 وَالْبَحْرِ), a/349v, (Zâriyât, 51/46 وَقَوْمٌ نُوحٍ).

¹¹⁷² İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 75.

¹¹⁷³ Gûrânî, *Gâye*, a/17v, Bakara, 2/37 [فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَتٍ].

¹¹⁷⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 116; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 154; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 147; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-a'sr*, s. 129.

şeklinde olacağını beyan etmektedir¹¹⁷⁵. Müfessirimiz burada kendi tercihinin cumhurun kıraati yönünde olduğunu belirtmektedir¹¹⁷⁶. Kıraat ve tefsir kaynaklarında her iki vecihte “sözlerin kendisine yönelmesi, ulaşması ya da kendisinin sözleri alması” şeklinde mananın birbirine benzer ve yakın olacağına yönelik yorumlar yer almaktadır. Konu izah edilirken Kur’ân’da geçen ve fâiliyle mef’ûlü arasında ortaklık durumu bulunan bir diğer fiil ﴿قَالَ لَا﴾ ﴿يُنَالُ غَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ âyetinde geçen “يُنَالُ”¹¹⁷⁷ örnek olarak sunulmakta, âyeti Abdullah b. Abbâs’ın “لَا يُنَالُ غَهْدِي الظَّالِمُونَ” şeklinde diğer kıraat imamlarından farklı olarak fiilin fâili ile mef’ûlünü değiştirerek okuduğu aktarılmaktadır¹¹⁷⁸. “كَلِمَتٌ” kelimesinin fâil olduğu vecihte fiilin anlamıyla ilgili bir görüş de “*Rabbi tarafından kelimeler Adem’e çıkış (kurtuluş) yolu gösterdi*” şeklinde olmuştur¹¹⁷⁹. “ءَادَمٌ” kelimesinin merfû okunduğu cumhurun vechi Arapçada daha kuvvetli bir ifade olduğu söylenmekte ve “فَتَلَقَّى” fiilinde öğrenme ve kavrama anlamı da olması dolayısıyla bu vechin daha tercihe şayan olduğu dile getirilmektedir¹¹⁸⁰.

İbn Âdil fiilin “فَتَلَقَّى” kalıbında yüklenebileceği anlamları sıralamakta ve kelimenin Kavuşmak, “كَسْرَتَهُ فَتَكْسِرُ” da olduğu gibi mutavaat (dönüşlülük), tekellüf (üstlenmek), sayruret (intikal), ittihaz (edinme), zaman içerisinde fiile ulaşma, yapmak istediği şeye ulaşma, ümit etmek, istek, artırmak, sarınmak, aldatmak, gibi manalara geldiğini söylemektedir¹¹⁸¹. Kaffâl’ın, (ö. 365/976)¹¹⁸² kelimenin hakiki manasının kavuşmaya maruz kalmak olduğunu, sonradan karşılaşılabilecek olanı karşılamak, kabul etmek ve almak gibi

¹¹⁷⁵ Konuyla bağlantılı olarak Hz. Âdem’e isimlerin öğretilmesi ile ilgili bilgi için bkz. Demir Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2008, s.165.

¹¹⁷⁶ Gürânî, *Ğâye*, a/17v.

¹¹⁷⁷ Bakara, 2/124.

¹¹⁷⁸ Ferrâ’, *Me’ânî’l-Kur’ân*, I, 28; Ma’mer b. Müsennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, s. 38; Ebû’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-’Ulûm*, s. 45; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’a*, II, 42; İbn Zencele, *Hucetu’l-Kirâ’ât*, s. 94.

¹¹⁷⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045), *el-Keşf ‘an vucûhi kirâ’âti’s-seb’i ve ‘ilelihâ ve hıccihâ*, (thk. Dr. Muhyiddin Ramazan), I-II, Beyrût, 1997, s. 237.

¹¹⁸⁰ Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân*, I, 117; el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, I, 148.

¹¹⁸¹ İbn ‘Âdil, *el-Lubâb fi ‘ulûmi’l-Kitâb*, I, 574.

¹¹⁸² Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Kaffâl b. İsmail eş-Şaşi, fakih, muhaddis, dil âlimi, şair (Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. el-Abbâs et-Tevhîdî (ö.400/1010), *el-İmtâ’ ve’l-muâne*, Beyrût 1424, s. 9).

mecaz anlamlarda kullanıldığını söylediği nakledilmektedir¹¹⁸³. Kelimenin aslı kavuşmak anlamında olduğuna göre bir adam diğeriyle kavuştuğu zaman kavuşma bakımından her ikisi ortak özelliğe sahip olmaktadır. Hz. Âdem'in Rabbinden kelimelere mütalakki olmasındaki mana da bu şekilde anlaşılmaktadır. Fiil mechûl kalıbında Kur'an'da ﴿وَإِنَّكَ لَتَلَقَّى﴾ (ey Muhammed) *Kur'an (sana) hüküm ve hikmet sahibi, bilen (Allah cc) tarafından verilmektedir.*¹¹⁸⁴ meâlinde kullanılmaktadır¹¹⁸⁵.

Fâil ile mef'ûlün vecih farklılığı bulunduğu bir diğer örnek olarak ﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ﴾ (Ey Muhammed) *İbn Kesîr ve Ebû 'Amr fiili "يَغَشِّيكُم" 1186 şeklinde sülâsî malûm kalıpta "النَّعَاسَ" kelimesini fiilin fâili olarak merfû okumuş, Nafi' fiili if'âl kalıbında "يَغَشِّيكُم" şeklinde diğer imamlar ise tef'îl kalıbında "يَغَشِّيكُم" şeklinde ve "النَّعَاسَ" kelimesini ikinci mef'ûl olarak nasb ile okumuşlardır¹¹⁸⁷. Müfessirimiz âyetteki fiil, fâil ve mef'ûlün kıraat vecihlerini naklettikten sonra kendisi İbn Kesîr ve Ebû 'Amr'ın okuduğu vecih olan fâilin "النَّعَاسَ", fiilin de sülâsî kalıbı olan "يَغَشِّيكُم" vechini tercih ettiğini belirtmekte, gerekçe olarak fâilin fiile yakın olmasını¹¹⁸⁸ ve bir diğer âyet-i kerimede "أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغَشِّي طَائِفَةً"¹¹⁸⁹ şeklinde geçen iki kelimenin bu veche uygun olarak okunuşunda ittifak olmasını öne sürmektedir¹¹⁹⁰. "النَّعَاسَ" kelimesinin fiilin fâili olarak okunduğu vecihte mana "*Katından bir güven olsun diye sizi uyku kaplıyordu*" şeklinde olmakta, kelime mef'ûl olarak okunduğunda ise fiil mubalağa için şeddeli ya da şeddesiz rubai kalıbıyla olsun mana "*Allah (cc) sizi uykuya daldırıyordu*" şeklinde olmaktadır¹¹⁹¹. Bu vechi benimseyenler delil olarak âyetin*

¹¹⁸³ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IX, 228; Râzî, *Mefâi'îhu'l-ğayb* III, 18; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, XV, 256; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 259

¹¹⁸⁴ Nemi, 27/6.

¹¹⁸⁵ İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, I, 574.

¹¹⁸⁶ Gûrânî, *Gâye*. b/126v, Enfâl, 8/11 [إذ يغشيكُم النعاس].

¹¹⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 282; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 437; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 11.

¹¹⁸⁸ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, III, 89.

¹¹⁸⁹ Âl-i 'İmrân, 3/154.

¹¹⁹⁰ Gûrânî, *Gâye*. b/126v.

¹¹⁹¹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce li'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 170; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 437; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 11.

devamında ﴿...وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ...﴾ “ve kendisiyle temizlenmeniz için size gökten yağmur indiren” şeklinde gelen öncesine atfedilmiş fiilin fâilinin Allah (cc) olması dolayısıyla önceki fiilin fâilinin de aynı olması gerektiğini ileri sürmektedirler¹¹⁹².

Konumuza bir diğer örnek ﴿...هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً...﴾ âyetinde bulunmaktadır. Kisâî'nin âyetteki fiili “تَسْتَطِيعُ”¹¹⁹³ şeklinde hitap sîgasıyla, “رَبُّكَ” kelimesini ise “رَبُّكَ” şeklinde fiilin mef'ûlü olarak nasb üzere, diğer imamların ise fiili gâib kelimeyi ise fâil olarak ref' ile okuduklarını bildiren Gürani Kisâî'nin okuduğu vecihte mananın “Rabbinden isteyebilirmisin” şeklinde olacağını söylemektedir¹¹⁹⁴. Cumhuriyet okuduğu vecihte mana “Rabbin bize sofrayı indirmeye muktedir midir?” şeklinde olmakta “رَبُّكَ” kelimesi fâil makamında bulunmaktadır. Havarilerin bu soruyu sorarken Hz. Aişe'den de nakledildiği üzere¹¹⁹⁵ Allah'ın (cc) buna gücü yeteceğini bildikleri ancak burada kasıtlarının ey İsa (as) senin nübüvvetine delil olarak senin vesilenle istediğimiz bu mucizeyi gösterirmisin manasında bir talepte buldukları yorumu yapılmaktadır¹¹⁹⁶. Nitekim bu yorum ikinci vecihte “رَبُّكَ” kelimesinin mef'ûl makamında bulunduğu “Rabbinden dua edip¹¹⁹⁷ isteyebilirmisin,¹¹⁹⁸ duanı kabul eder mi¹¹⁹⁹” şeklindeki manaya da benzemektedir. Ali, Aişe, Muaz'ın (ra) da bu âyeti ikinci vecihle okudukları nakledilmektedir¹²⁰⁰. Her iki vecihte de kastın sual olmayıp talep olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰¹.

¹¹⁹² İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 308.

¹¹⁹³ Gürânî, *Ğâye*, a/93v, Mâide, 5/112 [يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً].

¹¹⁹⁴ Age, a/93v. Kelimelerin vecihleriyle ilgili bkz. Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 202; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 249; Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, I, 343; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, III, 273.

¹¹⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, IV, 1243; Ebû Bekir eş-Şâfi'î, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. İbrâhîm b. Abdeveyh el-Bağdâdî eş-Şâfi'î el-Bezzâz (354/965), *el-Fevâid=Ğaylâniyyât-ı Ebû Bekir eş-Şâfi'î* (nşr. Hilmî Kâmil 'Es'ad 'Abdülhâdî), I, Riyâd 1417/1997, s. 593; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 241.

¹¹⁹⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 220.

¹¹⁹⁷ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 292; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 429.

¹¹⁹⁸ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 135; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 241.

¹¹⁹⁹ Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, I, 343.

¹²⁰⁰ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 325; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 384. Ayrıca bkz. Sa'îd b. Mansûr, *et-Tefsîr*, IV, 1477.

¹²⁰¹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, III, 273.

Konuyla ilgili bir diğêr örneğimiz iki mef’ûl alan ef’al-i kuluptan olan “حَسِبَ” fiili ile ilgili olacaktır. ﴿لَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسِبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنْ...﴾ âyetinde iki yerde geçen “تَحْسِبَنَّ”¹²⁰² kelimesinin vecihlerine temas eden müfessirimiz önce Kûfi imamların her iki yerde “تَحْسِبَنَّ” şeklinde okudukarı veche göre âyetin anlamının “*Ey Muhammed (sas) sen bu övünenlerin azaptan kurtulacaklarını zannetme*” şeklinde olacağını söylemekte ikinci fiilin fâiliyle birlikte te’kid maksadıyla geldiğini belirtmektedir. Fiillerin diğêr okunuş vecihlerine de temas eden müfessirimiz Nâfi’, Ebû ‘Amr, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir’in fiili ilk geçtiği yerde “يُحْسِبَنَّ” şeklinde gâib olarak okuduklarını, bu durumun iki şekilde tevcihinin olabileceğini belirten müfessirimiz ilk tevcih olarak fâil Rasule yönelik gizli zamir, birinci mef’ûl ismi mevsul, ikinci mef’ûl de te’kid için gelen ikinci fiilin mef’ûlü olan “بِمَفَازَةٍ” ya da bu kelimenin takdiri olabileceğini, ikinci tevcih ise ismi mevsul gâib fiilin fâili, birinci mef’ûl mahzûf “أَنْفُسَهُمْ”¹²⁰³, ikinci mef’ûl ise önceki tevcikte olduğu gibidir. İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr ikinci geçtiği yerde de fiili ismi mevsule atfen “يُحْسِبَنَّ” şeklinde “ب” harfini zammeli cemî gâib olarak okumuştur¹²⁰⁴. Birinci fiilin ikinci mef’ûlünün takdiri olarak “بِمَفَازَةٍ” kelimesinin olabileceği konusunu Ferrâ da dile getirmekte benzer uygulamanın Arap dilinde yaygın olduğunu söylemektedir¹²⁰⁵. Bir diğêr konu olan fiilin art arda tekrarlanması hususu da anlatım uzadıği zaman te’kid ve cümlenin anlaşılmasına zemin hazırlamak için Araplarda başvurulan anlatım biçimlerindedir¹²⁰⁶. Kur’ân’da diğêr bazı yerlerde de geçen fiilin gâib muhâtab, müfred cemî okunduğu farklı kıraat vecihleri bulunmakta ve müfessirimiz bu vecihlere de temas etmektedir¹²⁰⁷. Ayrıca lehçeden kaynaklanan fiilin orta harfinin kesralı ve fethalı okunması konusu daha önce ayrı

¹²⁰² Gürânî, *Gâye*, b/61v, Âl-i ‘İmrân, 3/188 [لَا تَحْسِبَنَّ].

¹²⁰³ Bkz. İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Sab’â*, s. 117.

¹²⁰⁴ Gürânî, *Gâye*, b/61v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-seb’â fi’l-Kırâ’ât*, s. 219. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-Aşr*, s. 246.

¹²⁰⁵ Ferrâ, *Me ‘âni’l-Kur’ân*, II, 418.

¹²⁰⁶ Zeccâc, *Me ‘âni’l-Kur’ân*, I, 498.

¹²⁰⁷ Gürânî, *Gâye*, a/60v, (Âl-i ‘İmrân, 3/169 وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا 178 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا, 80 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا 178 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا, (Nûr, 24/57 وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا 178 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا 80), b/131v, (Enfâl, 8/59 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا 80), b/254v, (Nûr, 24/57 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا 178 وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا 80).

bir konu başlığı altında incelendiğinden fiilin ortasındaki sîn “س” harfinin kesralı ve fethalı okunmasıyla ilgili vecihlere burada temas edilemeyecektir¹²⁰⁸.

3.7. Kelimenin Nokta Sebebiyle Harfinin Değiştiği Kıraat Vecihleri

Arapçada bir harfin yerine başka bir harfin okunmasıyla bağlantılı *kalb, itbâ‘, ibdal, idğâm* gibi çeşitli uygulamalar vardır. Bu hususlardaki kıraatler arası ihtilafları önceki konularda incelemeye çalışmıştık. Bu başlık altında inceleyeceğimiz husus önceki uygulamalardaki gibi birtakım gerekçelere bağlı bulunmadan kelimenin bir harfinin genellikle nokta değişikliğiyle farklı bir harf olarak okunması suretiyle kelimenin başka anlamda farklı bir kelime olarak kıraat olunmasıdır. Konumuza ilk örneğimiz “ض ن ن” fiilinden isim ya da sıfat-ı müşebbehe kalıbında Kur’ân’da geçen “ضنين” kelimesidir. Kelime bu şekliyle “cimri” anlamına gelmektedir. Kıraat farkı sebebiyle İlk harfinin “ظ” okunmasıyla “ظنين” şeklinde okunan kelimenin aslı “مظنون”¹²⁰⁹ “töhmüt altında, zanlı” anlamına gelmektedir¹²¹⁰. Kelimenin mahkemede sanık için galiba görüşü ve aklî melekesi zayıf anlamında kullanılan¹²¹¹ “ربما دلك على الرأي الظنون” cümlesinde kullanıldığı gibi zayıf manasına geldiği de söylenmiştir¹²¹². Kelimeyi Nâfi‘, İbn ‘Âmir, Âsım ve Hamza “ض” harfiyle “بضنين”¹²¹³ şeklinde okuduğu müfessirimiz tarafından bildirilmekte ve Resmu’l-Mushaf’ta bu şekilde yazıldığı aktarmaktadır. Bu vecihle âyetin manasının “O kendisine

¹²⁰⁸ Konuyla ilgili tefsirimizde geçip inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/30v, (Bakara, 2/165 وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا), a/61v, (Âl-i ‘İmrân 3/181 وَسَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلُهُمْ), a/98v, (En‘âm, 6/55 وَلِئْسَنَتَيْنِ سَبِيلٌ), a/120v, (A‘râf, 7/149 لَمَّا يَرْجِعُونَنَا رِئْنَا), b/121v, (A‘râf, 7/161 سَجْدًا تَغْفِرَ لَكُمْ خَطِيئَتِكُمْ), a/161v, (Hûd, 11/71 فَبَشِّرْهُنَّهَا). (إِيسْحَقُ وَيَمِينُ وَرَأَى إِسْحَقُ يَغْفُوبُ).

¹²⁰⁹ Muberrred, *el-Kâmil fi’l-Luğâ*, I, 16.

¹²¹⁰ Ebû ‘Ubeyd, *Luğât’l-Kabâ’il*, s. 12; İbn Dureyd, *Cemhere*, “ض ن ن” md. I, 148; İbn Hasnûn, Ebû Ahmed Abdullah b. el-Huseyn b. Hasnûn, es-Sâmîrî (ö.386/996), *el-Luğât fi’l-Kur’ân*, I, Kahire 1365/1946, s. 53; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtu’l-a‘zam*, “ض ن ن” md. VIII, 156.

¹²¹¹ Meydânî, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri, el-Meydânî (ö.518/1124), *Mecma‘u’l-emsâl* (nşr. Muhammed Muhyi’d-Dîn Abdulhamîd), I-II, Beyrut, I, 311.

¹²¹² el-Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur’ân*, III, 243.

¹²¹³ Gürânî, *Gâye*, b/386v, Tekvîr, 81/24 [بضنين]. Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 673; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb‘a*, VI, 380; Dâni, *et-Teysîr*, s. 220.

vahyedileni tebliğ hususunda cimri değildir.” şeklinde olacağını söylemektedir. Kelime diğer imamların okuduğu “بَطْنِينَ” vechinde okunduğunda ise mana “O gayb haberlerini haber vermede eksiltme ya da ekleme gibi şeylerle itham edilemez” şeklinde olmaktadır. Müfessirimiz sûrede daha önce geçmiş olan “arkadaşınız mecnun değildir”¹²¹⁴ ve “Allah hakkında yalan mı uyduruyor aklını mı yitirmiş bu dediler”¹²¹⁵ âyetini delil göstererek “بَطْنِينَ” vechinin manaya daha uygun olduğunu belirtmektedir¹²¹⁶. Müfessirimizle aynı kanati paylaşanlar Hz. Peygamberin elçi olarak zanlı değil Allah (cc) tarafından gönderilen gâib haberleri tebliğde güvenilir bir elçi olması manasını tercih etmekte¹²¹⁷. İbn Mes’ud,¹²¹⁸ İbni Abbâs, Abdullâh b. Zübeyr, Aişe’nin (ra) bu vecihte okudukları bildirilmektedir¹²¹⁹. Kelimeyi “صَنِينَ” vechiyle okuyanlar ise gayb aleminden gelen bilgilerin değerli bilgiler olduğunu insanların değerli şeylerde cimri olduklarından hareketle Hz. Peygamberin bu değerli bilgileri insanlardan saklamadığını belirterek bu vechin güzel olduğunu söylemektedirler¹²²⁰. Ubey b. Ka‘b’ın (ra) bu vecihte okuduğu nakledilmektedir¹²²¹.

Konuyla ilgili bir diğer örneğimiz ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا...﴾¹²²² âyetindeki “فَتَبَيَّنُوا” fiilidir. Kelimeyi Hamza ve Kisâ’î’nin âyette geçen iki yerde “فَتَبَيَّنُوا” şeklinde okuduğunu nakleden müfessirimiz “فَتَبَيَّنُوا” vechinde manayı “Günaha düşmemek için ihtiyatla derinlemesine teftiş edin” şeklinde vermekte, “فَتَبَيَّنُوا” vechinde okunduğunda ise “Darulharpte gördüğünüz herkesi öldürmekte acele etmeyiniz dikkatli davranıp doğrulayınız. Zira içlerinde müslüman esir olabilir. Her muhbirin haberine de inanmayın.” şeklinde vermektedir¹²²³. Hucurât sûresinde geçtiği yerde de kelimenin kıraat vechine temas

¹²¹⁴ Tekvîr, 81/22.

¹²¹⁵ Sebe, 34/8.

¹²¹⁶ Gûrânî, *Gâye*, b/386v.

¹²¹⁷ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, V, 293; el-Ezherî, *Me’âni'l-Kirâ’ât*, III, 124.

¹²¹⁸ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 552.

¹²¹⁹ Nehhâs, *l'râbu'l-Kur’ân*, V, 102.

¹²²⁰ Ferrâ’, *Me’âni'l-Kur’ân*, III, 242. Bkz. Ezherî, *Me’âni'l-Kirâ’ât*, III, 124.

¹²²¹ Nehhâs, *l'râbu'l-Kur’ân*, V, 102.

¹²²² Gûrânî, *Gâye*, b/73v, Nisâ, 4/94 [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا], Hucurât, 49/6 [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن]

[جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنِيءٍ فَتَبَيَّنُوا].

¹²²³ Gûrânî, *Gâye*, b/73v.

eden müfessirimiz burada “فَتَّبَيْتُوا” vechini tercih ettiğini beyan etmekte, maksadın bu vecihte daha anlaşılırı olduğunu söylemektedir¹²²⁴. Kelimeyi Abdullah b. Mes'ûd'un “فَتَّبَيْتُوا” şeklinde okuduğu nakledilmekte, her iki kelimenin anlam bakımından yakın olduğu bildirilmekte, Arapların bir adama “لا تعجل بإقامة حتى تتبين وتثبت” şeklinde tavsiyede bulunurken her iki kelimeyi yakın manada kullandıkları söylenmektedir¹²²⁵. “فَتَّبَيْتُوا” vechinde acele etmeden teenniyle davranmak anlamı, “فَتَّبَيْتُوا” vechinde ise aceleci davranmayıp teenni ile davranmanın neticesi olan gerçeğin açığa çıkması anlamı olduğu söylenmektedir¹²²⁶. Adam için kullanılan “البين” kelimesi adamın güzel, zarif, açık sözlü, alicanap ve gizliliği az olanı manasında kullanılmaktadır¹²²⁷. “التَّيِّبِينَ” kelimesinin manası işin üzerinde durmak ve teenniyle davranmak olarak açıklanmakta, bir hadisi şerifte acelenin zıddı olarak kullanılmaktadır¹²²⁸.

Konuya son örnek olarak ﴿هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ...﴾ âyetindeki “يُسَيِّرُكُمْ”¹²²⁹ fiili incelenecektir. İbn 'Âmir'in kelimeyi “يَيْشُرُكُمْ” (sermek, saçmak) anlamında “يَيْشُرُكُمْ” şeklinde okuduğunu nakleden müfessir cumhurun kıraatinin daha yaygın olduğunu belirterek kendi tercihinine işaret etmektedir¹²³⁰. “سير” Lügatta yürümek gitmek anlamına gelen lazım fiil rubâi وسارَت الدابة “سِير” kalıbında ise müteaddi yürütmek götürmek anlamına gelmektedir¹²³¹. “وسارَت الدابة” “سَارَهَا صاحبها” “hayvan yürüdü, sahibi onu yürüttü” misalinde olduğu gibi kelimenin hem

¹²²⁴ Gürânî, *Gâye*, a/344v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 236; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 315; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, III, 1015; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 251.

¹²²⁵ el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 283; Nehâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 166.

¹²²⁶ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'âni min Hirzi'l-Emânî*, s. 420.

¹²²⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 358.

¹²²⁸ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, “ب ن ي” md. XIII, 68.

¹²²⁹ Gürânî, *Gâye*, b/148v, Yûnus, 10/22 [هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ].

¹²³⁰ Age, b/148v

¹²³¹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, “سير” md. VII, 291; İbn Dureyd, *Cemhere*, “ر س ي” md. II, 724; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, “س ي ر” md. I, 488.

lazım hem müteaddi olarak kullanıldığı söylenmektedir¹²³². Fiil şeddelenerek rubai bâba dahil edildiğinde ise bu şeddelemenin fiili müteaddi yapmak için olduğunu söyleyen olmakla birlikte aksine bunun mübalağa için olduğunu savunan da olmuştur¹²³³. “النشر” kelimesi araz anlamında olmakla birlikte isim olarak güzel koku, elbiseyi kitabı açmak, bulutu, nimeti yaymak,¹²³⁴ ayırmak, geceleyin davarı yaymak,¹²³⁵ mutlak anlamda koku, “نشر”¹²³⁶ ve “نشور”¹²³⁷ mastarlarıyla öldükten sonra yeniden diriliş, baharda yeryüzünün canlanıp yeşermesi anlamlarında da kullanılmaktadır¹²³⁷. Kelimenin ölünün dirilmesi ve dirilmesi anlamında hem lazım hem de müteaddi olarak kullanıldığı söylenmektedir¹²³⁸.

Kıraati Seb’a kaynaklarında kelimeyi sadece İbn ‘Âmir’in “يُنشُرُكُمْ” şeklinde okuduğu bildirilmekte¹²³⁹ diğer kaynaklarda İbn Abbâs,¹²⁴⁰ Abdullah b Cübeyr,¹²⁴¹ ve Zeyd b. Sabit’in,¹²⁴²(ra) kıriat-i Kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca’fer’in, Ebû Huleyd rivâyetiyle Nâfi’nin de böyle okuduğu bilgileri yer almaktadır¹²⁴³. Abdullah b. Mes’ûd’un kelimeyi rubâî kalıpta “يُنشُرُكُمْ” şeklinde, bazı şam ehlinin de teksîr için “يُنشُرُكُمْ” şeklinde okudukları söylenmektedir¹²⁴⁴. Hz. Osman mushafında ise cumhurun okuduğu “يُنشُرُكُمْ” vechinin yazdığı nakledilmektedir¹²⁴⁵.

¹²³² Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sihâh*, “سیر” md. II, 691.

¹²³³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 32.

¹²³⁴ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, “ن ش ر” md. VI, 252; Râğıb el-Isfehânî, *el-Mufredât*, “نشر” md. s. 805.

¹²³⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, “نشر” md. V, 430.

¹²³⁶ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-a'zam*, “ش ن ر” md. VIII, 41; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, “نشر” md. XIV, 214.

¹²³⁷ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, “ن ش ر” md. VI, 252.

¹²³⁸ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, “ش ن ر” md. XI, 231.

¹²³⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 325; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 41; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 110.

¹²⁴⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, V, 3242.

¹²⁴¹ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, s. 45.

¹²⁴² Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 460.

¹²⁴³ İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 233; Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, s. 566.

¹²⁴⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 168; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, X, 291.

¹²⁴⁵ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, s. 113.

Kelime “يَسِيرُكُمْ” şeklinde okunduğunda âyet “O (Allah (cc) sizi karada (hayvanlar üzerinde) ve denizde (gemiler üzerinde güvenli bir şekilde)¹²⁴⁶ yürüttü” manasına gelmektedir¹²⁴⁷. Bu vecihte okuyanlar kıraatlerine şahid olarak insanların yeryüzünde yürüyüp dolaşmalarına yönelik anlam taşıyan ﴿...فَامشوا في مناكبها...﴾, “Yeryüzünde yürüyün.”¹²⁴⁸ ve ﴿قل سيروا في الأرض...﴾ “Yeryüzünde dolaşın.”¹²⁴⁹ âyetlerini göstermektedirler. Kelime “يَنْشُرُكُمْ” şeklinde okunduğunda ise “O (Allah (cc) sizi karada ve denizde yaydı” manasına gelmektedir¹²⁵⁰. Bu vecihte okuyanlar ise insanların yeryüzünde yayıldığına yönelik anlam taşıyan ﴿...فَانْتَشَرُوا فِي الْأَرْضِ...﴾ “Yeryüzüne yayılın.”¹²⁵¹ و ﴿...و من آياته خلق السموات﴾ ve “o ikisinden birçok erkek ve kadını yayan”¹²⁵² و ﴿...و من آياته خلق السموات﴾ ve “Gökleri, yeri ve bunların içine yayıp ürettiği canlıları yaratması O'nun kanıtlarındandır.”¹²⁵³ âyetlerini vecihlerine delil olarak sunmaktadırlar¹²⁵⁴. Taberî her iki vechin manasının birbirine yakın olduğunu söylemektedir¹²⁵⁵.

3.8. İzafet Terkibiyle İlgili Kıraat Vecihleri

Bazı kelimelerin izafet terkibi olarak okunması kıraat farklılıklarının konusu olmaktadır. Kelimeler izafet terkibi kabul edildiklerinde kıraate yansıması muzaf kelimenin tenvinli ya da tenvinsiz okunması, muzâfun ileyhin de mecrûr okunması şeklinde olabilmektedir.

¹²⁴⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 110.

¹²⁴⁷ Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, II, 42; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 110.

¹²⁴⁸ Mülk 67/15.

¹²⁴⁹ En'âm, 6/11, Neml, 27/69, Ankebût, 29/20, Rûm, 30/42.

¹²⁵⁰ Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, II, 42; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 110.

¹²⁵¹ Cum'a, 62/10.

¹²⁵² Nisâ, 4/1.

¹²⁵³ Şûrâ, 42/29.

¹²⁵⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, IV, 266.

¹²⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 52. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Ğâye*, b/149v, (Yûnus, 10/30 تَبَلَّوْا), a/43v, (Bakara, 2/259 تُنَشِرُهَا), b/113v, (A'râf, 7/57 بُشِّرُوا), b/206v, (İsrâ, 17/83 وَنَا), a/229, (Tâhâ, 20/96 فَتَبَضَّتْ), b/258v, (Furkân, 25/48 بُشِّرُوا), a/271v, (Neml, 27/63 بُشِّرُوا), a/281v, (Ankebût, 29/58 لَتَبْوَنَّاهُمْ), a/294v, (Ahzâb, 33/68 لَعْنًا كَثِيرًا), a/330v, (Zuhuf, 43/19 عِبَادُ).

Konuyla ilgili ilk örneğimiz ﴿...وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ...﴾ âyetinde “فِدْيَةٌ طَعَامُ”¹²⁵⁶ lafızlarıdır. Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in ravisi İbn Zekvân’ın izafetle “فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ” şeklinde, “مَسْكِينٍ” ismini de “مَسَاكِينٍ” şeklinde cemî ve “الَّذِينَ” ism-i mevsulüne uygun olarak, diğer imamların ise “فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ” şeklinde “فِدْيَةٌ” kelimesini tenvinli “طَعَامُ” kelimesini “فِدْيَةٌ” nin bedeli olarak zamme ile okuduklarını bildirmektedir¹²⁵⁷. İzafetle okuyanlar bazı kaynaklarda Nâfi‘ ile birlikte İbn ‘Âmir olarak geçmekte¹²⁵⁸ bazılarında ise müfessirimizin de zikrettiği İbn ‘Âmir’in ravisi İbn Zekvân olarak geçmektedir¹²⁵⁹. İbn ‘Âmir’in diğer ravisi Hişâm’ın kelimeleri nasıl okuduğunu araştırdığımızda onun izafetle okumamakla birlikte izafetle okumayanlardan farklı olarak “مَسْكِينٍ” müfred ismini “فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ” şeklinde cemî okuduğunu görmekteyiz¹²⁶⁰. “فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ” vechini tercih edenler “طَعَامُ” kelimesinin cevher olması hasebiyle sıfat olamayacağını ancak bedel olabileceğini,¹²⁶¹ cümlenin “وعلى” şeklinde takdir edileceğini söylemektedirler¹²⁶². Ayrıca “طَعَامُ” lafzının “فِدْيَةٌ” kelimesini açıkladığı ve imamların çoğunun bu vechi tercih ettikleri belirtilmektedir¹²⁶³. “فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ” şeklindeki izafet vechinin “هذا ثوب خز” cümlesinde olduğu gibi daha açıklayıcı olduğu söylenmekte,¹²⁶⁴ Araplarda benzer şekilde ismin sıfatına izafetinin yaygın bir uygulama olduğu söylenmekte Kur’ân’da “ذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ”¹²⁶⁵ âyetinin de bu duruma örneklik teşkil ettiği belirtilmektedir¹²⁶⁶.

¹²⁵⁶ Gürânî, *Gâye*, b/32v, Bakara, 2/184 [وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ].

¹²⁵⁷ Age, b/32v.

¹²⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 176; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 192; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 122.

¹²⁵⁹ Dâni, *et-Teyisîr*, s. 79; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 136; İbn Halef, *el-'Unvân fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 73; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'âni min Hirzi'l-Emânî*, s. 356.

¹²⁶⁰ Dâni, *et-Teyisîr*, s. 79; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 136; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'âni min Hirzi'l-Emânî*, s. 356.

¹²⁶¹ Nehhâs, *l'râbu'l-Kur'ân*, I, 95.

¹²⁶² Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 193.

¹²⁶³ Ebû'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, s. 499.

¹²⁶⁴ Nehhâs, *l'râbu'l-Kur'ân*, I, 95.

¹²⁶⁵ Beyyine, 98/5.

¹²⁶⁶ Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 193.

Konuyla ilgili ikinci örneğimiz ﴿...وَلِلدَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ âyetindeki “وَلِلدَّارِ الْآخِرَةِ”¹²⁶⁷ lafızlarıdır. Müfessirimiz İbn ‘Âmir’in bunları “وَلِدَّارُ الْآخِرَةِ” şeklinde izafet terkibi olarak okuduğunu söylemektedir¹²⁶⁸. Kelimeler “وَلِدَّارُ الْآخِرَةِ” şeklinde okunduğunda sıfat tamlaması olmakta “الْآخِرَةِ” kelimesi sıfat olarak ismi olan “الدَّارُ” kelimesinin i-râbına uyarak zamme ile okunmaktadır. “وَلِدَّارُ الْآخِرَةِ” şeklinde izafet ile okunduğunda “الْآخِرَةِ” kelimesi nekra olarak gelen “لِدَّارُ” kelimesinin muzâfun ileyhi olarak mecrûr okunmaktadır. Kur’ân’da ﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ﴾¹²⁶⁹ âyetinde olduğu gibi benzer izafetler bulunmakta,¹²⁷⁰ kelimeler bu şekilde Kur’ân’da geçtiği diğer yerlerde de izafetle okunmaktadır¹²⁷¹.

﴿وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكٰفِرِينَ﴾ âyet-i kerimesindeki “مُوهِنٌ”¹²⁷² ve “كَيْدٌ” kelimeleri de izafetli ve izafetsiz olarak okunan kıraat vecihleriyle konumuza örneklik teşkil etmektedir. Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr’ın birinci kelimeyi tef’îl bâbından “مُوهِنٌ” şeklinde okuduklarını, diğerlerinin if’âl bâbından “مُوهِنٌ” şeklinde okuduklarını bu kalıpta okumanın daha belîğ olduğunu belirten müfessirimiz Hafs’ın “كَيْدٌ” kelimesini izafet dolayısıyla cer ile okuduğunu bildirmekte kelimelerin tenvinli-tenvinsiz nasb ile okunuşlarıyla ilgili daha fazla ayrıntıya girmemektedir¹²⁷³. Birinci kelimeyi Hafs dışında bütün imamlar “مُوهِنٌ” şeklinde tenvinli merfû ve izafetsiz “كَيْدٌ” kelimesini nasb ile okumuşlar, Hafs izafetle ve ikinci kelimeyi cer ile “مُوهِنٌ كَيْدٌ” şeklinde okumuştur¹²⁷⁴. “وهن-يهن-الوهن-الوهن” mâzîde aynel fiili fetha ve kesra

¹²⁶⁷ Gürânî, *Gâye*, a/96v, En‘âm, 6/32 [وَلِلدَّارِ الْآخِرَةِ].

¹²⁶⁸ Age, a/96v. Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 256; el-Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 351; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 443.

¹²⁶⁹ Vâkıa, 56/95.

¹²⁷⁰ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 330; bkz. Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 351.

¹²⁷¹ Yûsuf, 12/109, Nahl, 16/30.

¹²⁷² Gürânî, *Gâye*, a/127v, Enfâl, 8/18 [وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكٰفِرِينَ].

¹²⁷³ Age, a/127v.

¹²⁷⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 305; Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 438; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, III, 1135; İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-Aşr*, s. 276.

ile kök anlamı işte ve fiilde zayıflık, gecenin geçmiş olan bir bölümü olan¹²⁷⁵ kelime Kur'ân'da çeşitli âyetlerde aynı anlamda geçmektedir¹²⁷⁶. Bu âyet-i kerimede “مُوْهِنٌ” ve “مُوْهِنٌ” şeklinde geçen vecihlerin farklı bâblarda okunması lehçe farkına dayandırılmaktadır. Kelime tenvinli okunduğunda bir isme haber olan ism-i fâil “كَيْدٌ” kelimesini mef'ûl-u bihi olarak nasbetmekte hâl ve istikbal anlamı ifade etmektedir. İzafet terkibi ile okunduğunda ise “مُوْهِنٌ كَيْدِ الْكُفْرَيْنِ” şeklinde “أَنَّ”nin haberi olmakta isbât ve mâzî anlamı ifade etmektedir¹²⁷⁷. Kur'ân'da böyle benzer şekilde kelimenin mef'ûl ve izafet ile farklı vecihleri bulunduğu başka âyetler de bulunmaktadır¹²⁷⁸.

Konuyla ilgili diğer farklı bir örnek ﴿...وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يُؤْمِنِدْ...﴾ âyetindeki “يُؤْمِنِدْ”¹²⁷⁹ kelimesidir. Müfessirimiz mürekkebe kelimedeki “يَوْمٌ” lafzının mebnî kelimeye izafe edilmesinden ve okunuş kolaylığından dolayı Nâfi‘ ve Kisâi tarafından fetha ile okunduğunu bildirmekte,¹²⁸⁰ Kur'ân'da üç yerde¹²⁸¹ bu şekilde izafet vechi bulunan kelimenin kıraat vecihlerinin ikisine¹²⁸² temas etmekte fethalı vechin daha güzel olduğunu belirtmektedir¹²⁸³. Kelimeyi Kur'ân'daki üç yerde İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve İbn ‘Âmir izafetle “يُؤْمِنِدْ” şeklinde mîm’in kesrasıyla okumuş, Âsım ve Hamza iki yerde¹²⁸⁴ bunlar gibi, Kisâi aynı iki yerde izafetle ancak mîmin nasbıyla “خِزْيِ يُؤْمِنِدْ”, bir yerde ise tenvinle, mîm’i nasb üzere “مِنْ فِرْعِ يُؤْمِنِدْ”¹²⁸⁵ şeklinde okumuştur¹²⁸⁶. Kelimenin “خِزْيِ يُؤْمِنِدْ” şeklinde okunuşu,

¹²⁷⁵ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, “وهن” md. IV, 92; İbn Dureyd, *Cemhere*, “نوه” md. II, 996.

¹²⁷⁶ Meryem, 19/4 وَهَنَ الْعَظْمُ, Ankebût, 29/41 وَإِنَّ أَزْهَنَ الْبُيُوتِ.

¹²⁷⁷ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 170; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 438.

¹²⁷⁸ Talak, 65/3 وَإِنَّ اللَّهَ بَلِّغْ أَمْرَهُ, Zümer, 39/38 وَكَاشِفَاتِ ضَرْهٍ.

¹²⁷⁹ Gürânî, *Gâye*, a/161v, Hûd, 11/66 [وَمِنْ خِزْيِ يُؤْمِنِدْ].

¹²⁸⁰ Age, a/161v.

¹²⁸¹ Hûd, 11/66 فَرَعَ يُؤْمِنِدْ. Meâric, 70/11 عَذَابِ يُؤْمِنِدْ. Neml, 27/89 وَمِنْ خِزْيِ يُؤْمِنِدْ.

¹²⁸² Gürânî, *Gâye*, a/161v, (Hûd, 11/66 وَمِنْ خِزْيِ يُؤْمِنِدْ), a/272v, (Neml, 27/89 فَرَعَ يُؤْمِنِدْ).

¹²⁸³ Age, a/272v, (Neml, 27/89 فَرَعَ يُؤْمِنِدْ). (Meâric, 70/11 عَذَابِ يُؤْمِنِدْ).

¹²⁸⁴ Hûd, 11/66 وَمِنْ خِزْيِ يُؤْمِنِدْ, Meâric, 70/11 عَذَابِ يُؤْمِنِدْ.

¹²⁸⁵ Neml, 27/89 [وَهُمْ مِّنْ فَرَعَ يُؤْمِنِدْ ءَامِنُونَ].

¹²⁸⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 336.

terkibin “خمسة عشرة” gibi bir isim kabul edilebileceği veya izafetin fiil ve harflere geçerli olmadığından tam olmayan “إذ” kelimesine “يوم” kelimesi muzaf olduğunda fetha üzere mebnî olabileceği yönünde yorumlar yapılmaktadır. Sîbeveyhî’ye göre de zaman zarfının i’râbı yoktur bu durumda mebnîdir, fethayla okunur¹²⁸⁷. Ferrâ “يوم” gibi kelimelerin i’râba göre hareke alabileceğini, izafe edildiği kelime kesra durumu yoksa harekesinin her türlü okunabileceğini söylemektedir¹²⁸⁸. Kelime “وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِيذٍ” şeklinde öncesi tenvinli, izafetsiz okunduğunda nasb ile okunup zarf olmakta,¹²⁸⁹ “وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِيذٍ” şeklinde okunduğunda ise izafet ile okunmuş, izafetin alameti zarfın cer, muzafının tenvinsiz okunuşu olmuştur¹²⁹⁰.

Konuyla ilgili son örnek olarak hem izafet hem sıfat tamlaması vechiyle okunmakta olan “قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ”¹²⁹¹ âyetindeki “قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿...كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ﴾” terkibi incelenecektir. Müfessirimiz Ebû ‘Amr ve İbn Zekvân’ın kelimeyi “قَلْبٍ” şeklinde tenvinli okuyarak izafeti kestiklerini, zira kalbin kibir gibi birçok nefsî (süflî) vasıfların mahalli olduğunu, böyle okuyarak cümle sıfatla açıklanmış olacağını belirtmektedir¹²⁹². Kıraat kaynaklarının bazılarında kelimenin izafetsiz tenvinli okunuşu sadece Ebû ‘Amr’a isnat edilirken¹²⁹³ bazılarında onunla birlikte İbn ‘Âmir,¹²⁹⁴ kiminde de ravisi İbn Zekvân zikredilmektedir¹²⁹⁵. Bu konuda farklı rivâyetler olduğu zikredilmektedir¹²⁹⁶. Âyetin Abdullah b. Mes’ud tarafından iki kelime arasında takdim tehir yapılarak “على قلب كل متكبر جبار” şeklinde okunduğu rivâyet edilmektedir¹²⁹⁷. Abdullah b. Mes’ud’un bu kıraati izafet ile okuyanlara

¹²⁸⁷ Ezherî, *Me’ânî'l-Kirâ’ât*, II, 46; Nehhâs, *İ’râbu'l-Kur’ân*, II, 175.

¹²⁸⁸ Ferrâ, *Me’ânî'l-Kur’ân*, I, 327

¹²⁸⁹ Nehhâs, *İ’râbu'l-Kur’ân*, II, 175.

¹²⁹⁰ Ezherî, *Me’ânî'l-Kirâ’ât*, II, 46.

¹²⁹¹ Gûrânî, *Ġâye*, a/320v, Mü’min, 40/35 [يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ].

¹²⁹² Age, a/320v.

¹²⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 570; Nehhâs, *İ’râbu'l-Kur’ân*, IV, 25; Ezherî, *Me’ânî'l-Kirâ’ât*, II, 346; İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 314.

¹²⁹⁴ İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kirâ’âti’l-aşr*, s. 390; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ’ât*, s. 630; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, IV, 1552.

¹²⁹⁵ Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, IV, 1552; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 317; Ebu’l-Hasan es-Safâksî, *Ġaysu’n-Nef’*, s. 512.

¹²⁹⁶ Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, II, 543.

¹²⁹⁷ Nehhâs, *Me’ânî'l-Kur’ân*, VI, 223; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 672.

da şahit sayılmakta,¹²⁹⁸ burada “متكبر” den maksadın insan olması hasebiyle kelimeleri izafetle okumanın daha evla olduğu söylenmektedir¹²⁹⁹. Kelimenin tenvinli vechinde “متكبر” isim olarak kullanılmayıp sıfat olmakta ve cümlenin fiili (mühürlenme) kalp için geçerli olmakta çünkü kalp bedenın yöneticisidir. Bu doğrultuda mana “mütekebbir kalp sahibi” şeklinde olmaktadır¹³⁰⁰.

3.9. Fiil-i Muzârinin İ‘râbının Değiştiği Kıraat Vecihleri

Bu konu başlığı altında fiil-i muzârinin i‘râbının kıraatler arasında farklı okunuşunu ele alacağız. Muzâri fiilin i‘râbının farklı oluşu genellikle öncesine atıfedilerek, öncesine cezm ve nasb edatı takdiri ile ya da şart ve ceza ile izah edilmektedir.

Konuyla ilgili ilk örneğimizi ﴿تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّنْ ذَلِكَ جَنَّتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا﴾¹³⁰¹ fiilidir. İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve Ebû Bekir’in fiili “وَيَجْعَلُ” şeklinde okuduğunu bildiren müfessirimiz bu durumda fiili “جَعَلَ” ye atfetmiş olacaklarını, zira şart mâzî fiilde vuku bulunca cevabın merfû ya da mansub olmasının caiz olduğunu belirtmekte,

“وَأَن آتَاهُ خَلِيلٌ يَوْمَ مَسْغَبَةٍ يَقُولُ لَا غَائِبٌ مَّالِي وَلَا حَرِيمٌ”¹³⁰²

¹²⁹⁸ Ferrâ`, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, III, 9; Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, VI, 223; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘âni min Hirzi’l-Emâni*, s. 672.

¹²⁹⁹ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, IV, 25; Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, II, 346; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 206.

¹³⁰⁰ Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, VI, 224; Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, II, 346; İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi’l-Kirâ‘âti’s-Sebe‘a*, s. 314; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 206; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 167. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/90v, (Mâide, 5/95 فَجَزَاءً مِّثْلُ مَنْ كَلَّمَكَ مِنْ آيَاتِكُمْ وَرِثَتِكُمْ وَالْحَبْلُ الْمُتَمْتَمُ), a/91v, (Mâide, 5/95 أَوْ كَفَّرَ طَعَامًا مِّنْ سَكِينٍ), a/120v, (A‘râf, 7/150 قَالَ ابْنَ أُمَّ), b/158v, (Hûd, 11/40 مِنْ كُلِّ نَجْمٍ مِّنَ الْأَرْضِ وَمِنْ كُلِّ جَبَلٍ مِّنَ الْأَرْضِ وَمِنْ كُلِّ دَابَّةٍ مِّنَ الْأَرْضِ وَمِنْ كُلِّ إِنْسَانٍ مِّنَ الْأَرْضِ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِّنَ الْأَرْضِ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِّنَ الْأَرْضِ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِّنَ السَّمَاءِ), a/212v, (Kehf, 18/25 مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ مِّمَّنْ طَلْمُتٌ), a/253v, (Nûr, 24/40 فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ), a/245v, (Mü‘minûn, 23/27 ذَوَاتِنِ أَكُلْنَ خَمِيطٍ), a/296v, (Sebe, 34/16 وَإِنَّ اللَّهَ لَبَلِيغٌ أَمْرِهِ), a/365v, (Saf, 61/8 كَوْنُوا أَنْصَارَ اللَّهِ), b/365v, (Saf, 61/14 وَنُورِهِ), a/368v, (Talak, 65/3).

¹³⁰¹ Gürânî, *Gâye*, b/256v, Furkân, 25/10 [إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّنْ ذَلِكَ جَنَّتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا].

¹³⁰² Ferâhidî, *el-Cumel fi’n-Nahv*, s. 221; Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 66.

“Eğer dost kıtlık zamanında kişiyi ziyaret ederse, malımda bir eksik yoktur herhangi bir mahrumiyetim de yoktur der.” şiirini bu duruma şahit olarak göstermektedir¹³⁰³. Şiirde “أنا” mazi fiilinden önce şart edatı gelmekte “يقول” fiilinin merfû ya da mansub okunması caizdir. Diğer imamlar fiili “وَيَجْعَلُ” şeklinde cezimli okumuşlardır¹³⁰⁴. Âyette “إِنْ شَاءَ جَعَلَ” şart cümlesi, “جَعَلَ” fiili “إِنْ يَشَاءُ يَجْعَلُ لَكَ” takdiriyle¹³⁰⁵ mana bakımında muzâri ve meczûm sayılmakta “وَيَجْعَلُ لَكَ فُضُورًا” ceza cümlesi olmaktadır. “وَيَجْعَلُ” fiilinin merfû ve meczûm okunması caiz olduğu gibi dil kuralları açısından Basralı nahivciler tarafından vâv-ı mayyeden sonra takdir edilen gizli “ان” ile fiilin mansub okunması da caiz görülmektedir¹³⁰⁶. Fiilin “وَسَيَجْعَلُ لَكَ فُضُورًا” takdiriyle cümle başlangıcı olarak merfû okunmasının mümkün olduğu da zikredilen görüşler arasındadır¹³⁰⁷.

Konuyla ilgili bir diğer örnek ﴿أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى﴾ âyetindeki “فَتَنْفَعَهُ”¹³⁰⁸ fiilidir. Müfessirimiz kelimeyi Âsım’ın “لَعَلَّ” edatının cevabı olarak temenni manası yükleyerek mansub okuduğunu bildirmektedir¹³⁰⁹. Fiil merfû okunduğunda “لَعَلَّ يَزَكِّي وَلَعَلَّ تَنْفَعَهُ الذِّكْرَى” takdiriyle “لَعَلَّ” fiili “يَزَكِّي” fiiline atfedilmekte,¹³¹⁰ mansub okunduğu vecihte ise “لَعَلَّ” edatının cevabı sayılmaktadır¹³¹¹. Edatın cevabının mansub okunmasıyla ilgili Nehhâs’tan itiraz gelmekte Kûfelilerin “لَعَلَّ” nin cevabının mansub olduğunu söylediklerini ancak Basralıların böyle bir şey bilmediklerini, cevabın mansub olduğu yönünde Kûfelilerden emir, nehiy, temenni, nefy, istifham ve yine sadece onların eklediği dua dışında bir şey duymadıklarını söylemekte bu konuyu Ahfeş’e (Esğar) (ö. 315/927) sorduğunu ancak onun

¹³⁰³ Gürânî, *Gâye*, b/256v.

¹³⁰⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 462; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 214; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 322.

¹³⁰⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 59

¹³⁰⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 263; Bkz. İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 264.

¹³⁰⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 59; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 106; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 214.

¹³⁰⁸ Age, b/385v, 'Abese, 80/4 [أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعُهُ].

¹³⁰⁹ Gürânî, *Gâye*, b/385v. Kelimenin vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 672; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 363; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 398.

¹³¹⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 283; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 547.

¹³¹¹ İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 749; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, III, 121.

da bu konuda bir şey bilmediğini ancak Âsım'ın bu şekilde okunmasını “او” edatından sonra nasb olabileceğini söyleyerek açıkladığını ve bu duruma örnek olarak İmriu'l-Kays'ın

”فقلْتُ له لا تَبِكْ عَيْنِكَ إِنَّمَا ... نُحَاوِلُ مُلْكًا أَوْ نَمُوتُ فَنُعْذِرًا“¹³¹²

“Ona gözlerin yaşarmasın zira ya kıral oluruz ya da o uğurda ölürüz (ölmek için bir mazeretimiz olur) dedim.” şeklindeki şiirini takdim etmektedir. Şiirde “او” edatından sonra “نَمُوتُ” fiilinin mansub olduğu görünmektedir¹³¹³. Edatın cevabının mansub olarak okunabildiğini söyleyenler de delil olarak yine şiirden

عَلَّ صُرُوفَ الدَّهْرِ أَوْ دَوْلَاتِهَا ... يُدَلِّنَا اللَّمَّةَ مِنْ لَمَّاتِهَا
”فَتَسْتَرِيحُ النَّفْسُ مِنْ زَفَرَاتِهَا ... وَتُنْقَعُ الْعَلَّةُ مِنْ غَلَاتِهَا“¹³¹⁴

beyitlerini sunmaktadırlar. Beytin başındaki “لعل” edatının lâmi şiir veznine uyması için atılmıştır¹³¹⁵. “فَتَسْتَرِيحُ” ve yine atıfla “وَتُنْقَعُ” kelimesinin “لعل” edatının cevabı olduğundan mansub olduğu anlaşılmaktadır. Fiilin cümle içerisindeki durumunun emir, nehiy, nefy, taleb gibi gayrı mucib duruma benzediği, bu sebeple gizli “أَنْ” ile mansub okunacağı görüşü de ileri sürülmektedir¹³¹⁶. Bu duruma benzer bir diğer örnek ...لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَبِ. أَسْبَبَ السَّمُوتِ فَأَطَّلِعُ...¹³¹⁷ fiili Hafs'ın “فَأَطَّلِعُ”¹³¹⁷ âyet-i kerimesinde geçmektedir. Müfessirimiz burada fiili Hafs'ın “فَأَطَّلِعُ”¹³¹⁷ şeklinde teraccî için mansub okuduğunu, burada talebin gerçekleşmesi mümkün olmayan bir temenni olduğunu belirtmektedir¹³¹⁸. Fiil merfû okunduğunda “أَبْلُغُ” fiiline atfedilmekte,

¹³¹² Ferâhidî, *el-Cumel fi'n-Nahv*, s. 139; Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 47.

¹³¹³ Nehhâs, *l'râbu'l-Kur'ân*, V, 94.

¹³¹⁴ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 295; İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (ö.392/1002), *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, I-II, Beyrût 1421/2000, II, 83.

¹³¹⁵ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 9.

¹³¹⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, VI, 376.

¹³¹⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/320v, Mü'min, 40/36, 37 [لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَبِ [36] أَسْبَبَ السَّمُوتِ فَأَطَّلِعُ].

¹³¹⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/320v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 570; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 390; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'âni min Hirzi'l-Emânî*, s. 671.

mansub okunduğunda ise “لَعَلِّي” edatının cevabı kabul edilmektedir¹³¹⁹. Edatın mana bakımından “ليت” ye benzediğinden amel bakımından da ona benzetildiği yorumu yapılmaktadır¹³²⁰. Mansub okunduğunda mananın değişeceği ifade edilmekte fiile atfedildiğinde iki fiil için de umut anlamı bulunmakta iken mansub okunduğunda “متى بلغت” takdiriyle bu anlamın değiştiği söylenmektedir¹³²¹.

﴿...فَأَصْدَقَ وَأَكْنَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ âyetinde “وَأَكْنَ”¹³²² fiilini Ebû ‘Amr’ın “فَأَصْدَقَ” ya atfederek “أَكُونَ” şeklinde mansub okuduğunu bildiren müellifimiz bu vechin daha açık olduğunu belirtmekte, cezim ile okumak için takdire ihtiyaç duyulacağına dikkat çekmektedir¹³²³. Mezum okunduğunda fiil “فَا” harfinin gelmeden önceki makamına atfedilmektedir, zira cevabın başına “فَا” gelmeseydi fiil meczûm olacaktı “وَأَكْنَ” meczûm makama atfedildiğinden meczûm okunmuştur. Bütün cevaplar, başında “فَا” bulunduğu mansup, bulunmadığında ise meczûmdur. Cevabın başına “فَا” ancak emir, nehiy, cahd, istifham, arz ve şart için gelmektedir¹³²⁴. Fiili meczûm okuyanların şu şiiri şahit gösterdiği nakledilmektedirler;¹³²⁵

“فَأَبْلُونِي بَلِيَّتِكُمْ لَعَلِّي ... أَصَالِحِكُمْ وَأَسْتَدْرِجُ نَوِيًّا”¹³²⁶

Şiirde “وَأَسْتَدْرِجُ” kelimesi cezim makamına atfedildiğinden meczûm okunmaktadır.

“لَعَل” edatı olmasaydı cümle “فَأَبْلُونِي بَلِيَّتِكُمْ أَصَالِحِكُمْ” şeklinde olacaktı¹³²⁷. Kelime “أَكُونَ”

¹³¹⁹ Ferrâ’, *Me’ânî’l-Kur’ân*, III, 9.

¹³²⁰ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 315.

¹³²¹ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, IV, 25.

¹³²² Gûrânî, *Ğâye*, a/367v, *Munâfikûn*, 63/10 [فَأَصْدَقَ وَأَكْنَ مِنَ الصَّالِحِينَ].

¹³²³ Age, a/367v. Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 637; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kirâ’âti’l-‘aşr*, s. 43; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-‘aşr*, s. 388.

¹³²⁴ Ebû’l-Kâsım el-İsbahânî, *Î’râbu’l-Kur’ân*, s. 444.

¹³²⁵ Ferrâ’, *Me’ânî’l-Kur’ân*, I, 88. İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 347; Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, III, 72.

¹³²⁶ Ma’mer b. Müsennâ, *Nakâidu Cerîr ve’l-Ferezdak*, II, 575; İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’ân*, s. 41.

¹³²⁷ Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, III, 72.

şeklinde mansub okunmasının sebebi de başına “فا” gelen cevaba atfedilirse böyle cevap mansub olduğundan fiil de mansub okunmaktadır¹³²⁸. Fiili Ubey b. Ka‘b¹³²⁹ ve Abdullah İbn Mes‘ûd’un da bu şekilde okuduğu nakledilmektedir¹³³⁰.

﴿...فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا﴾ âyetindeki fiili İbn Kesîr’in nehiy kastıyla cezim üzere “فَلَا يَخَافُ”¹³³¹ şeklinde okuduğunu bildirene müfessirimiz cumhurun zamme üzere okuyuşunun en doğrusu söyleyenden (Allah (cc)) haber olmasından dolayı manayı daha tesirli kıldığını belirtmektedir¹³³². Her iki vechin tevcihi müellifimizin de belirttiği gibi açıktır. Cezm ile okunduğunda nehiy anlamı taşımakta, zammeyle okunduğunda ise haber anlamı taşımaktadır¹³³³. Nehiy vechiyle okunduğunda da hitap eden Allah (cc) tır¹³³⁴.

3.10. Art Arda Gelen ve Vâv İle Ayrılan Fiillerin Takdim-Tehir Edildiği İ‘râb Vecihleri

Konuyla ilgili tefsirimizde tesbit edebildiğimiz iki örnekten biri ﴿...وَأَوْذُوا فِي سَبِيلِي﴾ âyetindeki “وَأَوْذُوا فِي سَبِيلِي”¹³³⁵ kelimeleridir. Müfessirimiz vâv harfinde bir tertip olmamasından dolayı Hamza ve Kisâî’nin fiilin mechûl olanını malûm olandan önce “وَأَوْذُوا فِي سَبِيلِي” şeklinde okuduklarını bildirmekte bu veche bir başka gerekçe olarak savaşın vuku bulması için bir kısım kimselerin ölüp diğerlerinin daha sonra ölmesi gerektiği yönünde yorumda bulunmakta bu vecihte okumanın medih yönünden ziyadelik

¹³²⁸ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 87; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, V, 178; Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, IV, 288.

¹³²⁹ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, IV, 288.

¹³³⁰ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 87.

¹³³¹ Gûrânî, *Gâye*, b/229v, Tâhâ, 20/112 [فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا].

¹³³² Age, b/229v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 424; el-Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, II, 159; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kirâ‘âti’l-‘aşr*, s. 298; Ehvâzî, el-Vecîz, s. 252.

¹³³³ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ‘âti’s-Seb‘a*, s. 248; el-Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, II, 159; Ebû’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, s. 413.

¹³³⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, VII, 4703. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Gâye*, b/52v, (Âl-i ‘İmrân, 3/80 وَلَا يَأْمُرُكُمْ), a/62v, (Âl-i ‘İmrân, 3/188 فَلَا تَحْسَبْتَهُمْ), a/96v, (En‘âm, 6/27 وَلَا تَحْنُفْ), b/218v, (Meryem, 19/6 وَيَرْتِي وَيَرْتِي), b/227v, (Tâhâ, 20/69 تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا), a/228v, (Tâhâ, 20/77 لَا تَحْنُفْ), b/260v, (Furkân, 25/69 وَيَخْلُدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدُ), b/328v, (Şûrâ, 42/35 وَيَعْلَمُ الَّذِينَ يُجْدِلُونَ), a/329v, (Şûrâ, 42/51 (أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ)),

¹³³⁵ Gûrânî, *Gâye*, b/62v, Âl-i ‘İmrân, 3/195 [وَأَوْذُوا فِي سَبِيلِي].

anlamı kattığını da belirtmektedir¹³³⁶. Kelimenin okunuş vecihleriyle ilgili kaynaklarda ayrıca fiillerin şeddeli okunduğu vecihten de bahsedilmekte Nâfi‘, Âsım ve Ebû ‘Amr kelimeyi “وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا” şeklinde şeddesiz, Hamza ve Kisâî de şeddesiz ancak fiilleri takdim tehir yaparak, İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir ise mechûl fiili te’hir ve şeddeli olarak “وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا” şeklinde okumuşlardır¹³³⁷. Kaynaklardaki bilgiler tefsirimizi teyit etmekte şeddeli okunan vecihte fiil kesret ve mübalağa manası kazandığı zikredilmekte, bu vecihle ölenlerin çokluğuna ve sevaplarının da bol olacağına işaret olduğu hatırlatılmakta, aradaki vavın önceki fiilin sonrakinden evvel olduğuna delil sayılmadığı vurgulanmakta,¹³³⁸ takdim-tehirle ilgili olarak ﴿...إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ...﴾¹³³⁹ âyeti örnek verilmekte, tek vecihle kıraatinde ittifak bulunan âyette fiil, sırasına göre önce öleceği sonra göğe yükseltileceği zikredildiği hatırlatılmakta, fakat süreç önce Hz. İsa’ın göğe yükseltileceği sonra yer yüzüne indirilip öleceği şeklinde gerçekleşecektir¹³⁴⁰. Dolayısıyla vâv harfî fâ harfinin zıddına önce geçen fiile öncelik kazandırmamaktadır. Nitekim önce ölenler ölse bile kalanlar ardından bunu göre göre ﴿...فَمَا وَهَنُوا لَمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...﴾¹³⁴¹ âyetinde ifade edildiği gibi yine savaşıma devam ettiler şeklinde âyete anlam derinliği katmaktadır¹³⁴². Birinci vecihte okuyanlar ise ölmek için önce canlı olarak savaşın gerçekleşmesi gerektiğini söyleyerek kıraatlerine delil sunmaktadırlar¹³⁴³.

Konuyla ilgili benzer bir diğer örneğimiz de ﴿...يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ...﴾¹³⁴⁴ âyetindeki “يُقَاتِلُونَ وَيُقْتَلُونَ” fiilleridir. Eserimizde diğer cumhur imamlarının aksine Hamza ve Kisâî’nin fiillerin “يُقَاتِلُونَ وَيُقْتَلُونَ” şeklinde birincisini mechûl ikincisini malûm

¹³³⁶ Gûrânî, *Gâye*, b/62v

¹³³⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kırâ’ât*, s. 221; Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, I, 288; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 275.

¹³³⁸ Nehhâs, *l-râbu’l-Kur’ân*, I, 195; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 275;

¹³³⁹ Âl-i ‘İmrân, 3/55.

¹³⁴⁰ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 275.

¹³⁴¹ Âl-i ‘İmrân, 3/146.

¹³⁴² Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’a*, III, 117.

¹³⁴³ İbn Zencele, *Hucce’u’l-Kırâ’ât*, s. 187.

¹³⁴⁴ Gûrânî, *Gâye*, a/145v, Tevbe, 9/111 [يُقَاتِلُونَ وَيُقْتَلُونَ].

okuduklarını bildirmektedir¹³⁴⁵. Fiillerin tevcihi anlam ve konu bakımından önceki örneğimize benzemekte olduğundan ayrıca tekrar etmeye lüzum duymamaktayız.

3.11. Kelimeyi Mebnî-Mu‘rab ve Gayrı Munsarif Kabul Etme İle İlgili İ‘râb Vecihleri

Kıraatin konularından biri de bazı kelimelerin cer ve tenvinle okunup okunmamasıdır.

Tefsirde ﴿...إِن تَمُودًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّتَمُودَ﴾¹³⁴⁶ âyetindeki “تَمُودًا” kelimelerinin Hafs ve Hamza tarafından alem olması hasebiyle tenvinsiz okunduğu bildirilmekte, diğer imamlar tarafından ise gerek kabilenin reisinin, gerek bir mahallenin ismi olması gerekçesiyle munsarif kabul edilip tenvinli okunduğu bilgisi yer almaktadır. Âyette geçen ikinci kelimeyi Kisâî’nin (diğer imamların aksine) tenvinli okuduğu aktarılmaktadır¹³⁴⁷. Kur’ân’da kelime on altı yerde geçmektedir. Hamza ve Hafs hepsini, Ebû Bekir Necm sûresindeki kelimeyi onlar gibi tenvinsiz okumuştur. Bu âyette geçen birinci¹³⁴⁸, Furkân¹³⁴⁹, Ankebût¹³⁵⁰ ve Necm¹³⁵¹ sûrelerindeki kelimeler Resmu’l-Mushaf’ta “تَمُودًا” şeklinde elif ile, diğerleri ise “تَمُود” şeklinde elifsiz yazılıdır. Bu dört kelimeyi diğer imamlar tenvinli okumaktadır. Kisâî ise beşinci olarak Hûd sûresinde geçen elifsiz yazılan ikinci kelimeyi de tenvinli okumuştur¹³⁵². Müfessirimiz kıraatinde vecih farkı bulunan bu kelimelerden herbirine tefsirinde temas etmektedir¹³⁵³. Kelimenin tevcihine baktığımızda tenvinsiz okuyanlar kelimeyi kabile ismi kabul etmiş olup alem ve müenneslik illeti bir arada bulunduğunu düşünerek gayrı munsarif kabul etmektedirler. Tenvinli okuyanlar ise kelimeyi kabile

¹³⁴⁵ Gûrânî, *Gâye*, a/145v. Fiillerin vecihleri ile ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 319; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 408; İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, s. 246.

¹³⁴⁶ Gûrânî, *Gâye*, a/161v, Hûd, 11/68 [أَلَا بُعْدًا لِّتَمُودَ].

¹³⁴⁷ Age, a/161v.

¹³⁴⁸ Hûd, 11/68 أَلَا بُعْدًا لِّتَمُودًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ.

¹³⁴⁹ Furkân, 25/38 وَتَمُودًا.

¹³⁵⁰ Ankebût, 29/38 وَتَمُودًا.

¹³⁵¹ Necm, 53/51 وَتَمُودًا فَمَا أَبْقَى.

¹³⁵² İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 337; Ezherî, *Me‘ânî’l-Kirâ’ât*, II, 46.

¹³⁵³ Gûrânî, *Gâye*, a/258v, (Furkân, 25/38 وَتَمُودًا), a/280v, (Ankebût, 29/38 وَتَمُودًا), b/352v (Necm, 53/51 وَتَمُودًا فَمَا أَبْقَى).

reisinin ya da bir yer ismi kabul ederek böyle okumaktadırlar¹³⁵⁴. Bu doğrultuda kelimenin aslının “فعولا” kalıbına sokulmuş az su anlamındaki “نمد” kelimesinden geldiği de bilgiler arasında geçmektedir¹³⁵⁵. Bu şekilde okumalarının bir gerekçesi de Resmu’l-Mushaf’ta bu kelimenin elif ile yazılmış olmasıdır. Kisâî’nin diğer imamların hilafına beşinci kelimeyi de tenvinli okumasına gerekçesi ise aynı âyette geçen kelimenin birinin munsarif diğerinin gayrı munsarif sayılmasının doğru olmayacağı düşüncesi olmuştur¹³⁵⁶. Kendisine benzer bir soru ﴿يُنزَلُ﴾ âyetindeki “ينزل”¹³⁵⁷ kelimesini tüm Kur’ân’da şeddesiz okuduğu halde bu âyette niçin şeddeli okuduğu yönünde olmuş o da âyetin başında fiilin mâzîsinin şeddeli geçtiğini böyle yakın fiilin birini şeddeli diğerini şeddesiz okumayı uygun bulmadığını beyan etmiştir¹³⁵⁸. Kelimeyi tenvinli fetha ile okuyanlar vakıf yaptıklarında med üzere, tenvinsiz okuyanlar ise sükun üzere vakıf yaparlar¹³⁵⁹. Bir başka rivâyete göre ise de tenvinsiz okuyanlar da elif ile vakıf yapar, sılada ise uzatmadan geçerler denmektedir¹³⁶⁰.

Konuyla ilgili bir diğer benzer örnek de ﴿...وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنْتٍ يَتِيمٍ﴾¹³⁶¹ ve ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ﴾¹³⁶² âyetlerinde geçen “سبأ” kelimeleridir. Müellifimiz her iki âyette de kelimeyi Ebû ‘Amr ve İbn Kesir’in ravisi Bezzî’nin kabile ismi kabul ederek “سبأ” şeklinde cersiz ve tenvinsiz okuduklarını, Kunbül’ün ise “يَسْبئُ” ve “عَوَجَا” kelimelerinde olduğu gibi

¹³⁵⁴ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 348; Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, II, 173; Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, II, 46.

¹³⁵⁵ Ferâhidî, *el-Cumel fi’n-Nahv*, s. 163; İbn Dureyd, *Cemhere*, “ث د م” md. I, 420; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, s. 188.

¹³⁵⁶ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 20.

¹³⁵⁷ En’âm, 6/37.

¹³⁵⁸ Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, II, 46.

¹³⁵⁹ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr*, s. 159; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, II, 131; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, II, 382; Ebu’l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu’n-Nef*, s. 429.

¹³⁶⁰ Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, III, 1204; Age, IV, 1615.

¹³⁶¹ Gürânî, *Ğâye*, b/268v, Neml, 27/22 [مِنْ سَبَإٍ بِنْتٍ يَتِيمٍ].

¹³⁶² Age, a/296v, Sebe, 34/15 [كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَشْكِهِمْ].

vasla uygun olması için vakfı med üzere hemzeyi “سَبَا” şeklinde sakin okuduğunu, diğer imamların ise yer ismi kabul ederek cer ve tenvinle okuduklarını bildirmektedir¹³⁶³.

Müfessirimiz Sebe kelimesinin Abdüşşems b. Yeşcub b. Ya‘rub b. Kahtan’ın lakabı olduğunu bu şekilde isimlendirilmesinin sebebinin Sebe halkının atası olmasından kaynaklandığını söylemekte Sebe’nin kim olduğu Rasulüllah’a (sas) sorulduğunda; herbiri bir kabile reisi olan on çocuğun babası olduğunu haber verdiğini nakletmektedir¹³⁶⁴. Kelime aynı zamanda melikesi Belkıs olan beldenin ismi olduğu söylenmekte, kelime fiil kalıbında okunduğunda ise “السَّبَاء” mastarıyla şarap satın almak, ateş için kullanıldığında üzerindeki yakmak gibi anlamlara gelmektedir¹³⁶⁵. Müfessirimiz âyette murad edilenin bir nahiyeye ya da kabile ismi olabileceğini ifade etmektedir¹³⁶⁶. Kelimenin vecihlerine yönelik yorumlar kaynaklarda özetle tensinsiz okuyanlar kabile ismi ve müennes kabul etmekte,¹³⁶⁷ tenvinli ve mecrûr okuyanlar ise yer ya da kabilenin atasının ismi kabul edildiği yönündedir¹³⁶⁸. Zeccac bu yaklaşımın nahivcilerin görüşü olduğunu söylemekte ve hatalı bulmakta bir ismin gayrı munsarif olması için kabile ismi (bilinmeyen bir isim) olması yeterli olmadığını müzekker olsun müennes olsun her ismin gayrı munsarif olduğu bilinmedikçe munsarif kabul edileceğini söylemekte gayrı munsarifin şiirde munsarif olabileceğini sözlerine eklemektedir.¹³⁶⁹ Kelimenin Arap şiirinde her iki türlü de kullanıldığı şu iki beyitle şahitlendirilmektedir;

“مِنْ سَبَا الْحَاضِرِينَ مَأْرَبٍ إِذْ ... يَتَّبِعُونَ مِنْ دُونِ سَيْلِهِ الْعَرَمَا”

“أَضَحَتْ يَنْفَرُهَا الْوَالِدَانِ مِنْ سَبَا ... كَأَنَّهُمْ تَحْتَ دَفْنِهَا دَحَارِجٍ”

¹³⁶³ Gürânî, *Ğâye*, b/268v, Neml, 27/22 [مِنْ سَبَا بِنْبَا يَقِينِ], a/296v, Sebe, 34/15 [كَانَ لَسَبَا فِي مَشْكَنِهِمْ]. Kelimenin okunuş vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 480; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 236; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 331.

¹³⁶⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/268v; İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Muslim el-Misrî el-Kureşî (ö.197/813), *el-Câmi' fi'l-Hadis l'Ibn Vehb* (nşr. Mustafâ Hasen Huseyn Muhammed Ebû'l-Hayr), Riyâd 1416/1995, s. 57; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, I, 39; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 2001a, III, 278.

¹³⁶⁵ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 315.

¹³⁶⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/268v.

¹³⁶⁷ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 270.

¹³⁶⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, II, 290; İbn Dureyd, *Cemhere*, “ب س و ا ي” md. II, 1022;

¹³⁶⁹ Zeccac, *Me'âni'l-Kur'an*, IV, 114.

Birinci beyitte kelime gayrı munsarif kabul edilmiş, cersiz ve tenvinsiz, ikincisinde ise tenvinli cer ile okunmuştur¹³⁷⁰.

Konuyla ilgili bir diğer örneğimiz ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ...﴾ âyetindeki “عُزَيْرٌ”¹³⁷¹ kelimesidir. Müfessirimiz Kelimenin her iki vechine de yer vermekte ayrıca bu vecihlerin tevcihini (dayandırılan gerekçelerini) de kıraat ve tefsir kaynaklarında bulunan yönleriyle neredeyse eksiksiz yapmaktadır. Kelimenin birinci vecih “عُزَيْرٌ” şeklindeki tenvinli vechidir ki; imam Âsım ve Kisâî bu vecihte okumuşlardır. Kelimenin Ebû ‘Amr tarafından da tenvinli ve tenvinsiz okunduğuna dair farklı rivâyetler bulunmaktadır¹³⁷². İkinci vecih ise diğer imamların okuduğu “عُزَيْرٌ” şeklindeki tenvinsiz vechidir¹³⁷³. Tenvinli okuyanlar kelimeyi Arapça bir isim kabul etmişlerdir¹³⁷⁴. Müfessirimizin temas etmediği bir diğer sebep kelime “نوح”, “لوط” gibi Arapça isim kalıbına uygun ve tenvinlenmesi kolay olduğundan böyle okunmuştur¹³⁷⁵. Tenvinsiz okunmasına üç gerekçe gösterilmektedir. Kelime Süleyman, Harun gibi acemi kelimedir dolayısıyla gayrı munsariftir tenvin almaz. İkinci gerekçe; kelime Arapça bile olsa, “ابن” kelimesi onun sıfatıdır. “ابن” kelimesiyle mevsuf olan alem bir kelime, tenvini hazfolmuş alem bir kelime olan “الله” lafzına muzaf olduğunda tenvini hazfolacağından “عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ” şeklinde tenvinsiz okunmuştur. Bu durumda haberi mahzûf “الله” ya da “إلهنا” olmaktadır¹³⁷⁶. Müfessirimiz bu tevcihin Kur’ân’ın belağatına uymayacağını inkarın habere raci olması gerektiğini bu şekilde bir vecihte “ابن” kelimesi haber olup nefy ve inkar konumunda olması gerekirken sıfat sayılarak sübut ve istikrar

¹³⁷⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 253.

¹³⁷¹ Gûrânî, *Ğâye*, a/137, Tevbe, 9/30 [وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ].

¹³⁷² İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 313; el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, I, 450; Ebu’l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, s. 561.

¹³⁷³ Gûrânî, *Ğâye*, a/137; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 313; Ebû’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 52; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kirâ’âti’l-‘aşr*, s. 226.

¹³⁷⁴ Gûrânî, *Ğâye*, a/137. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 497.

¹³⁷⁵ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 174; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VI, 39. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIV, 205.

¹³⁷⁶ Gûrânî, *Ğâye*, a/137. Bkz. Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 497. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIV, 205.

konumuna düşmektedir. Halbuki âyette inkâr edilen mananın (Üzeyr Allah'ın (cc) oğludur) iddiası olduğunu beyan etmektedir¹³⁷⁷. Burada müellifimizin değinmediği bir ihtimal “عَزَّيْرٌ” gizli “نَبِيُّنَا” takdirindeki bir mübtedanın haberi olup “ابن” ise sıfatı, bedel ya da atfı bayânı olabileceğidir¹³⁷⁸. Tenvinsiz okunmasının son gerekçesi ise; tenvinli okunduğunda iki sakin harf yanyana gelip ses uzamakta sesin kısaltılmasında kolaylık olduğu için tenvinsiz okunmuştur. Nitekim Harun'un Ebû 'Amr'dan rivâyet ettiği veche göre İhlas sûresindeki “هو الله أحدٌ الله” âyetindeki “أحدٌ” kelimesinin tenvinsiz okunuşu bu gerekçeye dayandırılmaktadır¹³⁷⁹. Müfessirimiz yukarıda “ابن” kelimesinin sıfat olarak okunduğu vechinin belağata uygun olmadığını söylemesine rağmen burada kelimenin sıfat ya da haber olmasının eşit olduğunu söylemekte Resmu'l-Mushaf'ta sıfat olarak “بن” şeklinde elifsiz yazıldığını bildirmektedir¹³⁸⁰. Bu durumu kriterlerinden birinin Resmu'l-Mushaf olmasıyla ya da cümlede bulunduğu mevki itibarıyla alacağı hareke açısından yaptığı bir değerlendirme olarak düşünmekteyiz.

3.12. Hal, İhtisas, Temyiz, Medih ve Zem İle İlgili Vecihler

Tefsirimizde bazı âyetlerde geçen kelimelerin nevasıbdan (i'râbı mansub) olan hâl ya da temyiz olma durumlarına, ihtisas bulunan cümlelere, medh ve zem için kullanılma durumlarına yer verilmekte, vecih farklılıklarının i'râb durumlarına temas edilmektedir.

Müellifimiz “...فَاللَّهُ خَيْرٌ حَفِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّحِيمِينَ ﴿﴾” âyetinde¹³⁸¹ “حَافِظًا” kelimesinin temyiz ya da hâl kabul edilmesini irdelemekte Hamza, Kisâî ve Hafs'ın kelimeyi “فاعل” kalıbında okuduklarını kelime her ne kadar müştak olsa da “طاب زيد فارسا” örneğinde olduğu gibi

¹³⁷⁷ Gûrânî, *Gâye*, a/137. Bkz. el-Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdurrahman b. Muhammed (ö.471/1079), *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir Ebû Fahr), I, Kâhire, Cidde 1413/1992, s. 378.

¹³⁷⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 39.

¹³⁷⁹ Gûrânî, *Gâye*, a/137. Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 39; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 263.

¹³⁸⁰ Gûrânî, *Gâye*, a/137. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Gâye*, a/161v, (Hûd, 11/66 خَزِي يَوْمِيذِ), b/224v, (Tâhâ, 20/12, بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى), b/244v, (Mü'minûn, 23/20 مَنْ طُورَ سَبِيئَاءَ), a/308v, (Sâffât, 37/123 وَإِنَّ إِلْيَاسَ).

¹³⁸¹ Gûrânî, *Gâye*, b/171v, Yûsuf, 12/64 [فَاللَّهُ خَيْرٌ حَفِظًا].

kelimenin temyiz olacağını belirtmektedir. Bu vecihte kelimenin hâl olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu aktaran müellifimiz bu görüşe Ebû Ali'nin karşı çıktığını bildirmekte, diğer imamların kelimeyi mastar kalıbında “حَفْظًا” şeklinde temyiz olarak okuduklarını bu vechin daha belîğ olduğunu ve de Resmu'l-Mushaf'ta böyle bulunduğunu belirtmektedir¹³⁸². Kelimenin vecih ve gerekçelerini ilgili kaynaklarda incelediğimizde iki vecihte¹³⁸³ okunan kelimenin hüccetlerine yönelik daha teferruatlı bilgilere ulaşmaktayız. “حَفْظًا” vechiyle kelimenin temyiz olabileceği aynı zamanda hâl de olabileceği¹³⁸⁴ ya da atfî bayân olabileceği söylenmektedir¹³⁸⁵. Müellifimizin kelimenin hâl olacağına yönelik itirazına atıfta bulunduğu Ebû Ali, eserinde halin değişkenlik ifade edeceğine dikkat çekmekte, Allah (cc) için bunun söz konusu olamayacağını belirterek temyiz olduğu yorumunu yapmakta, birçok ilim adamı kelimenin temyiz olacağı görüşünü paylaşmaktadırlar¹³⁸⁶. Kelimenin “حَفْظًا” vechinin ise sadece temyiz olabileceği söylenmektedir¹³⁸⁷. Ferrâ Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında kelimenin “خَيْرُ الحَافِظِينَ” şeklinde olduğunu aktarmakta bunun her iki veche de şahit olduğunu belirtmektedir¹³⁸⁸. Kelimeyi “حَفْظًا” şeklinde okuyanlar sûrede kelimenin bu kalıpta geçtiği “وَإِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ”¹³⁸⁹ âyetini hüccet kabul etmekte, “حَفْظًا” şeklinde okuyanlar ise sûrede sülâsî kalıpta geçen “وَنَحْفِظُ أَخَانَا”¹³⁹⁰ âyetini hüccet kabul etmektedirler¹³⁹¹.

¹³⁸² Gûrânî, *Gâye*, b/171

¹³⁸³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 350; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, II, 47; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, s. 247.

¹³⁸⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 118; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 197; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 485.

¹³⁸⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 207.

¹³⁸⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, IV, 439; Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, *et-Tibyân*, II, 737; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 295; es-Se'âlebî, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. es-Se'âlebî (ö.875/1470), *el-Cevâhiru'l-hisân fî Tefsiri'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Ali Mu'avvid; 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd), Beyrût 1418, s. 336.

¹³⁸⁷ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, IV, 439; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 362; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 295; Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, *et-Tibyân*, II, 737; Sa'lebî, *et-Tefsîr*, V, 236. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 169; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, XI, 146; Se'âlebî, *el-Cevâhiru'l-hisân*, s. 336.

¹³⁸⁸ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 49.

¹³⁸⁹ Yûsuf, 12/12.

¹³⁹⁰ Yûsuf, 12/65.

¹³⁹¹ İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 362.

Konumuza bir diğerk örnek ﴿كَلَّا إِنَّهَا لَأَطَىٰ. نَزَاعَةٌ لِّلشَّوَىٰ﴾ âyet-i kerimesindeki¹³⁹² “نَزَاعَةٌ” kelimesidir. Kelimenin iki türlü okunuş vechi bulunmaktadır¹³⁹³. Müfessirimiz önce kelimenin cumhurun tercihi olan “نَزَاعَةٌ” şeklindeki merfû vechinin tevcihini yapmakta, konuyla ilgili kaynaklarda geçen muhtemel gerekçelerin birçoğunu saymaktadır. Kelimenin “لَأَطَىٰ” dan sonra “إِنَّ”nin ikinci haberi olabileceği,¹³⁹⁴ “إِنَّهَا” zamiri kıssa zamiri kabul edilirse (ki kûfeliler buna mechûl ya da ‘imâd zamiri demektedirler)¹³⁹⁵ “لَأَطَىٰ”nın haberi olabileceği,¹³⁹⁶ bu durumda “لَأَطَىٰ نَزَاعَةٌ” mübteda haber olarak cümle şeklinde “إِنَّ”nin haberi olmaktadır¹³⁹⁷. Yine “اللظى” kelimesi alem olduğundan sıfat alamayacağından “النار” anlamında “اللهب” kastedilirse onun sıfatı olabileceğini söylemektedir¹³⁹⁸ ki Zemahşerî’ye dayandırılan bu görüş¹³⁹⁹ kelimenin gayrı munsarif olması hasebiyle bazı ilim adamları tarafından eleştiri almaktadır¹⁴⁰⁰. Kelimenin merfû okunmasına yönelik müfessirimiz tarafından zikredilmeyen gerekçelerden biri kelimenin cümle başlangıcı olup gizli bir zamirin haberi olabileceği ihtimali,¹⁴⁰¹ bir diğerk de “لَأَطَىٰ” kelimesi mansub zamirden bedel, “نَزَاعَةٌ” ise “إِنَّ”nin haberi olabileceği ihtimalidir¹⁴⁰². Kelimeyi mansub vechinde ise sadece Hafs’ın “تتالطى نزعاً” takdiriyle tahsis olduğu gerekçesiyle mansub okuduğunu bildirmektedir¹⁴⁰³. Takdir edilen fiil umumi anlamdayken uzuvları gövdeden ayırma özelliğine tahsis edilmektedir. Kelimenin mansub okunuşuna yönelik kaynaklarda bulunup

¹³⁹² Gürânî, *Gâye*, b/374v, [Me‘âric, 70/15, 16 [كَلَّا إِنَّهَا لَأَطَىٰ نَزَاعَةٌ لِّلشَّوَىٰ]].

¹³⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kırâ’ât*, s. 651; el-Ezherî, *Me‘ânî’l-Kırâ’ât*, III, 90; Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fi’l-kırâ’âti’l-aşer*, II, 692.

¹³⁹⁴ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, V, 22; Ezherî, *Me‘ânî’l-Kırâ’ât*, III, 90; Ebû’l-Kâsım el-İsbahânî, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 469; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 456.

¹³⁹⁵ Ebû’l-Kâsım el-İsbahânî, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s. 469.

¹³⁹⁶ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, V, 22; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 706; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, s. 320.

¹³⁹⁷ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, V, 22.

¹³⁹⁸ Gürânî, *Gâye*, b/374v.

¹³⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 610.

¹⁴⁰⁰ Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 706; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 456.

¹⁴⁰¹ Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur’ân*, I, 309; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 456.

¹⁴⁰² Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, V, 22; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 456.

¹⁴⁰³ Gürânî, *Gâye*, b/374v. Bkz. Ezherî, *Me‘ânî’l-Kırâ’ât*, III, 90; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 706; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, s. 320; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, s. 320.

müellifimizin zikretmediği bir gerekçe de kelimenin ﴿ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ﴾¹⁴⁰⁴ âyetinde olduğu gibi te'kid kastıyla,¹⁴⁰⁵ ya da kelimenin nasıl? sorusuna cevap anlamı bulunması dolayısıyla hâl olabileceği ihtimalidir¹⁴⁰⁶. Nehhâs ve Ebû Ali ise alem bir kelimenin bu durumuyla hâl alamayacağını Arapçada böyle bir hâl yolu bulunmadığını savunmaktadır¹⁴⁰⁷. Diğer gerekçeler ise “أنا زيدٌ معروفًا” cümlesinde olduğu gibi ateşin tesirini te'kid ve de zem için kelimenin mansub okunduğu kaynaklarda nakledilmektedir¹⁴⁰⁸.

Konumuzla ilgili bir diğer örnek ﴿...سَوَاءٌ مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ...﴾¹⁴⁰⁹ âyetindeki “سَوَاءٌ”¹⁴⁰⁹ kelimesidir. Kelimenin imamlar arasında “سَوَاءٌ” ve “سَوَاءٌ” şeklinde merfû ve mansub olmak üzere iki türlü okunmaktadır¹⁴¹⁰. Tefsirimizde Hamza, Kisâi ve Hafs'ın kelimeyi, “نَجْعَلُهُمْ” fiilindeki zamire, ya da “كَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ” bölümünü temsil eden zamire hâl olarak mansub okudukları bildirilmektedir¹⁴¹¹. Kelimenin merfû okunmasının gerekçesi mananın tamamlandığı ve yeni bir isim cümlesi başlamış olmasıdır¹⁴¹². Yeni cümlenin öğeleri “سَوَاءٌ” haberi mukaddem, “مَحْيَاهُمْ” mübteda, “وَمَمَاتُهُمْ” mübtedaya ma'tuf şeklinde açıklanmaktadır¹⁴¹³. Kelimenin “سَوَاءٌ” şeklinde mansub okunmasına yönelik yapılan tevcihler kelimedenden sonra gelen “مَحْيَاهُمْ و مَمَاتُهُمْ” kelimelerinin i'râb vecihleriyle de ilgili olması hasebiyle çeşitlilik arz etmektedir. Birinci tevcih; kelimenin “نَجْعَلُهُمْ” fiilinin ikinci

¹⁴⁰⁴ Bakara, 2/91.

¹⁴⁰⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 221.

¹⁴⁰⁶ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 352.

¹⁴⁰⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, V, 22; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, VI, 319.

¹⁴⁰⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 309. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 221; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, III, 90.

¹⁴⁰⁹ Gürânî, *Gâye*, a/335v, Câsiye, 45/21 [أَنْ نُّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءٌ مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ].

¹⁴¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 595; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 376; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 1584.

¹⁴¹¹ Gürânî, *Gâye*, a/335v. Kelimenin vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 595; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 376; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 404.

¹⁴¹² Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 222; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 326; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 377; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, VI, 178.

¹⁴¹³ Ebu'l-Bekâ' el-Akberî, *et-Tibyân*, II, 1152.

mef'ûlü olabileceğidir¹⁴¹⁴. Sonraki kelimelere yönelik amel edebilmesi için kelime “مستویاً” şeklinde takdir edilmektedir. Kelimelerin “محيَاهُم وممَاتَهُم” ve “محيَاهُم وممَاتَهُم” şeklinde merfû ve mansub olmak üzere müfessirimizin temas etmediği iki türlü okunuş vechi bulunmaktadır¹⁴¹⁵. Kelimelerin merfû olduğu vecihte “مستویاً” takdirindeki kelimenin fâili, “محيَاهُم وممَاتَهُم” şeklinde mansub okunan vechinde ise “في محيَاهُم” takdiriyle ya da “محيَاهُم وممَاتَهُم” kelimelerini “نَجْعَلُهُمْ”deki “هم” zamirinin bedeli olarak “وممَاتَهُم” şeklinde okunmaktadır¹⁴¹⁶. Diğer bir görüş ise “سَوَاءً” kelimesi “حَسِبَ” fiilinin ikinci mef'ûlü, Kâf'tan sonraki cümle ise hâl olmaktadır. “سَوَاءً” kelimesi “مُسْتَوِيًّا” takdiriyle amel etmektedir. “مَمَاتَهُمْ” vechinin amili ise “نَجْعَلُ” ya da “سَوَاءً” kelimelerinin olabileceği söylenmektedir¹⁴¹⁷. Bu görüşe fiilden sonra nasb edatlarından “أَنْ” geldiğinden dolayı fiilin iki mef'ûl alamayacağı yönünde itiraz edilmektedir¹⁴¹⁸. Bir diğer görüş ise cümlede “كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ” bölümü “نَجْعَلُهُمْ” fiilin ikinci mef'ûlü, “سَوَاءً” ise bu bölümün zamirinin hali olabileceği görüşüdür¹⁴¹⁹. Bu durumda kelime “استواء” manasında takdir edilip “محيَاهُم وممَاتَهُم” kelimelerini fâili olarak merfû yapmaktadır¹⁴²⁰.

Son iki örnek kelimelerin medih ve zem için mansub okunma vechi bulunan âyetlerden olacaktır¹⁴²¹. ﴿تَنْزِيلَ﴾¹⁴²² kelimesinin kıraat imamları tarafından merfû ve mansub olmak üzere iki türlü okunur¹⁴²³. İbn 'Âmir, Hamza, Kisâi ve

¹⁴¹⁴ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, IV, 96; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 377; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, s. 279; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, V, 273.

¹⁴¹⁵ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, V, 273; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 650.

¹⁴¹⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 433; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, V, 273.

¹⁴¹⁷ Ebu'l-Bekâ el-'Akberî, *et-Tibyân*, II, 1152.

¹⁴¹⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 648.

¹⁴¹⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce tu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 326; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, V, 273; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 648.

¹⁴²⁰ İbn Zencele, *Hucce tu'l-Kirâ'ât*, s. 661; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, IX, 648.

¹⁴²¹ Medh ve zemmin nasbı için bkz. Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-Nahv*, s. 64; el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 16.

¹⁴²² Gürânî, *Gâye*, b/301v, Yâsîn, 36/5 [تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ].

¹⁴²³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 539; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 304; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, VI, 36; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 369.

Hafs tarafından mansub okunduğunu belirten müellifimiz mansub okunma sebebinin kelimeye medh kastedilmesi ya da öncesinde mukadder şibhi fiil olan bir mastar bulunması olarak açıklayıp bu vechin daha evla ve daha belîğ olduğunu söylemektedir¹⁴²⁴. Şöyle ki merfû okunduğunda kelime önünde bulunan mukadder “ذَلِكَ” ya da “هَذَا” mübtedasının haberi olmaktadır¹⁴²⁵. Kelimenin mansub okunması için müellifimizin de beyan ettiği gibi kelimeyi nasb eden “الذي أوحى إليك تنزيل العزيز”, “نَزَّلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ تَنْزِيلًا” gibi takdiri amil getirilmekte,¹⁴²⁶ Ya da kelimenin başına takdiren “أعني” ve “أمدح” fiilleri getirilmek suretiyle medh kastıyla mansub okunmaktadır¹⁴²⁷.

Konumuzla ilgili benzer ﴿وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾ âyetinde “حَمَّالَةٌ”¹⁴²⁸ kelimesinin merfû ve mansub olmak üzere iki türlü kıraat vechi bulunmaktadır¹⁴²⁹. Müellifimiz kelimeyi zem ve şetm için Âsım’ın nasb ile okuduğunu bildirmektedir¹⁴³⁰. Merfû okunuşu “وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةٌ” şeklinde sıfat mevsuf olarak mübteda, ﴿فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ﴾ cümlesinin ise onun haberi olabileceği,¹⁴³¹ “ما أعني” fiilinin fâiline “ما أعني عنه ماله وامرأته” şeklinde¹⁴³² ya da “سيصلى” fiilinin fâiline “سيصلى نارا ذات لهب وامرأته” şeklinde atfedilebileceği,¹⁴³³ ve ya “وامرأته حَمَّالَةٌ” şeklinde mübtedanın haberi olabileceği, ihtimaliyle de açıklanmaktadır¹⁴³⁴.

¹⁴²⁴ Gürânî, *Gâye*, b/301v.

¹⁴²⁵ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 372; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 298; Ebû Ali el-Fârîsî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’a*, VI, 36.

¹⁴²⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV, 278; en-Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, V, 474; el-Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, II, 304.

¹⁴²⁷ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, 4; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 263; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me’âni min Hirzi’l-Emânî*, s. 658; Eşmûnî, *Menâru’l-Hedy*, s. 637; İbn Âdil, *el-Lubâb*, XVI, 169; Ebu’s-Su’ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-’Îmâdî (982/1574), *İrşâdu’l-’akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Beyrût, VII, 159; Muhyîddîn Dervîş, Muhyîddîn b. Ahmed (ö.1403/1982), *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, I-X, Beyrût 1415H, VIII, 174.

¹⁴²⁸ Gürânî, *Gâye*, b/398v, Mesed, 11/4 [وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ].

¹⁴²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 700; Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, III, 171; Ebû’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 632; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 776.

¹⁴³⁰ Gürânî, *Gâye*, b/398v.

¹⁴³¹ Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, III, 171.

¹⁴³² Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 298;

¹⁴³³ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V, 375.

¹⁴³⁴ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 298; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, V, 193; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 377;

Merfû okunduğunda hâl olma ihtimalinin olmadığı ancak mansub okunduğunda “وامرأته” kelimesine hâl olabileceği zikredilmekte,¹⁴³⁵ ya da zem maksadıyla katı¹⁴³⁶ yapılarak¹⁴³⁷ ve başına takdirî “أعني”, “أذكر” gibi fiil getirerek “أعني حمالة الحطب” şeklinde kelimenin mansub okunabileceği söylenmektedir¹⁴³⁸. Kelimenin fetha ile okunuşunda zem olduğu gibi mübalağalı ism-i fâil kalıbında olması da ikinci bir zem anlamı taşımakta,¹⁴³⁹ ayrıca iki kelimenin birlikte “حمالة الحطب” şeklinde kullanılması da ayrıca söz taşıyan nemmâm anlamında âyet-i kerimeye üçüncü bir pekiştirme yönü katmaktadır¹⁴⁴⁰. Kaynaklarda geçen mahalle arasında dolaşan kadının taşıdığı dedikodu için “بالخطب الرطب” tabirinin kullanıldığı

”من البيض لم تُضطد على ظهر لامةٍ ولم تمش بين الحبي بالخطب الرطب“¹⁴⁴¹

şeklindeki beyit bu manaya şahitlik etmektedir.

¹⁴³⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, XI, 145.

¹⁴³⁶ Arapçada bir cümlede marife sıfat hâl mevkiinde olduğunda manaya medih ya da zem yükleneceği zaman sıfatın mevsufuna uyumu kesilir ve hareke değişir umumiyetle mansub olur. Bkz. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XX, 124; Ebû'l-Berakât el-'Enbârî, Ebû'l-Berakât Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn (ö.577/1182), *el el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûftiyyîn*, I-II, 1424/2003, II, 385; es-Suheylî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (ö.581/1185), *Netâic'ul-Fikr fî'n-Nahv*, I, Beyrût 1992, s. 185; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, I, 45; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, I, 180.)

¹⁴³⁷ Ferrâ', *Me 'ânî'l-Kur'ân*, III, 298.

¹⁴³⁸ Zeccâc, *Me 'ânî'l-Kur'ân*, V, 375; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, V, 193; el-Ezherî, *Me 'ânî'l-Kirâ'ât*, III, 171; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, XI, 145. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, a/353v, (Kamer, 54/7 حُشَعَا أَضْرُهُمْ), b/36v, (Bakara, 2/214 حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ), a/100v, (En'âm, 6/83 نَزَفَتْ دَرَجَتٍ مِّنْ نَّسَاءٍ), a/217v, (Kehf, 18/88 جِرَاءَ الْحُسْنَى).

¹⁴³⁹ Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, II, 763; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, s. 567.

¹⁴⁴⁰ Mücâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, s. 759; 'Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö.211/827), *et-Tefsîr*, I-III, Beyrût 1419, III, 473. Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, II, 626.

¹⁴⁴¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IV, 228; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, II, 79; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, II, 292.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN KIRAATLARA YAKLAŞIMI

Gürânî'nin kıraatlara rivâyetler, lehçeler ve Arap dili açısından yaklaşımı, kıraatleri tercih kriterleri, şâz kıraatlara bakışı genel hatlarıyla onun kıraat tasavvurunu ortaya koymaktadır. Tefsirinde kıraat ilmine konuyla ilgili âyetler muvacehesinde yaklaşmakta, öncelikli olarak Kur'ân'ın anlaşılması için kolaylaştırıldığına vurgu yapmakta “*Biz Kur'ân'ı öğüt alınması için kolaylaştırdık öğüt alan yok mu?*”¹⁴⁴² anlamındaki âyet-i kerimeye atıfta bulunarak ortaya koymaktadır¹⁴⁴³. Kur'ân'ın kolaylaştırılmış olan bir yönünün insanların akıl seviyesine göre hitap etmesi olduğunu söyleyen müellif önceki kavimlerin başından geçen ibretlik kıssaların anlatılışını ilgili ayetlere atıfta bulunarak bu bağlamda yorumlamaktadır¹⁴⁴⁴. Kur'ân'ın kolaylaştırılmış olmasının ikinci bir yönüne de temas eden müfessirimiz onun da tilaveti olduğunu söylemektedir. Çünkü onun açık bir Arapça ve her türlü lisanı konuşan insanın kolaylıkla okuyabildiğini ilgili âyete atıfta bulunarak vurgulamaktadır¹⁴⁴⁵. Kur'ân'ın kolaylaştırılmış olan bir başka yönünün de kolayca insanlar tarafından ezberlenebilmesi olduğuna dikkat çeken müfessirimiz bu yönünün diğer ilahî ya da beşerî kitaplarda bulunmadığını vurgulamaktadır. Kur'ân'ın kolaylaştırılmış olan bir başka vasfının da konumuzun özünü teşkil eden yedi harf üzere indirilmesi olduğunu söyleyen müfessirimiz yedi harf meselesini kıraat ihtilafları olarak yorumlamaktadır. Kur'ân'ın yedi harf üzere inmiş¹⁴⁴⁶ olmasını Arap kabilelerinin farklı lehçeleri üzere inmiş

¹⁴⁴² Kamer, 54/17 وَلَقَدْ يَسْرُنَا الْفُرْعَانَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ.

¹⁴⁴³ Gürânî, *Gâye*, b/353v.

¹⁴⁴⁴ Sâd, 38/14 كَلَّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ, Kâf, 50/14, إن كل كذب الرسل فحق عقاب.

¹⁴⁴⁵ Şuarâ, 26/192-195 بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ عَلَيَّ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَلَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ.

¹⁴⁴⁶ عن عبد الرحمن بن عبد القاري أنه قال: سمعت عمر بن الخطاب رضي الله عنه يقول: سمعت هشام بن حكيم ابن حزام يقرأ سورة الفرقان (على غير ما أقرؤها. وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم أقرنيها. وكدت أن أعجل عليه ثم أمهلته حتى انصرف، ثم لبثته بردائه فجئت به رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقلت: إني سمعت هذا يقرأ على غير ما أقرأتنيها فقال لي: «أرسله». ثم قال له: «اقرأ». فقرأ، قال: «هكذا (Muslim, *es-Sahîh*), أنزلت». ثم قال لي: «اقرأ». فقرأت، فقال: «هكذا أنزلت، إن القرآن أنزل على سبعة أحرف، فاقروا منه ما تيسر “Kitabu salati'l-musafirayni ve kasriha” , 48, I, 560; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-'Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-'Ezdi es-Sicistânî (ö.275/889), *es-Sunen* (nşr. Şu'ayb el-'Arnavût; Muhammed Kâmil Karabelli), I-VII, 1430/2009, “Ebvab-ı fazaili'l-Kur'ân”, II, 600; Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik el-'Asbahî el-Medenî (ö.179/796), *el-Muvatta'-Rivâyetu Ebî Mus'ab ez-Zuhrî* (nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Halîl), I-II, 1412, “Vukutu's-Salat”, 242; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 2001a, I, 282; Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Râşid el-Ezdi (ö.153/770), *el-Câmi'* (nşr. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî), I-II (Musannefin 10 ve 11. cüzleri), Pakistan 1403/1982, XI, 218).

olduğu şekilde anlamakta ve bu kadar kolaylaştırılmış olan bu Kur’ân’ı okuyup öğüt almamak için artık bir mazeret kalmadığına dikkat çekmektedir¹⁴⁴⁷. Müellif, Kur’ân’ın yedi harf üzere inmesini Arapça lehçe farklılıklarıyla yorumlaması onun kıraat ilmi hakkındaki tasavvurunun özünü oluşturmaktadır. Tefsir kıraat ilmi ölçeği altında incelendiğinde öz bu olmakla birlikte kıraat ilminin ilgi alanına giren lehçeye dayandırılan kıraat farklılığı dışındaki konulara da müfessirlerin birçoğundan fazla yer verdiği, zaman zaman kıraat usûlü konularına da girdiği görülmektedir. Eser üzerinde yapılmış olunan çalışmanın sadece bir bölümü müfessirin lehçe ile alakalı vecihlerine ayrılmış bulunmaktadır. Lehçeyle ilgili vecihler haddi zatında genellikle müfessirlerin kısaca zikredip geçtikleri kelimeler olmaktadır. Müellifimiz de diğer müfessirlerin ilgi alanı olan manaya tealluk eden nahiv sarf konularıyla tevcih ve tahlilleri yapılan kıraat vecihlerine tefsirinde bolca yer vermektedir. Tefsirin diğer birçok tefsirden ayrılan bir diğer özelliği de belki kıraat ilminden ayrı olarak tecvid ilmi içerisinde incelenmekte olan med, idğâm, izhâr imâle gibi konulara sık sık yer verilmesidir. Ancak bu konuları bilgi nakli olarak zikrederek geçmemekte mesela kelimenin teshil ile okunmasından bahsederken “-bu şekilde okunması dile daha hafif gelmekte bundan dolayı böylesi daha iyidir” gibi yorumlar yapmakta zaman zaman bu tür gerekçeler sıralamaktadır. Yine bunun gibi “شاء”, “جاء” kelimelerinin med (meddi muttasıl) ile okunmasıyla ilgili yorumunda; yedi imamın harfi medden sonra hemze geldiğinde med ölçüsünü artırma gayesinin zayıf olan harfi medden sonra kuvvetli olan hemzeyi mukavemetli kılmak olduğunu bu sayede komşu harfin cinsinin korunduğunu söylemektedir¹⁴⁴⁸. Tefsirde yer verilen bu tür hususlara ilgili konular muvacehesinde bu çalışmada yeri geldikçe zaman zaman temas edilmektedir.

Gürânî, tefsirine isim verirken Kur’ân’ın manasını kapsamlı bir şekilde ele almak için yedi mütevatir kıraati kabul ettiğini sakınılan şâz rivâyetleri ise terk ettiğini bu sebeple kitaba “*Ğâyetü’l-emânî fî tefsîr-i Kelâmi’r-Rabbânî*” adını verdiğini belirtmektedir¹⁴⁴⁹. Tefsirin Taşköprüzade’nin *Şekâik*’inde zikrettiği bir diğer ismi “*Ğâyetü’l-emanî fî tefsiri’s-seb’il-mesânî*”dir¹⁴⁵⁰. Bu isim ile müellifimizin tefsirine isim verirken yedi kıraati ölçü

¹⁴⁴⁷ Gürânî, *Ğâye*, b/353v; a/378v.

¹⁴⁴⁸ Age, b/5v.

¹⁴⁴⁹ Age, b/1v.

¹⁴⁵⁰ Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 51.

aldığını söylemesi akla “acaba bu isimde geçen “*seb‘il-mesânî*”den yedi kıraat kastediliyordu da isim Fâtiha sûresinin meşhur ismi olduğundan dolayı mı sarfi nazar edildi?” sorusunu getirmektedir. Gürânî yedi kıraat imamına genel olarak aynı mesafede olduğunu hissettirmeye çalışmaktadır. Ancak bir kelimenin kıraat vecihlerini değerlendirirken kendisinin koymuş olduğu birtakım kıstaslar bulunmaktadır ki bu da onun kıraat tasavvuru hakkında yeterli bilgi vermektedir. Bu başlık altında müellifin koymuş olduğu bu kriterler kendi yaklaşımı olarak ortaya konup alt konu başlıkları halinde incelenmeye çalışılacaktır.

4.1. Rivâyetler Açısından Kıraatlere Bakışı

Müfessirimizin kıraatlere rivâyetler açısından yaklaşımını rivâyetin kuvveti, nahiv ve şiirle kıyası olmak üzere iki yönden ele almaya çalışacağız.

4.1.1. Rivâyetlere Mütevatir Senet Yönünden Yaklaşımı

Birinci yönü rivâyetin zayıflık ve kuvvetlilik yönü olacaktır. Onun bu konuya yaklaşımıyla ilgili görüşüne ana başlığımızda temas etmiştik. Ona göre kıraatte rivâyetin mütevatir olması şarttır. Mütevatir kabul ettiği kıraatler sadece yedi mütevatir dediği, ilk olarak İbn Mücâhid’in “*Kitâbu’s-seb‘a*” sında rivâyetlerini toplayıp tasnif ettiği¹⁴⁵¹ ve bu sayıyla sınırlandırdığı yedi kıraat imamına dayandırmaktadır¹⁴⁵². Yedi imam dışında kıraatlerine nadiren yer verdiği imam ve raviler ayrı başlık altında incelenecektir.

Müfessirimiz mütevatir yedi kıraat arasında da zaman zaman tevatür açısından daha kuvvetli gördüğü imamlar hakkında kendi tercihinin ortaya koymakta, tercih sebeplerini de kendi ölçüleri doğrultusunda açıklamaktadır. Fâtiha sûresinin tefsirinde Haremiyyan diye ifade ettiği Nâfi‘ ve İbn Kesîr’in rivâyetlerinin vahy mekanında bulunmalarından olacak ki senet yönünden diğer imamlardan daha kuvvetli olduğunu belirtmekte, burada kıraat tercihinin yaparken diğer kriterleri saydıktan sonra bu kriterini de zikretmektedir¹⁴⁵³.

¹⁴⁵¹ Bkz. Birişik Abdülhamit, “*Kıraat*”, DİA, XXV, 428.

¹⁴⁵² Gürânî, *Ğâye*, b/1v.

¹⁴⁵³ Gürânî, *Ğâye*, b/2v.

4.1.2. Rivâyet İle Nahiv Kuralları ve Şiiri Karşılaştırması

Nahiv kuralları açısından kıraatlerin vecih ve tahlilleri konusu müstakil bir bölümde incelenmiş bulunmaktadır. Burada müfessirin mütevatir rivâyet kabul ettiği kıraati seb‘a ile Arapça nahiv kuralları arasında bir uyum problemi bulunduğu tavrı temas edilecektir.

﴿...وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...﴾¹⁴⁵⁴ âyetindeki “وَالْأَرْحَامَ” kelimesini Hamza’nın “وَالْأَرْحَامَ”¹⁴⁵⁵ şeklinde yemin üzere mecrûr olarak okumuş olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir. Bir diğer ihtimal olarak Kûfeli nahivciler gibi harf-i ceri tekrar etmeden mecrûr okumuş olabileceğini¹⁴⁵⁶ söylemektedir. Ardından nahivcilerin vechinden ziyade mütevatir kıraatin yeterli olacağını belirterek kıraat vecihleriyle ilgili nahivcilerin yorumları ile mütevatir rivâyet arasında kendi tercihiye yönelik ipuçları vermektedir¹⁴⁵⁷.

Konuyla ilgili görüş serdettiği bir diğer yer de ﴿...فَأَسْرِبَ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ﴾¹⁴⁵⁸ âyetinin tefsirinde “إِلَّا امْرَأَتَكَ...”¹⁴⁵⁸ lafzının kıraat vecihleridir. Ebû ‘Amr ve İbn Kesîr lafzı “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklinde “أَحَدٌ” den bedel, diğer imamlar ise “أَهْلِكَ” kelimesinden istisna olarak mansûb okumuşlardır. Cumhurun görüşü olan Lût (as)’a “*Karın hariç ehlini gecenin bir bölümünde alıp götür, sizden kimse arkasına bakmasın*” şeklinde anlamı olan bu vechi tercih eden müellif, itibar edilmeyen birtakım te’villerle “أَحَدٌ” kelimesinden istisna takdiriyle merfû okunan görüşü kendi tabiriyle zorlama yorum olarak ifade edip doğru bulmamaktadır. Âyetin mevcut kıraatler tarafından okunuşunu farklı nahiv vecihine nazaran sıhhat yönünden yeterli bulduğunu ilave olarak zikretmektedir¹⁴⁵⁹. Müellifin doğru bulmayıp zikretmediği Hasan-ı Basrî’nin kıraatindeki “إِلَّا امْرَأَتَكَ” vechidir. Bu vechihte istisna “أَحَدٌ” kelimesine atfedilip mana “*karın hariç kimse arkasına bakmasın*” şeklinde olmaktadır¹⁴⁶⁰.

¹⁴⁵⁴ Age, a/63v, Nisa, 4/1 [وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ].

¹⁴⁵⁵ Kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 226; Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 290; İbnu’l-Kâsîh, *Sirâcu’l-kârî i’l-mubtedî*, s. 188.

¹⁴⁵⁶ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, III, 554.

¹⁴⁵⁷ Gürânî, *Gâye*, a/63v

¹⁴⁵⁸ Age, a/162v, Hûd, 11/81 [فَأَسْرِبَ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ].

¹⁴⁵⁹ Age, a/162v.

¹⁴⁶⁰ Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 24.

Müfessirimiz bu vechi tasvip etmemekte açıkça nahiv yönü ne olursa olsun mütevatir saydığı kıraat-i seb‘a’nın vecihlerini tercih etmekte, seb‘a dışındaki kıraatlerde bulunsa, nahiv kuralları açısından tutarlı bir yönü olsa bile diğer vecihlere tefsirinde yer vermediği görülmektedir.

Konuya ilişkin müfessirimizin görüşünü sunduğu son örnek olarak ﴿وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ﴾ Konuya ilişkin müfessirimizin görüşünü sunduğu son örnek olarak ﴿وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ﴾ ayet-i kerimesinde “شُرَكَائِهِمْ”¹⁴⁶¹ kelimesinin okunuş vechine yönelik açıklamada bulunmaktadır. İzafeyle “شُرَكَائِهِمْ” şeklinde mecrûr okunduğunu, muzaf “قَتَلَ” ile muzâfun ileyh “شُرَكَائِهِمْ” kelimesinin arasına fâsıl “أَوْلِدِهِمْ” girse de fasih Arap şiirinde buna benzer örneklerin mevcut olduğunu belirtmektedir. Şiirde örnekleri bulunmasa bile böyle bir kıraat vechinin yedi kıraat içinde bulunuşunun sıhhat bakımından yeterli olduğunu belirtmekte ve bu konuda kendi görüşünü özetleyen şu cümleyi kurmaktadır: Zira o kıraat (seb‘a) insanların en fasihinden (sas) mütevatir olarak sabit olmuş kıraattir¹⁴⁶².

4.2. İmamlar ve Lehçeler Açısından Karaatlere Bakışı

Gürânî’nin her halukârda kıraat imamlarına ve lehçelere aynı mesafede durduğu söylenemez. Fâtîha sûresinin tefsirini yaparken rivâyetlere senet yönünden yaklaşımında kısaca temas ettiğimiz Hicaz imamlarına ehlü’l-Haremeyn, Haremiyyan (Nâfi‘, İbn Kesîr) tabirlerini kullanıp senet yönünden daha üstün olduklarını söylediği gibi bunların lehçelerinin daha fasih olduğunu da açıkça belirtmektedir¹⁴⁶³.

﴿وَالْيَلِ إِذْ أَدْبَرَ﴾¹⁴⁶⁴ âyetindeki “إِذْ أَدْبَرَ” lafızlarındaki edatı Nâfi‘, Hamza ve Hafs’ın “إِذْ” şeklinde okuduğunu bildiren Gürânî Resmu’l-Mushaf’ta elif harfinin mevcudiyetinde ihtilaf bulunmadığını, âyetin devamında edatın “إِذَا” şeklinde okunduğundan ve de Kureyş lehçesindeki kullanımın bu doğrultuda olduğundan dolayı tercihinin edatı med ile okumak

¹⁴⁶¹ Gürânî, *Ğâye*, b/105v, En‘âm, 6/137 [قَتَلَ أَوْلِدِهِمْ شُرَكَائِهِمْ].

¹⁴⁶² Age, b/105v.

¹⁴⁶³ Age, b/2v.

¹⁴⁶⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/380v, Müddessir, 74/33 [وَالْيَلِ إِذْ أَدْبَرَ]. Kelimenin vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kırâ‘ât*, s. 659; el-Ezherî, *Me‘âni’l-Kırâ‘ât*, III, 103; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırâ‘âti’l-‘aşr*, s. 452.

olduğunu bildirmektedir¹⁴⁶⁵. Nâfi‘ iki Hicaz imamından biri olmakla birlikte kelimeyi Hicaz lehçesiyle okumamaktadır. Müfessirimiz vechi tercih ederken imama değil lehçeye yönelik tercihte bulunmaktadır.

Âyeti İbn ‘Abbâs, Sa‘id b. Cübeyr, Mücâhid, Ömer b. ‘Abdulaziz, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Âsım, Hamza ve Nâfi‘ “وَاللَّيْلِ إِذَا دُبِّرَ” şeklinde okumuşlardır. Ortadaki elif edatla okunduğunda Ebû ‘Ubeyd’in de tercih ettiği kıraat “إِذَا دُبِّرَ” şeklinde olmaktadır. Müfessirler ve lügat ehlinin görüşleri kelimenin if‘al ve sülâsî bâbda aynı manada kullanıldığı yönündedir. “إِذَا” edatının mâzî, “إِذَا” edatının muzâri için kullanılıyor olması burada durumu değiştirmemektedir¹⁴⁶⁶.

âyetinde “نَعَمْ”¹⁴⁶⁷ lafzın kıraat vecihleri hakkında açıklama yaparken “نَعَمْ” şeklinde mansûb vechinin Hicaz ehlinin lehçesi olduğundan tercih edilen vechin bu olduğunu belirttikten sonra bütün Arapların da kelimeyi bu şekilde kullandığını söylemektedir¹⁴⁶⁸.

Yine En‘âm sûresinde “بِرَّعْمِهِمْ”¹⁴⁶⁹ âyetindeki “بِرَّعْمِهِمْ” kelimesinin okunuş vechi hakkında bilgi verirken Kisâi’nin kelimeyi “بِرَّعْمِهِمْ” şeklinde “ز” harfini zammeleyerek okuduğunu¹⁴⁷⁰ aktardıktan sonra fethalı okuyuşun Hicaz lehçesine ait ve daha fasih olduğunu dile getirmektedir¹⁴⁷¹. Kaynaklarda kelimenin “ز” harfinin Benî Esed lehçesinde zammeli kullanıldığı aktarılmaktadır¹⁴⁷². Temîm ve Kays lehçelerinde de bu

¹⁴⁶⁵ Age, a/380v.

¹⁴⁶⁶ Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, V, 48. Bkz. İbn Zencele, *Hucetü’l-Kirâ‘ât*, s. 733; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-Me‘ânî min Hirzi’l-Emânî*, s. 711.

¹⁴⁶⁷ Age, b/112v, (A‘râf, 7/44 قَالَوَا نَعَمْ). Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 281.

¹⁴⁶⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/112v.

¹⁴⁶⁹ Age, b/105v, En‘âm, 6/136 [هَذَا لِلَّهِ بِرَّعْمِهِمْ].

¹⁴⁷⁰ Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 270. Ayrıca bkz. Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, I, 356.

¹⁴⁷¹ Gürânî, *Ğâye*, b/105v.

¹⁴⁷² Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, V, 159; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, II, 317.

şekilde kullanıldığı söylenmektedir¹⁴⁷³. Ancak şu da gözden kaçırılmamalıdır ki tefsirinde âyetleri kıraat yönünden incelemesine genel olarak bakıldığında vechin Hicaz lehçesine ait olmasını yegâne bir ölçü olarak kullandığı söylenemez. Ancak diğer kıstaslarına göre tercih ettiği kıraate bu sebebi de eklemektedir. Ya da son örneğimizde olduğu gibi kıraatler arasında başkaca tercih nedeni yoksa ancak o zaman bu ölçüyü yer yer tercih nedeni olarak kullandığı görülmektedir.

4.2.1. Sıkça Zikredilen ve Kıraati Tercih Edilen İmamlar

Müfessirimiz tefsirinde kıraat vecihlerini işlerken imamların hepsinin ismini ayrı ayrı zikretmeyi gerekli görmeyip kategorize ederek vecihleri ve imamların isimlerini nakletme yoluna gitmektedir. Yedi imam ve ravilerinden azınlıkta kalan vecih ve ravileri zikretmekte diğerleri için “وقرأ الجمهور, الباقر, القوم” tabirlerini kullanmaktadır. Dolayısıyla isimleri çokça zikredilen imamlar ve kıraatleri tercih ettiği kıraat anlamına gelmemektedir.

Mesela İbn Mücâhid’in “*Kitâ’bu’s-seb’a*” sına baktığımızda Yedi imamın ve ravilerinin isimlerinin geçtiği sayı ile müfessirimizin tefsirinde geçen sayılar kendi aralarında orantısal olarak birbirine çok yakın çıkmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kûfe imamlarının ortak vecihlerini aktarırken 114 yerde Kûfiyyûn tabirini, Basra imamlarının ortak vecihlerinin bulunduğu beş yerde Basriyyûn tabirini, iki yerde Mekke ve Medine imamları için Haremiyyân tabirini, kullanmakta, imamlardan Nâfi’nin ismini 269, Kâlûn 21, Verş 28, İbn Kesîr 319, Bezzî 21, Kunbül, 24, Ebû ‘Amr 280, Dûrî 6; Sûsî 6, İbn Amir 333, Hişam 34, İbn Zekvân 35, Asım 124, Ebu Bekir 143, Hafs 190, Hamza 433, Halef 2, Hallâd 2, Kisâî 385, Dûrî bir, Kisâî’nin râvisi Ebu’l-Haris Leys adıyla bir yerde zikretmektedir.

Müfessirimiz bir yerde Haremiyyan dediği Nâfi ve İbn Kesîr’in vechini senet yönünden kuvvetli olmasını gerekçe göstererek ve manaya taalluk etmeyen lehçeyle bağlantılı vecihlerde kureyş lehçesini tercih ettiğini zikretse de tefsirin geneline bakıldığında ön kabul ile bu imamları tercih ettiği söylenemez. Herbir vechi âyet içerisinde ileride işlenecek olan tercih ettiği kıraati desteklemek için kullandığı deliller muvacehesinde ele

¹⁴⁷³ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, II, 32.

almaktadır. Bazı vecihler hakkında bir beyanda bulunmazken tercihini yorumsuz rahatça beyan ettiği vecihler ise nahiv yorumuna ve manaya taalluk etmeyen lehçeden kaynaklanan kıraat farklılıklarıdır ki bu durumlarda ancak görüşünü Kureyş lehçesinden yana kullandığı görülmektedir¹⁴⁷⁴. Tefsirinde altı yerde Kureyş lehçesi, yirmi altı yerde Hicaz lehçesi tabirini kullanmaktadır. Konu bir yönüyle nahve ya da manaya taalluk ettiğinde ise diğer ölçüleri devreye girmektedir. Nitekim ﴿قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَيَّ اللَّهُ كَذِبًا فَيَسْحَتَكُمْ بِعَذَابٍ...﴾ âyetinde “فَيَسْحَتَكُمْ”¹⁴⁷⁵ kelimesinin sülâsî ve rubâî bâbdan kullanımı arasında lehçe farkı olduğunu belirten müfessirimiz “فَيَسْحَتَكُمْ” şeklinde sülâsî kullanımın Hicaz lehçesine, rubâî vechinin ise Necid lehçesine¹⁴⁷⁶ ait bir uygulama olduğunu bildirdikten sonra muhtemeldir ki manayı bu kalıba daha uygun bulduğundan Hicaz lehçesine değil de Necid lehçesine ait rubâî vechinin daha evlâ olduğunu beyan etmektedir¹⁴⁷⁷.

4.2.2. Nadiren Zikredilen İmamlar

Müfessirimiz nadiren İbn Cezerî gibi âlimlerin mütevatir saydığı Kıraat-i Aşere'den¹⁴⁷⁸ Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747) ve Yakûp'un (ö. 205/821), Kıraat-i Erbea aşere'den sadece Hasan-ı Basrî'den kıraate dair nakilde bulunmuş, İbn Muhaysın ve Talha b. Musarrif'in (ö. 112/729) ismini bir yerde Hamza'nın kıraatini desteklemek için zikretmiş,¹⁴⁷⁹ Yezîdî'nin (ö. 202/817)¹⁴⁸⁰ ve A'meş'in ise kıraate dair değil, tefsire dair rivâyetlerine yer vermiştir¹⁴⁸¹. Yine konuya katkısı bulunduğunu düşündüğü şâz kıraatlerden tesbit edebildiğimiz bir yerde Zeyd b. Ali'nin (ö. 120/737) rivâyetine yer vermektedir¹⁴⁸².

¹⁴⁷⁴ Gürânî, *Ğâye*, b/44v, (Bakara, 2/273 (يحسب), b/129v, (Enfâl, 8/42 (بِالْعُدْوَةِ), a/23v, (Bakara, 2/97 (لِجِبْرِيلَ), b/210v, (Kehf, 18/16 (مَرْفَعًا), b/

¹⁴⁷⁵ Age, a/227v, Tâhâ, 20/61 [فَيَسْحَتَكُمْ بِعَذَابٍ].

¹⁴⁷⁶ Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, VIII, 60; Ebu'l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu'n-Nef'*, s. 393.

¹⁴⁷⁷ Gürânî, *Ğâye*, a/227v.

¹⁴⁷⁸ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö.833/1430), *Muncidu'l-mukarranîn ve murşidu't-tâlibîn*, I, 1420/1999, s.18.

¹⁴⁷⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/131v.

¹⁴⁸⁰ Bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/215, 216v.

¹⁴⁸¹ Bkz. Age, b/236v; b/376v.

¹⁴⁸² Age, a/11v.

Ebû Ca'fer'in ﴿وَكُذِّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ۗ وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ﴾ âyetinde "مُسْتَقَرٌّ"¹⁴⁸³ kelimesini "مُسْتَقَرٌّ"¹⁴⁸⁴ şeklinde cer ile okuduğunu nakleden müfessirimiz "كُلُّ" kelimesini sûrenin başındaki "افتربت" fiilinin fâili olan "الساعة" kelimesine atıf yapmak suretiyle kelimeyi "كُلُّ" şeklinde "أمرٍ مُّسْتَقَرٌّ" şeklinde "أمرٍ" lafzına sıfat yaptığını belirtmekte bu vechin âyette bulunan korkutma manasını artıracak olduğunu bildirmektedir¹⁴⁸⁵. Bu vechi Zemahşeri de bu şekilde sıfatla yorumlamakta¹⁴⁸⁶ ancak bu konuda eleştiri almakta, araya üç cümle girdikten sonra "كُلُّ" kelimesinin fâil sayılması doğru bulunmamaktadır¹⁴⁸⁷. Ebû Hayyân kelimenin civar (yakınlık) sebebiyle mecrûr olabileceğini dile getirmiş¹⁴⁸⁸ olsa da bu sebeple hareke uyumu olmasını gerektirecek atıf ya da sıfat gibi şartların burada gerçekleşmediğinden dolayı bu özelliğin kullanılmasının caiz olmadığı söylenmiş, bu konuda eleştiri almıştır¹⁴⁸⁹.

Müellifimizin, rivâyetini sadece bir yerde paylaştığı Kıraat-i aşere'den Yakûp'un ﴿سَرَّابِيلُهُمْ مِّنْ قَطْرَانٍ وَتَغْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ﴾ âyetindeki "قَطْرَانٍ"¹⁴⁹⁰ vechi daha önce kelimenin farklı bir kalıpta okunmasıyla ilgili vecihler başlığı altında incelenmiş bulunmaktadır.

Tefsirimizde Hasan-ı Basrî'nin kıraate dair iki rivâyetine yer verilmekte ancak manaya dair birçok yerde kendisinden nakiller aktarılmaktadır¹⁴⁹¹. Ondan kıraate dair aktarılan iki nakilden biri ﴿...إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا﴾ âyet-i kerimesindeki "حُوبًا"¹⁴⁹² kelimesinin okunuş vechidir. Yedi kıraat imamının zamme üzere okunuşunda ittifak ettiği kelimeyi

¹⁴⁸³ Age, a/353v, Kamer, 54/3 [وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ].

¹⁴⁸⁴ Kelimenin vecihleri için bkz. es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, X, 121; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, II, 572.

¹⁴⁸⁵ Gürânî, *Gâye*, a/353v.

¹⁴⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 431.

¹⁴⁸⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, X, 121.

¹⁴⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, s. 34.

¹⁴⁸⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, X, 122; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, XVIII, 232. Ebû Ca'ferden naklettiği bir diğer vecih için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/131v.

¹⁴⁹⁰ Gürânî, *Gâye*, b/185v, (İbrâhim, 14/50 قَطْرَانٍ).

¹⁴⁹¹ Tefsire dair Hasan-ı Basrî'den alınan rivâyetler hakkında bkz. Gürânî, *Gâye*, b/10v; b/20v; a/32v; b/84v.

¹⁴⁹² Gürânî, *Gâye*, a/63v, Nisâ, 4/2 [إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا].

Hasan-ı Basrî “حَوْبًا” şeklinde “ح” harfinin fethasıyla “حاب” fiilinin mastarı olarak okumuştur¹⁴⁹³. Kelimenin bu şekilde Habeşçe/Amharca olduğu söylenmektedir¹⁴⁹⁴.

Müfessir şâz kıraatlerden Zeyd b. Ali’nin kıraatini yalnızca bir yerde nakletmektedir. Onun ﴿...وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ âyetinde geçen “من”¹⁴⁹⁵ kelimesini “من” şeklinde okuduğunu bildirmekte, bu durumda kelimenin önceki “وَالَّذِينَ” mevsulünü te’kid için gelmiş olabileceğini ya da “من قبلكم” mahzûf bir mübtedanın haberi, cümle olarak ta “وَالَّذِينَ”nin sılası olabileceğini bildirmektedir¹⁴⁹⁶.

Tefsirinde bir kez Cafer-i Sadık’ın (ö. 184/800) kıraatine yer vermekte bir kez de onun kıraatini bir yoruma delil olarak sunmaktadır¹⁴⁹⁷. ﴿...فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾ âyetinde Cafer-i Sadık’ın kelimeyi “عَزَمْتُ”¹⁴⁹⁸ şeklinde mütekellim okuduğunu nakletmekte bu durumda mananın “*Sana kesin bir emir verdiğim zaman kimseye artık danışmadan Allah’a tevekkül et.*” şeklinde olacağını belirtmektedir¹⁴⁹⁹. Kelimenin bu vechinin aynı zamanda İkrime’nin (ö. 13/635) vechi olduğu bildirilmektedir¹⁵⁰⁰.

Müfessirin zaman zaman sahabelerden bazılarının rivâyetlerine de yer verdiği görülmektedir. Bunu bazen o sahabenin kıraat vechi şeklinde nakletmekte bazen de bir kıraate şahit göstermek için yapmaktadır. Kendi tercih ettiği kıraate ya da bir kıraat vechini teyit için zikrettiği sahabe kıraatlerini sahabe kıraatiyle istişhadı başlığı altında inceleyeceğiz. Bu başlık altında sadece sahabeden kıraat vechi olarak ele aldığı birkaç örnek ele alacağız.

¹⁴⁹³ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 253; Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, I, 199; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 279.

¹⁴⁹⁴ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 279. Hasan-ı Basrî’den aktarılan diğer rivâyet için bkz. Gûrânî, *Ğâye*, b/131v, (Enfâl, 8/59 كَفَرُوا سَبَقُوا).

¹⁴⁹⁵ Age, a/11v, Bakara, 2/21 [وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ].

¹⁴⁹⁶ Age, a/11v. Kelimenin vechiyle ilgili bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, I, 187.

¹⁴⁹⁷ Gûrânî, *Ğâye*, b/210v, (Kehf, 18/18 وَكَأَلْبَهُمْ بِسَطًا).

¹⁴⁹⁸ Age, b/59v, Âl-i ‘İmrân, 3/159 [فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ].

¹⁴⁹⁹ Age, b/59v.

¹⁵⁰⁰ Sa’lebî, *et-Tefsîr*, III, 192; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, s. 534; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîd*, s. 410; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, III, 463.

Müfessirimiz ﴿وَالسَّبِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ...﴾¹⁵⁰¹ âyetinde “وَالْأَنْصَارِ” kelimesini Hz. Ömer’in (ra) “وَالْأَنْصَارُ” şeklinde “وَالسَّبِقُونَ” kelimesine atfederek ve ardından gelen “وَالَّذِينَ” ismi mevsulünü “وَالْأَنْصَارُ الَّذِينَ” şeklinde sıfat mevsuf yaparak okuduğunu bildirmekte, bu durumda “سبق” vasfının muhacirlere mahsus olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Zeyd b. Sâbit’in (ra) Hz. Ömer’e (ra) o âyeti vâv ile okuduğunu söylemesi üzerine Übey b. Ka‘b’a (ra) sorduğunu, onun da Zeyd b. Sâbit’i (ra) tasdik ettiğini, Hz. Ömer’in bunu sana kim okudu diye sorması üzerine Rasulüllah (sas) okudu cevabını aldığı¹⁵⁰² rivâyetini nakletmektedir¹⁵⁰³.

Hz. Ali’den (ra) rivâyet ettiği kıraatlerden biri de âyette geçen ﴿أَفْحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ﴾¹⁵⁰⁴ âyetindeki “أَفْحَسِبَ” lafzının okunuş vechidir. Müfessirimiz kelimeyi onun “أَفْحَسِبَ” şeklinde -onlara kâfi mi?- manasında okuduğunu nakletmektedir¹⁵⁰⁵. Bu kıraatte kelimenin son harfinin harekesi hakkında açıklama yapmamaktadır. Kelimenin son harfinin harekesinin “أَفْحَسِبَ” şeklinde zamme olacağı belirtilmektedir¹⁵⁰⁶.

Gürânî’nin rivâyetlerine yer verdiği sahabelerden biri de Abdullah b. Mes‘ûddur (ra). Ancak onun kıraatini kıraat olarak zikretse de ayrı bir vecih olarak nadiren ele almakta, genellikle bir vechi ya da bir manayı te’yid için kullanmakta, özellikle bazı vecihlerini kıraat vechinden ziyade âyetin sünnetle tefsiri olarak algıladığını açıkça zikrettiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda ondan naklettiği ﴿...فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا...﴾¹⁵⁰⁷ âyetin “أَنْ يَطَّوَّفَ” bölümünü

¹⁵⁰¹ Gürânî, *Gâye*, b/143v, Enfâl, 8/100 [وَالسَّبِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ].

¹⁵⁰² İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Muslim el-Mısırî el-Kureşî (ö.197/813), *Teşîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi'* (nşr. Miklos Muranyi), I-III, 2003, I, 27; Ebû 'Ubeyd, *Fedâ'ilu'l-Kur'ân*, s. 301; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 437.

¹⁵⁰³ Gürânî, *Gâye*, b/143v.

¹⁵⁰⁴ Gürânî, *Gâye*, b/217v, Kehf, 18/102 [أَفْحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا].

¹⁵⁰⁵ Age, b/217v

¹⁵⁰⁶ Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 127; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulüm*, s. 364. Hz. Ali'den nakledilen diğer vecihler için bkz. Gürânî, *Gâye*, a/40v, (Bakara, 2/234 يُتَوَفَّوْنَ), b/31v, (Bakara, 2/177 أَنْ تُولُوا).

¹⁵⁰⁷ Gürânî, *Gâye*, b/29v, Bakara, 2/158 [أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا].

“أَنْ لَا يَطْوُفَ” şeklinde edatla fiil arasına “لا” ziyade ederek okuduğunu nakleden müellifimiz bu vechi âyetle hadisin cem‘i olarak nitelendirmektedir¹⁵⁰⁸.

İbn Mes‘ûd (ra) ve Ebu’d-Derdâ’nın (ra) ﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾ âyetini “وَالذَّكَرَ” şeklinde okuduklarını zikretmekte ayrıca bir açıklamada bulunmamaktadır¹⁵¹⁰. “وَالْأُنثَى”¹⁵⁰⁹ şeklinde okuduklarını zikretmekte ayrıca bir açıklamada bulunmamaktadır¹⁵¹⁰. Âyet-i Kerime’nin şâz okunuşuyla ilgili farklı rivâyetler bulunmaktadır. Kelimenin Ebu’d-Derdâ’ya dayandırılan bir rivâyette “وَالذَّكَرَ” şeklinde kesra ile mecrûr okunduğu söylenmektedir¹⁵¹¹. Ferrâ bu durumda cümlenin takdiren “وَالَّذِي خَلَقَ مِنَ الذَّكَرِ وَالْأُنثَى” şeklinde olacağını belirtmektedir¹⁵¹². Söz konusu âyeti A‘meş’in de bu şekilde okuduğu zikredilmektedir¹⁵¹³.

4.3. Mushaf Hattı Açısından Kıraatlere Yaklaşımı

Mushaf hattıyla ilgili kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Müellifimiz kıraat vecihlerini tefsirinde incelerken zaman zaman vecihlere yönelik tercihini açıkça söylemektedir. Bu doğrultuda bir vechi tercih ederken kendisine göre ortaya koymuş olduğu birtakım ölçüler olduğunu daha önce zikretmiştik. Bu ölçülerden biri de Mushaf hattıdır. Bu konuda görüşlerini dile getirirken *Keşşaf’ta* geçen “İki yazı vardır ki hakkında kıyas yapılmaz onlar Kur’ân ve aruzdur.” sözünü nakletmekte, kıraat vecihlerinde bulunan tenvin, idğâm gibi uygulamaların, bazı kelimelerin muhtasar yazılmasının içlerinde hikmet ve hayır barındırdığını söylemekte, kelimelerin yedi kıraat vechinde okunuşunun mushafın hattına yönelik kıyas yapıldığı anlamına gelmeyeceğini beyan etmektedir¹⁵¹⁴.

Huzeyfe’nin (ra) Kur’ân’ın okunuşundaki ihtilaflar üzerine Hz. Osman’a gidip Hz. Hafsa validemizde bulunan, babası Hz. Ebû Bekir’in cem ettirdiği sayfeleri alıp çoğaltılmasını önermiştir. Bunun üzerine Halife’nin işaretleriyle sayfeler Hz. Hafsa’dan alınıp

¹⁵⁰⁸ Age, b/30v. Kıraat vechi için bkz. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 115; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, I, 213; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 208.

¹⁵⁰⁹ Gürânî, *Ğâye*, a/393v, Leyl, 92/3 [وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى].

¹⁵¹⁰ Age, a/393v. Kıraat vechi için bkz. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, s. 14.

¹⁵¹¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, XI, 27.

¹⁵¹² Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 270.

¹⁵¹³ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 588.

¹⁵¹⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/4v.

Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. Zübeyr, İbni Abbâs ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm (ra)'dan oluşan bir heyetle bir mushaf daha yazılmış; önceki sayfeler tekrar kendisine iade edilmiştir¹⁵¹⁵. Hz. Osman'da kalan bu nüshaya kıraat imamları tarafından Resmu'l-İmam, el-İmam, Mushaf-u Osman¹⁵¹⁶ denmektedir. Yine Hz. Osman tarafından yazdırılan diğer Mushaflar Kûfe, Basra, Şam'a gönderilmiş, diğer bir rivâyete göre yedi Mushaf yazdırılıp Mekke, Medine, Kûfe, Şâm, Basra, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir¹⁵¹⁷. Müfessirimiz aralarında elif, vâv, yâ harflerinin hafzedildiği, kelimelerin idğâmlı ya da ayrı yazılması, iki lâmdan birinin hafzedilmesi gibi imlâ farkları bulunan ve beldelere gönderilen Mesahifu'l-Emsâr¹⁵¹⁸ denilen nüshalara Mekkî, Şâmî, Kûfî, Medenî, Basrî tabirlerini, Hz. Osman'ın yazdırmış olduğu bu Mushaflara genel olarak *Resmu'l-Mushaf*, *er-Resm* tabirlerini, Hz. Osman'da kalana ise *el-İmam*, *Resmu'l-İmam* tabirlerini kullanmaktadır. Bir kıraat vechinin Mushaf hattına uygun olup olmaması onun bir vechi tercih etmesinde önemli bir ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ölçüyü üç seviyede ele aldığımızı görmekteyiz: Birincisi *Resmu'l-Mushaf*, *e'r-Resm*, diye zikrettiği tüm Mushaflarda kelimenin yazılışının kıraat vechine uygun olmasıdır ki sahabenin ittifakı¹⁵¹⁹ dediği bu özellik, Mushaf hattı açısından kendisi için en kuvvetli delildir. Tefsirinde tesbit edebildiğimiz toplam 45 yerde bu iki tabiri kullanmakta, bunlardan 22 tanesini tercih ettiği vechilerin gerekçeleri arasında, 16 tanesini tercihini belirtmediği yerlerde, yedisini ise daha kuvvetli gerekçelerle *Resmu'l-Mushaf*'ın hilafına tercihini beyan ettiği yerlerde zikretmektedir.

Tercih ettiği vechin gerekçeleri arasında saydığı yerler *Resmu'l-Mushaf*'ta elifsiz yazılan, Fâtiha sûresinde geçen “مَلِكٌ”¹⁵²⁰, sîn değil de sâd ile yazılan “الضَّرْطُ”¹⁵²¹, zamirinin sonu vâvsız yazılan “عَلَيْهِمْ”¹⁵²² kelimeleridir. Kelimeler daha önce ism-i fâil-ism-i mef'ûl,

¹⁵¹⁵ Dâni, *el-Mukni* ' , s. 14.

¹⁵¹⁶ Age, s. 12, 95; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l- 'Aşr*, s. 7.

¹⁵¹⁷ Dâni, *el-Mukni* ' , s. 19.

¹⁵¹⁸ Age, s. 24; Maşalı, Mehmet Emin, “Mushaf”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014, XXXI, 243.

¹⁵¹⁹ Gûrânî, *Gâye*, b/5v.

¹⁵²⁰ Age, b/2v, (Fâtiha, 1/3. (ملك يوم الدين).

¹⁵²¹ Age, a/3v, (Fâtiha, 1/5. (اهدنا الضَّرْطُ).

¹⁵²² Age, a/3v, (Fâtiha, 1/7. (انعمت عليهم).

kalb ve itbâ‘, sıla konularıyla bağlantısı dolayısıyla incelendiğinden burada ayrıca incelemeyeceğiz. Yine Resmu’l-Mushaf’ı tercih ettiği gerekçeler arasında saydığı “تَامَنَا”¹⁵²³ kelimesinin idğâm ve işmâm ile okunuşu vechidir. Kelimenin Mushaflarda tek nûn ile yazılmış¹⁵²⁴ olması tercih sebepleri arasında sayılmaktadır. Bu lafzın kıraat vecihleri de işmâm bahsinde incelenmiş bulunmaktadır.

Konuyla ilgili vereceğimiz örneklerden biri ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ...﴾¹⁵²⁵ lafzının okunuşudur. İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın kelimeyi “مَسْجِدَ” şeklinde müfred okuduğunu söyleyen müfessirimiz bu vechin Resmu’l-Mushaf’a uygun ve iki âyet sonra gelen ﴿...عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...﴾¹⁵²⁶ âyetinde müfred geçen kelimeye de uyumlu olmasından dolayı bu vechi tercih ettiğini söylemektedir. Cemî vechinde okuyanların Mescid-i Haram da dahil olmak üzere bütün mescidleri kastettiklerini ancak o zamana kadar henüz mescidlerin en faziletlisi dışında hiçbir mescidin onarılmadığını zikretmektedir¹⁵²⁷. Kur’ân’da kelimenin geçtiği iki yerde kıraatler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bunlardan biri incelenmekte olunan âyet, diğeri ise bir sonraki ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ...﴾¹⁵²⁸ âyetidir. İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’dan kelimenin vecihleriyle ilgili iki ayrı rivâyet bulunmaktadır. Birincisi ﴿أَنْ يَعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ...﴾¹⁵²⁹ âyetinde “مَسْجِدَ” şeklinde kelimeyi müfred, “إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ” âyetinde cemî, diğeri rivâyet ise her ikisini de cemî okudukları yönündedir. Diğeri imamlar ise hepsini cemî olarak okumuşlardır¹⁵³⁰. İki vechi Ferrâ, Arapların cemî kelimeyi müfred kastıyla müfred kelimeyi cemî kastıyla okuma teamullerinin olmasıyla açıklamakta,¹⁵³¹ Müfred

¹⁵²³ Age, b/166v, (Yûsuf, 12/11 مَا لَكَ لَا تَأْتِنَا).

¹⁵²⁴ Ebu'l-Hasan es-Safâksî, *Gaysu'n-Nef*, s. 319.

¹⁵²⁵ Gürânî, *Gâye*, a/ 135v, Tevbe, 9/17 [مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ].

¹⁵²⁶ Tevbe, 9/19 عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

¹⁵²⁷ Gürânî, *Gâye*, a/ 135v.

¹⁵²⁸ Tevbe, 9/18 إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ.

¹⁵²⁹ Tevbe, 9/17 أَنْ يَعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ.

¹⁵³⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'â fi'l-Kirâ'ât*, s. 313; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, III, 1149, 1150.

¹⁵³¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 426; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 448.

okuyan Mescid-i Haram'ı kastetmekte, cemî okuyanlar ise onunla birlikte bütün mescidleri dahil etmektedir¹⁵³².

Resmu'l-Mushaf'a uygun vechi zikredip kendi tercihini belirtmediği veche örnek olarak âyetteki ﴿إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ...﴾ âyetindeki “يَا أَبَتِ”¹⁵³³ kelimesinin son harfinin okunuşudur. Harfi İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir’in Mushaf hattına aykırı olarak vakıf halinde “يَا” şeklinde hâ (هـ) olarak, diğer imamların ise “يَا أَبَتِ” şeklinde tâ (ت) olarak okuduklarını nakleden müfessirimiz bu şekilde okuyuşun Kureyş lehçesi olduğunu belirtmekte, ancak bir tercihte bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak müfessirimizin vecih tercihinde kriter olarak belirlediği Kureyş lehçesi ve Resmu'l-Mushafa uygunluğun ayrı vecihlerde bulunmuş olmasını söyleyebiliriz. Zira (ت) ile okunmuş vechi olan “يَا أَبَتِ” Resmu'l-Mushafa uymakta, (هـ) ile okunmuş vechi olan “يَا أَبَه” ise Kureyş lehçesinde kullanılmaktadır¹⁵³⁴. Kelimenin tefsirimizde zikredilmeyen bir diğer vechi de sondaki (ت) harfinin harekesiyle ilgilidir. Kur’ân’da geçen bütün yerlerde kelimeyi İbn ‘Âmir “يَا أَبَتِ” şeklinde (ت) harfinin fethasıyla okumuştur¹⁵³⁵. Kelimenin sonundaki (ت) harfi mütekellim yâ’sı yerine gelmekte bu harfe işareten kesra ile okunmaktadır. Arapça’da buna benzer bir diğer kelime “يَا أَمَتِ” kelimesidir. Bu iki kelime haricinde ivaz olarak gelen bir harf ve yerine geldiği mütekellim yâsına işareten kesranın bir kelimedede birleştirilmesinin câiz olmadığı söylenmektedir¹⁵³⁶.

Müellifimizin Resmu'l-Mushaf'a uymadığı halde tercih ettiği vecihlerden birisi âyetteki ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا...﴾ âyetindeki “مَهْدًا”¹⁵³⁷ kelimesinin bir diğer şekilde okunan “مهادا” vechidir. “مَهْدًا” şeklindeki vechin Resmu'l-Mushaf'ta da bu şekilde yazıldığını beyan eden müfessirimiz, kelimenin bu vechini değil de med ile okunan vechini

¹⁵³² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 440.

¹⁵³³ Gürânî, *Gâye*, b/165v, Yûsuf, 12/4 [إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ].

¹⁵³⁴ Age, b/165v.

¹⁵³⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 344.

¹⁵³⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 431.

¹⁵³⁷ Gürânî, *Gâye*, b/226v, Tâhâ, 20/53 [الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا].

tercih ettiğini söylemekte, Nebe sûresindeki ﴿الْمَنَجْعَلِ الْأَرْضِ مِهَادًا﴾¹⁵³⁸ âyetinde kelimenin ittifaken med ile okunmasını bu kıraati tercihi delil olarak sunmaktadır¹⁵³⁹. Kelime diğer yönleriyle kelimenin farklı bir kalıpta okunmasıyla ilgili vecihler bölümünde incelendiği için burada sadece konuyla ilgili yönü zikredilerek geçilecektir.

Müfessirimiz Mushaf hattıyla ilgili tercihinde etkili olan bir diğer ölçüsü *el-İmam, Resmu'l-İmam*, tabirini kullandığı Hz. Osman nüshasıdır. Bu tabirleri kullandığı beş vecihten ikisinde tercihini vecihten yana beyan etmektedir.

Konuyla ilgili ﴿قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا﴾¹⁵⁴⁰ âyetindeki “قُلْ”¹⁵⁴⁰ kelimesini Âsım ve Hamza'nın önceki âyette geçen “قام”¹⁵⁴¹ fiilinin minvali üzere aynı kip kalıbında “قَالَ” şeklinde okuduğunu, Resmu'l-İmam'da da böyle yazıldığını ve bu vechin öğrenmeksizin cevabı vermesini medih yönünden daha belîğ olduğunu belirtmektedir¹⁵⁴². Ebû 'Amr'ın da bir diğer rivâyete göre kelimeyi “قُلْ” şeklinde okuduğu nakledilmektedir¹⁵⁴³. Emir kalıbında okunduğunda Allah'dan (cc) Rasulullah'a (sas) emir, mazî kalıbında ise Allah'dan (cc) Rasulullah (sas) hakkında haber manası taşımaktadır¹⁵⁴⁴.

Konuyla ilgili bir diğer örnek ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَن يَزْتَدُّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ...﴾¹⁵⁴⁵ âyetinde “يرتد”¹⁵⁴⁵ kelimesinin okunuş vechidir. Nâfi' ve İbn 'Âmir'in “يرتد”¹⁵⁴⁶ kelimesini idğâmsız “يزتد” şeklinde okuduğunu bildiren müfessirimiz, bu vechin kelimenin asıl yapısını yansıttığını ifade ettikten sonra Resmu'l-İmamda, Şam ve Medine nüshalarında da böyle olduğunu

¹⁵³⁸ (Nebe, 78/6).

¹⁵³⁹ Gürânî, *Gâye*, b/226v.

¹⁵⁴⁰ Age, a/377v, Cin, 72/20 [قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا]

¹⁵⁴¹ Cin, 72/21 وَأَنَّه لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا.

¹⁵⁴² Gürânî, *Gâye*, a/377v.

¹⁵⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 657;

¹⁵⁴⁴ Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, III, 98.

¹⁵⁴⁵ Gürânî, *Gâye*, a/87v Mâide, 5/54 [يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَن يَزْتَدُّ مِنكُمْ].

¹⁵⁴⁶ Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 245; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, s. 398; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, III, 1028.

belirterek gerekçeler arasında Hz. Osman nüshasına uyum ölçüsünü de zikretmekte, idğâm ile okuyanların ise okunuşta tahfif (kolaylık) talep ettiklerini söylemektedir¹⁵⁴⁷.

Resmu'l-İmam'a uyduğunu zikrettiği diğer vecihlerin bulunduğu kelimeler farklı yönleriyle çalışmamızda incelendiğinden burada sadece bu yönünü zikredip geçmeyi uygun görüyoruz bu vecihlerden biri ﴿...مَنْ يُدْبِرِ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ...﴾ âyetindeki "لَهُ"¹⁵⁴⁸ lafzının okunuş vechidir. Bu ve iki sonraki âyette¹⁵⁴⁹ geçmekte olan lafzatullahı Ebû 'Amr'ın başında lâm harf-i ceri ve sondaki hâ (هـ) harfini mecrûr olarak "لَهُ" şeklinde okuduğunu nakletmekte, kelimenin Resmu'l-İmam'da da bu şekilde yazıldığını zikretmektedir¹⁵⁵⁰. Konuya bağlantılı olarak zikrettiği diğer biri "لَيْكَةِ" kelimesidir müfessirimiz Ebû 'Ubeyde'den nakille kelimenin Resmu'l-İmam'da Şuarâ ﴿وَتُمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ لَيْكَةِ﴾ ve Sâd sûresinde ﴿كَذَّبَ﴾ ﴿وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ﴾ ve Kâf sûresinde ﴿وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبُعٍ...﴾ âyetlerinde ise "الْأَيْكَةِ"¹⁵⁵² şeklinde yazıldığını zikretmektedir¹⁵⁵³. Konuyla ilgili zikredilen son kelime "الطُّنُونَا"¹⁵⁵⁴ kelimesidir. Kelimenin Resmu'l-İmam'da med ile yazıldığını ancak asıl olanın kasır olduğunu zikretmekte bu vecihte Resmu'l-İmam'a uyan kıraati tercih etmediğini beyan etmektedir¹⁵⁵⁵.

Müellifimizin kıraat hüccetleri arasında konumuza bağlantılı olarak zikrettiği bir diğer ölçü, beldelere gönderilen Mushaf'ların ortak tabiri olan Resmu Mesahifu'l-emsar'dır. Beldelerin adına atfen takriben yirmi altı yerde zikrettiği ve beş yerde, tercih ettiği veche delil olarak sunduğu, bu kıstası yirmi bir yerde kendi tercihi dışındaki vecihlere delil olarak

¹⁵⁴⁷ Gürânî, *Gâye*, a/87v.

¹⁵⁴⁸ Age, b/247v, Mü'minûn, 23/87 [سَيَقُولُونَ اللَّهُ].

¹⁵⁴⁹ Mü'minûn, 23/89 سَيَقُولُونَ اللَّهُ.

¹⁵⁵⁰ Gürânî, *Gâye*, b/247v.

¹⁵⁵¹ Age, b/265v, Şuarâ, 26/176, a/310v, Sâd, 38/13 [لَيْكَةِ].

¹⁵⁵² Age, a/346v, Kâf, 50/14, a/189v, Hicr, 15/78 [الْأَيْكَةِ].

¹⁵⁵³ Age, b/265v.

¹⁵⁵⁴ Age, b/289v, Ahzâb, 33/10 [الطُّنُونَا].

¹⁵⁵⁵ Gürânî, *Gâye*, b/289v.

bilgi mahiyetinde zikretmektedir. Bu mahiyette zikrettiği Mushaflar, Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam Mushaflarıdır.

Beldelerin Mushaflarının zikredildiği yerlerden biri ﴿...وُنَزَّلَ الْمَلَكَةُ نَزِيرًا﴾ âyetindeki “وُنَزَّلَ”¹⁵⁵⁶ kelimesinin vechidir. İbn Kesîr’in kelimeyi diğer vecihlerden farklı, if’âl bâbının muzârîsi olarak bir nûn ziyadesiyle “وُنَزَّلَ”¹⁵⁵⁷ şeklinde ardından gelen “الْمَلَكَةُ” kelimesini de nasb ile okuduğunu zikretmektedir. Mekki Mushaf’ta da böyle yazıldığını belirtmekte ancak herhangi bir tercihte bulunmamaktadır¹⁵⁵⁸. “وُنَزَّلَ” şeklinde okuyanlar fiilin ardından gelen ﴿...أَيْنَمَا تُفُتَوَا أَخِذُوا وَقْتِكُمْ بِتَيْبَاتٍ﴾ mastarıyla aynı bâbından olmasını bir diğer âyette “وُنَزَّلَ”¹⁵⁵⁹ fiilinden sonra “تَقْتِيلًا” mastarı gelmesine benzeterek kendi kıraatlerine delil getirmektedirler¹⁵⁶⁰. “وُنَزَّلَ” şeklinde okuyanlar her iki bâbın aynı manada kullanıldığını söylemekte kendi vecihlerine örnek olarak Kur’ân’da geçen ﴿وَادْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾¹⁵⁶¹ âyetini göstermektedirler. Zira burada fiil ayrı mastar ayrı kalıplarda gelmektedir¹⁵⁶².

Konuyla ilgili bir diğer örneğimiz ﴿قُلْ كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ﴾ âyetinde geçen “قُلْ”¹⁵⁶³ kelimesinin kıraatidir. Müfessirimiz bu âyette kelimeyi İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî’nin “قُلْ” şeklinde emir sîğasında, iki sonraki âyette ise ﴿قُلْ إِنْ لَبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾¹⁵⁶⁴ sadece Hamza ve Kisâî’nin emir kalıbında okuduğunu bildirmekte, Kûfi Mushaf’ta da emir

¹⁵⁵⁶ Age, b/257v, Furkan25/25 [وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءِ بِالْغَمِّمِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ نَزِيرًا].

¹⁵⁵⁷ Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 464; el-Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, II, 216.

¹⁵⁵⁸ Gürânî, *Gâye*, b/257v.

¹⁵⁵⁹ Ahzâb, 33/61 أَيْنَمَا تُفُتَوَا أَخِذُوا وَقْتِكُمْ بِتَيْبَاتٍ.

¹⁵⁶⁰ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 265.

¹⁵⁶¹ Müzzemmil, 73/8 وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا.

¹⁵⁶² Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, II, 216.

¹⁵⁶³ Gürânî, *Gâye*, b/248v, Mü’minûn, 23/112 [قُلْ كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ].

¹⁵⁶⁴ Age, b/248v, Mü’minûn, 23/114 [قُلْ إِنْ لَبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا].

kalıbında yazdığını bildirmekte ancak kendi tercihinin med ile okunan “قال” vechi olduğunu bu vechin manasının daha uygun olduğunu belirtmektedir¹⁵⁶⁵.

4.4. Kıraatlere Arap Dili Açısından Yaklaşımı

Gürânî'nin kıraatlere Arap dili açısından yaklaşımı başlığı genel bir başlık olmakla birlikte konu kıraatlerin tevcihi ve tercih ettiği vecihleri delillendirmesi noktayı nazarından ele alınmaya çalışılacaktır. Müellifimiz âyetlerde geçen kıraatlerin tevcihi kapsamında tefsirinde kıraate konu olan kelimelerin vecihlerine yönelik birtakım hüccetlere (delil) zaman zaman yer vermektedir. Bu çerçevede vecihlerin birbiriyle anlam farkı olup olmadığına, lehçe yönüne; Mushaf hattına uyumuna, *med*, *imâle*, *ihfâ*, *vakıf* ve *vasıl* halinde okunuş gibi tecvid yönüne, *kalb*, *hazf*, *ibdal*, *idğâm*, *izhâr*, *itbâ'* gibi kelimenin inşasına dair *i'lâl* yönüne, telaffuz kolaylığı özelliğine, münferid ya da meşhur oluşuna, munsarif, gayrı munsarif, müştâk, câmid, oluşuna; müştaksa hangi bâb, kalıp ve kipte kullanıldığına, cümledeki kullanımın belâgat ve fesahat yönüne, nahiv konuları çerçevesinde cümlede bulunduğu konuma; atıfa, i'râba, kelime hazf ve takdirlerinden selamette oluşuna, Kur'ân'ın genel manasına ya da siyak ve sibakına mana bakımından uyumuna, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Ubey sahifelerindeki manayla uyumuna yönelik kıyaslama ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak bu değerlendirme dairesinde hep pergelin orta noktasında kıraat-ı seb'a'nın herbir vechinin mütevatir olduğu ön kabulü bulunmaktadır¹⁵⁶⁶. Kıraat vecihlerinin bu sayılan değerlendirme yönlerini kıraatlerin tevcihi alt başlığı altında, değerlendirmeleri neticesinde tercih ettiğini beyan ettiği kıraat vecihlerini de ayrı bir alt başlık altında incelemeye çalışacağız. Tevcihin bir hücceti sayılan Mushaf hattına uyum hususunu daha detaylı ele alabilmek için kıraatlere mushaf hattı açısından yaklaşımı, lehçe yönünü ise kıraat imamlarıyla bağlantısı dolayısıyla kıraatlere imamlar ve lehçeler açısından yaklaşımı başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

¹⁵⁶⁵ Gürânî, *Çâye*, b/248v. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 449; Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, II, 197.

¹⁵⁶⁶ Gürânî, *Çâye*, b/182v.

4.4.1. Kıraatlerin Tevcihi

Müfessirimiz tefsirinde yapmış olduğu tevcihlerde farklı âyet ve sûrelerde geçen aynı kelimelerin tevcihini zaman zaman daha önce geçtiği gibi diyerek ilk yaptığı tevcihe atıf yapmakta, zaman zaman kısaca tekrar etmekte, bazen ek bilgiler de verdiği görülmektedir. Kıraatlerin ilgili olduğu tevcih yönlerini zikretmekte, zaman zaman tevcihi bir ya da iki sebep zikretmekte, tevcihini yapmayıp sadece naklederek geçtiği kıraat yok denecek kadar azdır. Kıraat nakli gibi geçen bazı bilgiler tevcih ihtiva etmektedir. Örneğin ﴿ذَلِكُمْ وَصْنُكُمْ بِهِ﴾ ¹⁵⁶⁷”تَذَكَّرُونَ“ kelimesini Hamza, Kisâî ve Hafs’ın “تَذَكَّرُونَ” şeklinde tahfif ile okuduğunu söyleyerek kelimenin hem şeddesiz okunduğunu hem de kıraatin telaffuzunda kolaylık bulunduğu işaret ederek tevcihte bulunmaktadır. Bu tevcihlere yeri geldikçe konu başlıkları altında konularla bağlantısı kapsamında zaman zaman yer verilmiştir. Ancak bu başlık altında konu sadece tevcih yönüyle yukarıda sayılan benzer hüccetlerle örneklerle ele alınacaktır.

4.4.1.1. Kelimenin Kalb, Hazf, İbdal, İdgâm, Fesâhat ve Daha Az Değişime Uğrama Yönünden Tevcihi

﴿يَابُنَيَّ اِذْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ﴾ ¹⁵⁶⁸”يَابُنَيَّ“ kelimesini Âsım’ın son harfinin fathasıyla “يَابُنَيَّ” şeklinde okuduğunu bildiren müfessirimiz, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve İbn ‘Âmir’in “يَابُنَيَّ” şeklinde kesra ile okuduğunu nakletmektedir. Kıraatlerin tevcihini fetha vechine göre “ابن” kelimesinin aslı “بُنُو” dur. Kelime ismi tesgîr kalıbına sokulunca vâv yâ harfine kalboldu ve orada tasgîr yâ’sı ile idgâm edildi sonra sonuna nidâda kastedilen mütekellim yâ’sı eklendi, daha sonra nidâ yâ’sı “يا غلاما” kelimesinde olduğu gibi elife ibdâl edildi, ardından bu elifin yerine fetha ile iktifa edildi. Kesra vechine göre ise, sondaki yâ kesraya delâlet etmesi için hazf olundu şekilde yapmakta, kesra vechinin daha fasih ve daha az değişime uğraması dolayısıyla muhtâr vecih olduğunu belirtmektedir¹⁵⁶⁹. İbn Mücâhid

¹⁵⁶⁷ En’âm, 6/152 تَذَكَّرُونَ.

¹⁵⁶⁸ Gûrânî, *Gâye*, a/159v, Hüd, 11/42 [يَابُنَيَّ اِذْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ].

¹⁵⁶⁹ Gûrânî, *Gâye*, a/159v.

kelimeyi Âsım'ın Ebû Bekir rivâyetinde “يَابُنَيَّ” şeklinde okuduğunu nakletmekte¹⁵⁷⁰ ancak diğer kaynaklarda Hafs'ın da böyle okuduğu bildirilmektedir¹⁵⁷¹. Kelimenin tevcihinde müfessirimizin zikretmediği kesra vechinde kelimenin sonundaki mütekellim yâ'sının nidâ yâ'sı ile düşebileceği ya da ardından gelen “ازكَب” kelimesinin râ harfinin de sükûn üzere oluşundan dolayı düşeceği, fetha vechinde ise “يا بنيا” şeklindeki kelimenin sonundaki sakin elifin nidâ edatıyla, ya da ardından gelen sakin râ sebebiyle yazıda olup telaffuzda olmayan elifin hazf olunacağı yönündeki Zeccâc'ın görüşüdür¹⁵⁷².

4.4.1.2. Fiilin Bâb, Kalıp, İtbâ', İ'lâl ve Telaffuz Zorluğu-İhtilas Yönünden Tevcihi

﴿...أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي﴾ âyetinde “يَهْدِي”¹⁵⁷³ fiilinin “إِهْتَدَى” fiilinin muzârisi olduğunu, mahrec ortaklığından dolayı tâ (ت) harfi dâl harfine idğâm edildiğini, bu kelimeyi Ebû 'Amr'ın iki sakinin karşılaşmasından dolayı değil de mücerred idğâm olarak okuduğu yönünde bir söz olduğunu söyleyen müfessirimiz bu görüşün yanlış olduğunu zira onun harekeyi ihtilas ile okuduğunu belirtmektedir. Hamza ve Kisâî'nin kelimeyi muzarî sülâsî olarak “يَهْدِي” şeklinde okuduğunu belirten müfessirimiz, Ebû Bekir'in Âsım'dan rivâyetle yâ ve hâ (ه) harfinin kesrasıyla ve dâl harfinin şeddesiyle “يَهْدَى” şeklinde; burada iki sakin kavuşmasından dolayı hâ (ه) harfi kesra almakta yâ harfi de itbâ' sebebiyle kesra almaktadır. Hafs ise yâ harfinin harekesini itbâ' ile kesra okumayıp fetha ile, hâ (ه) harfinin kesrasıyla ve dâl harfinin şeddesiyle “يَهْدَى” şeklinde, Kâlûn Nâfi'den rivâyetle ve Ebû 'Amr yâ harfinin fethası ve kesra ile geçiş olmadığına işaretle hâ (ه) harfinin fethasının ihtilası ile ve de dalın şeddesiyle “يَهْدَى” şeklinde, Verş, İbn Kesîr, İbn 'Âmir ise yâ harfinin fethası ve “آلَمُ اللَّهُ” âyetinde mîm harfinden Lafzatullah'ın lâmina vasıl halinde mîm harfini fetha okumak gibi

¹⁵⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kurâ'ât*, s. 334.

¹⁵⁷¹ Ezherî, *Me'âni'l-Kurâ'ât*, II, 46; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kurâ'âti'l-'aşr*, s. 239; İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, s. 251.

¹⁵⁷² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 54; Ezherî, *Me'âni'l-Kurâ'ât*, II, 46.

¹⁵⁷³ Gürânî, *Gâye*, a/150v, Yûnus, 10/35 [أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي]. Kelimenin kıraat vechileri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kurâ'ât*, s. 326; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 147;

yâ ile birlikte kesra'nın telaffuz zorluğundan kaçmak için hâ (هـ) harfinin fethası ve dâl harfinin şeddesiyle “يَهْدَى” şeklinde okumuşlardır¹⁵⁷⁴. Müfessirimiz Nâfi'nin Kâlûn rivâyetiyle kelimeyi hâ (هـ) harfinin fethasının ihtilas ile okuduğunu nakletmekte, hâ (هـ) harfinin sükûnu ile ondan bir nakil bulunduğunu zikretse de bu nakle itibar etmemekte onun da ihtilas ile okuduğuna dair rivâyetleri kabul edip Ebû 'Amr'ın yanında zikretmektedir. Ancak kaynaklarda Ebû 'Amr'ın ihtilas ile Nâfi'nin ise Kâlûn rivâyeti ile hâ (هـ) harfinin sükûnu ile “يَهْدَى” şeklinde okuduğu yönünde rivâyetler de bulunmakta¹⁵⁷⁵ bu iki imamdan “يَخْصِمُونَ”¹⁵⁷⁶ gibi benzer kelimelerde iki sakini bitiştiirdikleri yönünde rivâyetler bulunmakta ve iki sakinin bu şekilde birleşmesinin Arapçada mümkün olmadığı yönünde bu veche nahivcilerden eleştiri gelmektedir¹⁵⁷⁷. Müfessirimizin kelimeyi tevcihine bakıldığında fiilin hangi vecihlerde hangi bâblarda kullanıldığına, mahrec ortaklığından dolayı oluşan idğâma, itbâ'dan dolayı hareke uyumuna ve kelimedeki yâ harfinin kesra ile okunuş zorluğuna ve yine kolay okuma gayesiyle yapılan ihtilâsa yönelik ayrıntılı açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.1.2.1.

Hicâz				Basra		Şam		Kûfe					
Nâfi'		İbn Kesîr		Ebû Amr		İbn 'Âmir		Âsım		Hamza		Kisâî	
Kâlûn	Verş	Bezzî	Kumbül	Dûrî	Sûsî	Hişâm	İbn Zekvân	Hafs	Ebû Bekir	Halef	Hallâd	Ebu'l-Hâris	Dûrî
يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى	يَهْدَى

“يَهْدَى” kelimesinin imamlara göre kıraat vecihleri

¹⁵⁷⁴ Gürânî, *Gâye*, a/150v.

¹⁵⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 326; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 200.

¹⁵⁷⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 290; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, III, 1178.

¹⁵⁷⁷ Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, II, 147.

4.4.1.3. Kelimenin Aslına, Vecihlerin Anlam Farkına ve Tahfife (telaffuz kolaylığına) Yönelik Tevcihi

Müellifimiz ﴿سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ﴾ âyetinde ¹⁵⁷⁸“سَأَلَ” fiilinin aslına, manasına ve hemzenin tahfifine yönelik tevcih yapmaktadır. Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in fiili hemzeden tebdil ederek ya da “خَافَ يَخَافُ” gibi ecvef-i vâvî olarak “سَأَلَ” şeklinde elif ile okuduğunu nakletmektedir. Kelimenin orta harfinin vâv olabileceği ihtimaline Ebû Zeyd’in “هُمَا يَسْأُولَانِ” diyen kimseyi duyduğuna dair sözünü delil olarak getirmekte, bu durumda “سائل” kelimesinin hemzesi “كَائِنٌ” kelimesinin hemzesi gibi vâv’dan dönüşmüş olabileceğini belirtmektedir. Bu iki vecihte de fil iki mef’ûl alan müteaddi olduğunu, mef’ûlün başına bâ harfinin gelişinin mananın ivedîlik ihtivâ etmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Diğer bir ihtimalin ise fiilin “بَاعَ يَبِيعُ” gibi ecvef-i yâî olabileceğidir. Bu durumda mana “vâdî gerçekleşmiş bir azap seli ile aktı” şeklinde olmaktadır ki, İbni ‘Abbâs’ın “سَالٌ يَسِيلُ” şeklindeki kıraati bunu teyit etmektedir¹⁵⁷⁹. İkinci kelimeyi Kıraat-i Seb’a imamları ittifaken “سائلٌ” şeklinde hemze ile okumaktadırlar¹⁵⁸⁰.

Gürânî, tevcihlerde zaman zaman vechin daha belîğ olduğunu, daha meşhur ve çok kullanılan kıraat olduğunu zikretmekte bu anlamda ekser terimini de zaman zaman kullandığı görülmektedir. ﴿...وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِغُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ...﴾ âyetinde ¹⁵⁸¹“فَأُمْتِغُهُ” kelimesini Nâfi‘ ve İbn ‘Âmir’in if’âl bâbından “فَأُمْتِغُهُ” şeklinde okuduğunu nakletmekte, kelimenin tef’îl bâb’ındaki vechinin daha belîğ ve meşhur olduğu yönünde tevcihte bulunmaktadır¹⁵⁸². Kaynaklardan biri hariç¹⁵⁸³ İbn ‘Âmir’in münferid okuduğu bu vecihte Nâfi‘nin isminin sehven yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanaate varmak için meşhur

¹⁵⁷⁸ Gürânî, *Gâye*, a/374v, Meâric, 70/1 [سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ].

¹⁵⁷⁹ Age, a/374v.

¹⁵⁸⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 650; Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, III, 88; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, X, 445.

¹⁵⁸¹ Gürânî, *Gâye*, b/26v, Bakara, 2/126 [قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِغُهُ قَلِيلًا].

¹⁵⁸² Age, b/26v.

¹⁵⁸³ Semîn el-Halebî’de de benzer bir durum göze çarpmakta, vechi okuyan İbn ‘Âmir ile birlikte Nâfi‘nin de adı geçmektedir. (Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VI, 282).

ve muteber diğer birçok eser gözden geçirilmiştir¹⁵⁸⁴. Mushaf tertibine göre kıraat vecihlerinin nakledildiği *et-Teysir*,¹⁵⁸⁵ *en-Neşr*¹⁵⁸⁶ gibi kıraat kaynaklarında kıraatinde ihtilaf edilen bir önceki kelime olan “وَأَتَّخَذُوا”¹⁵⁸⁷ kelimesini bu iki kıraat imamı aynı vecihte okuduğu görülmektedir. Tefsirinde kıraat vecihlerini işlerken muhtemeldir ki bu eserlerden istifade ederken nakil esnasında sehven bir önceki vechin imamları yazılmış olma ihtimali akla gelmektedir.

Mana ve belâgat yönünden benzer bir tevcih ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا...﴾ âyetindeki “فَأَزَلَّهُمَا”¹⁵⁸⁸ kelimesinin vecihlerine yönelik yapılmaktadır. Tefsirde kelimeyi Hamza'nın izâle etmek gidermek anlamında “فَأَزَلَّهُمَا” şeklinde okuduğu nakledilmekte, meşgul etmek ve aldatmak anlamına gelen “فَأَزَلَّهُمَا” vechinin mana bakımından daha belîğ olduğu zikredilmektedir¹⁵⁸⁹.

4.4.1.4. Hazif İle İlgili Tevcihte Bulunması

Tefsirde ﴿...وَمَا عَمَلَتْهُ أَيْدِيهِمْ...﴾ âyetinde geçen “عَمَلَتْهُ”¹⁵⁹⁰ kelimesinin sonundaki zamirin Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir tarafından hazf ile okunduğu zikredilmekte; mef'ûlun, aid zamiri olsun ya da olmasın hazfinin caiz olduğu belirtilmekte, yeri uygun olduğu ve

¹⁵⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 170; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 177; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, s. 92; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi kirâ'âti's-seb'a*, I, 265; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, II, 221; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 136; İbn Zencele, *Hucce'tu'l-Kirâ'ât*, s. 114; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, II, 889; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 133; İbn Halef, *el-Unvân fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 71; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Me'âni min Hirzi'l-Emânî*, s. 346; Ebû Muhammed el-Vâsîtî, *el-Kenz fi'l-kirâ'âti'l-aşer*, II, 416; İbnu'l-Kâsih, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî*, s. 157; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 222; Sirâceddîn en-Neşşâr, *el-Mukerrer*, s. 50; Ebu'l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu'n-Nef'*, s. 93.

¹⁵⁸⁵ Ebû 'Amr ed-Dâni'nin eseridir.

¹⁵⁸⁶ İbnu'l-Cezerî'nin eseridir.

¹⁵⁸⁷ Bakara, 2/125 وَأَتَّخَذُوا. Kelimeyi Nâfi' ve İbn 'Âmir hâ (خا) harfinin fethasıyla okumuştur. (Dâni, *et-Teysir*, s. 76; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 222).

¹⁵⁸⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/16v, Bakara, 2/36 [فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 154; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, I, 147; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 211.

¹⁵⁸⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/16v.

¹⁵⁹⁰ Age, b/302v, Yâsîn, 36/35 [وَمَا عَمَلَتْهُ أَيْدِيهِمْ]. Kelimenin kıraat vechiyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 540; İbn Hâleveyh, *el-Hucce'tu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 298; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, VI, 40.

cümledeki mananın kuvvetine aykırı olmadığı sürece hazfin güzel olacağı belirtilmektedir¹⁵⁹¹.

4.4.1.5. İmâle ve Çok Kullanıma Yönelik Tevcihte Bulunması

Gürânî “النَّاسِ”¹⁵⁹² kelimesinin elifini Ebû ‘Amr’ın çok kullanılan bir kelime olmasından dolayı imâleyle okuduğunu bildirmektedir¹⁵⁹³. Müfessir kelimenin mansub ve merfû olduğunda imâlesiz okunduğundan bahsetmemekte; lafız sadece mecrûr olduğunda Ebû ‘Amr tarafından imâleyle okunmaktadır¹⁵⁹⁴.

4.4.1.6. Başka Âyette Bulunan Benzer Kelime İle Tevcihte Bulunması

Tefsirde “وَلِيَتَمَتَّعُوا”¹⁵⁹⁵ âyetinde “لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا...”¹⁵⁹⁶ kelimesinin lâm’ının İbn Kesîr, Hamza, Kisâî ve Kâlûn tarafından “وَلِيَتَمَتَّعُوا”¹⁵⁹⁶ şeklinde cezimli okunduğu nakledilmektedir. Bu durumda lâm’ın emir lâmı olabileceği belirtilmekte, bu vechi ﴿لِيَكْفُرُوا﴾¹⁵⁹⁷ âyetinin de teyit ettiği belirtilmektedir¹⁵⁹⁸.

Kureyş sûresinde ilk iki âyette geçen “إِلْفٍ”¹⁵⁹⁹ kelimelerinden birincisini Ebû ‘Amr’ın yâ harfinin hazfiyle “لِإِلْفٍ” şeklinde ikincisini ise yâ harfiyle birlikte “إِلْفِهِمْ” şeklinde okuduğunu nakleden Gürânî, aynı kalıpta iki kelimenin aynı imam tarafından iki farklı vechihte okunmasının iki lehçeyi cem ettiğini söyleyerek güzel bir tevcihte bulunmakta,

¹⁵⁹¹ Gürânî, *Gâye*, b/302v.

¹⁵⁹² Age, b/7v, Bakara, 2/8 [وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيُؤْتِيهِمُ الْآخِرَ].

¹⁵⁹³ Age, b/7v.

¹⁵⁹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 703; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tibeti'n-Neşr*, s. 127.

¹⁵⁹⁵ Gürânî, *Gâye*, b/281v, Ankebût, 29/66 [وَلِيَتَمَتَّعُوا].

¹⁵⁹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 502; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, II, 261; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 174.

¹⁵⁹⁷ Rûm, 30/34.

¹⁵⁹⁸ Gürânî, *Gâye*, b/281v.

¹⁵⁹⁹ Gürânî, *Gâye*, a/397v, (Kureyş, 106/1,2 إيلفهم إيلف). Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 698; el-Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, III, 165; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 388.

“إِلْف” kelimesinin aynı zamanda “آلْف” fiilinin mastarı olduğunu da sözlerine eklemektedir¹⁶⁰⁰.

4.4.2. Tercih Ettiği Kıraatler ve Gerekçeleri

Molla Gürânî tefsirinde bir âyetin açıklamasını yaparken eğer âyette kıraat ihtilafı bulunuyorsa ihtilaf bulunan kelimenin vecihlerini ve kıraat imamlarını zikrettikten sonra o vecihlerin tevcihini yapmakta, varsa anlam farkını da ortaya koymakta, bazen vecihler arasında herhangi bir tercihte bulunmadığı da olmaktadır. Bazen de bir vechi ayrıntılı olarak ele alarak ek deliller sunmakta, ancak açıkça tercih ettiğine dair bir ibare kullanmamakta, diğer vechin ise kısaca tevcihini yapmaktadır. Bu durum onun tercih ettiği veche yönelik okuyucuya işaret olarak algılanabilmektedir. Birçok yerde ise kıraatlerin tevcihini yaptıktan sonra “المُخْتَار، الأَفْصَح، الأَبْلَغ، أَحْسَن، أَقْوَى” tabirlerini kullanmak suretiyle tercihini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu şekilde tercihini belirttikten sonra zaman zaman ihticâc ya da istişhad dediğimiz tercihinin delillerini de ayrı ayrı zikretmektedir. Müellifin kullandığı bu deliller maddeler halinde bu başlık altında incelenecektir.

4.4.2.1. Âyetle İstişhadı

Gürânî'nin tercihini açıkça beyan ettiği kıraat vechine sunduğu delillerden biri kelimenin o vechinin başka bir âyette kıraat ihtilafı olmaksızın aynı şekilde geçiyor olmasıdır. Konuyla ilgili ilk olarak ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا...﴾ âyetlerindeki “مَهْدًا”¹⁶⁰¹ kelimesi incelenecektir. Müfessir kelimeyi Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn ‘Âmir’in hem lafız hem mânâ olarak benzeyen “الْبَسَاطِ وَالْفِرَاشِ” kelimeleri gibi “مَهَادًا” şeklinde, ya da “تَعَلَّ” kelimesinin cemîsi “بَعَالَ” gibi okuduklarını nakletmekte, Kûfelilerin ise çocuğun beşiği gibi

¹⁶⁰⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/397v. Benzer örneklerden bazıları için bkz. Gürânî, *Ğâye*, a/212v, (Kehf, 18/25 مائة), b/219v, (Meryem, 19/23 مَت), a/246v, (Mü'minûn, 23/44 تَتَرَا), b/301v, (Yâsîn, 36/9 سَدًّا), b/303v, (Yâsîn, 36/62 جِبِلًّا), a/305v, (Sâffât, 37/8 لَا يَسْمَعُونَ), b/334v, (Câsiye, 45/5 الرِّيحِ), b/348v, (Zâriyât, 51/23 مَثَلٌ), a/190v, (Nahl, 16/2 يَنْزِلُ), a/191v, (Nahl, 16/12 وَالنُّجُومِ وَالْقَمَرِ وَالشَّمْسِ وَالنَّهَارِ وَاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالنُّجُومِ), a/203v, (Îsra, 17/35 بِالتَّقْطِاسِ), a/228v, (Tâhâ, 20/77 لَا تَخْفُفُ), a/254v, (Nûr, 24/52 وَيَتَّقَهُ), a/305v, (Sâffât, 37/6 بَرِيَّةٍ)

¹⁶⁰¹ Tâhâ, 20/53; Zuhurf, 43/10 [الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا]. Kelimenin vecihleri hakkında bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 418; Ezherî, *Me'âni'l-Kirâ'ât*, II, 146; Ehvâzî, *el-Vecîz*, s. 248.

yatılan şeye isim olarak medsiz “مَهْدًا” vechini tercih ettiklerini, Resmu’l-Mushaf’ta da açık bir şekilde böyle yazılmış olduğunu belirtmektedir. Kendi tercihinin “مَهَادًا” vechi olduğunu zira ﴿الْمَ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾ âyetinde kelimenin “مِهَادًا”¹⁶⁰² şeklinde okunuşu hususunda imamlar arasında ittifak bulunduğunu belirterek tercih ettiği veche kelimenin bu âyetteki kıraat ittifakını delil olarak ileri sürmektedir¹⁶⁰³. Benzer bir diğer örnek de Fâtiha sûresindeki “مَلِكٌ”¹⁶⁰⁴ kelimesidir. Kelimenin medsiz vechini tercih etmesinin gerekçeleri arasında Mushaf’ın son sûresi olan Nâs sûresinde kelimenin “مَلِكٌ”¹⁶⁰⁵ şeklinde medsiz okunuşunda kıraatler arasında ittifak olduğunu belirten müellif, hem ilk sûrede hem de son sûrede geçen kelimenin aynı şekilde okunmasının daha muvafık olacağını da sözlerine eklemektedir¹⁶⁰⁶.

Diğer âyetlerin benzerlik yönünü delil sunduğu konuyla ilgili bir diğer örnek te ﴿وَفِي﴾¹⁶⁰⁷ “وَزْرَعٌ وَنَخِيلٌ” âyetindeki “وَزْرَعٌ وَنَخِيلٌ”¹⁶⁰⁷ kelimelerinin kıraat vecihleridir¹⁶⁰⁸. Müellif, kelimeleri Nâfi‘, İbn ‘Âmir, Ebû Bekir, Hamza ve Kisâi’nin “أَعْنَبٌ” kelimesine atfederek “وَزْرَعٌ وَنَخِيلٌ” şeklinde mecrûr okuduklarını nakletmekte, tercih ettiği vechin bu vecih olduğunu beyan etmektedir. Tercihine yönelik kelimelerin cümlede ma‘tuf aleyhe yakın oluşunu ve cennetlerin üzüm gibi “وَزْرَعٌ وَنَخِيلٌ” nevinden şeyleri ihtiva ettiğini gerekçe olarak sunmakta, atıf ile okumanın bu sebeple anlam bakımından daha uygun olacağına işaret etmekte, bu görüşüne delil olarak cennet bahçesi tarifinde hurma ve üzümün bulunduğu “hurmayla hafifletilmiş iki üzüm bahçesinden” söz

¹⁶⁰² Nebe, 78/6 .

¹⁶⁰³ Gûrânî, *Gâye*, b/226v.

¹⁶⁰⁴ Fâtiha, 1/4 مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ.

¹⁶⁰⁵ Nâs, 114/2 مَلِكِ النَّاسِ.

¹⁶⁰⁶ Gûrânî, *Gâye*, b/2v.

¹⁶⁰⁷ Age, a/176v, Ra‘d, 13/4 [وَزْرَعٌ وَنَخِيلٌ].

¹⁶⁰⁸ Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 356; el-Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, II, 55; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, s. 217.

edilen Kehf sûresinin 32. âyetini¹⁶⁰⁹ şahit göstermekte, burada hurmanın cennet nevinden olduğuna işaret etmektedir¹⁶¹⁰.

Müfessirimiz yedi kıraatten herbirini mütevatir kabul ettiğinden tercih ettiği vecihlere yönelik ihticacda bulunduğu gibi diğer vecihlere yönelik hüccetleri de tefsirinde teker teker zikretmektedir. Bu istikamette ﴿...وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ âyetindeki “يَكْذِبُونَ”¹⁶¹¹ kelimesinin tevcihini yaparken kelimenin mubalağa kasdıyla “يَكْذِبُونَ” formunda okunuşunu tercih ettiğini söylemekle birlikte Kûfelilerin “يَكْذِبُونَ” şeklinde şeddesiz okuyuşlarının gerekçelerini de bildirmekte Arapların “كَذَّبَ الوحشي إذا جرى شوطاً، ثم نظر وراءه،”¹⁶¹² sözlerinde olduğu gibi kelimenin şeddesiz halinde muterredid anlamında kullanılmış olabileceğini belirtmekte bu vecihteki manaya şahid olarak ﴿مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ...﴾¹⁶¹³ âyetini sunmakta, münafıkların yalancı oldukları gibi aynı zamanda müterredid olduğunu belirtmektedir¹⁶¹⁴.

4.4.2.2. Hadisle İstişadı

Gürânî'nin tercih ettiği vecihlere göstermiş olduğu bir diğer delil, konuyla ilgili bağlantı kurduğu hadis-i şeriflerdir. Âyette geçen ﴿...فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ...﴾¹⁶¹⁵ kelimelerinin tevcihini yaparken her üç kelimenin nefy ile mansûb okunduğunu, ancak ilk

¹⁶⁰⁹ Kehf, 18/32 جَعَلْنَا لِأَخْدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَبٍ وَخَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ.

¹⁶¹⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/176v.

¹⁶¹¹ Age, a/8v, Bakara, 2/10 [يَكْذِبُونَ].

¹⁶¹² İbn Dureyd, *Cemhere*, “ب ذ ك” md. I, 305; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 61; el-Bikâ'î, *Nazmu'd-Durer*, X, 256.

¹⁶¹³ Nisâ, 4/143 مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ.

¹⁶¹⁴ Gürânî, *Ğâye*, a/8v. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Ğâye*, b/30v, (Bakara, 2/165 (وَلَوْ يَرَى)), b/31v, (Bakara, 2/177 (لَيْسَ الْبِرُّ)), b/44v, (Bakara, 2/271 (وَيُكْفِّرُ)), a/108v, (En'âm, 6/159 (فَرُوقُوا)), b/110v, (A'râf, 725 (تُحْرَجُونَ)), b/150v, (Yûnus, 10/45 (يَخْشَوْنَهُمْ)), a/180v, (Ra'd, 13/33 (وَضُدُّوا)), b/188v, (Hicr, 15/65 (فَأَسْرِرَ)), b/221v, (Meryem, 19/60 (يَدْخُلُونَ)), b/312v, (Sâd, 38/45 (عِبْدَانَا)), b/312v (Sâd, 38/53 (مَا تُوعَدُونَ)), b/320v, (Mu'min, 40/40 (يَدْخُلُونَ)), a/380v, (Müddessir, 74/33 (إِذْ أَدْبَرَ)).

¹⁶¹⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/34v, Bakara, 2/197 [فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ]. Kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 180.

iki kelimenin mubalağa kasdıyla “لا ترفثوا ولا تفسقوا” şeklinde nehy anlamı taşıdığını söylemekte, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın ilk iki kelimeyi “فَلَا زَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ” şeklinde ref’ ile tenvinli okuduklarını, bu durumda ise iki kelimenin neyh anlamı, üçüncüsün ise nefy’in ihbârı anlamı taşıyacağını belirtmekte, bu veche Rasullullah’ın (sas) hac ile ilgili “من حج ولم يرفث ولم يفسق رجع كيوم ولدته أمه”¹⁶¹⁶ hadisini delil olarak sunmaktadır. Burada müfessir tarafından ilk iki kelime “cimâ ve büyük günah işlemek” zikredilmekte olduğuna ve kelimelerin nehy manasında kullanıldığına dikkat çekilmektedir¹⁶¹⁷.

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ﴾¹⁶¹⁸ kelimesini Hişâm’ın gâib olarak “Şehidler kendilerini zannetmesinler!” anlamında “وَلَا يَحْسَبَنَّ” şeklinde okuduklarını nakleden müellif “ey mü’minler siz zannetmeyin” anlamında muhâtab vechinin daha iyi olacağını söylemekte bu fikrine delil olarak Peygamberimiz’in (sas) “Kardeşleriniz şehid olduğunda Allah onların ruhlarını yeşil kuşlarla nehirlerinden içmek ve meyvelerinden yemek üzere cennete gönderir.”¹⁶¹⁹ hadisi şerifini göstermekte, burada hitabın şehidlere değil de geride kalan mü’minlere olduğuna işaret etmektedir¹⁶²⁰.

Müellifin vecihlere hadis ve âyetle delil gösterdiği bir diğer örnek de kıraatlerin tevcihini yapması bahsinde ayrıntılı incelenmiş olan “سَأَلْ سَائِلٌ”¹⁶²¹ kelimelerinin hemzeli okunan vechidir. “سَال سَائِلٌ” şeklinde sel ve diğerleri için akmak¹⁶²² anlamında olan kelimenin hemzeli okunması durumunda insanın istemesi¹⁶²³ anlamında Peygamberimiz’e (sas) Nadır

¹⁶¹⁶ Buhârî, *Sahîh*, “Hacc”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 2001b, s. 258; İbn Mâce, *Sunen*, IV, 137.

¹⁶¹⁷ Gürânî, *Gâye*, b/34v. Ayrıca bkz. Nehhâs, *Me’âni'l-Kur’ân*, I, 134; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 243.

¹⁶¹⁸ Gürânî, *Gâye*, a/60v, Âl-i ‘İmrân, 3/169 [وَلَا تَحْسَبَنَّ]. Kelimenin kıraat vecihleriyle ilgili bkz. Dâni, *Câmi ‘u'l-beyân*, III, 994; Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kırâ’âti'l-‘Aşr*, s. 522; İbnu'l-Bâziş, *el-İknâ‘ fi'l-Kırâ’âti's-Seb‘*, s. 312.

¹⁶¹⁹ “لما أصيب إخوانكم بأحد جعل الله أرواحهم في أجواف طير خضر ترد أنهار الجنة وتأكل من ثمارها،” (İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. el-‘Absî (ö.235/850), *el-Musannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Riyâd 1409, IV, 204; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, II, 1172).

¹⁶²⁰ Gürânî, *Gâye*, a/60v.

¹⁶²¹ Age, a/374v, Meâric, 70/1 [سَأَلْ سَائِلٌ بَعْدَ وَقَعِ].

¹⁶²² Ferâhidî, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII, 299; Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1733.

¹⁶²³ Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1723.

bin Haris'in “–Eğer bu söylediklerin hak ise üzerimize taş yağdır.”¹⁶²⁴ demek suretiyle azab istemesinin Rasulullah'a (sas) iletilmesi üzerine o, “اللهم عليك بقریش”¹⁶²⁵ diye dua ederek Kureyş'in azılı kafirlerini Allah'a (cc) havale ettiği bilgisini aktaran müfessir âyetin bu istek üzerine nazil olduğunu hatırlatmakta, yine bu vechi anlam bakımından teyid eden ﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ﴾¹⁶²⁶ “Onlar o azabı uzak görmektedirler.”¹⁶²⁷ âyetini de “سَأَلْ سَائِلٌ” şeklindeki hemzeli veche şahid olarak göstermektedir¹⁶²⁸. Konuyla ilgili bir diğer örnek abdest âyetinde atfi nesakla ilgili vecihler başlığında incelenen “وَأَرْجُلَكُمْ”¹⁶²⁹ kelimesinin mansûb vechidir. Müfessir kelimenin aynı âyetteki “فَاغْسِلُوا” kelimesine atfedilmesi gerektiğine Rasulullah'ın (sas) “Ayaklarını (düzgün yıkamayıp) mesheden sahabiye yüksek sesle -Ateşten topuklara yazıklar olsun”¹⁶³⁰ mealindeki hadisi mansûb vechi tercih edişine delil olarak sunmaktadır¹⁶³¹.

Müfessir ﴿...وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ...﴾¹⁶³² âyetinde “حَمِئَةٍ” kelimesinin tevcihini yaparken kelimeyi İbn ‘Âmir, Hamza, Kisâî ve Ebu Bekir'in “رَضِي” fiili gibi “حَمِي” fiilinden sıcak kaynak anlamında “حَامِيَّة” şeklinde okuduklarını naklettikten sonra bu veche delil olarak Ebu Zer'den (ra) “Güneş kızgın bir kaynakta batar”¹⁶³³ ve İbn Ömer'den (ra) nakledilen “Rasulullah güneş batarken ona baktı ve –Allah emriyle onu (n ışınlarını)

¹⁶²⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XIII, 507.

¹⁶²⁵ Buhârî, *Sahih*, “Salat”, 108.

¹⁶²⁶ Meâric, 70/6

¹⁶²⁷ Meâric, 70/6

¹⁶²⁸ Gûrânî, *Gâye*, a/374v.

¹⁶²⁹ Maide, 5/6 وَأَرْجُلَكُمْ.

¹⁶³⁰ Buhârî, *Sahih*, “İlim”, 30.

¹⁶³¹ Gûrânî, *Gâye*, a/82v. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Gûrânî, *Gâye*, a/2v, (Fâtiha, 1/1 بِسْمِ اللَّهِ), b/113v, (A'râf, 7/57 الرَّيْحِ), b/216v, (Kehf, 18/86 حَمِيَّة).

¹⁶³² Gûrânî, *Gâye*, b/216v, Kehf, 18/86 [حَمِيَّة]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 398; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 282; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 314.

¹⁶³³ Ebû Dâvûd, “*el-Hurûf*”, 1.

dağıtmasaydı yer yüzünde bulunan her şey yanardı.”¹⁶³⁴ Anlamındaki hadis-i şerifini göstermektedir¹⁶³⁵. Bu hadis metinlerinde kelime “حامية” şeklinde geçmektedir.

4.4.2.3. Şiir ve Darb-ı Meselle İstişadı

Gürânî diğer birçok müfessir gibi kıraat vecihlerinin ihticacında Arap şiir ve darb-ı mesellerini de kullanmaktadır. Ancak onun tefsirde şiiri kullanmakla birlikte çok kuvvetli bir delil olarak ele almadığı anlaşılmaktadır. ﴿...قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءَهُمْ...﴾ âyetinde “شُرَكَاءِهِمْ”¹⁶³⁶ şeklinde cer ile okunan vechini izah ederken izafet arasına fâsıl girmesinin fasih Arap şiirinde sabit olduğunu söylemekte, ardından şiirde olmasa bile insanların en fasihinden gelen mütevatir kıraatin, bu vechin sıhhati için yeterli olduğunu söyleyerek şiir ve darb-ı meselden örnekleri mütevatir kıraat vecihlerine ek delil olarak ileri sürdüğü görülmektedir¹⁶³⁷. Daha önce incelenen konuların içerisinde zaman zaman şiir ve darb-ı meselden vermiş olduğu örneklere yer verilmekte ancak müellifin kullandığı delillerden biri olması hasebiyle konu ayrıca bir başlık altında ilgili birkaç örnekle ele alınacaktır.

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعَّهُ...﴾ âyetinde “فَيُضِعَّهُ”¹⁶³⁸ kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâi ve Hamza’nın merfû, diğer imamların ise cevap fâ’sından “ف” sonra gizli “ن” edatı ile mansub okuduklarını, İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir’in ise “فَيُضِعُّهُ” şeklinde tef’îl sîgasında okuduklarını nakleden müfessir, kıraat imamlarının çoğu tarafından “فَيُضَاعَفُهُ” kalıbında okunduğunu belirtmekte ve Ebû Amr’dan Arapların dirhemi iki dirhem yaptıklarında “صَعَّفْتُ دِرْهَمًا”¹⁶³⁹ iki ve daha fazla artırdıklarında ise “صَاعَفْتُ” formunu kullandıklarını nakletmekte mananın da bu veche daha uygun olduğuna işaret etmektedir¹⁶⁴⁰.

¹⁶³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 2001a, VI, 402.

¹⁶³⁵ Gürânî, *Ğâye*, b/216v.

¹⁶³⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/105v, En‘âm, 6/137 [قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءَهُمْ].

¹⁶³⁷ Age, b/105v.

¹⁶³⁸ Age, a/41v, Bakara, 2/245 [فَيُضِعُّهُ]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 184; Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ’ât*, I, 209; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, s. 329.

¹⁶³⁹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 508.

¹⁶⁴⁰ Gürânî, *Ğâye*, a/41v.

﴿...وَأَلْقَاهُ فِي عَيِّتِ الْجَبِّ...﴾ âyetinde “عَيِّتِ”¹⁶⁴¹ lafzını Nâfi‘nin ardından gelen “الْجَبِّ” kelimesini cins isim kabul etmesi dolayısıyla “في بعض غيابات الجب” kasdıyla cemî okuduğunu, ya da İmriü'l-Kays'ın:

“يَزَلُ الْغَلَامُ الْخُفَّ عَنْ صَهْوَاتِهِ وَيَلْوِي بِأَثْوَابِ الْعَنِيفِ الْمُثْقَلِ”¹⁶⁴²

şairinde olduğu gibi “at sırtları”¹⁶⁴³ anlamına gelen “صَهْوَاتِهِ” kelimesinde olduğu gibi mubalağa kasdıyla cemî kalıbında okunabileceğini nakletmek suretiyle müellif kıraat vecihlerine şairden de delil getirdiği görülmektedir¹⁶⁴⁴.

4.4.2.4. Resmu'l-Mushaf İlgili İstişadı

Molla Gürânî kıraat vecihlerinin tevcihini yaparken vecihlerin Resmu'l-Mushaf'a uygunluğuna da temas etmekte, kıraat vecihlerinin ihticacında bunu da delil olarak kullanmaktadır. Fâtiha süresinin tefsirini yaparken sûre başlarında bulunan besmelenin sürelerin bir âyeti olup olmadığı meselesini irdelemekte, sürelerin âyeti olmadığı yönünde bir nas bulunmamakla birlikte İbn Mes'ûd, İmam-ı Mâlik'in ve Mekke, Medine ve Şam kurrâsının görüşlerinin bu doğrultuda olduğunu nakletmekte¹⁶⁴⁵ bu görüşte olmakla birlikte süre başlarındaki âyetlerin besmeleyle başlamasını “Besmeleyle başlamayan her iş ebterdir”¹⁶⁴⁶ hadis-i şerifine dayandırdıklarını,¹⁶⁴⁷ sürelerin ilk âyeti olduğu görüşünde

¹⁶⁴¹ Gürânî, *Gâye*, b/166v, Yusuf, 12/10 [عَيِّتِ]. Kıraat vecihleri için bkz. Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 36; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 345; Süleyman b. Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 708.

¹⁶⁴² “Hafif çocuk atın sırtından uçuyor, ağır sert elbisesini savuruyor.” (Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*, s. 137; Ebû 'Amr eş-Şeybânî, Ebû 'Amr İshâk b. Merrâr (ö.206/822), *Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'a* (nşr. Abdulmecid Himevi), I, Beyrut 1422/2001, s. 164.; Ma'mer b. Musennâ, Ebu 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî (ö.209/825), *el-Hayl*, ts. s. 34).

¹⁶⁴³ el-Asma'î, Ebû Sa'îd Abdumelik b. Karîb b. Ali b. Asma' (ö.216/831), *Halku'l-insân*, ts, I, 3; İbnu's-Sikkî, *el-Kenzu'l-Luğavî*, s. 164.

¹⁶⁴⁴ Gürânî, *Gâye*, b/166v. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/31v, (Bakara, 2/177 ليس البر), b/206v, (İsrâ, 17/83 وَنَا بَجَانِيهِ), b/348v, (Zâriyât, 51/23 إِنَّهُ لَحَقُّ مَثَلٌ), a/387v, (İnfitâr, 82/19 يَوْمَ).

¹⁶⁴⁵ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 171; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, s. 25; el-Hatîb eş-Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î (ö.977/1569), *es-Sirâcu'l-munîr fi'l-i'âneti alâ ma'rifeti ba'di me'âni Kelâmi Rabbânî'l-Hakîmi'l-Habîr*, I-IV, Kahire H. 1285, I, 4.

¹⁶⁴⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 163; Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö.211/827), *el-Musannef* (nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), I-XI, Beyrût 1403, VI, 189. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' İsti'zân*, 32.

¹⁶⁴⁷ Gürânî, *Gâye*, a/2v, Fâtiha, 1/1 [بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ].

olanların delillerinin ise bismelenin ihtilafsız bir şekilde Mushaflarda yazılmış olmasını ve İmam-ı Muhammed (ö. 189/805)'e dayandırılan “(Mushaf’ın) iki kapağı arasında Kur’ân dışında bir şey yoktur.”¹⁶⁴⁸ sözü olduğunu söylemektedir¹⁶⁴⁹. Konu bir başka yönüyle kıraatlere Mushaf hattı açısından yaklaşımı başlığı altında ele alınmış bulunduğundan burada bu kriteri kullanması açısından kısaca ele alınacaktır. İlgili ﴿وَوَعَدْنَا...﴾ âyetinde ¹⁶⁵⁰“وَوَعَدْنَا” kelimesini Ebû ‘Amr’ın burada ve diğer iki sûrede¹⁶⁵¹ “وَوَعَدْنَا” şeklinde elifsiz sülâsî kalıpta okuduğunu nakleden müfessir tercih ettiği vechin fiilin sülâsî formunun olduğunu zira mana bakımında va‘din sadece Allah’dan (cc) olabileceğini belirttikten sonra bu veche Resmu’l-Mushaf’ta da elifsiz yazılmış olmasını bir diğer hüccet olarak göstermektedir¹⁶⁵².

Burada konuyla alakalı temas edilecek olan bir husus ta Gürânî’nin Mushaf hattı dışında kalan Abdullah b. Mes‘ûd ve ‘Ubey b. Ka‘b Mushaflarının hatlarını da bazı kıraat vecihlerine delil olarak kullandığı hususudur. ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ...﴾ âyetinin âyetinin başındaki edatı İbn ‘Amir’in ¹⁶⁵³“أَنَّ” şeklinde fethalı elif cezimli nûn ile, Hamza ve Kisâî’nin “إَنَّ” şeklinde kesralı elif ve şeddeli nûn ile, diğer imamların ise “أَنَّ” şeklinde fethalı elif ve şeddeli nûn ile okuduklarını naklettikten sonra müfessir tercih ettiği vechin Hamza ve

¹⁶⁴⁸ ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (‘Ubeydullah) bin Ömer bin İsa ed-Debûsî el-Buhârî el-Hanefî (ö.430/1039), *Takvîmu’l-edille fi ‘usûli’l-fikh*. 1421/2001, s. 20; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1278), *el-Mecmu‘ Şerhu’l-Muhezzeb*, ts, III, 334.

¹⁶⁴⁹ Gürânî, *Gâye*, a/2v.

¹⁶⁵⁰ Age, b/119v, A‘râf, 7/142 [وَوَعَدْنَا]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 155; İbn Hâleveyh, *el-Hucce tu fi’l-Kirâ‘âti’s-Seb‘a*, s. 245; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, II, 857.

¹⁶⁵¹ Bakara, 2/51 وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً, Tâhâ, 20/80 وَوَعَدْنَاكَ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ.

¹⁶⁵² Gürânî, *Gâye*, b/119v. Konuyla ilgili tefsirimizde bulunan örnekler için bkz. Age, b/2v, (Bakara, 2/4 مَلِكٍ), b/7v, (Bakara, 2/9 وَمَا يَخْدَعُونَ), b/16v, (Bakara, 2/36 فَأَرْزُلْهُمَا), a/27v, (Bakara, 2/132 وَوَصَّى), a/43v, (Bakara, 259 لَمْ يَسْتَسْئَلْهُ), b/61v, (Âl-i ‘İmrân, 3/184 وَالزُّبُرُ), b/73v, (Nisâ, 4/94 السَّلْمُ), a/87v, (Mâide, 5/54 يَزِيدُ), a/112v, (A‘râf, 7/43 وَمَا كُنَّا), b/171v, (Yusuf, 12/64 حَفِظْنَا), a/219v, (Meryem, 19/19 لِأَهَبَ لَكَ), a/377v, (Cin, 72/20 قُلْ إِنَّمَا).

¹⁶⁵³ Age, b/107v, En‘âm, 6/153 [وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي]. Kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 273; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb‘a*, III, 435; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, s. 230.

Kisâi'nin “رَبِّكَ” şeklindeki kıraati olduğunu böylesinin hazif ve takdirlerden selamette olduğunu söyledikten sonra bu vechi destekleyen ‘Ubey b. Ka‘b’ın mushafında “وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ” ve İbn. Mes‘ûd’un mushafında “وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكُمْ” şeklindeki hattı delil olarak sunmaktadır¹⁶⁵⁴. Ancak daha önce de temas edildiği gibi sahabeden gelen bu ve benzeri kıraat vecihlerini ayrı bir kıraat olarak değil de âyetle hadisin cem‘i ya da tefsiri sadedinden değerlendirdiğini belirtmektedir¹⁶⁵⁵.

4.4.2.5. Mana ve Bağlama Dayanarak Yaptığı Tercihler

Kıraat ihtilaflarının büyük bir kısmı lehce farklılığı ve tecvid gibi manaya tealluk etmeyen konuları ihtiva etmektedir. Diğer bir bölümü ise fiilin kip, zaman ve formunun değişmesi, ma‘tuf ve edat farklılıkları gibi sebeplerden manayı da ilgilendiren konuları ihtiva etmektedir. Gürânî tefsirinde yer verdiği kıraat-i seb‘a’ya ait vecihlerin arasında bulunabilen anlam farklılıklarına da yer vermekte ihticacında ve tercihinde kullandığı delillerden biri de vechin mana yönü olmaktadır. Vechi incelerken anlamın siyak sibaka, Kur‘ân’daki diğer bağlantı kurduğu âyetlere ve kendi desteklediği manaya uygun olup olmadığına yönelik değerlendirmelerde bulunmakta ayrıca vechin mana yönünden belîğ, (açık, uygun, yüce, kuvvetli ve doyurucu) olmasını tercih sebebi olarak zikrettiği görülmektedir. Çalışmamızda daha önce incelenen konuların içerisinde muellifin manaya taalluk eden vecihlerin tercih ve tevcihlerine yönelik değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Burada tefsire bu konu açısından birkaç örnekle bakılmaya çalışılacaktır.

﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ âyetindeki “مَلِكِ”¹⁶⁵⁶ kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Hamza’nın “مَلِكِ” şeklinde medsiz okuduklarını bildiren müfessirimiz kendi tercihinin de bu doğrultuda olduğunu söylemekte, “مَلِكِ” kelimesinin din gününe dolayısıyla ceza verme fiiline izafe edilmesinin mana bakımından daha yerinde ve bu vechin Resmu’l-Mushaf’a da uygun olmasını tercih gerekçeleri arasında sıralamaktadır. Ayrıca bu şekildeki okuyuşun,

¹⁶⁵⁴ Gürânî, *Gâye*, b/107v.

¹⁶⁵⁵ Age, b/30v.

¹⁶⁵⁶ Fâtiha, 1/4 [مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ].

kıraatinde ittifak edilen ﴿مَلِكِ النَّاسِ﴾ âyetindeki “مَلِكٌ”¹⁶⁵⁷ kelimesinin okunuşuyla da muvafık düşeceğini, böylece Mushaf’ın birinci sûresinde geçen kelimeyle son sûrede geçen kelimenin okunuşunda bir uyum bulunacağına dikkat çekmektedir. Mekke ve Medine ehlinin kıraatinin senedinin en kuvvetli sened olması ve en fasih lehçe olmasını da bu vechi tercih etmesinin sebepleri arasında ayrıca dile getirmekte, kelimeyi “مَالِكٍ” şeklinde okumanın ise mananın kuvvetine aykırı olmakla birlikte bir harf ziyadesi olduğundan dolayı fazladan bir sevap kazanılacağı görüşünü sözlerine ilave etmektedir¹⁶⁵⁸. Kelimenin ism-i fâil kalıbında “مَالِكٍ” (sahip) şeklinde kıraatini benimseyenler, bunun “مَلِكٍ” (efendi, rab)¹⁶⁵⁹ kelimesinden daha kapsamlı olduğunu ileri sürmekte ve hem isim hem fiil hem de günün tamamının sahipliği anlamının bulunduğunu, “مَلِكٍ” in ise sadece isim anlamını ve günün içindekini kapsadığını söylemektedirler¹⁶⁶⁰. İlk görüşü savunanlar, bir ülkenin melikin sadece o ülkenin yönetiminde söz sahibi olduğunu, ülkenin her şeyine sahip olmadığını, bir şeye malik olanın ise tasarrufunda sınır olmadığını söyleyerek kendi kıraatlerini savunmaktadırlar¹⁶⁶¹. İkinci görüşü savunanlar ise aksine kelimenin “مَالِكٍ” kelimesinin anlamını da kapsadığını¹⁶⁶² her melikin malik olduğu fakat her malikin melik olmadığı fikrini ileri sürmektedirler. Dâni, kelimenin her iki şekilde okunmasına hikmet yönüyle yaklaşmakta kelimenin bu iki vecihte okunuşunu Allah’ın hem melik hem mâlik olduğunu beyan etmeyi murad etmesi olarak yorumlamaktadır¹⁶⁶³.

Gürânî’nin kelimeyi siyakta bulunan âyete atıf yapmak suretiyle mana bütünlüğünü gözeterek daha belîğ olduğunu belirttiği örnek vecihlerden birisi ﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ﴾¹⁶⁶⁴ kelimesinin hitap vechidir. Hamza, İbn

¹⁶⁵⁷ Nâs, 114/2.

¹⁶⁵⁸ Gürânî, *Gâye*, b/2v.

¹⁶⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisân'l-‘Arab*, “مَلِكٌ” md. X, 492.

¹⁶⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitabu's-seb'a*, s. 105; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, s. 77

¹⁶⁶¹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Mu'cemu'l-furûki'l-luğaviyye*, s. 474.

¹⁶⁶² İbn Mücâhid, *Kitabu's-seb'a*, s. 105; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, s. 77.

¹⁶⁶³ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, I, 121.

¹⁶⁶⁴ Age, a/28v, Bakara, 2/140[أَمْ تَقُولُونَ]. Kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 171; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 98; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*, s. 137.

‘Âmir, Kisâi ve Hafs’ın fiili bu şekilde hitap ile diğer imamların ise “أَمْ يَقُولُونَ” şeklinde gaib siğasında okuduklarını nakleden müellif bu durumda bir önceki ﴿قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ...﴾ âyetindeki “أَتْحَاجُّونَنَا”¹⁶⁶⁵ kelimesindeki hitap vechinin onların sözlerini inkar kasdıyla inkıtaya uğramış olacağını belirtmektedir¹⁶⁶⁶. Gâib okunan vecihte cümle haberiyye olarak Hz. Peygambere bilgi verme kastı taşımaktadır¹⁶⁶⁷. Kelimenin hitap ile okunması durumunda ise bir önceki âyetteki “أَتْحَاجُّونَنَا” fiilindeki hemzeye muadil “أَمْ” edatıyla atıf yapılmakta böylece “De ki; “Allah bizim de rabbimiz sizin de rabbiniz olduğu halde O’nun hakkında bizimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz...yoksa siz İbrahim, İshak, Yakup ve torunların yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz”¹⁶⁶⁸ şeklinde her iki fiilde inkâr bakımından cümle bütünlüğü içerisinde aynı muhataba hitap edilmektedir. Müellif bu anlam bütünlüğü sebebiyle hitap vechinin daha belîğ olduğunu belirtmektedir¹⁶⁶⁹.

﴿...وَلَا تُقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقْتَلُوا فِيهِ ۖ فَإِن قُتِلُوا...﴾¹⁶⁷⁰ âyetinde geçen fiilleri Hamza ve Kisâi’nin ﴿...وَلَا تُقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقْتَلُوا فِيهِ ۖ فَإِن قُتِلُوا...﴾ şeklinde sülâsî formda okuduğunu nakleden müfessir savaşın öldürme eylemiyle başlamış olacağından fiillin “فَاتْلُواكُمْ، يُقَاتِلُواكُمْ، يُقَاتِلُواكُمْ” şeklinde savaşmak anlamındaki vecihlerinin daha evlâ olduğunu belirterek kendisine göre uygun olan manayı barındıran vechi tercih sebebi olarak kullanmaktadır¹⁶⁷¹.

﴿وَالِى اللَّهِ تَرْجِعُ الْأُمُورُ﴾ âyetindeki “تَرْجِعُ”¹⁶⁷² kelimesini Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Âsım’ın mechûl, diğerlerinin ise “تَرْجِعُ” şeklinde malûm kalıpta okuduğunu nakleden

¹⁶⁶⁵ Bakara, 2/139.

¹⁶⁶⁶ Gûrânî, *Gâye*, a/28v.

¹⁶⁶⁷ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, s. 89.

¹⁶⁶⁸ Bakara, 2/139, 140.

¹⁶⁶⁹ Gûrânî, *Gâye*, a/28v.

¹⁶⁷⁰ Age, a/34v, Bakara, 2/191[وَلَا تُقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقْتَلُوا فِيهِ ۖ فَإِن قُتِلُوا].

¹⁶⁷¹ Gûrânî, *Gâye*, a/34v. Kelimelerin kıraat vecihleri ile ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 179; el-Ezherî, *Me'ânî'l-Kırâ'ât*, I, 195; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 127.

¹⁶⁷² Gûrânî, *Gâye*, a/36v, Bakara, 2/210[وَالِى اللَّهِ تَرْجِعُ الْأُمُورُ]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 181; el-Ezherî, *Me'ânî'l-Kırâ'ât*, I, 199; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, II, 911; İbnul-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, s. 209.

müfessirimiz mechûl olarak okunan vechin hem daha meşhur hem de fiilin burada mana bakımından fâiline vekaleten yaptırılmasının (İşlerin Allah'a döndürülmesi) daha belîğ olduğunu söylemektedir¹⁶⁷³.

Konuyla ilgili bir diğerk örnek de ﴿ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ ﴾ âyetinde geçen “كَبِيرٌ”¹⁶⁷⁴ kelimesidir. Kelimeyi Hamza ve Kisâ’înin “كَبِيرٌ” şeklinde “ث” harfiyle “o ikisinin (kumar ve içki) kötülüklerinin sayı bakımından çokluğu” anlamında okuduklarını nakletmekte, bu şekliyle âyette geçen ve cemî kalıbında gelen “مَنَافِعُ” sözüne de mana bakımından daha uygun olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla müfessirimiz tercihinin bu vecihten yana olduğunu beyan etmekte ve bu illetlerin kötülüklerinin çokluğuna delil olarak şu dizeleri sıralamaktadır;

كَمْ أَفْقَرْتُ مِنْ غَنِيٍّ وَأَذَلْتُ مِنْ عَزِيزٍ وَسَلَبْتُ مِنْ نِعْمَةٍ وَجَلَبْتُ مِنْ نِقْمَةٍ وَنَسَخْتُ مِنْ مَوَدَّةٍ وَنَسَجْتُ مِنْ
...عَدَاوَةٍ”¹⁶⁷⁵.

“Nice zenginleri fakir, nice izzet sahibini zelil, nice bolluğu talan, nice gazapları celbetti ve nice muhabbetleri imha edip (başlara) düşmanlık (çorap) ları ördü...” Yine bu vechi tercih edenler konuyla ilgili “şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı (cc) anmaktan ve namazdan alıkoymak ister”¹⁶⁷⁶ âyetini sayılan bu iki günahın yola açacağı kötülüklerin çokluğuna işaret ederek şahit göstermektedirler¹⁶⁷⁷. Kelimenin “كَبِيرٌ” vechini tercih edenler âyetin devamında kelimenin “وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ” şeklinde geçtiğini “وَإِثْمُهُمَا أَكْثَرُ” şeklinde geçmediğini söylemektedirler. Ayrıca kelimenin zıddı olan

¹⁶⁷³ Gürânî, Ğâye, a/36v.

¹⁶⁷⁴ Bakara, 2/219 [قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ]. Kelimenin kıraat vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’â fi’l-Kirâ’ât*, s. 182; el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, I, 201; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tîbeti’n-Neşr*, II, 204; Ebu’l-Hasan es-Safâksî, *Ğaysu’n-Neğ’*, s. 111.

¹⁶⁷⁵ Gürânî, *Ğâye*, a/37v; “وكم أهاجت من حرب وأفقرت من غنى وأذلت من عزيز ووضع من شريف وسلبت من نعمة وجلبت من...
نقمة وفرقت بين رجل وزوجة فذهبت بقلبه وراحت بلبه وكم أورثت من حسرة وأجرت من عبرة وأوقعت في بلية وعجلت من منية وكم
وكم (el-Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdirraûf b. Tâcu’l-ârifin, el-Haddâdî (ö.1031/1622), *Feydu’l-Kadîr fi Şerhi’l-Câmi’i’s-Sağîr*, I-VI, Mısır 1356/1937, III, 507).

¹⁶⁷⁶ Maide, 5/91.

¹⁶⁷⁷ İbn Zencele, *Hucetu’l-Kirâ’ât*, s. 133.

“إِنَّكُمْ صَغِيرٌ” şeklinde kullanımının yaygın olduğunu, kelimenin Arapçada “إِنَّكُمْ قَلِيلٌ” şeklinde kullanımı caiz olsa da kelimenin cemî olarak “كِبَائِرُ الْإِثْمِ”¹⁶⁷⁸ şeklinde okunuşunda ittifak bulunduğunu ve içki kumar da helak edici büyük günahlardan sayıldığından bu anlama gelen “إِنَّكُمْ كَبِيرٌ” vechini tercih ettiklerini belirtmektedirler¹⁶⁷⁹. Kelimeler ile âyete verilen manaların birbirlerine yakın anlamlar olduğu ve her iki vecihte kıraatin caiz olduğu ayrıca belirtilmektedir¹⁶⁸⁰.

Kelimelerin bu iki vecihle okunduğu bir âyet-i kerime daha vardır ki o da ﴿رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ كِبِيرًا﴾¹⁶⁸¹ âyet-i kerimesidir. Kıraat imamlarından Âsım'ın kelimeyi “كَبِيرًا”¹⁶⁸¹ şeklinde okuduğunu nakleden Gürânî kendi tercihini cumhurun “كَثِيرًا” şeklinde olan vechinden yana kullanmakta gerekçesini de âyetin baş tarafında geçen “ضَعْفَيْنِ” kelimesinin sayıya delalet etmesi olarak göstermektedir¹⁶⁸². Bazı kaynaklarda kelimeyi sadece Âsım'ın bâ “ب” harfiyle okuduğu zikredilse¹⁶⁸³ de İbn Âmir'in ravisi İbn Zekvân kanalıyla “كَبِيرًا” şeklinde Hişam kanalıyla ise “كَثِيرًا”¹⁶⁸⁴ şeklinde olduğu gibi diğer vecihte de okuduğu yönünde rivâyet bulunmaktadır¹⁶⁸⁵. Rivâyetler arasında Huzeyfe b. el-Yeman'ın (ra) da “كَبِيرًا” şeklinde okuduğu yer almaktadır¹⁶⁸⁶. Kelimelerin vecihlerinin tercihi ile ilgili görüşler lanet kelimesine sıfatın yakıştırılması çerçevesinde gelişmektedir. Tercih cumhur kıraatinin vechi yönünde olmuş bu vechi tercih edenler tarafından lanetin tekrar edilerek sayısının artacağı yönünde görüş serdedilmekte, “onları Allah (cc) ve lanet edenler

¹⁶⁷⁸ Şûrâ, 42/37.

¹⁶⁷⁹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, I, 110-111; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, II, 308; İbn Zencele, *Hucce'tu'l-Kirâ'ât*, s. 133.

¹⁶⁸⁰ Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, I, 201.

¹⁶⁸¹ Ahzâb, 33/68.

¹⁶⁸² Gürânî, *Gâye*, a/294v Ahzâb, 33/68 [وَالْعَنُومُ لَعْنًا كَبِيرًا].

¹⁶⁸³ Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, II, 286; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, s. 359; İbn Zencele, *Hucce'tu'l-Kirâ'ât*, s. 580; Dâni, *et-Teyisr*, s. 179.

¹⁶⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 524; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 225; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, s. 75; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, V, 481.

¹⁶⁸⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 349.

¹⁶⁸⁶ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, s. 401.

*lanetlerler*¹⁶⁸⁷ âyeti şahit gösterilerek lanet edenlerin çokluğu lanetin de çokluğuna delil sayılmaktadır.¹⁶⁸⁸ İbn Kesîr ilgili âyetin tefsirinde Hz. Ebû Bekir'in Rasulullah'tan (sas) öğrendiği bir duayı naklederek konuya izahat getirmekte, duada yine lanet fiili gibi zulüm fiiline sıfat olan kelimelerin “اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا (كَبِيرًا)”¹⁶⁸⁹ her iki vecihinin de hadisin farklı rivâyetlerinde mevcut olduğunu, her iki mananın da sahih olduğunu belirtmektedir¹⁶⁹⁰.

4.4.2.6. *Cumhurun Görüşü İle İstişadı*

Müfessir kıraat vecihleri arasında tercihte bulunurken zaman zaman lehçeye dayanan farklılıklar gibi mana ve belağat gibi daha kuvvetli saydığı bir tercih sebebi bulunmayan kıraatlerde cumhurun görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Bu çerçevede cumhurun kıraati,¹⁶⁹¹ Kavmin kıraati,¹⁶⁹² meşhur kıraat,¹⁶⁹³ kıraatte icmâ¹⁶⁹⁴ gibi tabirleri kullanmaktadır.

Konuyla ilgili ilk örneğimiz olan ﴿...فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ...﴾ âyetindeki “نَعَمْ”¹⁶⁹⁵ kelimesini Kisâ’î'nin “نَعَمْ” şeklinde ayın harfinin kesrasıyla okuduğunu, bu farklı okuyuşun lehçe kaynaklı olduğunu belirten müellif, kendi tercihinin fethalı vecih olduğunu açıklamakta, bu kullanımın Hicaz lehçesi oluşunu ve de tüm Arapların kelimeyi bu şekilde

¹⁶⁸⁷ Bakara,2/159.

¹⁶⁸⁸ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 225; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, V, 481; İbn Zencele, *Hucce'tu'l-Kirâ'ât*, s. 580; Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, s. 621.

¹⁶⁸⁹ Kelime *Sahih-i Buhârî*'de “كَبِيرًا” şeklinde Sahih-i Muslim'de ise “كَبِيرًا” şeklinde geçmektedir. (Buhârî, *Sahîh*, “Kitabu't-tevhid”, 8; Muslim, *es-Sahîh*, “Kitabu'z-zikr ve'd-dua, 14”, IV, 2078)

¹⁶⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VI, 427. Konuyla ilgili inceleyemediğimiz diğer bazı örnekler için bkz. Gürânî, *Gâye*, b/7v, (Bakara, 2/10 يَكْذِبُونَ), b/16v, (Bakara, 2/36 فَأَرْلُهَا), a/27v, (Bakara, 2/132 وَوَصَّى), b/30v, (Bakara, 2/165 وَلَوْ يَرَى), b/36v, (Bakara, 2/214 يَقُولُ), a/37v, (Bakara, 2/219 الْعَفْوَ), a/42v, (Bakara, 2/254 لَا يَبْعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ), b/52v, (وَيَقْتُلُونَ 3/21), (Âl-i 'Imrân, 3/21 وَيَقْتُلُونَ), b/44v, (Bakara, 2/271 وَيَكْفُرُ), b/48v, (Âl-i 'Imrân, 3/79 تُعَلِّمُونَ), b/73v, (Nisâ, 4/94 السَّلْمَ), b/86v, (Mâide, 5/50 يَتَّبِعُونَ), a/99v, (En'âm, 6/68 يُنْسِيَنَّكَ), a/113v, (A'râf, 7/54 يُغْشَى), b/119v, (A'râf, 7/142 وَوَعَدْنَا), a/129v, (Enfâl, 8/37 لِيَمِيزَ), b/143v, (Tevbe, 9/100 تَهْجُرُونَ), a/176v, (Ra'd, 13/4 وَوَزَعٌ وَنَجِيلٌ), b/213v, (Kehf, 18/47 نُسَيِّرُ), b/246v, (Mü'minun, 23/67 وَبَضْبَيْنِ), b/312v, (Sâd, 38/53 ثَوَاعِدُونَ), b/386v, ('Abese, 80/24).

¹⁶⁹¹ Mesela bkz. Gürânî, *Gâye*, a/305v.

¹⁶⁹² Mesela bkz. Age, b/234v.

¹⁶⁹³ Mesela bkz. Age, a/161v.

¹⁶⁹⁴ Mesela bkz. Age, a/154v.

¹⁶⁹⁵ Gürânî, *Gâye*, b/112v, A'râf, 7/44 [نَعَمْ]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 281; İbn Hâleveyh, *el-Hucce'tu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a*, s. 154; İbn Zencele, *Hucce'tu'l-Kirâ'ât*, s. 282.

kullanıyor olmalarını gerekçe olarak ileri sürmektedir¹⁶⁹⁶. Kelimenin diğer vechinin Huzeyl lehçesine ait bir kullanım olduğu nakledilmektedir¹⁶⁹⁷.

Yine benzer bir diğer örnek olan ﴿...قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًا مَّنْسِيًا﴾ âyetindeki “مِتُّ”¹⁶⁹⁸ kelimesini İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Ebû Bekir’in “مِتُّ” şeklinde mîm’in zammesiyle okuduğunu haber veren müellif kelimenin bu vechinin en çok kullanılan ve tercih edilen vecih olduğunu bildirmektedir¹⁶⁹⁹.

Bir diğer örnek ﴿...يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ...﴾ âyetindeki “بِالْغَدَاةِ”¹⁷⁰⁰ kelimesidir. Kelimeyi İbn ‘Âmir’in “بِالْغَدَاةِ” şeklinde vâv ile okuduğunu, kelimenin duhâ vaktinden önceki zamanı bildiren alem bir kelime olduğunu, bildiren müfessir Ahtal’in

”وقد كان منهم حاجب وابن أمه ... أبو جندل والزيد زيد المعارك“¹⁷⁰¹

şeklindeki şiiirinde olduğu gibi “الرَّيْدُ” benzeri kelimelerin istisnaî olarak lâm-ı târif alabildiğini söylemekte, kelimenin Resmu’l-Mushaf’ta vâv ile yazıldığı halde elifle okunmasının “الصلوة” ve “الزكوة” kelimelerinde olduğu gibi kelimenin aslının “بِالْغَدَاوِي” olduğunu beyan için olduğunu söylemekte, cins isim olduğu için lâm almasını te’vil etmekten uzak kalmak¹⁷⁰² ve cumhurun kiraati olması hasebiyle “بِالْغَدَاةِ” şeklindeki med ile okunan vechi tercih ettiğini beyan etmektedir¹⁷⁰³. Yine bir diğer örnekte ﴿هُوَ الَّذِي يُسَبِّحُكُمْ فِي

¹⁶⁹⁶ Gürânî, *Ğâye*, b/112v.

¹⁶⁹⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 440.

¹⁶⁹⁸ Gürânî, *Ğâye*, b/219v, Meryem, 19/23 [مِتُّ]. Kelimenin vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 218; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’a*, III, 92; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, s. 10.

¹⁶⁹⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/219v.

¹⁷⁰⁰ Age, a/212v, Kehf, 18/28 [وَأَضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ].

¹⁷⁰¹ Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. ‘Amr b. Ahmed Cârullâh (ö.538/1144), *el-Mufasssal fi’sina’ati’l-i-râb* (nşr. Ali bû-Mulahham), I, Beyrût 1993, s. 31. s. 31.

¹⁷⁰² Bkz. Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 139; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, IV, 639.

¹⁷⁰³ Gürânî, *Ğâye*, a/212v. Kelimenin vecihleri için bkz. Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 280; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 258; Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, I, 358.

﴿...وَالْبَحْرِ وَالْبَحْرِ...﴾¹⁷⁰⁴ kelimesini İbn ‘Âmir’in “يُسْتُرُكُمْ” şeklinde okuduğunu nakleden müfessir aynı gerekçeyle; cumhurun kıraatinin daha yaygın ve kapsayıcı olduğunu belirterek tercihinin bu yönde olduğunu söylemektedir¹⁷⁰⁵.

﴿...وَلَا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ...﴾¹⁷⁰⁶ âyetindeki “وَلَا تَتَّبِعَانِ” kelimesini İbn ‘Âmir’in “تَتَّبِعَانِ” şeklinde sülâsî kalıpta okuduğunu nakleden müfessir, tercihinin cumhurun kıraatinden yana olduğunu belirttikten sonra kelimenin Kur’ân’da geçtiği birçok âyette “وَلَيْنِ”¹⁷⁰⁷ “وَلَا تَتَّبِعْ”¹⁷⁰⁸ şeklinde humasî kalıpta okunuşunda kıraat imamı arasında icmâ bulunmasının da bu tercihte etkili olduğunu beyan etmektedir¹⁷⁰⁹.

4.4.2.7. Sahabe Kıraatiyle İstişadı

Gürânî tercihte bulunduğu kıraat vecihlerine sahabelerden rivâyet olunan kıraat vecihlerini de delil olarak sunmaktadır. Bu çerçevede Abdullah b. Mes‘ud, Abdullah b. Abbâs, Ubey b. Ka‘b (ra)’ın mushafından rivâyet edilen birçok vechi ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Ebu’d-Derdâ (ra) gibi sahabelerden rivâyet edilen bazı kıraat vecihlerini tevcihlerinde hüccet olarak kullanmaktadır. Müfessirimizin sahabe kıraatinden verdiği örnekleri Kıraati Seb‘a dışında bir başka kıraat olarak değil de, manaya yönelik sahabenin görüşü ya da Kur’ân’ın sünnet ile tefsiri olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim ﴿...فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا...﴾¹⁷⁰⁹ âyetindeki “أَنْ

¹⁷⁰⁴ Gürânî, *Gâye*, b/148v, Yûnus, 10/22 [يُسْتُرُكُمْ]. Kelimenin kıraat vecihleri ile ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 325; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, III, 1175; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, VI, 168.

¹⁷⁰⁵ Gürânî, *Gâye*, b/148v.

¹⁷⁰⁶ Age, a/154v, Yûnus, 10/89 [وَلَا تَتَّبِعَانِ]. Kelimenin kıraat vecihleriyle ilgili bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 329; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb‘a*, IV, 292; İbn Mihrân, *el-Mesbûtu fi’l-kirâ’âti’l-aşr*, s. 235.

¹⁷⁰⁷ Bakara, 2/120, 145, Ra‘d, 13/37

¹⁷⁰⁸ Mâide, 5/48,49, En‘âm, 6/150, A‘râf, 7/142

¹⁷⁰⁹ Gürânî, *Gâye*, a/154v. Diğer benzer örnekler için bkz. b/45v, (Bkara, 2/281 تَرْجِعُونَ), b/126v, (Enfal, 8/11 يُغَشِّيكُمْ), b/153v, (Yûnus, 10/81 السِّحْرُ).

”يَطُوفُ“¹⁷¹⁰ kelimesini İbn Mes‘ud’un “أَنْ لَا يَطُوفَ” şeklinde okuduğunu naklederken bu şekilde “لا” ziyadesiyle okumayı “âyet ile hadisin cem‘i” olarak ifade etmektedir¹⁷¹¹.

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ...﴾¹⁷¹² âyetin başındaki nasp edatını İbn ‘Âmir’in “أَنَّ” şeklinde fethalı hemze ve cezimli nûn ile, Hamza ve Kisâî’nin “إِنَّ” şeklinde kesralı hemze, şeddeli, nûn ile, diğerlerinin ise fethalı hemze ve şeddeli nûn ile okuduklarını nakleden müellif, Hamza ve Kisâî’nin “إِنَّ” kıraatinin hazif ve takdirden selamette olması ve Ubey b. Ka‘b’ın mushafında “وَهَذَا صِرَاطٌ رَبِّكُمْ” şeklinde, İbn. Mes‘ud’un mushafında “وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ” şeklinde bulunması dolayısıyla cümlenin Hamza ve Kisâî’nin kıraatine uygun isti’nafiyeye kabul edilmesi dolayısıyla bu vechi tercih ettiğini beyan etmektedir¹⁷¹³. Cümle diğer vechilerde ise ya “ذَلِكُمْ وَصَاكُم بِهِ”¹⁷¹⁴ cümlesine ya da “أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا”¹⁷¹⁵ cümlesine atıf edilmektedir¹⁷¹⁶.

Müfessir ﴿...مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقَتَائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا...﴾¹⁷¹⁷ âyetindeki “وَفُومِهَا” kelimesinin tefsirini yaparken kelimenin Arapçada bir anlamının buğday olduğunu bu doğrultuda eklemek (yemek) isteyen birinin “فَوْمٌ لَنَا” sözünü kullandığını ancak kelimenin sarımsak anlamının da bulunduğunu belirtmekte, soğanla birlikte zikredilmesinin bunu teyit ettiğini, Abdullah b. Mes‘ud’un kıraatinde kelimenin “فَوْمِهَا” şeklinde bulunmasının da bu manayı desteklediğini söylemektedir. Ayrıca Hassan b. Sabit’in¹⁷¹⁸:

¹⁷¹⁰ Gürânî, *Gâye*, a/30v, Bakara, 2/158 [أَنْ يَطُوفَ].

¹⁷¹¹ Age, a/30v.

¹⁷¹² Age, b/107v, En‘âm, 6/153 [وَأَنَّ هَذَا]. Kelimenin kıraat vechileri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 273; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kirâ’âti’l-‘aşr*, s. 205.

¹⁷¹³ Gürânî, *Gâye*, b/107v.

¹⁷¹⁴ En‘âm, 6 /152.

¹⁷¹⁵ En‘âm, 6 /151.

¹⁷¹⁶ İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ’âti’s-Seb‘a*, s. 152.

¹⁷¹⁷ Gürânî, *Gâye*, b/19v, Bakara, 2/61 [وَفُومِهَا]. Kelimenin vechiyle ilgili bkz. el-Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 41;

Ebü’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-‘Ulûm*, s. 57.

¹⁷¹⁸ Ebü’l-Velîd (Ebü Abdîrahmân) Hassân b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö.60/680).

1719” وَأَنْتُمْ أَنْاسٌ لِنَامِ الْأُصُولِ ... طَعَامِكُمْ الْفُومُ وَالْحَوْقُلُ“

şeklindeki beytinde kelimenin soğan ve sarımsak anlamında kullanıldığını da bu görüşüne delil olarak tefsirinde zikretmektedir¹⁷²⁰. Arapçada bazı kelimelerde “ف” ile “ث” harfinin birbirleriyle ibdal edildiği bilgisi yer almakta, muvacehede harflerin birbirleriyle ibdal edildiği “المغافير-المغائير”, “والأنافي-الأثافي”, “وجدْف-جدث” kelimeleri örnek olarak zikredilmektedir¹⁷²¹.

Daha önce kıraat vecihlerinde rivâyet ile nahiv kuralları ve şiiri karşılaştırması başlığı altında incelenen ﴿...فَأَسْرٍ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرًا تَأْتِكَ﴾ âyetindeki “الْأ” ayetindeki “فَأَسْرٍ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ...﴿﴾” lafzına müellifin tercih ettiği veche sahabe kıraatini delil göstermesi açısından tekrar göz atılacak olunursa Gürânî burada kelimenin “بِأَهْلِكَ” kelimesinden istisna olarak “الْأَمْرَاتُكَ” şeklinde mansûb vechini tercih ettiğini beyan etmekte, tercih sebepleri arasında İbn Mes‘ud’un, âyeti “فَأَسْرٍ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ إِلَّا أَمْرًا تَأْتِكَ” şeklinde, “وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ” bölümünden önce takdim ile okumasını zikretmekte, böylece “أَحَدٌ” kelimesinden bedel olan “الْأَمْرَاتُكَ” şeklindeki merfû vechinin değil de “بِأَهْلِكَ” kelimesinden istisna olan mansûb vechinin teyit edildiğine işaret etmektedir¹⁷²³.

﴿وَالشَّيْقُونَ﴾ Müfessir Kıraat-i Seb‘a’dan gelen rivâyetlerde kıraat ihtilafı zikredilmeyen ﴿وَالشَّيْقُونَ﴾ 1724” وَالْأَنْصَارِ“ âyetindeki “الْأَنْصَارِ” kelimesinin

1719 Sa‘lebî, *et-Tefsîr*, I, 205; İbn ‘Âdil, *el-Lubâb*, II, 117; eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö.1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dimeşk h.1414, I, 108.

1720 Gürânî, *Gâye*, b/19v.

1721 Ferrâ’, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 41; İbn Kuteybe, *Te‘vilu müşkili'l-Kur‘ân*, s. 184; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, s. 153.

1722 Gürânî, *Gâye*, a/162v, Hûd, 11/81 [الْأَمْرَاتُكَ].

1723 Age, a/162v.

1724 Gürânî, *Gâye*, b/143v, Enfal, 8/100 [وَالْأَنْصَارِ].

“وَالْأَنْصَارُ”¹⁷²⁵ şeklindeki kıraat vechiyle ilgili ashâb-ı kiram’dan Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit ve Ubey b. Ka‘b (ra) arasında geçen diyaloga da tefsirinde yer vermektedir. Müellifin nakline göre Hz. Ömer kelimeyi “وَالسَّبِقُونَ”a atıf yapmak suretiyle “وَالْأَنْصَارُ” şeklinde zamme ile, ardından gelen “وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ” cümlesini ise ismi mevsulün başındaki vâv olmaksızın ensar’a sıfat yaparak “وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ” şeklinde okumakta, mana olarak “سبق” vasfını muhacirlere has kılmaktadır. Bunu işiten Zeyd b. Sâbit Hz. Ömer’e âyetin “وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ” şeklinde okunduğunu söyler, Halife, te’yid için konuyu Ubey b. Ka‘b’a da sorar aynı cevabı alınca bu vechi kimden duyduklarını da sorar Rasulüallah’tan duyduklarını söyleyip sen o zaman alışverişle meşguldün¹⁷²⁶ derler. Örneklerde görüldüğü üzere müellif tefsirinde kıraate dair sahabe rivâyetlerine de yer vermekte benzer rivâyetleri vecihlere şahit olarak göstermektedir¹⁷²⁷.

4.4.2.8. Tarihi Gerçeklerle İstişahı

Gürânî’nin kıraat vechi tercihinde öne çıkan kıstaslarından biri de vechin manasının tarihi gerçekliğe uygunluğu olmaktadır. Bu meyanda tefsirinde tesbit edilen örnek ﴿...وَلَا﴾¹⁷²⁸ kelimesinin

¹⁷²⁵ Kelimeyi Hasan-ı Basrî’nin de zamme ile okuduğu nakledilmektedir. (Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, 450). Kıraat vecihleriyle ilgili bkz. Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, III, 247; Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, I, 462.; Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tibeti’n-Neşr*, II, 361.

¹⁷²⁶ el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. ‘Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nisâbüri (ö.405/1015), *el-Mustedrek âle’s-Sahihayn* (nşr. Mustafâ ‘Abdulkâdir ‘Atâ), I-IV, Beyrut 1411/1990, III, 345; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 304; ez-Zeyle‘î, Cemâleddîn, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle‘î (ö.762/1361), *Tahrîcu’l-ehâdis ve’l-âsârî’l-vâki‘ati fî Tefsiri’l-Keşşâf li’z-Zemahşerî* (nşr. Abdullah b. ‘Abdurrahman es-S‘ad), I-IV, Riyâd 1414, II, 96; el-Bûsîrî, Ebû’l-Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. Osman el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi‘î (ö.840/1437), *İthâfu’l-hayrati’l-mehre bi’zevâidi’l-mesânîdi’l-‘aşra* (nşr. Dâru’l-Mişkât li’l-Bahsi’l-‘İlmî bi İşrâfi Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), I-IX, Riyâd 1420/1999, VI, 216.

¹⁷²⁷ Gürânî, *Gâye*, b/143v. Diğer benzer örnekler için bkz. b/31v, (Bakara, 2/177 لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا), b/180v, (Ra‘d, 13/42 الْكُفْرُ), b/216v, (Kehf, 18/86 حَمِيَّةٌ), b/217v, (Kehf, 18/102 أَفَحَسِبَ), a/292v, (Ahzab, 33/40 وَخَاتَمَ), a/355v, (Rahman, 55/35 شُواظًا), b/390v, (A‘la, 87/16 تَوَثُّوْنَ), a/393v, (Leyl, 92/3 الدُّكْرَ), a/145v, (Tevbe, 9/112 التَّيْبُونَ).

¹⁷²⁸ Gürânî, *Gâye*, b/80v, Maide, 5/2 [وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَتَانُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا]. Kelimenin kıraat vecihleri için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a fi’l-Kirâ‘ât*, s. 242; İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi’l-Kirâ‘âti’s-Seb‘a*, s. 129; el-Ezherî, *Me‘âni’l-Kirâ‘ât*, I, 325.

vecihleriyle ilgilidir. Müellif kelimenin başındaki edatı İbn Kesir ve Ebu ‘Amr’ın “إِنْ صَدُّوْكُمْ” “şayet sizi engellerseler” şeklinde şart edatı olarak okuduğunu, cevabın baş taraftaki bölüm olduğunu belirtmekte, diğer imamların “أَنْ صَدُّوْكُمْ” “sizi engellemiş olmaları” şeklinde edatı masdariyye olarak okuduklarını nakletmektedir. Bu durumda iki mef’ûl alan “جَزَمَ” fiilinin mef’ûlü leh’i takdiri lam ile “أَنْ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” “sizi mescidi haramdan engellemiş olmalarından dolayı” bölümü olmaktadır. Bu vechin aynı zamanda kendi tercih ettiği vecih olduğunu belirten müellif, diğer vechin şart, dolayısıyla gelecek manası ifade ettiğini¹⁷²⁹ ancak mü’minlerin

Mekke’ye girişinin engellendiği zamanın Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı hicri altıncı yılda gerçekleştiğini, bu âyetin ise hicri sekizinci yılda; olaydan iki yıl sonra nazil olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla gelecek ve şart anlamı ifade eden “إِنْ” değil de masdariyye anlamındaki fethalı “أَنْ” vechini tercih ettiğini beyan etmektedir. Bu tercihi onun vecihleri tercihte tarihi hakikatleri de dikkate aldığını göstermektedir¹⁷³⁰.

Molla Gürânî’nin bu alt başlıklar altında saydığımız gerekçeler dışında ayrıca başlık açmayıp çalışmamızın içinde farklı başlıklar altında zikrettiğimiz diğer tercih gerekçeleri özetle; cümlede takdir ve hazf varsa takdir ve haziflerden uzak olması, nahiv yönünden en açık ve basit olması, farklı bir tercih sebebi yoksa Kureyş lehçesi ve Hicâz kıraatinden olması, manaya genişlik katması, çok kullanılır ve meşhur olması, telaffuzunun dile kolay ve hafif olması gibi gerekçelerdir.

4.5. Şâz Kıraatlere Eleştirel Yaklaşımı

Müfessirimiz eserinin başında tefsirinde işleyeceği kıraat muhteviyatının çerçevesini çizerken şâz kıraatlere yönelik görüşünü “Sakınılan şâz kıraatleri terkedip mütevatir yedi kıraatin manasını tamamıyla zikretmeye çalıştık.” cümlesiyle açıklamaktadır¹⁷³¹. Eserinde sahabe kıraatine ve nadiren yedi imama eklenen diğer yedi kıraat imamının birkaç vechine

¹⁷²⁹ Bkz. el-Ferrâ’, *Me’ânî’l-Kur’ân*, I, 300.

¹⁷³⁰ Gürânî, *Çâye*, b/80v.

¹⁷³¹ Age, b/1v.

yer verdiği görülmektedir. Kırat-i Seb‘a dışındaki bu imamlar tefsirinde kıraatlerine nadiren yer verdiği kıraat imamları bahsinde ele alınmış bulunmaktadır. Tefsirinde şâz kıraatlerden naklen vecih alıp açıklama yapmaktan kaçınan müellif nadiren şâz kıraatleri zikretmeden böyle bir okuyuşun mümkün olmadığını söylediği yerler bulunmaktadır. Bu şekilde tesbit edilen. ﴿إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ﴾¹⁷³² “لِيَكْفُرُوا” kelimesinin lââm’ının “إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ” şeklinde cezimli okunması vechine¹⁷³³ itirazda bulunmakta, “كَي” anlamındaki harfin ardında gizli “أَنَّ” edatının hazfedilmesi için lââm’ın cezmedilmesinin caiz olmadığını, ardından gelen “وَلِيَتَمَتَّعُوا” kelimesinden dolayı harfin emir lââm’ı olmasının da mümkün olmadığını, ayrıca Rûm sûresinde geçen benzer “لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا”¹⁷³⁴ âyetini de şahit göstererek bu şâz kıraate itirazda bulunmaktadır¹⁷³⁵.

4.6. Kıraatlerin Kabul Şartlarına Muhalefeti

Gürânî, bir kıraatin sahih ve makbul sayılması için öne sürülen üç şarttan¹⁷³⁶ biri sayılan “Arap dil kurallarına uygunluğu” prensibini tevatür derecesinde görmemektedir. Ya da bir başka deyişle tevatüren gelen rivâyetleri Arap dilinin aslı saymaktadır. Bu doğrultuda mütekellim yâ’sının kesra ile okunması başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiş olan ﴿...مَا﴾¹⁷³⁷ âyetindeki “بِمُضْرِحِي” kelimesinin okunuşuyla ilgili tartışmada sondaki yâ harfinin kesra ile okunan vechiyle ilgili Arap dili açısından zayıf bir vecih olduğunu iddia eden Zemahşerî’ye de isim vermeden eleştiride bulunmakta ve onun için “Bu görüşün zayıf bir görüş¹⁷³⁸ olduğunu söyleyenin basireti zayıftır.” ibaresini kullanmaktadır. Bu doğrultuda Araplar (dil kuralları açısından) ittifak etmese de insanoğlunun en fasih peygamberinden mütevâtiren gelen bu kıraat rivâyetini kabul etmenin

¹⁷³² Gürânî, *Gâye*, b/281v, Ankebut, 29/66 [لِيَكْفُرُوا].

¹⁷³³ Şâz vechi için bkz. Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, s. 12.

¹⁷³⁴ Rûm, 30/34 لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا

¹⁷³⁵ Gürânî, *Gâye*, b/281v.

¹⁷³⁶ Bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 51; İbnu'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teyssîr*, s. 92; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tîbeti'n-Neşr*, s. 7.

¹⁷³⁷ Gürânî, *Gâye*, b/182v, İbrahim, 14/22 [بِمُضْرِحِي].

¹⁷³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 551.

vacip olduğunu söylemektedir. Ayrıca meüellif Zemahşeri'nin bu şiirin şairinin meçhul olduğuna dair yaklaşımını tenkit ederken şiirin Ağleb el-'Iclî'nin divanında yazılı olduğunu ifade etmektedir¹⁷³⁹.

---

¹⁷³⁹ Gürânî, *Ğâye*, b/182v.

SONUÇ

Molla Gürânî 809/1406-893/1488 yılları arasında yaşamış önemli bir islam âlimidir. Eğitim yılları maddi açıdan fakr-u zaruret içinde geçmiş bulunsa da aynı dönemde coğrafyasında barındırdığı önemli âlimleri ve medreseleri ile birer ilim merkezi olan Bağdat, Kâhire, Şam gibi eğitim imkânı bakımından oldukça zengin bir çevrede yetişmiştir. Kuvvetli zekâ ve hafızaya sahip olan Gürânî, bu çevrede kıraat ilmine dair yazılmış manzum eser *Şatıbiyye*'yi hocası Ömer el-Kazvînî'den okumuştur. Medreselerde okutulan diğer ilimleri de Celaleddin el-Hulvânî, İbn Hacer el-Askalânî, Zeynüddin ez-Zerkeşî, Kemaleddin el-Bârîzî, Abdullah eş-Şîrvânî, Ahmed el-Kalkaşendî gibi önemli âlimlerden almış, bu suretle genç yaşta Kâhire'de hem aklî hem de naklî tüm ilim dallarında icâzetname alıp hoca mertebesine yükselerek ders verecek seviyeye ulaşmıştır. Derslerine zaman zaman hocalarından bazılarının iştirak ettiğine dair rivayetler de zikredilmektedir. Kısa sürede ilmi seviyesinin ilerlediğinin göstergelerinden biri de hadis hocası İbn Hacer'in bazı hadislerle yönelik şerhlerine reddiye yazacak seviyeye gelmiş olmasıdır. Yine müellifin incelemiş olduğumuz tefsirinde Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerindeki bazı görüşlerine yönelik eleştirilerde bulunması onun ilmî kudretini göstermektedir. Müfessirin eserinde Arap dili ve belâgatının inceliklerini, yeri geldikçe Arap şiirini, Hz. Peygamberin hadislerini, sahabe tefsirinden nakilleri eserinde güzel bir şekilde işlediği görülmektedir. Diğer taraftan Zemahşerî gibi müfessirlerin temas etmediği kıraatlerin manaya taalluk etmeyen birçok meselesine ayrıntılı bir şekilde yer vermesi onun aynı zamanda iyi bir kıraat âlimi olduğunu da ortaya koymaktadır. Onu diğer müfessirlerden ayıran en önemli vasfının bu olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin önemli padişahı Fatih Sultan Mehmet'e Kur'ân-ı Kerim hocası olarak tayin edilmesinde bu özelliğinin önemli rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Tabii ki diğer ilimlerdeki derinliği ve kararlı şahsiyeti müderrislik göreviyle birlikte ona devlette kadılık ve şeyhülislamlık gibi görevlerin kapısını aralamıştır. Eserinde kıraatin sadece anlama taalluk eden vecihlerine yer vermekle kalmamış bir kıraat âlimi gibi davranarak nerdeyse yedi kıraatin bütün kıraat vecihlerine temas etmiştir. Baş tarafta müellif kendi eserinin çerçevesinden bahsederken bu tefsirin sadece tek kıraate yönelik bir tefsir olmadığını, yazımında mütevatir yedi kıraati esas aldığını, uzak durulması gereken şâz kıraatlerden de arındırılmış olduğunu açık bir dille ifade etmektedir. Eserinde bazı kelime

vecihlerinin tekrarı dışında kıraati seb‘a’dan temas etmediği çok nadir vecihler bulunduğu görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere tecvid konuları arasında yer alan med, imâle, teshîl iskân, ihtilâs, idğâm ve izhâr gibi mevzulara da eserinde bolca yer vermektedir. Yine mana farkı bulunmayan lehçeden kaynaklanan hareke ve harf farklılıklarını zaman zaman kullanıldığı kabîlelerin isimlerini de zikrederek işlemektedir. Müellifin lehçeden kaynaklanan kıraat farklılıklarında tercihini daha çok Kureyş lehçesinden, zaman zaman da okunuşu kolay olan vecihten yana kullandığı müşahede edilmektedir.

Müfessirimiz lehçe farkından kaynaklanmayan kıraat ihtilaflarıyla ilgili herbir vechin cümlede Arap dili kuralları çerçevesinde nasıl i‘râb alacağını ve hangi anlama geleceğini ayrıntılı bir şekilde dile getirmekte, kendi görüşüne uygun vecihle ilgili tercihini belirtmekte ve gerekçesini de ayrıca açıklamaktadır. O, yedi kıraatin mütevatir olduğu görüşündedir. Bu kanaati sebebiyle yedi kıraatten herhangi birinin bir vechinin dahi olsa okunuşunun Arap dil kurallarına uymadığını iddia edenlerin çok büyük hataya düştüklerini söylemektedir. Bu konuda Zemahşerîyi de isim vermeden eleştirmekte, onun bir kıraat vechine yönelik bilinmeyen bir şairin sözünün delil olarak sunulduğunu söyleyerek vechi zayıf görmesine cevaben, şairin ismini zikrederek aynı zamanda Arap şiirine hâkimiyetini ortaya koymakta bu vechi zayıf diyenin basiretinin zayıf olduğunu söyleyerek müfessiri tenkit etmektedir.

Müellif eserinde kıraat ihtilafı bulunan kelimelerin önce cumhur tarafından okunan ya da meşhur olan vechiyle âyetin açıklamasını yapmaktadır. Daha sonra az sayıda olan vecihleri imamlarının adlarını da zikreder mercek altına almakta, herbir vechin teker teker tevcihini yaparak hüccetlerini sıralamaktadır. Kıraat ihtilafı olan bir kelime daha sonra başka bir sûrede geçtiğinde önceki kelimeye atıfta bulunmamakta, aynı kelimenin tevcihini tekrar zikretmekten imtina etmemektedir. Kıraat vecihlerini açıklarken sarf ve nahvin inceliklerini de oldukça mahir bir şekilde işlemekte, isim ve fiillerdeki vecih farklarına yönelik tevcihlerde kelimelerin tasrifıyla ilgili harflerde yapılan idğâm, hazf ve ibdâl hususlarına yönelik izahatlara girmekte, kelimelerin sözlükte ne anlama geldiğine, âyette hangi vechin manasının daha uygun düştüğüne yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. Nahiv konusu çerçevesindeki edatlarla ilgili vücuhâtı açıklarken edatların işlevselliğine ve lehçelere

dayanan farklı kullanımlarına temas etmekte, özellikle bedel, atıf gibi anlam bağlantılarını teker teker işlemektedir.

Eserinde kıraat tercihinine yönelik yapmış olduğu açıklamalarda özellikle mana ile bağlantılı olmayan vecihlerde Kureyş lehçesindeki kullanımı tercih ettiğini görmekteyiz. Buna yönelik gerekçesini bu lehçenin insanların en fasihi olan Rasulullah'ın (sas) lehçesi oluşuyla izah etmektedir. Manaya etki etmeyen vecihleri tercih edişinin diğer sebepleri olarak kelimenin kolay telaffuz edilmesini ve yaygın kullanılışını ileri sürmektedir. Yine anlam yönünden çok fark olmayan vecihler arasında bir diğer tercih sebebi de mananın açık olması, vechin takdir, tevil ve yorumlardan uzak olmasıdır. Manaya yönelik vecih farklarında vechin Kur'ân'da kıraat ihtilafı olmayan bir kelimeye benzemesi de tercih sebeplerindendir. Yine bir veche yönelik hadis-i şeriften delil varsa o vechi tercih etmektedir. Abdullah İbn Abbâs ve Ubey b. Ka'b gibi müfessir sahabelerin kıraatlerini de delil olarak kullanmakta, ancak onların kıraatini ayrı bir kıraat olarak değil de âyetin hadisle tefsiri olarak kabul etmektedir. Müfessirin tefsire olan hakimiyetini ortaya koyan en bariz yönü, anlama etki eden kıraat vecihlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymasındır. Bu tür vecihlerin ayrı ayrı tevcihini yaptıktan sonra kendi görüşüne en uygun olanını "bu vecih daha belîğ, daha fasih, daha açık ve anlaşılır, siyak sibak yönünden daha yerinde" diyerek kendi tercihinine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd Efendî (ö.1078/1667). *Mecma' u'l-ehur fî şerhi Multeka'l-ebhur*, ts.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö.211/827). *el-Musannef*. I-XI, (nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), Beyrût: 1403.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekir, *et-Tefsîr*. I-III, Beyrût: 1419.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasan el-Mucâşi'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö.215/830). *Me'âni'l-Kur'ân*. I-II, (nşr. Hudâ Mahmûd Kırâ'a), Kâhire: 1411/1990.
- Alıyyul-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali el-Mollâ (ö.1014/1605). *Mirkâtu'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*. I-IX, Beyrût-Lubnân: 1422/2002.
- Asma'î, Ebû Sa'îd Abdulmelik b. Karîb b. Ali b. Asma' (ö.216/831). *Halku'l-insân*. ts.
- Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî (ö.1399/1979). *İdâhu'l-meknûn fi'z-zîli alâ keşfi'z-zunûn*. I-IV, Beyrût: Dâru ihyâ-i turâsi'l-Arabî.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî (1093/1682). *Hizânetu' l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*. I-XIII, Kâhire: 1418/ 1997.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. es-Seyyid el-Batalyevsî (ö.521/1127). *el-Hulel fî şerhi ebyâti'l-cumel*. ts.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' (ö.516/1122). *Me'âlimu't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. I-V, (nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî), 1420.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî (ö.279/893). *Ensâbu'l-eşrâf*. I-XIII, (nşr. Suheyl Zekkâr; Riyâd ez-Zerkelî), Beyrût: 1417/1996.
- Beydâvî, Ebû Sa'îd Nâsiru'd-Dîn Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Şîrâzî el-Beydâvî (ö.685/1286). *Envâru't-enzîl ve esrâru't-te'vîl*. I-V, (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî), Beyrût: 1418.
- Birişik, Abdülhamit "Kıraat". *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî (ö.256/870). *Sahîhu'l-Buhârî = el-Câmi' u'l-musnedu's- s sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillah ve sünenihi ve eyyâmihi*. I-IX, (nşr. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır), 1422/2001.
- Bulut, Ali. "Yûnus b. Habib". *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. Osman el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfiî (ö.840/1437). *İthâfu'l- hayrati'l-mehre bi'zevâidi'l-mesânîdi'l- 'aşra*. I-IX, (nşr. Dâru'l-Mişkât li'l-Bahsi'l-İlmî bi İşrâfi Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), Riyâd: 1420/1999.

- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî el-Câhız (ö.255/869). *el-Beyân ve't-tibyân*. I-III, Beyrût: 1423/2002.
- Câhız, Ebû Osman, *el-Hayevân*. I-VII, Beyrût: 1424/2003.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (ö.393/1003). *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*. I-VI, (nşr. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr), Beyrût: 1407/1987.
- Cevherî, Ebû Nasr, *Muntahab min Şihâhi'l-Cevherî*. ts.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Curcânî, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Curcânî (ö.471/1079). *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*. (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir Ebû Fahr), Kâhire, Cidde: 1413/1992.
- Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf el-Hüseynî el-Curcânî Seyyid Mîr Şerîf (ö.816/1413). *Kitâbu't-ta'rîfât*. (nşr. heyet), Beyrût:1403/1983.
- Çimen, Abdullah Emin. *Niçin Helak Oldular*. İstanbul: 2008.
- Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*. İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman b. el-Fadl et-Temîmî ed-Dârimî (ö.255/869). *es-Sünen*. I-IV, (nşr. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî), 1412/2000.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah ('Ubeydullah) bin Ömer bin İsa ed-Debûsî el-Buhârî el-Hanefî (ö.430/1039). *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. 1421/2001.
- Demir, Ramazan. *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*. Basılmamış doktora tezi, İstanbul: 2008.
- Ebû Ali el-Fârisî, el-Hasan b. Ahmed b. Abdulğaffâr (ö.377/988). *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a* I-VII, (nşr. Bedruddîn Kahvecî; Beşîr Cuveycâbî), Dimeşk, Beyrût: 1413/1993.
- Ebû Ali el-Kâlî, İsmâîl b. el-Kâsım b. 'Ayzûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammed (ö.356/967). *el-İtbâ'*. (nşr. Kemâl Mustafâ), Kâhire.
- Ebû Amr ed-Dânî, Osman b. Sa'îd b. Osman b. Ömer ed-Dânî (ö.444/1053). *et-Teyisîr fi'l-kirâ'âti's-seb'a*. I, (nşr. Ütev Terizel), Beyrût: 1404/1984.
- Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahtîd fi'l-'itkân ve't-tecvîd*. (nşr. Ğânim Kudûrî Hamd), Bağdâd: 1407/1988.
- Ebû Amr ed-Dânî, *el-'Ahrufu's-seb'a li'l-Kur'ân*. (nşr. Abdulmuheymin Tahhân), Mekke: 1408.
- Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi 'u'l-beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'a*. I, (4 cilt birarada), 1428/2007.
- Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî (ö.206/822). *el-Cîm*. I-III, (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Kâhire: 1394/1974.

- Ebû Amr eş-Şeybânî, *Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'a*. (nşr. Abdulmecîd Himevi), Beyrut: 1422/2001.
- Ebû Bekir eş-Şâfiî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh b. İbrâhîm b. Abdeveyh el-Bağdâdî eş-Şâfiî el-Bezzâz (ö.354/965). *el-Fevâid = Ğaylâniyyât-ı Ebû Bekir eş-Şâfiî*. (nşr. Hilmî Kâmil Es'ad Abdulhâdî), Riyâd: 1417/1997.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-'Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-'Ezdî es-Sicistânî (ö.275/889). *es-Sünen*. I-VII, (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût; Muhammed Kâmil Karabellî), 1430/2009.
- Ebû Hayyân, et-Tevhîdî Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. el-Abbâs et-Tevhîdî (ö.400/1010). *el-İmtâ' ve'l-muânese*. Beyrût: 1424.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'ddîn el-Endelusî (ö.745/1344). *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. I-X, (nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl), Beyrût: 1420.
- Ebû Hilâl, el-Askerî el-Hasen b. Abdullâh b. Sehl b. Sa'îd (ö.395/1005 civarı). *Mu'cemu'l-furûki'l-luğaviyye*. (Thk. Şehy Beytullah Beyat, nşr. Müessesetu'n-naşiru'l-islamî), Kum: 1412.
- Ebû İbrâhîm, el-Fârâbî Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm b. el-Huseyn el-Fârâbî (ö.350/961). *Mu'cemu divânî'l-edeb*. I-IV, (nşr. Ahmed Muhtâr Ömer), ts.
- Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. Yahya b. Zeyd eş-Şeybânî Sa'leb (ö.291/904). *Şerhu Divânû'l-Hansâ*. (Thk. Muhammed Fayiz), Beyrut: Dûru'l-Kitabi'l-Arabî, 1993.
- Ebû'l-Berakât, el-'Enbârî Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn (ö.577/1182). *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. I-II, 1424/2003.
- Ebu'l-Hasan, es-Safâksî Ali b. Muhammed b. Sâlim en-Nevrî el-Mâlikî (ö.1118/1706). *Ğaysu'n-nef' fi'l-kırâ'âti's-seb'*. (nşr. Ahmed Mahmûd Abdussemin'), Beyrût: 1425/2004.
- Ebu'l-Kâsım, el-Huzelî Yûsuf b. Ali b. Cibâre b. Muhammed el-Yeşkurî (ö.465/1073). *el-Kâmil fi'l-kırâ'âti'l-'aşr ve'l-erbe'îne'z-zâideti 'aleyhâ*. (nşr. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib), 1428/2007.
- Ebû Mansûr, es-Se'âlibî Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl (ö.429/1038). *Fıkhû'l-luğa ve sirru'l-Arabiyye*. (nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî), 1422/2002.
- Ebû'l-Leys, es-Semerkindî Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö.373/984). *Bahru'l-ulûm*. I-III, ts.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-'İmâdî (ö.982/1574). *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. VII, Beyrût.
- Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî ed-Dimeşkî (ö.665/1267). *İbrâzu'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*. Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.

- Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-vecîz alâ 'ulûmi tete'allku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. (nşr. Tayyar Altıkulaç), Beyrût: 1395/1975.
- Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-'Isbahânî (ö.369/980). *el-'Azame*. I-V, (nşr. Rıdâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mubârekfûrî), Riyâd: 1408/1987.
- Ebu't-Tayyib, el-Luğavî Ebu't-Tayyib Abdülvahid b. Ali el-Halebî el-Luğavî (ö.351/962). *Kitâbu'l-ibdâl*. I-II, (Thk. İzzüddîn et-Tenûhî), Dimeşk: 1961.
- Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224/839). *Luğâtu'l-kabâ'ili'l-vâride fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. ts.
- Ebû 'Ubeyd, *Fedâ'ilu'l-Kur'ân*. (nşr. Mervân el'Atiyye; Muhsin Hirâbe; Vefâ' Takiyuddîn), Dimaşk, Beyrût: 1416/1995.
- Ebû'l-Yumn, el-'Uleymî Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hanbelî (ö.928/1522). *el-Enes el-celîl bi târihi'l-Kuds ve'l-Halîl*. I-II, (nşr. Adnân Yûnus Abdulmecîd Nebâte), Amman: ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Musunî b. Yahyâ el-Mevsîlî (ö.307/920). *el-Musned*. I-XIII, (nşr. Huseyn Selîm Esed), Dimeşk: 1404/1984.
- Ebû Zeyd, el-Kureşî Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî (ö.170/787). *Cemheretu eş'âri'l-'Arab*. (nşr. Ali Muhammed el-Becâcî), Mısır.
- Ednevî, Ahmed b. Muhammed el-Ednevî (ö.11. y.y.). *Tabakâtu'l-mufessirîn*. (nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hazzî), Su'ûdî Arabistan: 1417/1997.
- Ehvâzî, Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ehvâzî (ö.446/1054). *el-Vecîz fî şerhi kiraati'l-kara'eti's-semâniye e'immeti'l-emsâri'l-hamse*. (nşr. Dureyd Hasan Ahmed), Beyrût: 2002.
- Eşmûnî, Ahmed b. Abdu'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm el-Mısrî eş-Şâfi'î el-Eşmûnî (ö.1100/1690 civarı). *Menâru'l-hedy fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. I-II, (nşr. Abdu'r-Rahîm et-Tarhûnî), Kâhire: 2008.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî (ö.370/981). *Me'âni'l-kirâ'ât*. I-III, Suudi Arabistan: 1412/1991.
- Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*. I-VIII, (nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab), Beyrût: 2001.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ğassânî el-Ezrakî (ö.250/864). *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*. I-II, (nşr. Ruşdî es-Sâlih Mulahas), Beyrût: 1403/1983.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî el-Fâkihî (ö.272/886). *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*. I-VI, (nşr. Abdulmelik Abdullâh Dehîş), (3 cildde), Beyrût: 1414/1993.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Basrî el-Ferâhîdî (ö.170/787). *Kitâbu'l-'ayn*. I-VIII, (nşr. Mehdî el-Mahzûmî; İbrahim es-Sâmerrâ'î), Dâr ve mektebetü'l-hilal, ts.

- Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-nahv*. (nşr. Fahru'd-Dîn Kabâve), 1416/1995.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh ed-Deylemî el-Ferrâ' (ö.207/823). *Me'ânî'l-Kur'ân*. I-III, (nşr. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vdr.), Mısır, ts.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî el-Feyyûmî (ö.770/1369 civarı). *el-Misbâhu'l-munîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr*. I-II, Beyrût.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1414). *el-Kâmûsu'l-muhît*. (nşr. Mektebetu Tahkîki't-Turâs), Beyrût: 1426/2005.
- Ğazzî, Takiyyuddîn b. Abd el-Kâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Ğazzî el-Mısırî el-Hanefî (ö.1005?10/1601). *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-hanefiyye*. I-IV, (Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Riyad: Daru'r-rufâî 1983.
- Hâcî Halîfe, Mustafâ b. Abdullâh Kâtib Çelebî el-Kostantînî (ö.1067/1657). *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*. I-VI, Bağdâd: 1941.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nisâbûrî (ö.405/1015). *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*. I-IV, (nşr. Mustafâ Abdulkâdir 'Atâ), Beyrut: 1411/1990.
- Hatîp, Abdullatif *Mu'cemu'l-kıraat*. I-XI, Dimeşk: Dâr sa'duddin, 2002.
- Hatîb, eş-Şîrbînî Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfî (ö.977/1569). *es-Sirâcu'l-munîr fi'l-Î'âneti alâ ma'rifeti ba'di me'ânî Kelâmi Rabbînâ'l-Hakîmi'l-Habîr*. I-IV, Kâhire: 1285/1868.
- Hoca Sâdeddîn, Hoca Sâdeddîn Efendi (ö.1008/1599). *Tâc-üt-tevârih*. I-II, İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279/1862.
- İbn Abdi Rabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. Abdi Rabbih (ö.328/940). *el-'Ikdu'l-ferîd*. I-VIII, Beyrût: 1404/1983.
- İbn Âdil, Ebû Hafis Sirâc ed-Dîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu'mânî (ö.775/1374). *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*. I-XX, (nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd; Ali Muhammed Mu'avvid), Beyrût: 1419/1998.
- İbn 'Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî (ö.1393/1973). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. I-XXX, Tunus: 1984.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî (ö.542/1148). *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. (nşr. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed), Beyrût: 1422.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (ö.392/1002). *el-Hasâis*. I-III (nşr. Hey'etu'l-Mısırıyyetu'l-Amme li'l-Kuttâb).
- İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vucûhi şevâzi'l-kırâ'ât ve'l-idâhi anhâ*. I-II, 1420/1999.
- İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. I-II, Beyrût: 1421/2000.
- İbn Dureyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî (ö.321/933). *Cemheretu'l-luĝa*. I-III, (nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî), Beyrût: 1408/1987.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327/938). *Tefsîru'l Kur'âni'l- 'Azîm*. (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), 1419/1998.
- İbn Ebî Hâtim, *el- 'İlel*. I-VII, (nşr. Sa' d b. Abdullâh el-Hamîd ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî), 1427/2006.
- İbn Ebî'r-Rebî', Ubeydullâh b. Ahmed b. Ubeydullâh el-Kureşî el-İşbîlî (ö.688/1289). *Tefsîru'l-Kitâbi'l- 'Azîz ve i'râbuhu*. (nşr. Ali b. Sultân el-Hikemî), Medine: 1410, 1413.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el- 'Absî (ö.235/850). *el-Musannef*. I-VII, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyâd: 1409.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ' el-Kazvînî er-Râzî (ö.395/1005). *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*. I-VI, (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), ts.
- İbn Fâris, *el-İtbâ' ve'l-muzâvece*. (nşr. Kemâl Mustafâ), Kâhire.
- İbn Hacer, el- 'Askalânî Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el- 'Askalânî (ö.852/1448). *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîh el-Buhârî*. I-XIII, Beyrût: 1379/1959.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh (ö.370/981). *el-Hucetü fi'l-kirâ'âti's-seb'a*. (nşr. Abdu'l- 'Âl Sâlim Mukrim. el-Ustâzu'l-Musâ'id bi-Kulliyeti'l-Âdâb- Câmi'atu'l-Kuveyt), Beyrût: 1401.
- İbn Hamdûn, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali b. Hamdûn Bahâ'u'd-Dîn el-Baġdâdî (ö.562/1167). *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*. I-X, Beyrut: 1417.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muġammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/856). *el-Musned*. I-VIII, (nşr. 'Ahmed Muhammed Şâkir), Kâhire:1421/2001a.
- İbn Hanbel, *el-Musned*. (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût; Âdil Murşid; vdr.), 1421/2001b.
- İbn Hasnûn, Ebû Ahmed Abdullâh b. el-Huseyn b. Hasnûn. es-Sâmirî (ö.386/996). *el-Luġât fi'l-Kur'ân*. Kâhire:1365/1946.
- İbn Hicce, el-Hamevî Takiyu'd-Dîn Ebû Bekir b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî el-Ezrârî (837/1434). *Hizânetu'l-edeb ve ġâyetü'l-ereb*. I-II, (nşr. 'Assâm Şakîv), Beyrût: 2004.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö.213/829). *es-Sîretu'n-nebevîyye*. I-II, (nşr. Mustafâ es-Sakkâ vdr.), Mısır: 1375/1955.
- İbn Kâsim, el-Murâdî Ebû Muhammed Bedr ed-Dîn Hasan b. Kâsim b. Abdullah b. Ali el-Murâdî el-Mısırî el-Mâlikî (ö.749/1348). *Tevdîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi'sherhi elfiyeti İbn Mâlik*. I-III, 1428/2008.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (ö.774/1373). *Tefsîru'l-Kur'âni'l- 'Azîm*. I-VIII, (nşr. Sâmi b. Muhammed Selâme), 1420/1999.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/890). *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*. (nşr. İbrâhîm Şemsu'd-Dîn), Beyrût.
- İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*. (nşr. Servet 'Ukkâşe), 1413/1992.
- İbnu'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Ğirnâtî (ö.540/1146). *el-İknâ' fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Dâru's-sahabe li't-turâs, ts.
- İbnu'l-Ca'd, Ali İbnu'l-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (ö.230/845). *el-Musned*. (nşr. 'Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1410/1990.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (ö.597/1201). *Zâdu'l-mesîr fi' ilmi't-tefsîr*. (nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî), Beyrût: 1422/2001.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö.833/1430). *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. I-II, (nşr. Matbaatu't-ticariyyetu'l-Kubrâ) ts.
- İbnu'l-Cezerî, *et-Temhîd fi' ilmi't-tecvîd*. (nşr. Ali Huseyn el-Bevvâb), Riyâd: 1405/1985.
- İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukarranîn ve murşidu't-tâlibîn*. I, 1420/1999.
- İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tibeti'n-neşr fi'l-kırâ'ât*. Beyrût: 1420/2000.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-'Akrî el-Hanbelî (ö.1089/1678). *Şezerâtu'z-zeheb fi' ahbâr men zeheb*. I-XI, (nşr. Mahmûd el-Arnâvût), Dimeşk-Beyrût: 1986.
- İbnu'l-Kâsih, Ebû'l-Kâsım Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan (ö.801/1399). *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî ve tezkâru'l-mukrî'i'l-muntehî*. Mısır: 1373/1954.
- İbnu'l-Sâiğ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan el-Cuzâmî (ö.720/1320). *el-Lemha fi' şerhi'l-Mulha*. I-II, (nşr. İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idî), Medîne: 1424/2004.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî (ö.711/1311). *Lisân'l-'Arab*. I-XV, Beyrût: 1414/1993.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya (ö.395/1005). *et-Tevhîd ve m'arife Esmâullâh 'azze ve celle ve sıfâtuhû 'ale'l-ittifâk ve't-teferrud l'ibni Mendeh*. (nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), Medîne, Sûriye:Dâru'l-Ulûm, 1423/2002.
- İbn Mihrân, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân en-Nisâbûrî (ö.381/991). *el-Mebsût fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. (nşr. Subey' Hamza Hâkîmî), Dimeşk: 1981.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî (ö.324-936). *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâ'ât*. (nşr. Şevkî Dayf), Mısır: 1400.
- İbn Nâsiruddîn, ed-Dimeşkî Muhammed b. Abdillâh el-Kaysî eş-Şâfiî (ö.842/1438). *Câmi'u'l-âsâr fi's-siyer ve mevlidi'l-Muhtâr*. I-VIII, (nşr. Ebû Ya'kûb Neş'et Kemâl), 1431/2010.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö.230/845). *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. I-VIII, (nşr. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ), Beyrût: 1410/1990.
- İbn Sîde, Ebû el-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî (ö.458/1066). *el-Muhassas*. I-V, (nşr. Halîl İbrâhim Ceffâl), Beyrût: 1417/1996.
- İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. I-X, (nşr. Abd el-Hamîd Hendâvî), Beyrût: 1421/2000.
- İbnu's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö.244/859). *el-Kalb ve'l-ibdâl*. ts.
- İbnu's-Sikkît, *el-Kenzu'l-Luğavî fi'l-Leseni'l-Arabî*. (nşr. August Hefner), Kâhire.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Kureşî (ö.197/813). *el-Câmi' fi'l-hadîs*. (nşr. Mustafâ Hasen Huseyn Muhammed Ebû'l-Hayr), Riyâd: 1416/1995.
- İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi'*. I-III, (nşr. Miklos Muranyi), 2003.
- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zur'a b. Zencile (ö.403/1013). *Huccetu'l-kırâ'ât*. ts.
- İmru'u'l-Kays, İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kindî (ö.545/-79). *Dîvânü İmri'i'l-Kays*. (nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî), Beyrût: 1425/2004.
- Kâdî 'İyâd, Ebû'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ b. 'İyâd b. Amrûn el-Yahsubî el-Kâdî (ö.544/1150). *Meşâriku'l-envâr alâ sihâhi'l-âsâr*. I-II, ts.
- Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (ö.821/1418). *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. I-XV, Beyrût.
- Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-'Arab*. (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Beyrût: 1400/1980.
- Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî el-Hanefî Ebû'l-Bekâ', el-Kefevî, (ö.1094/1683). *el-Kulliyât*. (nşr. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısırî), Beyrût.
- Kehhale, Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifin teracimü musannifi kütübî'l-Arabiyye*. I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- Kılıç, Mustafa. *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*. Doktora Tezi, İstanbul: 2014.
- Kisâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullâh el-Kisâî (ö. 189/804). *Me'âni'l-Kur'ân*. (nşr. İsa Şehhâte İsa), Kâhire: Dâru Kabbâ, 1998.
- Kurâ'u'n-Neml, Ebû el-Hasan Ali b. el-Hasan el-Hunâ'î el-Ezdî (309/922'den sonra). *el-Munecced fi'l-luğa*. (nşr. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî Abdalbâkî), Kâhire:1988.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî el-Kurtubî (ö.671/1273). *el-Câmi' li'ahkâmi'l-Kur'ân*. I-XX, (nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyyîş), Kâhire:1384/1964.

- Kuşeyrî, Abdülkerîm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî (465/1073). *Letâifu'l-işârât*. (nşr. İbrâhîm el-Besyûnî), Mısır.
- Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el-Hüseynî el-Makrîzî (ö.845/1441). *Durer-u 'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde*. (nşr. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısırî), Dimeşk: 1995.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-'Asbahî el-Medenî (ö.179/796). *el-Muvatta'-rivâyetu Ebî Mus'ab ez-Zuhrî*. I-II, (nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Halîl), 1412.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö.153/770). *el-Câmi'*. I-II, (nşr. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî), (Musannef'in 10 ve 11. cüzleri), Pakistan: 1403/1982.
- Ma'mer b. Musennâ, Ebu 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî (ö.209/825). *el-Hayl*. ts.
- Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*. (nşr. Muhammed Fuâd Sezgin), Kâhire: 1381/1961.
- Ma'mer b. Musennâ, *Şerhu Nakâidu Cerîr ve'l-Ferezdak*. I-III (thk. Muhammed İbrahim Hur; Velid Mahmud Halis), Abudabi: 1998.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö.333/945). *Te'vîlâtü ehli's-sunne*. I-X, (nşr. Mecdî Bâsellûm), Beyrût: 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, (ö.450/1058). *en-Nuket ve'l-'uyûn*. I-VI, (nşr. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrût.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045). *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*. I-II, (nşr. Hâtim Sâlih ed-Damin), Beyrût.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an me'ânii'l-kırâ'ât*. (nşr. Abdulfettâh İsmail Şelebî), ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi kırâ'âti's-seb'i ve 'ulelihâ ve hücecihâ*. I-II (thk. Dr. Muhyiddin Ramazan), Beyrût: 1997.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*. I-XIII, 1429/2008.
- Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbüri, el-Meydânî (ö.518/1124). *Mecma'u'l-emsâl*. I-II, (nşr. Muhammed Muhyi'd-Dîn Abdulhamîd), Beyrut.
- Mubberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Mubberred (ö.285/898). *el-Muktedab*. I-IV, (nşr. Muhammed Abdülhâlik 'Azîme), Âlemu'l-kütüb, Beyrût.
- Muhyiddîn Dervîş, Muhyiddîn b. Ahmed (ö.1403/1982). *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânuh*. I-X, Beyrût: 1415/2007.

- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767). *et-Tefsîr*. I-V, (nşr. Abdullâh Mahmûd Şehhâte), Beyrût: 1423/2002.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdirraûf b. Tâcu'l-ârifin, el-Haddâdî (ö.1031/1622). *Feydu'l-kadîr fî Şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*. I-VI, Mısır: 1356/1937.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Kureşî (ö.104/723). *Tefsîru Mücâhid*. (nşr. Dr. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl), Mısır: 1410/1989.
- Müslim, Ebû'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî (ö.261/875). *el-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adl ani'l-'adl ilâ Resûlillâh*. I-V, (nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Beyrût.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî en-Nahvî en-Nehhâs, (ö.338/950). *Me'âni'l-Kur'ân*. I-VI, (nşr. Muhammed Ali es-Sâbûnî), Mekke-i Mükerreme: 1409/1989.
- Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*. I-V, Dâru'l-kütübu'l-ilmiyye, Beyrût: 1421.
- Nekrî, el-Ahmed, el-Kâdî Abdu'n-Nebî b. Abdi'r-Resûl el-Ahmed Nekrî (ö.XII yy.). *Dustûru'l-'ulemâ': câmi 'u'l-'ulûm fî istilâhâtî'l-funûn*. I-IV, Beyrût: Dâru'l-kütübu'l-ilmiyye, 1421/2000.
- Nuveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Muhibbiddîn en-Nuveyrî (ö.857/1453). *Şerhu Tibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. I-II, Beyrût: 1424/2003.
- Râğıb, el-İsfehânî Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî (ö.502/1109). *el-Mufredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. (nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî), Dimeşk, Beyrût: 1412/11991.
- Râzî, Ebu Abdillah (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hasan et-Teymî er-Râzî (ö.606/1210). *Mefâtihu'l-ğayb*. I-XXXII, Beyrut: 1421/2000.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osman Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cuzcânî (227/842). *et-Tefsîr min Süneni Sa'îd b. Mansûr*. I-V, (nşr. Sa'd b. Abdullâh b. Abdulâzîz 'Al Hamîd), 1417/1997.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî (ö.427/1036). *el-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. I-X, (nşr. Ebû Muhammed b. 'Âşûr), Beyrût: 1422/2002.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbdâl". *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014.
- Se'âlebî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. es-Se'âlebî (ö.875/1470). *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. (nşr. Muhammed Ali Mu'avvid; Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Beyrût: 1418.
- Sefâkusî, Ebû İshâk Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Kaysî es-Sefâkusî, (ö.742/1342). *el-Mucîd fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*. (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), 1430/2009.

- Sehâvî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdu's-Samed el-Hemedânî 'Alemu'd-Dîn es-Sehâvî (ö.643/1246). *Cemâlu'l-kurrâ' ve kemâlu'l-ikrâ'*. (nşr. Mervân el'Atiyye; Muhsin Hirâbe), Dimeşk, Beyrût: 1418/1997.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî (ö.902/1497). *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-VI, Beyrût: ts.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim es-Semîn el-Halebî (ö.756/1355). *ed-Durru'l-Masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. I-XI, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dimeşk.
- Sîbeveyhî, Ebû Beşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (ö.180/797). *el-Kitâb*. I-IV, (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kâhire:1408/1988.
- Sirâceddîn, en-Neşşâr Ebû Hafs Ömer b. Kâsim b. Muhammed b. Ali Sirâceddîn (ö.938/1532). *el-Mukerrer fî mâ tevâtere min el-kirâ'âti's-seb'*. (*Ekinde: mûcez fî ya'âti'l-idafeti bi's-suver*) (nşr. Ahmed Mahmûd Abdu's-Semî'), Beyrût: 1422/2001.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlu'd-Dîn es-Suyûtî (ö.911/1505). *Nazmu'l-'ukyân fî a'yâni'l-a'yân*. (nşr. Philip Hitti), Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut.
- Suyûtî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. I-II, (nşr. Fuâd Ali Mansûr), Beyrût: 1418/1998.
- Suyûtî, *el-İtbâ'*. (nşr. Kemâl Mustafâ), Kâhire.
- Suheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullâh b. Ahmed es-Suheylî (ö.581/1185). *Netâic'ul-fikr fi'n-nahv*. Beyrût: 1992.
- Süleyman, b. Necâh Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh b. Ebi'l-Kâsım el-Emevî el-Endelusî (ö.496/1103). *Muhtasaru't-tebyîn li'hecâi't-Tenzîl*. I-V, Medîne: 1423/2002.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî (ö.204/820). *el-Musned*. I-IV, (nşr. Mahir Yasin Fahl), Kuveyt: 1425/2004.
- Şahin, Abdussabur *el-Kiraatü'l-kur'âniyye fi dav'i ilmi lügati'l-hadis*. Kâhire: Mektebetü'l-hânci, ts.
- Şâtibî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî (ö.590/1194). *Metnu's-Şâtibiyye: Hirzu'l-emânî ve vechu't-tehânî fi'l-kirâ'âti's-seb'*. (nşr. Muhammed Temîm ez-Za'bî), 1426/2005.
- Şentemerî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleyman b. İsâ eş-Şentemerî el-Endulusî (ö.476/1084). *Eş'âru's-şu'arâ'i's-sitteti'l-câhiliyyîn*. ts.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö.1250/1834). *Fethu'l-Kadîr*. Dimeşk: 1414/1993.
- Şihâb, el-Hafâcî Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Mısırî el-Hanefî (ö.1069/1659). *Hâşiyetu's-şihâb alâ'l-Beydâvi: 'Înâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî*. I-VIII, Beyrût.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb eş-Şâmî (ö.360/971). *el-Mu'cemu'l-kebîr - et-Taberânî*. I-XXV, (nşr. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi), Kâhire.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî (ö.310/923). *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve sîlatu Târîh et-Taberî* I-XI, Beyrût: 1387/1967.
- Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*. I-XXIV, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-risale, 1420/2000.
- Tahânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tahânevî (ö.1158/1745'den sonra). *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*. I-II, (nşr. Ali Dahrûc), Beyrût: 1996.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısırî et-Tahâvî (ö.321/933). *Şerhu muşkili'l-âsâr*. I-XVI, (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût), 1415/1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (ö.204/820). *el-Musned*. I-IV, (nşr. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Turkî), Mısır: 1419/1999.
- Tâşkoprizâde, Ebû'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ b. Halîl 'İsâmuddîn Tâşkoprizâde (ö.968/1561). *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrût.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid Istilahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ' -Abdullah b. el-Huseyn b. Abdillâh el-Bağdâdî Muhibbu'd-Dîn Ebu'l-Bekâ el-'Ukberî (ö.616/1219). *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. I-II, ts.
- 'Ukberî, *I'râbu kirâ'âtî's-şevâz*, I-II, (thk. Dr. Abdulhamid, Seyyid Muhammed Abdulhamid), Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-turas, 2003.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alib. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbü'rî el-Vâhidî (ö.468/1076). *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. I-IV, Beyrût: 1415/1994.
- Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*. I-XXV, (nşr. Muhammed b. Suud Üniversitesi), Riyâd: 2009.
- Vâsitî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdilmu'min b. el-Vecîh b. Abdillâh b. Ali b. el-Mubârek el-Vâsitî (ö.741/1341). *el-Kenz fî'l-kirâ'âtî'l-'aşer*. I-II, (nşr. Hâlid el-Meşhedânî), Kâhire: 1425/2004.
- Yahyâ b. Sellâm, Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî el-Kayravânî (ö.200/816). *et-Tesârîf li-Tefsîri'l-Kur'ân mim mâ iştebehet esmâuhu ve tasarrâfet Me'ânîh*. 1979.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Gürânî", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942). *Hak Dini Kur'ân Dili*. I-X, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2003.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezâk ez-Zebîdî (ö.1205/1790). *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. I-XL, (nşr. heyet), ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö.311/924). *Tefsîru Esmâillâhi'l-Husnâ*. (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk), ts.

- Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. I-V, (nşr. Abdulcelîl Abduh Şelebî), Beyrût: 1408/1988.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk el-Bağdâdî en-Nihâvendî (ö.337/949). *el-Lâmât*. (nşr. Mâzin el-Mubârek), Dimeşk: 1405/1985.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed Cârullâh ez-Zemaşşerî (ö.538/1144). *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-Tenzîl*. I-IV, Beyrût: H. 1407/1988.
- Zemaşşerî, *el-Mufasssal fî sina'ati'l-i'râb*. (nşr. Alibû-Mulahham), Beyrût: 1993.
- Zemaşşerî, *Esâsu'l-belâĝa*. I-II, (nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd), Beyrût: 1419/1998.
- Zemaşşerî, *el-Fâik fî ğarîbi'l-hadîs*. I-IV, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî; Mahmud Ebû'l-Fadl İbrahim), Beyrût.
- Zeyle'î, Cemâleddîn Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle'î (ö.762/1361). *Tahrîcu'l-ehâdîs ve'l-âsâri'l-vâki'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*. I-IV, (nşr. Abdullâh b. Abdurrahman es-S'ad), Riyâd: 1414/1993.
- Zeynuddîn, er-Râzî Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî (ö.666/1268). *Muhtâru's-Sihâh*. (nşr. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed), Beyrût:, Saydâ 1420/1999.

Diğer Kaynaklar

Molla Gürânî, Şemseddin Şihabuddin Ahmed b. İsmail b. Osman el-Gürânî, (ö.893/1488). *Ğâyet'ül-emânî fî tefsîr-i'l-Kelâmi'r-Rabbânî*. v. I-CCCXCIX (1-399), Ayasofya Kütüphanesi No. 253.

TDV Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (haz. Hayrettin Karaman vdr.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

İslam Ansiklopedisi (DİA), I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 1988-2014.

EKLER

Molla Gürânî'nin Gâyetu'l-Emânî adlı tefsirinin Ayasofya 253 numaralı nüshasının ilk ve son sayfaları:

اي من بمة هذين النورين فان قلت الوسوسة حديث النفس وذلك تحت شيطان الجن فكيف سئل في
 الاثنى قلت المراد بالوسوسة الدلالة على الشر والفاق في النفس هي الشهوات به سواء كان بها وقت
 ظاهرا وحقا ولذلك قيل شيطان الاثنى شدا هو من شيطان الجن لانه يجلس عند ذكر الله تعالى في
 شيطان الاثنى ولما كان شان الدنيا اهم واوجب فترد الاستعادة له بعد ما كان داخل في عموم
 شتر ما خلق روى مسلم عن عقبه بن عامر ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الم نرايات انزلت
 الليل لم يرشاهن قط فلما عوذ برسب لعلق وقل عوذ برسب الناس وروى البخاري ومسلم عن عاتبة
 رضي الله عنها كان اذا اذى لي في فرائشه كل ليلة مع كونه قرأ قل هو الله احد والمعوذتين ففتت
 فيهما ثم مسح بها استطاع من جسده هذا ما نا عوذ بهما من شر نفسي وشر كل ما ذرا وبرأ ولا تقفر
 الله من خطرات الاوصام وعزرات الالهام واساله العفو والمغفرة لي ولوالدي وللمسلمين
 الكرام ولكافة المسلمين هذا اخر ما ورد من تفسير كلام الملائكة العلام مع الخطا ربي عن
 هذا المقام ولكن للجهنم الاجر وان حرم اصابه المرام وقصر عن شاق الكرام وكرد الله المفضل
 المنعم اولا واخرا والصلوة على اكل خلقه من عينا الشيطان واخرا وعلى احواله
 من المرسلين وسائر الانبياء والفقهاء من آله وصحبه ومن تبعهم بي
 يوم الدين فرغ مؤلفه من تأليفه يوم الخميس الثالث من
 رجب المعز الواقع في سنة سبع وستين وثمانمائة
 وكان الابداء به في اواخر سنة ستين
 وثمانمائة في المسجد الاقصى بحذاء
 باب الجنة تبارك الله
 خير ما سئل
 وسؤلك
 ثم

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : BİLİCİ Mehmet Akif
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri : 22/06/1968
Telefon : 5054055206
Faks : .....
E-mail : makifbilici@hotmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek	Marmara Üniversitesi	2005
Lisans	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak.	1992
Lise	Samsun İmam-Hatip Lisesi	1987

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
26	Van, Gaziantep, İstanbul	İmam Hatiplik ve İHL Msl. Dersl. Öğr.

Yabancı Dil

Arapça

Yayınlar

Kolaylaştırılmış Tecvid